CAHILLIKLER KITABI'nın yazarlarından

NASIL BILIRDINIZ?

Tarihsel şahsiyetlerin sıradışı özellikleri

John Lloyd – John Mitchinson

NTV

Nasıl Bilirdiniz

John Lloyd & John Mitchinson

(2012)

Derecelendirme: ★★★★★

Etiketler: Populer Kültür

Cahillikler Kitabının yazarlarından 68 ünlü isme dair yeni bir kitap. Birbirinden ünlü hayatlardan kesitler sunulan kitapta, 10 başlık altında bu ünlülerin bugüne kadar hiç duyulmamış özelliklerinden bahsediliyor. Seks meraklılarından, maymun besleyenlere, sahte kimliklerle insanları dolandıranlardan değerleri ancak ölümlerinden sonra anlaşılanlara Karl Marx, Oliver Cromwell, Florence Nightingale, Henry Ford, H. G. Wells, Cengiz Han, Benjamin Franklin, Sigmund Freud bu isimlerden sadece birkaçı. Marx, Das Kapitali ayakta durarak yazmıştı. Cengiz Hanın mezarının yerini sadece dişi bir deve biliyordu. Leonardonun matematik ve geometri bilgisi çok zayıftı. H. G. Wells zamanının en büyük çapkınlarından biriydi. Nikola Teslanın en ciddi aşk ilişkisi bir güvercinleydi. Florence Nightingale hayatının son elli yılını yatalak olarak geçirdi.

NASIL BİLİRDİNİZ?

Tarihsel şahsiyetlerin sıradışı özellikleri

Table Of Contents

NASIL BİLİRDİNİZ?
Tarihsel şahsiyetlerin sıradışı özellikleri

John Lloyd - John Mitchinson

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN

Nurettin Elhüseyni
NTV

GİRİŞ

Işıkların oynaştığı, gökyüzünün renkten renge girdiği bir kent bu; öylesine güzel bir kent ki, habire kalbini kırar insanın.

A.LEXANDER MCCÀLL SM1TH

Edinburgh'daki George Caddesi, dünyanın en güzel tasarımlı kentlerinden birinde yer alan, en zarif bulvarlardan biridir. Neresinde durursanız durun, bir ucunda Robert Adam'ın eserlerin den St. George Kilisesinin yeşil bakır kubbesini, diğer ucunda ise Melville Anıtı denen kocaman taş sütunu görebilirsiniz.

Kabaca Roma'daki Traianus Sütunu örnek alınarak yapılmış bu sütun Londra'daki Nelson Sütunu kadar yüksek olmamakla birlikte, aynı ölçüde çarpıcıdır ve kesinlikle daha güzel konumludur. Yapının mimarı William Burn (1789-1870) daha çok yaptığı yollar, limanlar ve köprülerle, özellikle de cüretkâr ve heybetli deniz fenerleriyle tanınan büyük İskoç inşaat mühendisi Robert Stevcnson'dan (1772-1850) azımsanmayacak bir yar dım görmüştü. Sütun kaidesine yakın metal plakette, Stevcn- son'ın "Bell Rock deniz fenerini yapmak üzere onun yol gösteri ciliğinde Francis Watt tarafından 1809-1810'da icat edilen, dün yanın karşı ağırlıklı ilk demir vincinin kullanıldığı 42 metrelik ve 1500 tonluk bu yapının boyutlarına nihai biçimi verdiği ve inşa sürecine nezaret ettiği" belirtilir.

Melville Anıtı 1823'te Melville 1. Vikontu Henry Dundas'ıı (1742-1811) anısına dikildi ve tepesinde duran heykeli azametli bir duruşla George Caddesini boydan boya süzmektedir. Edınburgh'un güzel insanlarının onu oraya kondurmak için katlandıkları bütün sıkıntılardan tahmin edebileceğiniz üzere, Dundas yaşadığı dönemde son derece ünlü bir adamdı. İngiliz siyasetin de kırk yılı aşkın bir süre başat yer tutan bu zat Donanma hazi nedarı, İskoçya baş adli yetkilisi, İskoçya mühürdarı ve (sütunlar açısından ilginç bir tesadüfle) Trafalgar

Muharebesi sırasın da deniz bakanıydı. Olumsuzluk hanesine yazılacak yanları ise köleliğin kaldırılmasına (birkaç yıl geciktirmeyi başaracak ölçü de) sert bir muhalefet göstermesi ve Britanya'da yücc divana gönderilen son kişi olma payesini taşımasıydı.* (Yücc divan yolu uygunsuz davranış (bu olayda yolsuzluk vc kamu kaynaklarını zimmete geçirme) suçlamasıyla görevden uzaklaştırılmak üzere yargılanmasına karar verilen kamu görevlilerine karşı işletilirdi. Lordlar Kamarasının onu aklamasına {ve öziir mahiyetinde kontluk unvanı sunmasına) karşın. Dundas bir daha devlet makamlarına dönemedi) Gelgelelim, eğer İskoç başkentinin bir sakini ya da Napolyon savaşları konusunda uzman bir deniz tarihçisi değilseniz, adını hiç duymamışsınızdır sanırım.

Hayat denen şey ne ki?

Edinburgh'da geçen Ağustos ayının güneşli bir sabahında, George Caddcsi'ıiin doğu ucunda dikilmiş, Dundas'a ait anıtın bulunduğu St. Andrew Meydanı'na bakıyordum. Oluklu devasa yapı yeni doğmuş güneşe karşı kapkara bir görüntüyle suluboya rengindeki göğe doğru yükseliyordu. Ben manzaraya dalmış bir haldeyken, en fazla dört yaşında küçük bir kız çiğ tanelerinin hâlâ parladığı çimler üstünde koşmaya başladı. Tek başınaydı, üstünde pembe bir tişört ve beyaz kot bir pantolon, tıpkı Shirley Temple gibi sapsarı bukleleri vardı. Koskoca sütuna doğru atıldı ve birkaç metre kala durdu. Devasa yükseltiye aşağıdan yuka rıya doğru bakarken başının aldığı açıdan gözlerini tepedeki ka rarmış figüre diktiğini anladım. Sırtı bana dönük olduğu için yüzünü göremedim; ama bedeninin duruşundan huşu içinde kaldığı apaçıktı. Tam fotoğraflık bir görüntüydü. Yanımda bir fotoğ raf makinesi olmamasına karşın, o görüntü şu anda önümdeki bir perdeye düşmüşçesine zihnimde hâlâ bütün berraklığıyla duruyor. Durum tam bir metafor da sayılırdı. İnsan hayatının iki uç noktası vardı karşımda. Ta yukarıda çoktan

ölmüş, görkem li taşa dönüşmüş ve şimdi çok azımızın adını duyduğu bir adam, aşağıda ise (ben dahil) hepimiz için adı tamamen meçhul olan, ama kendisi farkında olmasa bile tarihteki en ünlü kadın olma potansiyelini taşıyan ve dünyaya bağlı, yaşayacağı bir sürü şey olan ufacık, canlı bir insan duruyordu.

Belki gökteki ürkütücü şahsiyeti süzdüğü o kısa sürede, bir şey kızcağızın beynindeki dişlileri çevirerek, saklı bir kilidi açtı ve ona gelecekteki Şahaneliğin ilhamını verdi. Belki de kız bilinçaltı bir düzeyde birdenbire Yunan filozof Epiktetos'la aynı so nuca vardı: Şöhret "delilerin şamatasıdır. Ne de olsa, iyi ve ya şanmaya değer bir hayat sürmek için dünyanın kim olduğunuzu bilmesine gerek yoktur.

John Mitchinson ve ben bu kitaptaki otuz sekiz olağanüstü insanın başından geçen yolculukların şahaneliğinden ilham ala bileceğinizi ya da en azından hayatınızın bürünebileceği bctcrli-ğe pek de yakın olmadığını bilmekten biraz avuntu bulabileceğinizi umuyoruz.

JOHN ILOYD

ÖNDEYİŞ

Bana kaltrsa hiç kime ölmeden önce otobiyografisini yazmanıalıdır.

SAMUEL GOLDWYN

Ölülere dair insana çarpıcı gelen ilk şey, tam olarak kaç kişi olduklarıdır. Şu anda yaşayan insan sayısının geçmişte yaşamış in san sayısından daha fazla olduğu yolundaki kulaktan dolma bilgi düpedüz yanlıştır - hem de on üç çarpanlı bir farkla. Son 100 bin yılda yaşayan, dövüşen, seven, öfkelenen, eğleşen ve sonun da ölen Homo sapiens sapiens sayısı doksan milyar civarındadır.

Doksan milyar büyük bir sayıdjr, özellikle de adı sanki hepsini kapsıyormuş gibi bir izlenim uyandıran bir kitabı yazmaya çalışıyorsanız. Ama bütün mesele şeylere nasıl baktığınıza bağlı

dır. Doksan milyar hem büyük, hem de küçük bir sayıdır. Şim diye kadar yaşamış olan herkesi İngiltere ve îskoçya'nın topla mını bulan bir alanda yan yana gömebilirsiniz. Uruguay ya da Oklahoma büyüklüğündeki bu alan dünyanın kara yüzölçümünün ancak yüzde 0,1'idir. Ve de bütün ölü insanları muazzam bir terazinin bir kefesine üst üste yığacak olursanız, şu anda kim bilir neler tasarlayarak ortalıkta dolaşan karıncaların öbür kefe de oluşturacağı ağırlığın yanında bayağı hafif kalır. Her şey bir perspektif sorunudur.

Ölüler basbayağı ailemizdir. Sadece soy bağımızı bildiğimiz kişilerle, yani ikişer ebeveyn, dörder büyük ebeveyn ve sekizer büyük ebeveyn ebeveyniyle sınırlı değildir bu aile. Birkaç kuşak geriye gidildiğinde, her birimizin bin kadar doğrudan akrabası çıkar; kuşaklar on beşe vardığında sayı fırlayıp 35 bini aşar (üstelik halalar, teyzeler, amcalar vc dayılar hesaba katılmaksızın).

Aslında, doğrudan aralarımızın daha önce yaşamış insanları sayıca geçtiği noktaya varmak için 1250 yılma kadar gitmemiz yetcrlidir. Bu açık paradoksun çözümü hepimizin akraba olmasında yatar: Ne kadar geriye gidilirse, aynı atalardan gelme olasılı ğımız o ölçüde artar. Avrupa'da yaşayan herkesin en eski ortak atası sadcce 600 yıl önce yaşamıştı ve bugün gezegende yaşayan herkes hem Konfüçyüs'le (İÖ 551-479), hem de Nefertiti'yle (ÎÖ 1370-1330) akrabadır. Dolayısıyla elinizdeki kitap herkesin aile tarihidir.

Akrabaları düzenlemeye çalışmak her zaman çetin bir iştir. Büyük sinema yönetmeni Billy Wilder, kapıdan içeriye giren bir oyuncunun seyirciye hiçbir şey vermediğini, "ama pencereden içeriye girmesinin bir durum yarattığını" belirtmişti bir keresin de. Bunu akılda tutarak, aile meclisini bilimciler, krallar, iş dünyası insanları, katiller vb. gibi mesleki topluluklara göre düzenleme yönündeki bildik yaklaşımdan kaçındık. Böylesi

tamamen mantıklı bir sistemdir; tek sakıncası ailelerin bildik yapısından dolayı, oyuncuların ve müzisyenlerin "muhasebeciler" ya da "psikologlar" yaftası asılı masanın yanından hışımla geçmeye ve öbürlerinin de aynı tavrı göstermeye meyilli olmasıdır. Bu yüz den farklı bir önermeden yola çıkarak, içerikten çok niteliğe, herkes için bildik niteliklere odaklanan temaları seçtik: Anne babamızla ilişkimiz, sağlık durumumuz, cinsel iştahımız, çalışma konusundaki tutumumuz, hayatın anlamına ilişkin sezgimiz. Ayrıca ismi evrensel olarak bilinen insanlar ile ismi neredeyse hiç duyulmamış insanlar arasında hiçbir ayrım yapmadık. Kitaba alınmadaki tek ölçüt ilginçliktir. Sonuç ise beklenmedik ya kın dostluklardır: Örneğin, Sir Isaac Newton'u Salvador Dali'yle düet yaparken ya da Karl Marx'i bas sesiyle Emma Hamilton'ın soprano sesine eşlik ederken bulacaksınız.

E. M. Forstcr'in Manzaralı Bir Oda romanında Bay Emerson yaşam kavgasının "alet çalmayı sahnede öğrenmeyi gerektiren herkese açık bir keman gösterisine" benzediği saptamasında bulunur. Ölüleri ilgi çekici kılan başlıca husus kemanın artık kılıfı na konmuş olması ve yaşamda -ne kadar kısa, akortsuz ya da uyumsuz olursa olsun- belirli bir başın, ortanın ve sonun bulun masıdır. Çalkantılı kakofonimizde hâlâ akordu yakalamakla uğraşan bizlere oranla başlıca üstün yanları budur: Bir şeyin başka bir şeye nasıl yol açtığını daha berrak görebilir ya da du yabiliriz.

Özgün Mısır ve Tibet Ölüler Kitabı metinleri eski çağların bir tür yol gösterici el kitapları, yani öbür dünyada olabildiğince rahat etmeyi sağlamaya yönelik pratik rehberlerdi. Sonraki sayfalarda aynı şeyi bulmayı umanlar hayal kırıklığına uyacak lardır''' (tıpkı dizinde 90 milyar girişin yer almasını bekleyenler gibi). Cevaplardan çok sorulara ve kapalı bir sınıflandırma sis temini kurmaktan çok ilginç bağlantılar bulmaya yönelik bir ki

tap var elinizde.

Her şeyden önce, hayata tutunmanın tamamen ihtimal dışı olduğunu vurgulamak açısından ölülere takılmak gibi bir şey söz konusu değildir. Hâlâ sağ olmanın sevincini bilen Amerika lı yazar Maya Angelou bunu bize şöyle hatırlatıyor: “Hayat ya kasından tutularak ‘Arkadaş, seninleyim, haydi gidelim,’ den mesinden hoşlanır.”

JOHN MİTCHINSON

Kitabın orijinal adı The Bank of the DeaıTdır (Ölüler Kitabı]

BÖLÜM 1 Hayata Kötü Başlayanlar

İyi babası olmayan herkes böyle birini edinmelidir.
FRIEDRICH NIETZSCHE

İlk tecrübeler karakterimizi vc yaşamımızın gelişim seyrini belirler; kötü bir başlangıç elbette kişinin geleceğini hepten kararta bilir. Ama insanı gerçekten berbat başlangıçtan olağanüstü ba şarıya götüren daha gizemli bir yol vardır. Kanadalı romancı Robertson Davies'in belirttiği gibi: "Mutlu bir çocukluk birçok kimseyi şımartarak parlak bir gelecekten yoksun bırakmıştır."

Tarihteki en ünlü insanlardan bazılarının ölü, kayıp ya da erişilmez bir babadan dolayı mahvolmuş bir çocukluk geçirdiği ni görmekteyiz. Biz sekizini seçtik, ama liste yirmi kat uzun ola bilirdi: Bir kere gözünüzü dikkatle çevirdiniz mi, her yerden pıt rak gibi biterler: Konfüçyüs, Augustus Caesar, Michelangelo, Büyük Petro, John Donne, Handel, Balzac, Nietzsche, Darwin, Jung, Conan Doyle, Aleister Crowley - hepsi de psikologlarca "uygunsuz ebeveynlik" olarak adlandırılan durumun kurbanlarıdır.

Leonardo da Vinci: Gayrimeşru Dâhi

Ölümünün üzerinden 500 yıl geçen Leonardo da Vinci (1452-1519) gözümüzde yalnız dâhi kişiliğin, doruk noktadaki Rönesans adamının timsali haline gelmiştir. Genel görüş tıpkı Shakespeare gibi, onun eserlerini de çok ayrıntılı bildiğimiz, ama yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz yönündedir. Bu bir söylentidir. Aslına bakılırsa, aynen Shakespcare için olduğu gibi, Leonardo'ya dair bilgilerimiz çağdaşlarının büyük çoğun luğuna oranla çok daha fazladır. İtalya'nın küçük bir dağ kasa bası Vinci'deki bir noterin gayrimeşru oğlu olduğunu ve annesi Caterina'nın ya yerel bir köylü ya da Arap bir köle olduğunu bi liyoruz (Ressamın mürekkepli parmak izleri üzerindeki son ana lizler ikinci şıkkı doğrular gibidir). Babası Piero başından savmak istediği Caterina'yı çarçabuk huysuz, yerci bir kireç ocakçısıyla* evlendirdi ve küçük Leonardo bir anda kendisini terk edilmiş buldu. (*Kireç ocakçıları inşaatlarda kullanılan haran (şimdiki çimentonun öncüsü) ana bileşeni, sönmemiş kireç elde etmek üzere bir ocakta kireçtaşını 1.100 ®C*ye varan sıcaklıkta ısırırdı. Bu, önemli ama düşük ücrcti olan tehlikeli bit işti. Tozlar körlüğe ya da kendiliğinden tutuşmayla berbat yanıklara yol açabilirdi. Üstüne üstlük, işlem sırasında salman karbon monoksit kireç ocakçılarını sersemletirdi. Ocağın içine düşerek yanıp kül olmak işten bile değildi.) Sonradan dört kez evlenen babasının on beş çocuğu daha oldu; annesi de evliliğinden yeni çocuklar doğurdu ve ona oğluymuş gibi davranmaktan kaçındı. Daha da beteri, bir piç olması Leonardo'yu üniversiteye girme ya da hekimlik ya da avukatlık gibi saygın mesleklerden birini edinme şansından mahrum bıraktı.

Leonardo'nun tepkisi gözleme ve buluşçuluğa dönük özel bâr dünyaya çekilmek oldu. Dehasını anlamanın anahtarı - olağanüstü vc çığır açıcı olsalar bile- tabloları değil, defterleridir.

Notların, taslak çizimlerin, diyagramların, felsefi gözlemlerin ve listelerin yer aldığı 13 bin sayfalık bu defterlerde, kâğıda dökül müş insan aklının iç işleyişinin en eksiksiz kayıtlarını buluruz. Leonardo'nutı dinmek bilmeyen bir merak duygusu vardı. NasLİ işlediğini görmek için çevresindeki dünyayı basbayağı didikledi ve geride bu sürecin kâğıtlarda kalan bir izini bıraktı. Yaptığı şey doğrudan araştırmaydı: Her ne anlama geliyorsa, şeyleri kendi gözleriyle görme gereğini duyan biriydi. O dönemde ağır bir cezai suç oluşturmasına karşın, bütün ömründe otuzdan fazla insan kadavrasını bizzat kesip inceledi. Bunun ardında tıbbbir uğraş güdüsü yoktu; istediği tek şey çizimlerinin doğruluk düzeyini yükseltmek ve vücudun nasıl çalıştığına ilişkin anlayışı nı derinleştirmekti (Diğer ressamların insan bedeni tasvirlerini alaya alarak, "ceviz çuvallarına benzediklerini söylerdi). Defterlerden bazıları hayali, ama diğerleri tamamen pratik amaçlı bir dizi icat çıktı: İlk "tank", ilk paraşüt, dev bir kuşatma arbaleti (Kundaklı, tetikli yay) , hendek açmaya yönelik bîr vinç, banyo için sıcak ve soğuk suyun birlikte aktığı ilk musluk, katlanır mobilya, bir dalgıç tüpü, otomatik bir davul, otomatik olarak açılıp kapanan kapılar, bir elbise pulu yapım aleti ve spagetti pişirmeye, bıçak bilemeye, yumurta dilimlemeye ve sarımsak ezmeye yarayan daha küçük aygıtlar. Leonardo doğal dünyaya ilişkin ilginç kavrayışlarını yine bu defterlere döktü: Ağaç halkalarını sayma yoluyla ağaç yaşının bulunabileceğinin farkına varan ilk kişi oldu ve gökyüzünün niçin mavi olduğunu Lord Raylcigh'nin moleküler saçılma yı bulmasından 300 yıl önce açıklayabildi.

Defterlerinin her sayfası el yapımı büyük bir görsel ansiklopediden birer alıntı gibi görünür. O dönemde kâğıdın çok pahalı olması nedeniyle, her santimi Leonardo'nun düzgün yazısıyla kaplıydı; tersine yazma tekniğinden dolayı yazıları ancak bir ay na aracılığıyla okuyabilirdiniz. Niçin böyle bir yola

gittiğini kimse bilmiyor. Belki solak olduğu için sağdan sola yazmak daha kolayına gelmişti; belki de insanların fikirlerini çalmasını is temiyordu. Sebep her ne olursa olsun, bu yazım garip dehasının kusursuz maddi yansımasıydı. Leonardo ortama uymaya ya da başkalarının ne düşüneceğine gerçekten hiç aldırmazdı. Nere deyse hiç kimsenin öyle olmadığı bir dönemde vejetaryendi, çün kü hayvanlara karşı duyarlıydı (Takıntılarından biri kafeslerdeki kuşları serbest bırakmaktı). Avrupa'daki en güçlü asilzadelerin bazılarından siparişler almasına karşın, başladığı bir projeyi bitirmesi nadirdi. Onun için önemli olan nokta kendi seçtiği yolda özgür olmak, terk edilmiş bir çocuk olarak kendisinden esirgenen yaşam üzerinde denetime kavuşmaktı:

Çoktandır dikkatimi çeken şey şu ki, başarılı insanlar nadi ren yan gelip yatarlar ve şeylerin kendiliğinden olmasını beklerler. Onlar ortaya çıkıp istedikleri şeylere varmışlardır.

Çoğumuz hayalinde onu doğruluğu onaylanmış tek otoportre-sindeki görüntüsüyle canlandırır: Altmış yaşında, dazlak ve sa kallı bir bilge, yalnız bir adam. Oysa genç Leonardo oldukça farklıydı. Biyografisini yazan çağdaşı Giorgio Vasari'nin (1511-1574) anlatımı çok açıktır: "Bedensel güzelliği mukayesenin öte sinde" bir adamdı. Sadece o kadar da değil, olağandışı ölçüde güçlüydü:

Bir kişide bu kadar güzelliğin, inceliğin ve gücün biraraya gelmesinde doğaüstü bir taraf vardır. Demir bir at nalını sanki kurşundan yapılmış gibi sağ eliyle bükebilirdi.

Üstelik bir çekiciliği vardı:

Cömert kişiliğiyle zengin yoksul demeden her dostuna kapı sını vc sofrasını açardı; ... en katı iradelileri bile sözleriyle herhangi bîr yöne çevirebilirdi.

Fakat ona karşı çıkan biri "zekâdan ve hafızadan destek alan müthiş tartışma gücü"yle uğraşmak durumunda kalırdı. İşte bu

Leonardo aynı zamanda ismi verilmeden oğlancılıkla suçlanmış (sonrasında aklanmıştı), delikanlı öğrencisi vc ahbabı Salai (“Şeytan’ın bacağı”) olarak bilinen şen Floransalı zamparaydı. Çağının ilerisindeki bu ressamın pornografik çizimler koleksiyo nu, sanat eleştirmeni Brian Sewell’in aktardığına göre, daha sonraları Windsor Şatosu’ndaki Kraliyet Koleksiyonumdan seçkin bir Alman sanat eleştirmenince çalınarak Sherlock Holmes tarzı bir pelerinin içinde kaçırılmıştı:

Çizimlerin hatırı sayılır bir hicap uyandırdığına hiç kuşku yoktur ve uçup gittiğini görmek herkesi çok rahatlatmıştır, sanırım.

Gerek yaşlı bilge, gerekse tez canlı genç Adonis aynı özgüvenin ürünüydü. Kişiliğine yön veren şey kurcalamaktı, kendince ce vaplar bulma uğraşıydı, saper vedere (“görmeyi bilmek”) olarak adlandırdığı süreçti. “Öğrenmek zihni asla tüketmez” diye yazmıştı bir keresinde. Çocukken hayata tutunmasını sağlayan şey buydu ve ona hâlâ çocuksu bir zevk verdiği anlar vardı. Bir ara Vatikan’a gittiğinde, yaptığı bir kanat ve boynuz takımını gümüşe boyadıktan sonra bir kertenkeleye yapıştırdı ve küçük bir “ejderha”ya dönüştürdüğü bu yaratıkla papanın maiyetindeki insanları ürküttü. Başka bir olayda, bir öküzün bağırsaklarını boşalttıktan sonra bir demirci körüğüne bağladı ve körüğü pompalayarak pis kokulu kocaman bir balona çevirdi; kısa sürede demirci dükkânını dolduran balon şaşkına dönmüş izleyicilerin dışarı kaçmasına neden oldu.

Leonardo zekiydi, ama yanılmaz değildi. Sıklıkla iddia edildiğinin aksine, makası, helikopteri ya da teleskopu icat etmedi. Matematikte çok kötüydü - temel geometriyi ancak öğrenebildi ve aritmetik hesapları çoğu kez yanlıştı. Gözlemlerinin birçoğu zamanla çürütüldü. Ay yüzeyinin suyla kaplı olduğu ve bu sayede güneş ışığını yansıttığı, semenderin sindirim organlarından yoksun olduğu ve ateş yiyerek beslendiği kanısındaydı. En iddialı tablosu Son Akşam Yemeği’ni doğrudan

kuru alçı üstünde yapmanın iyi bir fikir olduğunu düşünmüştü (Oysa öyle değildi; bugün gördüğümüz şeyin hemen hepsi restorasyon uzmanlarının eseridir). Ölümünden sonraki yıllarda şöhreti neredeyse yalnız otuz bitmiş tablodan oluşan küçük bir koleksiyona dayandığından, bilimin ilerlemesine az daha hiç etkisi olmayacaktı. Def terleri -içindeki devrimci görüşler- ancak 19. yüzyılda tam çözülebildi.

Leonardo Fransa'da altmış yedi yaşında öldü. Efsaneye göre, yeni hamisi Kral I. Francis başucunda oturarak, son nefesini verdiği sırada başını kucağında tutuyordu. Terk edilmiş çocuğun küçüklüğünde asla tadamadığı ebeveyn sevgisini nihayet bulması açısından, böyle bir görüntü simgesel bir çekicilik taşır. Ama yoksun kaldığa ne varsa, bu açığı fazlasıyla gidermişti. Kralın dediği gibi: "Dünyaya Leonardo kadar bilgili bir adam hiç gelmedi."

Sigmund Freud: Çenesi Olmayan Psikanalist

Zorlu bir çocukluğun etkilerini teorileştirmede Sigmund Freud (1856-1939) başı çeker. Nitekim Lconardo'nun defterlerinde ak tardığı şu çocukluk anısına dayanarak 1910'da bir biyografisini yazdı:

Beşiğimdeyken bir çaylak üstüme kondu, kuyruğuyla ağzımı açtı ve kuyruk tüylerini dudaklarımda gezdirerek beni defalarca okşadı.

Freud bu anlatımdan hareketle anne memesine, kadim Mısır sembolizmine ve esrarengiz Mona Lisa gülümsemesine ilişkin bastırılmış anılar üzerine kurulu olağanüstü bir hikâye örer ve de Leonardo'nun annesine gizlice ilgi duymasından dolayı eşcin sel olduğu sonucuna varır. Bu şimdi usandıracak kadar alışılmış bir yorum gibi görünse de, o sırada cüretli bir özgünlük taşımak taydı. Her zaman olduğu gibi, Freud bazı sağlam noktalar yaka lar. Leonardo'nun babasıyla ilişkisine geçerek, aşağı yukarı babasınca terk edilmesine benzer bir tavırla, saf bilimsel araştırma

uğruna kendi "düşünsel çocuklarını, yani tablolarım terk ettiği öngörüsünde bulunur. Ona göre, Leonardo'nun hiçbir işi bitire memesi ve araştırmalara çocuksu bir tavırla dalması, kendisini babasının korku uyandırıcı gücünden yalıtmasının bir yoludur.

Freud'un aslında Leonardo'yu çözecck anahtarı bulduğu ka nısına varması muhtemelen aynı konunun kendi yaşamında kilit bir mesele olmasından dolayıydı. Freud babasınca terk edilmemişti; ama onun tarafından köklü biçimde aldatıldığı kanı sındaydı. Bir yün tüccarı olan baba Jacob Freud küçük Sigmund'un henüz yürümeye başladığı sırada iflas etti. Bu durum yoksul düşen ailenin Moravya'daki Freiberg kentinin görece ra hatlığım bırakıp Viyana'daki aşırı kalabalık bir Yahudi

mahallesine taşınmasını getirdi. Sekiz kardeşin en büyüğü olan Sig mund, yoksulluğun anne babasının evliliğine yüklediği güçlüklere yakından tanık oldu. Henüz çocukken, babasının vasatlığma, bir işte dikiş tutturamamasına ve daha önce iki kez evlenmiş olmasına içerlemeye başladı. Erken yaşta ağır kitaplar okuyan biri olarak, çok geçmeden ikame baba rolünü üstlenecek başka kahramanlar buldu: Hannibal, Cromwell ve Napolyon. On yaşında küçük kardeşlerinden birine ad koymasına izin verildiğinde, Büyük İskender'e atfen Alexander adını seçti. Daha sonraları kendi oğullarından birine Oliver Cromwell'den dolayı Oliver
adını verdi. Babasının aksine taparcasına sevdiği annesinden aynı derin sevgiyi gördü ve yetmişli yaşlarına vardığında bile onun "cici Sigi" hitabını duydu. Ama bu anne bağlılığı sorunsuz değil di. Daha iki buçuk yaşındayken annesini bir tren kompartıma nında çıplak görmek Freud'un "libidosunu uyandırdı" ve o andan itibaren tren yolculuğuna karşı ömrü boyunca sürecek bir dehşet duymaya başladı. Daha da önemlisi, bütün teorilerinin en bilineni doğrudan yaşayarak kavradı: Oedipus kompleksi, erkek çocuğun babasını öldürerek annesiyle yatma yönündeki bastırılmış arzusu. Freud okuldaki Yunanca final sınavında Sophokles'in Oedipus Rex adlı tragedyasını çevirmeyi seçti.

Cinsellik o zamandan başlayarak Freud'un yaşamına şu ya da bu şekilde damgasını vuracaktı. Viyana Üniversitesinde tıp öğrenimi görürken, ilk önemli araştırma projesi yılanbalığının cinsel yaşamını çözmeye çalışmaktı. Ama 400'dcn fazla örneği kesip incelemesine karşın, erkek yılanbalıklarmda teslislerin varlığına ilişkin bir belirti bulamadı. Eğer bulmuş olsaydı, psika naliz diye bir $ey hiç ortaya çıkmayabilirdi. Balıklarda uğradığı hayal kırıklığıyla, Freud nörolojiye yöneldi ve onu üne kavuştu racak teorilerini formüle etmeye başladı. Bu onun için

önemliydi. Genç bir hekim olarak, kendisini bir kahraman gibi görme yönündeki çocukluk tasarısı hâlâ akimdaydı. Nişanlısı Martha'ya yaşamının ayrıntılarını gizlemek, gelecekteki biyografi ya zarlarının kafasını karıştırmak ve kişiliği etrafında bir mitoloji oluşmasını sağlamak amacıyla, on dört yılık uğraşın ürünü olan notlan, mektupları ve metinleri yok ettiğini anlattı.

Freud'un bütün insan psikolojisini cinselliğe indirgediği biraz haklı gerekçelerle sıkça ileri sürülür; bu bakımdan otuz yaşında evlenene kadar bekâretini kaybetmediğini öğrenmek şaşırtıcıdır. Bizzat itirafına bakılırsa, evlilik sonrasında cinsel aktivitesi asga ri düzeydeydi (Cinsel ilişkinin kendisini hasta ettiği kanısınday dı). Otuz yaşında tutulduğu ilk kişi arkadaşlarından birinin annesiydi. Kadınlan güvenli bir duygusal mesafede tutmak epeyce tercih ettiği bir şeydi; ilk kız arkadaşını ancak yirmi beş yaşında edindi. Üniversitenin ilk yıllarında aşka en yakın duyguyu başka bir erkek öğrenci olan Edward Silberstein'la dostluğundadı. Aslında, Freud yaşamı boyunca erkeklerle hayranlığa sevdaya çok benzeyen dostluklar kurdu. Çoğu kez yakınlığı raatik bir bozuşma ve bütün iletişimin kesilmesi izledi. Bunı ünlü örneği Carl Jung'la ilişkisidir. İlişkilerinin ilk başla; günün on üç saatini yürüyerek ve konuşarak geçirdikleri oldu.
Ama karşılıklı paranoya yavaşça belirmeye başladı. Bilinçaltında Jung'un kendisini öldürüp yerine geçmek istediği kanaatine varan Freud, onun cesetler üzerine konuşmaya koyulduğu iki ayrı olayda baygınlık geçirdi. Jung ise Freud'a karşı cinsel duygular beslediği kuşkusu içindeydi. Aralarındaki ilişki 1913'te acı bir kopuşla bitti ve "gaddar, kibirli" Jung sonraki beş yıl boyun ca psikoza yakın bir durumda debelenip durdu.

Aile konusunda durmaksızın teoriler üretmiş bir adam olarak, Freud tuhaf ve özenlilikten uzak bir babaydı. Sofrada çocuklarıyla konuşmak yerine, edindiği en yeni arkeolojik antika eşyayı tabağının önüne koyup incelerdi (Bir keresinde

psikolojiye oranla arkeoloji üzerine daha fazla şey okuduğunu iddia etmişti, ve muayenehanesi Neolitik aletlerle, Sümer mühürleriyle, Tunç Çağı tanrıçalarıyla, üstüne büyülü sözler yazılmış Mısır mumya bandajlarıyla, erotik Roma tılsımlarıyla, lüks İran halılarıyla ve Çin işi yeşim aslanlarla doluydu). Çocuklarının hepsini cinsellik konusunda eğitim almak üzere ailenin pediatri uzmanına gönderdi. Her erkek çocuğun babayla ölesiye bir çekişme itkisi taşıdığına öylesine hararetle inanmıştı ki, kendi oğullarının psikanaliz şöyle dursun, hekimlik öğrenimi bile görmelerine izin vermedi. Buna karşılık, cinsel fantezilerini ve mastürbasyon gi rişimlerini kendisine aktaran en küçük kızı Anna'yla enine bo yuna psikanaliz oturumları yaptı.

Freud yaşamı boyunca depresyon ve paranoya çilesi çekti. Terapist arkadaşı Wilhelm Flciss'in tavsiyesi üzerine, ruhsal çal kantılarım kokainle tedavi etmeye çalıştı. Fleiss cinsel sorunlardan hastalıklara kadar her rahatsızlığın burun kemikleri ve zar larıyla belirlendiği ve kokainin bunlara bağlı belirtileri hafiflete bileceği yolunda çok tehlikeli bir teori geliştirmişti. Freud aldığı ilk sonuçlardan memnun kaldı, hatta nişanlısını "ona güç ver mesi ve yanaklarına allık getirmesi" için biraz kokain almaya teşvik etti. Yakın bir arkadaşının ciddi biçimde müptela haline gelmesinden sonra, kokain tüketimini azaltarak puroya yöneldi ve çok geçmeden günde yirmi tane içme alışkanlığını edindi. Bu da zamanla onu ölüme götürdü, ama önce ağız kanserinden do layı ızdırap verici otuz ameliyat geçirdi. Ameliyatlarla bütün üst çenesi ile damağının sağ tarafı alındı; yemek yemesi ve konuşa bilmesi için ağzına uygun bir plaka takıldı. Yine de uslanmaya rak, bir çamaşır mandalıyla açık tuttuğu ağzına bir puro sıkıştır ma yoluna gitti. İkinci Dünya Savaşanın başlamasından üç hafta sonra öldü; doktoru aşırı dozda yoğun morfin vererek can verme sırasındaki acılarını hafifletti.

Sonuçta Freud çocukluğundan beri özlemini çektiği şeye, kahraman konumuna ve evrensel şöhrete kavuştu, ama hayal ettiği biçimde değil. Nasıl Leonardo'nun yaşamını resmin duygu sallığından bilimin düşünsel uyarıcılığına bir yöneliş olarak gördüyse, daha sonralan onun da psikanalizde cesur yeni bir bilim kurmak amacıyla sanat nevrozundan uzaklaştığı düşünüldü. Doğrusu, günümüzde terapiye katılan herkes Freud'un yöntemlerine epeyce şey borçluyken, görkemli teorilerinin tutarlı bir ta rafı yoktur. Artık deneysel bir bilimci gibi değil, daha çok kanıt parçalarını biraraya getirerek kurnazca ve zihni meşgul edici bir çözüme varan bir polisiye roman yazarı gibi okunmaktadır. Bir psikolojik hikâye anlatıcısı olarak çok az dengi vardı ve Sam Goldwyn'in büyük bir Hollywood aşk hikâyesine danışmanlık yapması için 1925'te önerdiği 100 bin doları geri çevirme kararı na hayıflanmamak elde değil. Ama gerçek hayatlarımız onlara dair hikâyelerimiz kadar nadiren düzgün olur. Bir zamanlar Voltaire'in belirttiği gibi: "İnsanlar hep deli olacaktır vc onları iyileştirebileceklerini sananlar delilerin en daniskasıdır."

Isaac Newton: Ieova Sanctus Unus

Ne yazık ki, Freud korkunç bir çocukluk geçirmiş başka bir büyük deha olan Isaac Newton'a (1642-1727) ilişkin düşüncelerini hiç ortaya koymadı. Newton, adını bile yazamayacak kadar cahil olan ve doğumundan dört ay önce ölen bir NorfoLk'lu çiftçi nin oğluydu. Hatıratındaki anlatıma göre, doğduğunda bir litrelik çanağa sığacak kadar ufak ve "başını omuzlan üstünde tut mak üzere boynuna çepeçevre bir destek konulacak kadar" çe limsizdi. Isaac üç yaşındayken, annesi Peder Barnabas Smith'le evlendi. Smirh'in görür görmez nefret ettiği ve evinde tutmaya yanaşmadığı küçük çocuk ninesinin yanına gönderildi. Leonar do gibi, o da yalnızlığa gömülerek, kurguya ve buluşçuluğa dönük kendi dünyasına çekildi. Grantham'da bir uçurtmaya bağ ladığı feneri havada dolaştırarak kasaba sakinlerini ürküttü. Öğretmenine ait evin duvarına tahta çiviler çakarak bir güneş saati de yaptı. Düzeneği "Isaac'ın Kadranı" olarak anılır oldu. Sataşmalara uğradığı ve genellikle sınıfın tembellerine yakın oturduğu okuldan nefret etti. Ergenlik çağındaki günahlarının uzun listesinden mutsuzluğu bir ölçüde görülebilir: "Başına bat ması için John Keys'in şapkasına bir iğne koymak", "Dükkâncı Edward'dan kiraz çalmak" ve "Bunu yaptığım inkâr etmek", "Bir parça ekmek ve tereyağı için Öğretmen Clarks'a karşı hırçınlık etmek" ve "Smith soyadlı baba ve anneyi evleriyle birlikte yakma tehdidini savurmak."

Peder Smith öldüğünde Newton on yedi yaşındaydı. Zor durumdaki annesi toprağı sürmesi için onu okuldan aldı. Newton için çiftçilik okuldan bile daha sevimsizdi ve can sıkıcıydı. Ko- yunları gütmesi istendiğinde, bir sudolabı maketi kurmaya ko yulmuş; başıboş bıraktığı koyunlar komşuların tarlalarına gire rek zarar vermişti. Bir keresinde peşi sıra tarladan getirdiği at, yularından kurtulup kaçtığında, farkına bile varmaksızın elinde boş yularla eve döndü. İstediği tek şey

öğrenimini sürdürmekti. Annesi sonunda pes ederek, onu okula geri gönderdi. Herkesi şaşırtarak yüksek notlarla mezun olan Newton, Cambridge Üni versitesine bağlı Trinity College'a girdi. Cambridge kariyeri bir felaket olmasa bile, pek parlak geçmedi - muhtemelen bunun sebebi zamanının çoğunu müfredata epeyce aykırı radikal fikirleri olan Descartes, Kopernik ve Galileo gibi adamların eserlerini okuyarak geçirmesiydi. Üniversite veba salgınına karşı bir ön lem olarak 1665'te kapandığında, Lincolnshire'daki çiftlik evine döndü. Sonraki on sekiz ay içinde tamamen kendi başına çalışa rak, dünyayı hepten değiştirecek olan yerçekimi ve devinim ya salarını buldu, renk ve kalkülüs hesabı teorilerini formüle etti. Mekanik, matematik, termodinamik, astronomi, optik ve akus tik alanlarındaki buluşları onu şimdiye kadar yâşâmış diğer bilim simalarının hepsinden en az iki kat önemli kılacak düzeydedir. En özgün çalışmalarının tamamını içeren Principia Malhemalica (1687) adlı eserinin bilim tarihindeki en önemli kitap olduğu söylenebilir. Henüz yirmi altı yaşındayken döndüğü Cambridge'de (şimdi Stephen Hawking'in bulunduğu bir makam olan) Lucas Kürsüsü matematik profesörlüğüne getirildi. Üç yıl sonra 1672'de Kraliyet Derneği üyeliğine seçildi ve çağın en zeki adamlarından biri olarak alkışlandı.

Gözlerini çayırlara dikerek geçirdiği iki yılda Newton'un başına tam olarak ne geldiği hâlâ bir gizem olarak duruyor. Saplantılı kişiliği Asperger sendromu gibi hafif bir otizm geçirmiş olabileceği kanısını uyandırıyor. Bu doğru olsun ya da olmasın, Newton kesinlikle tuhaftı. Sıklıkla yemek yemeyi unutur ve aklına geldiğinde de çalışma masasının başında dikilerek yerdi. Kimi zaman laboratuvarında ateşi asla sondürmeksizin altı hafta aralıksız çalıştığı olurdu. Konuk ağırladığında sıklıkla yaptığı bir şey, bir şişe şarap almak üzere gittiği çalışma odasında aklına gelen bir fikiri yazıya geçirmek için masasına oturması ve işi ne

dalarak yemek partisini hepten unutmasıydı. Koyu kırmızı renk konusunda saplantılıydı. Kişisel eşya envanterinde koyu kırmızı perdeli bir odadaki koyu kırmızı bir tiftik yatak, koyu kırmızı önüler, koyu kırmızı duvar süsleri, yanında koyu kırmızı koltuklarla koyu kırmızı bir kanepe ve koyu kırmızı minderler vardı. Ayrıca paranoyaklığıyla ünlüydü; yanında çalışanların dürüstlüğünü sınamak için pencere kenarında altın parayla do
lu bir kutu bulundururdu. Sanata karşı ahmakça bir nefret du yardı ve şiiri "ustalıklı saçmalık" olarak nitelendirirdi; operaya gittiği tek seferde gösterinin bitmesini beklemeden çıkmıştı. An cak yirmiden fazla portre için ressamların karşısında oturacak kadar gösterişçiydi ve benzersizlik duygusu taşıdığına hiç kuşku yoktu. Bir keresinde adının Latince yazımı Isaacus Ncutonus'tan leova sarıctus ırnus diye bir anagram türetmişti. Bu ibare "Tanrı'nın Kutsal Varlığı" anlamına gelir.

Burada Leonardo'nun güveni ve kendisine düşkünlüğüyle, ayrıca Einstein gibi sonraki düşünürlerin dalgınlığıyla apaçık bağlantılar söz konusudur. Her üçü de kendisini çok ciddiye alırdı; her üçünün de muhtemelen nörolojik tuhaflıkları vardı; her üçü de resmi eğitimden ya yoksun kalmıştı ya da nefret etmişti. Üçlü içinde en zorlu çocukluğu geçirenin ve aynı zamanda dostluklar kurmada güçlük çekenin Newton olması anlamlıdır. Dönemin bütün anlatıları soğuk, haşin ve çileden çıkarıcı bir adamı gözler önüne serer. Uşağı bile onun yalnız bir defa, o da Öklid'i öğrenmenin yararı sorulunca güldüğünü hatırlamaktaydı. Çalışmalarına yönelik cn ufak eleştiri öfkeden küplere binmesine yol açardı; yaşamı Gottfried Wilhelm Leibniz ve Robert Hooke gibi diğer tanınmış matematikçilerle kısır kavgalar yüzünden karardı. Hayatında sevdiği tek kişi Nicholas Fatio de Fuillier adlı genç bir İsviçreli matematikçiydi. Onunla ilişkisinin sona ermesiyle bir dizi sinir krizinin ilkini geçirdi ve cinsel ilişki ye hiç girmeden öldüğü neredeyse kesindir.

Bu kişisel hüsranlara rağmen, herkes tarafından tanınan bu adam çarpıcı bir başarıya ulaştı. Şövalye unvanı verilen ilk doğa filozofu oldu ve 1696'dan sonra bilimsel bakımdan kayda değer hiçbir şey ortaya koymasa da, yıllarca Kraliyet Derneği'nin başkanlığını yaptı. Aynı yıl kraliyet darphanesinin müdürlüğü makamına oturdu. Bunu aslında öngörüldüğü gibi sırf onursal bir mevki olarak kabul etmek yerine, yeni görevini çok ciddiyc aldı ve alışılmış bağnazlığıyla üstüne gitti. Gündüzlerini İngiliz eko nomisini çöküşten kurtarmak üzere para biriminde reform uğra şıyla geçirdi. Geceleri ise meyhanelerde ve kerhanelerde pusuya yatarak kalpazanların izini sürdü - bunların asılmasını ve atlarla çekilip dört parçaya ayrılmasını bizzat sağladı. Cambridge Üniversitesinden iki kez Avam Kamarasina seçildi, ama hiç ilgisini çekmeyen bir işti bu: Bütün siyasal kariyeri boyunca yaptığı tek yorum birisinin pencereyi açması yönünde bir rica oldu. Fakat Nevvton'un gizli bir ikinci yaşamı daha vardı. Simyay la doğrudan uğraşan biriydi. Kütüphanesindeki 270 kitabın ya rısından fazlası simya, mistisizm vc büyüyle ilgiliydi. 17. yüzyıl da simya sapkınlık sayılmaktaydı ve cezası idam olan bir suçtu. Newton azami gizlilik koşullarında, çalışma hayatının büyük bir bölümünü Vahiy Kitabinda şifrelendiği söylenen kıyamet tarihini hesaplamaya, Danyal Kitabindaki kehanetlerin anlamını çözmeye ve insanlık tarihinin kronolojisini çekirgelerin nüfus döngüsüyle ilişkilendirmeye çalışmakla geçirdi. Freud'un büyük bir bilimci olarak anılacağını varsaymasına oldukça benzer bir biçimde, Newton da optik ya da devinim üzerine çalışmaların dan ziyade dinsel teorileriyle hatırlanacağı kanısındaydı. Ölümünden sonra, ailesi bir buçuk milyon kelimeye varan notların düşüldüğü, binden fazla sayfayı kapsayan dinsel ve mistik yazı ların yanısıra tamamlanmış iki kitabın yer aldığı kocaman san dıklar buldu. Çok rahatsız edici olması nedeniyle, bu terekenin bir bölümünü yok etme, bir

bölümünü de varlığını kabul etmek sizin saklı tutma yoluna gitti. Büyük bir zula ancak 1936 gibi ya kın bir tarihte gümşığına çıktı.

Newton'un mistik yazılarını düşünsel pusulasını şaşırmış bir adamın zırvalıklan sayarak önemsemememek kolaycılık olur. Kutsal metinler ve simya üzerine araştırmaları kadar bilimsel atılımlarına da yön veren aslında "her şeyi düzenleyen ve mevcut ya da yapılabilecek her şeyi bilen" bir yaratıcı tanrıya olan inancıydı. Evreni denetleyen görünmez bir mistik güç anlayışına açık olma ması halinde, en ünlü buluşunu belki yapamayabilirdi: Yerçekimin varlığını doğrulayan matematiksel kanıt.

Oliver Heaviside: W.O.R.M. [Solucan]

Newton yalnız ve babasız çocukluğunun bedelini sakatlayıcı bir sosyal sakarlıkla öderken, bu geçmişi garip biçimde onu tek başına yoğun çalışma yetisiyle de donattı. Matematikçi ve mühendis Oliver Heaviside (1850-1925) bunun daha uç bir örneğini sunar bize. Bilimsel başarı açısından pek Newton çapında biri sayılmasa da, Heaviside olmadan bugün telefonla uzakları arama diye bir şey olmazdı; elektrikli ve manyetik alanların davranışına ilişkin çok daha az kesin bir anlayışımız olurdu. Çok ta nınan biri olmamasına karşın, Newton'un yerçekimi alanında yaptığını elektromanyetizma alanında başardı: Matematiksel denklemleri kullanarak, gözlemlenebilir maddi olguları tanım ladı.

Heaviside, Londra'nın Camden Town kesiminde yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası yetenekli bir gravürcüydü; Dickens'in Strand dergisindeki Bay Pickwick'in Serüvenleri tefrikasının gravürlerini çizen oydu. Ama evi daracık, soğuk ve karanlıktı; pencere vergisinden dolayı pencerelerin çoğu tahta ça kılarak kapatılmıştı. Thomas Heaviside öfkeli parlamalara yatkındı ve genelde dört oğlunun en küçüğü olan ve bir türlü diğer çocuklar gibi davranmayan Oliver'e sataşırdı. Bu tavır, bir ölçü de Oliver'in küçükken geçirdiği kızıl hastalığından kaynaklanan kısmi sağırlığın sonucuydu; ama küçük Heaviside'ın yürek burkucu kısa okul kompozisyonundaki şu sözler evdeki yaşamın kasvetli bir tablosunu sunar:

Anlatacağım hikâye doğrudur - Küçük bir çocuk vardı ve babası "Diğer insanlar gibi olmaya çalış, suratını asma" derdi hep ona. O da çok uğraştı, ama bir türlü başaramadı. Bu yüzden babası onu bir kayışla dövdü; daha sonra çocuğu aslanlar yiyip yuttu.

Sağırlık Oliver'in diğer çocuklarla kolayca oynamasını da engel leyen bir şeydi; bu yüzden annesinin müdürlük yaptığı kız okuluna gitti. Ders konularının çoğundan hoşlanmamasına

karşın, telgraf mucitlerinden biri oian dayısı Charles Whcatstonc'un özendirmesiyle fen derslerini sevdi. Böylece doğa bilimlerinde sürekli ilk sırayı almakla birlikte, geometride düşük not alanlar arasındaydı. Geometriden nefret etmesinin sebebi sadece ispat ları öğretmeye dayanmasıydı; yeniliğe hiç yer yoktu. Heaviside daha çocukken bile tek başına çalışmayı tercih ederdi ve prob lem çözme yeteneğine inancı çoğu kez sınıf arkadaşlarına övün genlik olarak görünürdü. Bu, sonraki yıllarda ona pahalıya mal olacaktı.

Okuldan on altı yaşında ayrıldı; ama sıkı çalışmayı sürdüre rek, kendi kendine Mors alfabesi, Almanca vc Danca öğrendi. Yeni kurulmuş olan Great Northern Tclegraph Company'de da yısı aracılığıyla bir iş buldu. Merkezi önce Danimarka'da olan ve daha sonra Newcastle'a taşınan şirketteki görevi ömründeki ilk ve son ücretli iş oldu.

İşe oldukça iyi başlayarak, bir telgraf hartındaki kesin hasarı matematiksel formüllerle belirlemeyi sağlayan akıllıca bir sistem geliştirdi. Ama ardından çok büyük bir ücret artışı istemekle aşı rıya gitti. İsteğinin geri çevrilmesine tepki olarak, emekliye ayrıl dığını ilan etti — henüz yirmi dört yaşındayken. Ailesi vc meslek taşları dehşete düştü; ama bu sonraki yıllarda da yaşam düzeni olacaktı; İnsanlar parlak zekâsına hayran kalmakla birlikte, onu alıngan ve anlaşılmaz buldu. Tıpkı aynı yaşlarda kırlara çekilen Newton gibi, Heaviside de Londra'daki aile evine döndü, üstkattaki iç karartıcı bir odaya kapandı ve kendisini özel çalışma larına verdi. Üzerinde çalıştığı konu İskoç matematikçi James Clerk Maxwell'in bir süre önce yayımlanan Elektrik ve Manyetizma Üzerine inceleme adlı enfes ama çetrefilli eseriydi:

Harika, daha da harika ve harikanın şahikası olduğunu, müthiş imkânlar sunan bir güç taşıdığını gördüm. Kitabın üstesinden gelmeye kararlıydım. Çok cahildim. Matematik sel analize dair hiç bilgim yoktu {okulda öğrendiğim cebir ve trigonometriyi

unutmuştum); bu bakımdan canla başla ça lışmalıydım. Olabildiğince çok şeyi anlama birkaç yılı bul
du. Ardından Maxwell'i bir yana bıraktım ve kendi bildiğim yolu izledim. Ve çok daha çabuk ilerledim.
Heaviside'in ortaya koyduğu şey olağanüstüydü. Maxwell'in elektrikli ve manyetik alanların davranışını açıkladığı yirmi denklemi sadece dörde indirmişti. Bunlar belki de oldukça haksız biçimde "Maxwell denklemleri" olarak bilinir ve modern fi ziğin köşe taşlarından biridir. Einstein bundan dolayı Maxwells Newton'dan sonraki en büyük fizikçi olarak nitelendirmiş olsa da, denklemleri anlaşılır kılan aslında Heaviside'ın çalışmalarıydı.

Heaviside sonraki otuz yılının büyük bölümünü odasında kilitli olarak geçirdi ve dışarıya sadece tek başına uzun yürüyüşler için çıktı. Ailesi kapısının önüne yemek tepsileri bırakırdı; ama çalışmaya derince daldığında günlerce sırf birkaç kâse sütle açlığa dayanırdı. Sağırlığı daha da kötüye giderken, "sıcak ve soğuk hastalığı" olarak adlandırdığı bir maraza yakalandı; hipotermi korkusu onu birkaç battaniyeye sarınmaya ve başına bir çay danlık örtüsü geçirmeye yöneltti. Odasının sıcaklığını o kadar yüksek tutuyordu ki, ziyaretçilerinin çoğu birkaç dakika yanında kalınca baygınlık geçirmeye başlıyordu.

Bu eksantrik yanlarına karşın, çalışmaları hayranlık ve şaşkınlık uyandırmaya devam eni. Günümüzde 19. yüzyıl sonları nın en önemli üç matematiksel buluşundan biri sayılan yeni bir kalkülüs hesabı geliştirdi. Aynı telgraf hattından ileti gönderip alma vc bir elektromanyetik sinyalini bozulmaksızın uzak bir mesafeye aktarma sorunlarını çözdü. ABD'de AT8cT şirketinin 1904'te bunun patentini almasıyla, şehirlerarası telefon görüş meleri gerçekleşti. Heaviside 1902'de Encyclopaedia Britannica için yazdığı bir maddede, dünya atmosferinde telsiz dalgalarının yerküre eğimini izlemesine

olanak veren bir iletken katmanın varlığını öngördü. Sonunda 1923'te bulunan bu alana onun anı sına Heaviside katmanı adı verildi.

Bu çığır açıcı başarılar Heaviside'a biraz şöhret getirmekle birlikte neredeyse hiç para kazandırmadı. Sonuçta daha da kabuğuna çekildi; hatta 1891'de Kraliyet Derneği üyeliğine seçilmesi vesilesiyle düzenlenen törene katılmayı bile reddetti. Kırk yedi yaşma vardığı 1897'de nihayet aile ocağından ayrıldı ve De- von yöresindeki Newton Abbot'a taşındı. Kır yaşamını pek sev medi; "lağımcı diliyle konuşan ve bundan zevk alıyor görünen" çevresindeki "meraklı" komşulardan yakınır oldu. Çok geçmeden sırf kutu süt ve bisküviyle beslenen huysuz bir münzevi ola rak nam saldı. Tek rahatlama aracı yeni edindiği bisiklet sürme tutkusuydu. Ayak dayama yerleri gidonun altında duran bir bisiklet tasarlayıp yaptı; böylece kollannı kavuşturup geriye yaslanarak ve yön değiştirmek için bedeninin ağırlığını kullanarak bayır aşağı "uçuş"un keyfine vardı. Bu yüzden iki sefer hastane lik oldu; bu kazalardan biri, önüne çıkan tavuğa çarpmamaya çalışırken oldu.

Gut ve sarılık nedeniyle gittikçe takatten düşen ve komşula rınca dışlanan Heaviside, 190.9'da kardeşi Charles'a daha yakın olmak için Torquay'daki küçük bir kulübeye taşınmaya karar verdi. Charles'ın baldızı Mary Way kâhya olarak yanma yerleş
ti. Heaviside bundan "Torquay evliliği" diye söz etmekle birlik te, arada güvenli bir mesafe tutarak, sadece ne yeneceğini ya da evin sıcaklığını görüşmek üzere biraraya gelmeleri için ısrar etti. Sonraki yedi yıl boyunca buyurgan davranışları katlanılmaz hale geldi. Kulübeyi terk etmesine izin verilmeyen Mary'ye başka larıyla konuşmasını bile yasaklayan bir dizi sözleşmeyi zorla im zalattı. Kendi evinde mahpus gibi yaşayan kadıncağızı sonunda katatoniye yakın bir haldeyken ailesi kurtardı.

iVlary'nin ayrılışından sonra, Heaviside hızla çöküşe gitti.

Arkadaşlarına ve aile mensuplarına yazdığı mektuplarına anla şılmaz bir şekilde “W. O. R. M.” [“Solucan” anlamı çıkan bir kısaltma] diye imza attı. Bütün mobilyalarını atıp yerlerine kocaman granit kayalar koydu ve kimonoyla yaşamaya başladı. Yıkanmayı ve evi silip süpürmeyi bıraktı; ama tırnaklarını kiraz pembesine kusursuzca boyamaya epeyce zaman ayırdı. Eskiden sırf diğer bilimcilere karşı sergilediği hırçınlığıyla, “gaz barbarları” olarak adlandırdığı yerel gazhane memurlarına ikide bir çıkışmaya gider oldu. Yüksek meblağları bulan faturalarını Ödemediği için, havagazı bağlantısı sıklıkla kesilmekteydi. Bir keresinde kendi başına bağlantıyı açmaya kalkışınca, ellerinde ve yüzünde ciddi yanıklar yaratan bir patlamaya yol açtı. I921’tc bir merdivenden düşerek öldü; kulübesinin duvarları ödenmemiş faturalarla kaplı olarak bulundu.

Özgün görüşlerinden dolayı 1912’de Nobel adaylarının son listesinde Einstein ve Max Planck’la birlikte yer bulmuş bir adam açısından üzücü bir sondu bu. Heaviside’ın kendi fikirle rine sarsılmaz inancı, Newton ve Freud’la paylaştığı bir özellik ti; ama dünyadan elini eteğini çekişi mutlaktı. Son yıllarında ciddi ruhsal bozukluğa düştüğü söylenebilir. Bunun çalışmalarının niteliğine de zarar verip vermediğini kestirmek olanaksızdır; çünkü neolitik mobilya/pembe tırnaklar döneminin ürünü, yani Elektrotnanyetik Teori adlı eserinin sonuç bölümünün el yazması metni ölümünden kısa bir süre sonra hırsızlarca çalındı. İleride ortaya çıkması da boş bir umuttur. Geçmişteki performansına bakılırsa, metnin yeni parlak kavrayışlarla dolu olması muhtemeldir. Arkadaşı ve fizikçi meslektaşı G. F. C. Scarle’in vardığı sonuçla, Oliver Heaviside “hiçbir dönemde zihinsel özürlü olmasa da katıksız, tuhaf bir adamdı.”

Lord Byron: Kadınlara Katlanamayan Kadın Düşkünü

Bir Byron için delilik doğuştan gelen özellikti. Ailenin en çok ta nıdığımız mensubu Byron 6. baronu George Gordon (1788-1824), geçmişi Norman istilasına kadar inen ıızun bir serseri ve serkeş silsilesinin bir halkasıydı sadece. “Hınzır Lord” olarak bilinen büyük amcası William, ipe çekmenin en iyi yolu konusun daki bir münakaşadan sonra kuzenini öldürmüştü. Dedesi “Kötü Hava Jack” fırtınalarda denize yelken açmasıyla tanınan bir amiraldi; bu yetenek oğluna ve torununa da geçecekti. Byron’ın babası “Deli Jack” yakışıklı bir hovardaydı; Catherine Gordon’la paraya muhtaç olduğu için evlenmişti. Öldüğünde oğlu George dört yaşındaydı; ona borçlar ve cenaze masrafları dışında hiçbir şey bırakmadı. Genç aristokratın büyüyünce sakin ve dengeli bir yaşama kavuşma şansı zayıftı; soyunun geleneğini boşa çıkarmayarak bir biseksüel, enseste eğilimli bir şair ve romantizmin canlı timsali oldu.

Byron babasının ölümü üzerine annesinin İskoçya’ya dön mek zorunda kalmasıyla ilk yıllannı Aberdeen’de geçirdi. Henüz bir çocuktu ve korkunç depresif ruhsal çalkantılar içindeki annesiyle ilişkisi mutluluk verici değildi. Dokuz yaşındayken geceleri yatağına gelip “bedeniyle oyunlar oynayan” dadısı tarafından baştan çıkarıldı. Pek de eğlenceli bulmadığı bu deneyim onu, “melankoli” duygularıyla doldurdu ve kadın daha sonraları onu dövdüğü gerekçesiyle kovuldu. Anlaşılır bir tavırla hayranı olan Freud gibi, Byron da Napolyon’a takıntılı biri olarak büyüdü ve okuldaki sırasına onun bir büstünü koydu. Eğlenmek için kendisini okumaya vurdu; iddiasına göre, okuduğu roman sayısı on beş yaşına vardığında dört bini bulmuştu,

Byron’nı zorlu çocukluğuyla başa çıkma yolu Newton*un ya da Heaviside’ın yalnızlığı seçişiyle belirgin bir tezat içindeydi.

Balıklama dünyaya atıldı; Cambridge'deki odasında bir ayı besleyerek, bir insan kafatasından burgonya şarabı içerek vc koro çocuklarıyla düşüp kalkarak üniversiteli arkadaşlarını şoka uğ rattı. Mezun olduktan hemen sonra Türkiye'ye kadar varan uzun bir Avrupa turuna çıktı; arkadaşlarıyla birlikte şiirler yaz dı, içki âlemleri yaptı, çok sayıda oğlanla ve kızla yattı.

Çocuk Harold'un Hac Yolculuğu[1] nun ilk iki kantosunun ya yımlanması Byron'ın 1812'de ülkesine ünlü biri olarak dönmesini sağladı. Genç Leonardo'ya oldukça benzer bir tavırla, yeni yakaladığı şöhreti geliştirmek için buna yaraşır görünmeye özen gösterdi, her seferinde iki düzine sipariş verdiği ve sadece bir sefer giydiği beyaz keten pantolonlarda ısrar etti. Yüzlük desteler halinde sipariş verdiği ipek mendillerin her partisinin ederi olan dokuz İngiliz lirası o dönemde ortalama ev hizmetçisinin aldığı yıllık maaşa denkti.

İlle şiirleri, şimdi Byron tarzı dediğimiz yeni bir kahraman ti pini yarattı: Huysuz, isyankâr, süslü, çokbilmiş, uçkuru gevşek, geçmişi sorunlu ve hayata bakışı alaycı. Byron buna uymak için elinden geleni yaptı; oysa pek boylu poslu değildi, yürürken belirgin biçimde aksayacak kadar yumru ayaklıydı ve sıklıkla açlık perhizlerine gitmesini gerektirecek kadar kilo almaya eğilimliydi:

Bu dünyada özellikle korktuğum iki şey var ki, aynı ölçüde yatkın olduğuma inanmam için haklı sebebim bulunduğunu söyleyebilirim - şişmanlamak ve delirmek.

Buna rağmen Byron kadınların gözünde dayanılmaz ölçüde çe kiciydi. Yayıncısı John Murray'in arşivinde (aralarında en ünlü sü Leydi Caroline Lamb olmak üzere) yüzü aşkın kadının başından ve kasık bölgesinden keserek gönderdiği saç bukleleri yer alır. Byron bazen bunlara karşılık verirdi; ama daha sık başvur duğu yol Newfoundland türü köpeği Boatswain'den bir tutamı tüy kesip göndermekti. Kadınlarla bütün gönül

ilişkilerinin ar dında saklı olarak yatan şey aslında onları pek sevmemesiydi. Şakacı birinin ifade ettiği gibi: "Kadınlarla cinsel ilişkiye girmek zorundaydı, çünkü onlarla iyi geçinmesi mümkün değildi." Tek istisna üvey kız kardeşi Augusta Leigh'di. Aralarındaki ilişkiden
sonunda bir çocuk peyda oldu ve öyle anlaşılıyor ki, Byron skan dal riskini azaltmak amacıyla kısa bir süre sonra başka biriyle evlenmeye karar verdi.

Bu da feci bir sonuç getirdi. Byron asla gereğince açıklaya madığı sebeplerle, eski metresi Leydi Caroline Lamb*in oldukça kuralcı, matematiğe düşkün kuzeni Annabella Milbanke'e evli
lik teklif etme yoluna gitti. Ona ilgisinin hiç dans etmemesinden kaynaklandığını ileri sürdü (Kendisi sakat ayağından dolayı dans edebilecek durumda değildi). İzdivacın yürümeyeceği ba şından belliydi. Byron kiliseye gidişte yol boyunca Arnavut ay yaş şarkıları söyledi, nikâh sırasında eşini öpmekten kaçındı ve daha sonraları tören boyunca eski bir göz ağrısıyla fanteziler kurduğunu itiraf etti. Çift Durham yakınındaki Seaham HalI'da birkaç hafta balayı geçirdi. Kaldıkları evde buz gibi hava vardı ve Byron'ın sevgi gösterisine benzer tek edimi varır varmaz sa lon kanepesinde zifaf gereğini üstünkörü yerine getirmesi oldu. Düğün pastası bile yenecek durumda değildi; bir ay önce yapıldığından bayatlamıştı. Balayından kısa bir süre sonra işleri daha da bozacak şekilde, evli çift Augusta'nın ziyaretine gitti. Orada kaldıktan dönemde Byron yeni karısına salonu yasakladı ve onunla yalnız Augusta'nın âdet dönemi başladığında aynı yatakta uyudu. Bunu, gebe kaldığı zaman dolu bir tabancayı başına dayayıp tehdit etmeyi de kapsayan başka aşağılamalar izledi. Kimseyi şaşırtmayan bir gelişmeyle, Annabella bir yıl sonra manevi eziyet gerekçesiyle onu terk etti. Aile içi şiddet, ensest ve oğlancılık söylentilerini ayyuka çıkaran sonraki mahkeme faslı,. Byron'ın sosyal itibarını yok etti ve hiç

dönmemecesine kara Av rupa'sında sürgün yaşamak zorunda bıraktı.

Ada Lovelace: Babasının Kızı

Bu bölümdeki yaşamları birbirine bağlayan kalıplardan biri çok azının çocuk sahibi olmasıdır. Leonardo ve Newton eşcinseldi; Heaviside bekâr öldü. Freud cinsel ilişkiden hoşlanmaııakla bir likte altı çocuk yaptı; ama sadece en küçüğü Anna'ya gerçek anlamda bir yakınlık -kuşku uyandıracak kadar fazla yakınlık- gösterdi. Byron'nın nasıl babalık yapmış olabileceği üzerine fikir yürütmek ilginç olur. Aksiliklere rağmen, Annabella onun kızını, yani Lovelace kontesi Augusta Ada Byron King'i, genellikle bilinen adıyla Ada Lovelace'i (1815-1852) doğurdu. Ama Byron kızım sadece bir sefer kısa süre görebildi. Ondan sonra anne, kı zını babasının hatırasından korumak için elinde gelen her şeyi yaptı.

Boşanmadan sonra Annabella despotça denetim delisi soğuk bir kadına dönüştü. Çocuğunu yetiştirme işini Ada'nın daha sonraları "üç gazap tanrıçası" olarak anacağı üç kadın görevliye bıraktı. Bunlar öğretmen oldukları kadar casustu: Düşünce ya da eylem özgürlüğü tanınmayan Ada "asla ve asla[55] şiir içerme mek üzere değişmez bir mantık, matematik ve bilim rejimiyle büyütüldü. Babasının bir portresini bile ancak yirmi yaşında görebildi.

Bu baskıcı ebeveyn rejimi ilginç biçimde ters tepti. Ada bir matematikçi olarak seçkin becerileriyle annesinin umutlarını boşa çıkarmadı; ama matematik problemlerine şiirsel bir hayalgücünü uygulayarak babasının kızı olduğunu da kanıtladı. On üç yaşındayken bir uçan makine için Leonardovari hesaplama lara girişti. On yedi yaşına vardığında takatten düşürücü bir kızamık nöbetini atlatmış ve migrenden çarpıcı kilo kaybına ve bir adamla kaçma girişimine kadar her çeşit ergenlik isyanını yaşa mıştı. Girdiği sosyetede hem dansa düşkünlüğüyle, hem de zekice konuşma becerisiyle sivrildi. Cebir üzerine hararetle konuşa bilen az sayıdaki kadından biri olarak,

kısa sürede dönemin en seçkin bilimcilerinin de yer aldığı bir hayran topluluğu edindi.

Hayranlarından biri olan matematikçi ve mühendis Charles Babbage o sırada "Diferans Motoru" projesine kaynak bulma çabası içindeydi. Yaklaşık 2,5 metre yüksekliğinde, 15 ton ağır lığında ve 25 bin parçalı bu mekanik hesap makinesiyle bütün finansal sistemin dayandığı ve aksaklıkları dillere dolanmış cetvel defterlerini devreden çıkarma peşindeydi. Bu tür cetvellerin güvenilmez sayılmasının sebebi "bilgisayar" olarak bilinen insanlarca hazırlanmasıydı (Bilgisayar kelimesi hesap yapan her türlü makine anlamında ilk kez ancak 1897'de, yani Babbage'ın ölü münde çeyrek yüzyıl sonra kullanıldı). Babbage tasarladığı Diferans Motoru'nu yapamadı, ama Ada'dan çok hoşlandı ve sonraki birkaç yıl boyunca daha da iddialı bir projeye dönük tasarılarını onunla paylaştı. "Analiz Motoru" adını verdiği, daha büyük boyutlu ve buhar gücüyle çalışacak bu hesap makinesi Fransız ipek dokuma tezgâhlarını otomatikleştirmek üzere bir süre önce kullanılan delikli kartlan uyarlama yoluyla programlanabilecekti.

Babbage bu işte Ada'nın parasının ve bağlantılarının yararlı olacağını görcbilsc dc, makinenin potansiyelini tam olarak ne kadar anlayacağını kestiremedi. Ada sekiz yaşın altında üç çocu ğu olan evli bir kadın olmasına karşın, îtalyan filozof Luigi Menebrea tarafından yapılan motorun bir tarifnamesini çevirmeyi Önerdi. Çalışmasından çok etkilenen Babbage ondan notlarınıistedi. Notlar orijinal metnin üç katı kadardı. İkisi birlikte yayımlanınca, anında çok satan kitaplar arasına girdi. Ne de olsa, kadınların anlaması beklenmeyen bir konuda Byron'm kız tarafından hazırlanmış bir eser söz konusuydu. Kitap, bilgi işlem tarihinde de kilit bir metindir. Ada tam da ilk bilgisayar programı nı, yani makinenin Bernoulli sayıları olarak bilinen karmaşık diziyi vermesini sağlayacak bir tasarıyı ortaya

koymakla yetinmedi. Hayal gücünü özgürce işleterek, gelecekte böyle bir motorun müzik bestelemede ve grafikler oluşturmada kullanılabileceği, bilim, ticaret ve sanat için paha biçilmez bir araç olabileceği ön görüsünde bulundu. Günün birinde bilgisayar olarak anılacak şeyin müthiş potansiyelini Babbage'dan bile daha fazla gören kişi Ada Lovelace'ti. ABD Savunma Bakanlığı 1979'da onun anısına yazılım diline “Ada” adını verdi. Microsoft'un kendi ürünle rini onaylamak için kullandığı holografik etiketlerde de onun portresi yer alır.

Sonraki on yılda Babbage'ın bu motoru yapma girişimi yine sonuçsuz kaldı. Ada'mn başka öncelikten vardı. Başarısıyla sos yal statüsü yükseldiğinden, Byron mirasına yaraşır görünmekle meşguldü. Yavaş gelişen bir kanserin ağrılarını dindirmek için sürekli afyon ruhu ya da haşiş almaya başladığı dönemde, bir dizi yoğun ilişkiye dalması annesiyle ve kocasıyla arasının bozulmasına yol açtı. Dickens'la kısa süreli bir kaçamak yaşadı ve ar dından gönlünü John Crosse'ye kaptırdı. Profesyonel bir ku marbaz olan bu sevgilisi ona bahisçileri alt etmeye yönelik bir matematiksel sistem geliştirme ilhamını verdi. Sistemin işe yara yıp yaramadığına ilişkin bir kayıt yoktur. Ama kızı Anne bahis merakını sürdürerek, günümüzde dünyanın neredeyse bütün safkan Arap atlarının geldiği söylenen Crabbet harasını kurdu. Ada otuz altı yaşında, yani Byron'la tam tamına aynı yaşta öldü ve annesinin onları ayırma yönündeki bütün çabalarına rağmen, babasının yanına gömüldü.

Ada'nın hikâyesi babasızlık senaryosunun ilginç bir varyasyonudur. Bilinçli olsun ya da olmasın, kısa ömründe babasının anısıyla bir tür uyumlu bağdaşım kurdu, hiç kuşkusuz annesinin bunu bastırmaya dönük isterik girişimlerinin de teşvikiyle. Birarada olmaları halinde baba-kız bağı nasıl gelişirdi, kim bilir? Byron'm hayatı ve ilişkileri dile düşecek kadar karman çormandı, ihanetle ve ithamla doluydu. Kızının hikâyesi bazen

ölü bir babanın, özellikle timsallermiş biriyse, yaşayan bir babadan da ha yararlı olabileceğini hatırlatır bize.

Hans Christian Andersen: Marangoz Çırağı Masalcı

Hans Christian Andersen (1805-1875) babası Hans'ı on bir ya şındayken kaybetti, ama feleğin sillesini daha önce yemişti. Şimdiye kadar anlatılmış en popüler masallardan bazılarının yaratıcısı olan bu DanimarkalI hikâye anlatıcısı acıklı bir opera konusu olabilecek bir sefalet içinde büyüdü. Odense'nin fakir bir ma hallesinde bir ayakkabı tamircisinin ve (muhtemelen Stalin'le tek ortak yanı olarak) bir çamaşırcı kadının oğlu olarak doğdu. Aile tek odalı bir evde yaşamaktaydı ve küçük Hans daha baba sının ölümünden önce, ömür boyu bir terapiye sığacak kadar travmaya maruz kaldı. Çeşitli biyografi yazarları çocukken cin sel tacize uğramış olabileceğine işaret eder; nitekim büyük ölçü de otobiyografik nitelikteki ilk romanı Tuluatçı'& a Federico adlı bir adam küçük bir oğlanı kandırıp bir mağaraya götürür. An- dersen'in "Beni severdi, bana çörekler ve çiçekler verirdi, yanağımı okşardı" diye aktardığı Fedder Carstens adındaki ilk öğret menlerinden biri de onun okula başlamasının üzerinden bir yıl geçmeden esrarengiz biçimde kasabadan ayrılmıştı. Andersen yetişkinliğinde mahzen gibi yerlerden ciddi bir hoşnutsuzluk du yardı.

Ailede şıçak bir ortam vardı ama babası ninelerinin bir za manlar zengin ve hatta belki kraliyet soyundan gelen bir aile oldukLannt ağzından kaçırmasından beri bunu saplantı haline getirmişti. Küçük Hans'ın üzerinde derin iz bırakan bu olay, mahalledeki diğer çocuklardan farklı olma duygusunu körükledi. Babasının ölümüyle birlikte geçim için çalışmak zorunda kalması ona kederli bir deneyim yaşattı. Bir gün akıl hastanesinde çalışan ninesine yardımcı olurken, kapı çatlağından içerisine bak tığı bir odada kendi kendine şarkı söyleyen çıplak bir kadın gördü. Onun farkına varan kadın öldüresiye bir öfkeyle kapıya doğru atıldı. Yemeğini aldığı kapı kapağını ardına kadar açarak dik bir bakış fırlattı ve dışarıya

uzattığı eliyle giysilerini tırmala dı. Bir hademe sonunda yetişip onu kurtardığuıda, Andersen “korkudan yarı ölü halde” dehşetle çığlıklar atmaktaydı.

Bir kumaş imalathanesinde başından geçenler daha iç açıcı değildi. Görünüşü öylesine efemineydi ki, bir grup iş arkadaşı kız olup olmadığını anlamak için onu herkesin önünde pantolonunu aşağıya indirmeye zorladı. Daha sonra bir marangozun yanına çırak olarak girdi; önceki olay hâlâ zihninde taze olduğu için, işteki ilk gününde mahzun bir yüzle kızarıp bozararak ve titreyerek öylece dikilip kalmaktan kendini alamadı. Sıkıntılı halini fark eden diğer çırakların alayları üzerine sıvışıp kaçtı.

Andersen sevimsiz bir genç değildi. Ortalıkta yarı kapalı gözlerle dolaştığından, sakar, ahmak ve sürekli hülyalı bir hali var dı. İnsanlar sıklıkla annesine onun kör olup olmadığını sorardı. Yürüyüşü bile elinde olmaksızın komikti; bir çağdaşınca “neredeyse maymun gibi sekerek gitme” olarak tanımlanmıştı. Bu bedensel sakarlığı yüzünden ilk çocukluk günlerinden beri kendisi ni ayakta tutmuş olan tek düşünü, bir aktör olma sevdasını bir türlü gerçekleştiremedi. Ancak Kraliyet Tiyatrosu’nun yönet menlerinden Jonas Collin, girdiği ses sınavından sonra ona acı dı ve okula dönüş için masraflarını karşılamayı önerdi. Böylece Collin’le ve ailesiyle kurduğu dostluk, Andersen’in yaşamı boyunca sürdürdüğü çok az ilişkiden biri oldu; ama okula dönüş
onun için bir felaket oldu. On yedi yaşında olmasına karşın, on bir ve on iki yaşındaki çocukların okuduğu en alt sınıfa alındı. Bütün bunlara ek olarak kazık gibi boyunun ve okuma güçlüğü nedeniyle, ona “toraman" adını takan müdürün sadistçe sataş malarının kolay bir hedefi haline geldi.

Andersen okuldan çıktığında eskisinden daha beter haldeydi. Strese bağlı diş ağrılarından çektiği azapla ve mastürbasyon alışkanlığının sonunda penisinin kopmasına ya da delirmesine

yol açacağı kanısıyla derin bir nevroz içindeydi. Açık alanlarda do laşmaktan, tekneyle denize açılmaktan, diri olarak yakılma ya da gömülme kuruntusundan ve (çocukken akıl hastanesinde başından geçen olayın bir sonucu olarak) bir kadını çıplak görmekten dehşete düşer hale geldi. Sıska ve çukurumsu göğsünden o kadar rahatsızdı ki, gömleğinin içine gazeteler tıkıştırarak göğsünü kabartma yoluna gitti.

Aşk yaşamı aynı ölçüde çoraktı. Genellikle eşcinsel eğilimli tutkunlukları hiç karşılık görmedi. Edebiyat alanındaki şöhreti nin büyümesiyle birlikte, birçok yeri gezmeye başladı, Mendelssohn ve Dickens'la dostluklar kurdu, Balzac, Victor Hugo, Alexandre Dumas ve Heinrich Heine'yle tanıştı. Ama Heaviside'a oldukça benzer biçimde, Andersen'in tavrında insanları kızdıran bir taraf vardı. Aynı anda hem kibirli, hem de sokulgan olma gibi bir özelliğe sahipti. Kahramanı Dickens'a 1857'de konuk olduktan sonra, ev sahibi misafir odasındaki yatağın yukarısına şu sözlerin yazılı olduğu bir kart astı: "Hans Andersen'in bu odada uyuduğu beş hafta aileye ÇAĞLAR gibi geldi." Birçok kimse Uriah Heep karakterinin Andersen üzerine kurulduğu kanısındadır. Bir keresinde Andersen dönemin diğer büyük masal ustası Jacob Grimm'i önceden haber vermeksizin ziyarete gitti. Maalesef Grimm adını hiç duymamıştı ve ona kapıyı gösterdi.

Andersen'in Avrupa'yı dolaşarak zengin ve ünlü kişilerle görüşmesi ülkesinde pek olumlu karşılanmadı; Kopenhag caddelerinde çoğu kez şöyle bağırışlarla ona laf atılırdı: "Bakın! Yurtdışında çok meşhur olan orangutanımız geçiyor!" En yakın dostları olan Collin ailesinin fertleri bile ondan "fiyakacı" diye söz ederdi. Danimarka'da hakkında o kadar çok fıkra anlatılan baş ka bir adam olmadığı söylenirdi.

Zengin ama yalnız olduğu son yıllarında, Andersen kızlara sırf kendisiyle konuşmaları için para ödemek üzere genelevlere

gitme alışkanlığını edindi. Newton ve Heaviside gibi, müzmin bekâr olarak öldü; ama talihsizlik mezarında da peşini bırakmadı. Çocukluğundan beri nafile bir aşkla sevdiği adam, yani Jonas Coliin'in evli oğlu Edvard (karısıyla birlikte) yazarın vasiyeti uyarınca yanına gömüldü; ama aile daha sonra fikrini değiştirdi ve onları başka mezarlara naklederek, Andersen'i aşağı yukarı yaşamında olduğu gibi sonsuzlukla bir başına bıraktı.

Danimarka'da Andersen'in "yetişkin" oyunları ve romanları hâlâ okunur; ama onu uluslararası düzeyde üne kavuşturan ma sallarıdır. Tam 150 dile çevrilerek, sayısız uyarlamalara ilham veren ve hâlâ her yıl milyonlarca satılan bu masallar gerçek an lamda evrensel hikâyelerdir. "Küçük Denizkızı" ya da "Çirkin Ördek Yavrusu" masallarında Andersen'i -aşkı karşılıksız kalan sakar aykırı tipi- görmemek olanaksızdır. Belki de çocuklu ğundaki mutsuzluk kişisel yaşamında asla gereğince "büyümeyi" başaramamasını getirdiği için, en güzel ve en etkileyici eser leri hep çocuklara dönüktü.

Salvador Dali: Annesinin Portresine Tüküren Ressam

Bu bölümde ele aldığımız yaşamların çoğunda, babanın ölümü ya da yokluğu bilinçaltı bir seviyede yaşam düzenini şekillendirir. Salvador Dalı (1904-1989) örneğinde ise bu konu göze batacak kadar bilinçliydi. Dalı, saygın bir avukat ve katı bir disiplin meraklısı olan babasını inadına kızdırıp cezalandırmaya yöneldi. Sekiz yaşına kadar kasıtlı olarak yatağını ıslattı ve evin her tarafına dışkılayarak, ömür boyu sürecek bir pislik saplantısı edindi. Aslında gayet düzgün yazabilmesine karşın, babasını daha da kudurtmak için, okunmaz bir el yazısı geliştirdi aslında gayet düzgün yazabilmesine karşın. Yine okulda sırf babasını kızdırmak için, hiçbir şey bilmiyormuş numarası yaptı.

Yüce gönüllü yorum bunun bir tür ilgi çekme arayışı olduğudur. Dali'nin doğum koşulları olağandışıydı. Anne babası aynen onun gibi Salvador adını taşıyan ilk oğullarını tam dokuz ay on gün önce yitirmişlerdi. Henüz iki yaşındayken ölen bu çocuğun yarattığı travmayı hiçbir zaman tam atlatamadılar. Sürekli kayıp "dâhiden söz ediyor, onun bir fotoğrafını yataklarının başucunda asılı tutuyor ve "yeni" Salvador'u düzenli mezar ziyare tine götürüyorlardı. Bir şekilde ağabeyinin dünyaya dönmüş hali olduğu hissettirilen küçük Dalı için çok rahatsız edici bir durumdu bu.

Alışılmamış; ölçüde korkak bir çocuk olarak büyüdü; kendisine dokunulunca veya bir çekirge ya da (Andersen'de olduğu gibi) bir çıplak kadın vücudu görünce isteri nöbetlerine tutuluyor du (Babasının onu korkutmak için piyanonun üstünde zührevi hastalıklarla ilgili resimli bir tıp ders kitabı bulundurması durumunu daha da zorlaştırıyordu). Ama bu bölümde anlatılan kişi lerin hepsinde görüldüğü gibi, kendisine abartılı bir önem yakıştırarak, aynen Freud ve Byron gibi büyük bir kahraman olma düşü kuruyordu:

Altı yaşındayken bir aşçı olmak istiyordum. Yedi yaşındayken

Napolyon olmak istiyordum. Hırsım o zamandan beri sürekli olarak artmakta.

Dali'nin yüksek özgüveni ergenlik çağında hız kazandı. Ama kasıntılı olmakla birlikte olağanüstü yetenekliydi; çağdaşlarından çok azının boy ölçüşebileceği klasik bir incelikle resim yapabilme becerisine sahipti. Annesi, oğlunun henüz bir çocukken yaptığı çizimlere ilişkin görüşünü şöyle ifade ediyordu: "Bir kuğu çizeceğini söylediğinde, bir kuğu çiziyor ve bir ördek yapacağını söylediğinde, bir ördek görüyorsunuz." Madrid'deki Kraliyet Akademisi'nde sözlü bir sınava girmeyi reddederek kendisini attırdı. Tavrına ilişkin açıklaması şuydu:

Çok özür dilerim, ama bu üç profesörden çok daha zekiyim ve dolayısıyla onlar tarafından sınava çekilmeyi reddediyorum. Bu konuyu çok daha iyi biliyorum.

Babasıyla her zaman gergin olan ilişkisi, on yedi yaşındayken annesini kaybetmesiyle daha da bozuldu. Dali onun ölümünü "hayatımda yediğim en büyük darbe" olarak nitelcndirccekti. Sekiz yıl sonra, yani 1929'da "Kutsal Yürek" adlı ilk gerçeküstücü resimlerinin birinden babasının haberdar olmasıyla çatışma doruk noktasına vardı. Resimde kabataslak çizilmiş İsa görüntüsünün üzerinde şu sözler vardı: Bazen Annemin Portresine Zevkle Tükürürüm. Babası ondan kamuoyuna pişmanlığını bildirmesini istedi. Buna yanaşmayan Dali'yi yaka paça, aile evin den dışarıya attı ve bir daha gelmemesini söyledi {Gerçi Dalı'nin iddiasına bakılırsa, kısa bir süre sonra sperm dolu bir kaputla eve döndü ve kaputu babasına uzatarak, "Al şunu. Artık sana hiçbir borcum yok!").

Dalı için 1929 başka sebeplerle de bir dönüm noktası oldu. O yıl gerçeküstücülere katıldı ve Luis Bunuelle birlikte ilk ve en iyi gerçeküstücü film Bir Endülüs Köpeği'ni çekçi. Filmdeki en sarsıcı görüntüler-usturayla yarılan bir gözyuvarı, piyano üstünde ki ölü eşekler- dosdoğru Dali'nin mümbit rüyalarından

fırlayıp çıkmış şeylerdi. Dalı yine 1929'da daha çok Gala adıyla tanınan Elena Diakonova'yla ilk kez karşılaştı. Aşırı erkek delisi bu Rus kadın onun ilham perisi, ticari menajeri ve başta gelen işkencecisi olacaktı. O sırada yazar Paul Eluard'la evli olmasına karşın, Dali hemen onu baştan çıkarmaya koyuldu. Balık zamkından ve inek gübresinden hazırladığı kötü kokulu bir macunu, bir koç gibi kokmasını sağlamak için üstüne sıvadı. Ardından koltukaltlarını tıraş etti ve turuncu bir sardunya çiçeğini kulağının arkasına tıkıştırdı. Strateji işe yaradı: İkili Gala'nın öldüğü 1982'ye kadar bir çift olarak kaldı.

İlişki muhtemelen hiçbir zaman tamamına ermedi - en azın dan alışılmış tarzda. Dalı (tıpkı Andersen gibi) mastürbasyon müptelasıydı vc seks düşkünü Gala'yı başka erkeklere sunmak çok daha tercih ettiği bir şeydi. (Bu âdetin geçmişi, karısının soyunmasını dostlarına gizlice seyrettiren kadim Lidya kralı Candaules'e kadar iner). Bunun karşılığında Gala ortak yaşamları nın pratik yanlarına göz kulak oldu; çünkü Dalı bir taksi parasını bile ödemekten acizdi.

Dalı 1936'ya varıldığında Time dergisinin kapağında bile yer alacak kadar bir uluslararası sansasyondu. Şöhret onu sadccc daha da saçma gösteriler sahnelemeye yöneltti. 1936'da Noel vesilesiyle Harpo Marx'a hediye olarak dikenli telleri olan bir arp gönderdi (Harpo, kendisini bandajlı parmaklarla gösteren bir fotoğrafla karşılık verdi). Bir konferans vermek üzere gittiği Londra'da, gövde kısmına plastik eller takılmış eksiksiz bir dalgıç elbisesi giydi ve başına üstünde bir Merccdes radyatör kapağı bulunan bir miğfer geçirdi. Kemerinde mücevherli bir hançer, bir elinde iki beyaz Rus kurt köpeğinin bağlı olduğu bir tasma, diğer elinde ise bir isteka vardı. Görünüşü fantastikti, ama bu tertibat az daha canını alacaktı. Dalı miğferin içinde nefes alamayacağım hesaba katmamıştı. Konuşmaya başlamasından kısa bir süre sonra oksijen tükenmeye yüz tuttu. Dinleyiciler

boğulmakta olduğunun farkında değildi ve Gala da kahve içmek için dışarıda bir yerdeydi. Dali yere çöküverdi ve arkadaşlarının çekiçle cıvataları sökme çabası işe yaramadı. Sonunda, ölmenin eşiğindeki Dali'yi kurtaracak İngiliz anahtarlı bir işçi bulundu.

Dali'nin bu soytarıca yanı diğer gerçeküstücüleri kızdırdı ve savaşa doğru gidilen bir ortamda, çocuksu fantezileri çekiciliğini çabucak yitirdi: "Sıklıkla Hitler'i bir kadın olarak düşlerdim. Beyazın ötesinde beyazmış gibi hayal ettiğim teni beni mest ederdi." Dalı 1939'da Franco'ya desteğini ilan edince diğer gerçeküstücüler tarafından dışlandı. Tepkisi kendisine özgüydü: "Gerçeküstücüler ile benim aramda tek bir fark var. Ben kendi başına bir gerçeküstücüyüm."

Meslektaşlarını kızdıran diğer şey onun {daha doğrusu Gala'nın) para kazanma becerisiydi. André Breton çoktan ona "Avida Dollars" ("Dolar isterim" anlamına gelen bir anagram) adım takmıştı ve bizzat Dalı "katışıksız, dikey, mistik, gotik para sevgisi"ni itiraf etti. Sonraki yirmi yılda önemli bir şöhrete kavuşan ilk ve en büyük ressam oldu; artık New York'ta oturuyor, Walt Disney ve Hitchcock'la birlikte çalışıyor, Chupa Chups lolipop» ambalajı tasarlıyor ve TV reklamlarına sunucu olarak çıkıyordu. Hatta kendisine mahsus ticari mal çeşitleri yarattı: Ay nalı yapay tırnaklar; vücuda uyacak şekilde kalıba dökülebilen bakalit mobilyalar; yürüme zevkini arttırmak üzere yaylar takılmış ayakkabılar; kadınları daha çekici kılacak anatomik vatkalı giysiler. Pervasız bir tavırla boş resim kâğıdı tabakalarına tanesi 10 dolardan imza da attı (Dolaşımda hâlâ 50 bin kadar böyle resim olabilir). Dali düşlediği evrensel popülerliğe 1960'ların ortalarına doğru kavuştu: Artık dünyanın en tanınan insanlarından biriydi ve babasının onu bir tarım uzmanı yapma yönündeki mütevazı emeline aklın alabileceği kadar uzaktı:

Her sabah uyandığımda, üstün bir keyif duyarım, Salvador Dali

olma keyfini; şu Salvador Dali bugün ne tür harika bir şey yapacak, diye sorarım hayretle kendime.
Mike Wallace*in "60 Dakika" programı için kendisiyle 1958'de yaptığı röportajda şunu duyurdu: "Dalı ölümsüzdür ve ölmeye cektir." Böyle daha birçok saçma sapan beyanı art arda sırala masına karşın, ilginç bir röportajdır bu. Asıl önemli olan ise söylediği şeylerden ziyade kendisinden hep üçüncü şahıs olarak söz etmesidir. Sözgelimi, "bizatihi Dali"nin en büyük sanat eseri olduğunu iddia ettiğinde şaka falan yapmaz. Burma bıyık, dik dik bakan gözler, pelerin ve baston, "r" harflerini dramatik yuvarlayış: Dali'nin bütün hayatı bir gösteriye dönüşmüştür.

Mesih palavrası uzun sürmedi: Dali'nin son yılları trajik geçti. Sonunda klinik bir depresyon sersemi olup çıktı, Parkinson hastalığına yakalandı ve Gala tarafından yüzüstü bırakıldı. Gala için restore edip donattığı şatosunda onu ziyaret etmesi, yazılı başvuru şartına bağlandı. Gala'nın ölümüyle yatağa düşen Dalı 1984'te hemşireyi çağırmak için kullandığı düğmede kısa devre yaptırarak yatağını ateşe vermeyi becerdi. Zamanla yemekten, konuşmaktan ve resim yapmaktan tamamen kesildi ve sonunda seksen dört yaşında kalp yetmezliğinden öldü. Doğduğu yere çok yakın olan Figueres'te kendi yaptırdığı Teatre-Museu'nun (Tiyatro-Müze) mahzeninde gömülüdür.

Dali birçok bakımdan ocağını gerçek anlamda hiç terk etmiş sayılmazdı gerçi. Yarattığı "Dalı" kişiliğinin taşkınlığına rağmen, çocukluk düzenine sıkı sıkıya bağlı kaldı: Kimliğini kabul ettirme, babasının gözüne girme yönündeki aşırı istek. Sanatının bütün Freudyen vitrin dekoruna karşın, Dalı gerçek anlamda bir ressam ya da bir insan benliği kazanamadı, lçgörü bulmak isti yorsanız, yöneleceğiniz bir ressam değildir. İşin ilginç tarafı (sıklıkla gerçek baba"sı olarak nitelendirdiği) Freud'la 1938'dc Londra'da bir sefer görüştü. Seksen iki yaşındaki psikolog onu resim yaparken izledi. "Şu oğlan fanatik gibi görünüyor" diye

belirtti bir meslektaşına. Dalı haliyle bundan hoşlandı: İnsanla rın kendisi hakkında ne söylediğine aldırmazdı; kendisinden söz etmeleri yeterliydi onun için.

Freud'un iltifat etme niyetinde olmadığına emin olabiliriz. Bir psikolojik kategori olarak fanatik teriminin en iyi tanımını Aldous Huxley verir: "Gizli bir kuşkuyu fazlasıyla telafi eden bir insan." Bu tanım Dali'ye, yani ölü adaşının gölgesinden asla kaçamayan küçük çocuğa kusursuzca uyar; ama Leonardo, Andersen, Ada Lovelace ve hatta Freud için de aynı ölçüde geçerli sayılabilir. Başarma yönündeki amansız dürtüsüne kavuşma ihtiyacı,. duygusal içe kapanma ve cinsel takıntılar - bunların hepsinde bulunduğu doğrudur. Peki, bu insanların ortak gizli kuşkusu neydi? Besbelli ki, özel koşullara uyarlanma söz konusu olsa da, her biri kişiliğinin oluştuğu yıllara damgasını vuran kızgın, kayıp ya da yetersiz babayı memnun edecek kadar iyi olduğundan kuşkuluydu. Büyük paradokslardan biri olsa bile, telafi yönündeki bu aşırı davranışlar olmasaydı Mona Usa'nın, psika nalizin, uzay yolculuğunun ya da okuduğunuz bu sözcüklerin yazılmasını sağlayan makinenin olmadığı bir dünyada yaşıyor olabilirdik.

BÖLÜM 2 Gamsızlar

Ben de kendi çağımda filozof olmak için uğraştım; ama nasıl oldu bilmem, neşe her zaman araya girip işi bozdu.

.......................OLIVER EDWARDS, Boswell's Life of Samuel Johnson (I79l)_ .

Epikür: Böbrek Taşlarından Muzdarip Filozof

Tarih şaşırtıcı biçimde neşeli insanların çok az olduğunu bildi rir. Özellikle filozoflar neredeyse komedyenler kadar bedbaht olmalarıyla tanınırlar, ama Epikür (ÎÖ 341-270} bunlardan biri değildir. Onun kötü şöhreti çok farklı türdendir; bu durum, deb debeli yaşamın ve duyumsal hazin başrahibi, hovardaların ve oburların filozofu olarak tanınmasından geliyordu.

Oysa hiç de öyle değildi. Epikür cümbüşlere ve şölenlere düş künlük şöyle dursun, arpa ekmeği vc meyveyle beslenen, peyniri sadece şenlik günlerinde özel bir ikram olarak yiyen biriydi. Kendisi uzak durduğu gibi, öğrencilerini de cinsel ilişkiden caydırırdı; öğrencilerinin günde bir kadehten fazla şarap içmesine izin verilmezdi.

Ama Epikür'ün talihsizliği Yunan felsefesinin son derece çe kişmeli altın çağında yaşamasıydı. Platon'un kurduğu Akadcmi'yle ve Stoacıların sundurmasıyla (stoa) karşı karşıya geldi. Her ikisi de açık sözlü ve örgütlü hasımlardı. Ona attıkları çamur iki bin yılı aşkın bir süre boyunca üstüne yapışıp kaldı.

Epikür Atinalı bir ailenin çocuğu olarak doğdu, ama Anado lu'nun batı kıyılarından bir buçuk kilometre kadar açıktaki Sa mos [Sisam] adasında büyüdü. Otuz beş yaşında döndüğü Atina'da geniş bahçeli bir ev alıp bir okul kurdu. Öğrencilerini de yanında getirmişti. Herkesin önünde sıkça tartışmaya tutuşan Akademicilerin ve Stoacıların aksine, Epikürcüler kendi içlerine kapanık kaldılar. Okulun giriş kemerinin yukarısında şu çekici sözler yazılıydı: "Yabancı, burada kalmakla iyi edersin; burada en yüce yararımız hazdır." Söylentilerin nasıl ortaya çıktığını herhalde anlıyorsunuz.

Aslında, Epikürcü haz tanımı oldukça kesindir. Basbayağı "bedende acının ve ruhta sıkıntının yokluğu", yani ataraksia (huzur) anlamına gelir. Bu dinginlik haline "ölçülü akıl yürüt me" yoluyla varılacağı öngörülür; bunun "aralıksız içki âlemi ve

eğlence", "şehvet", "balık ve diğer lezzetli yiyecekleri yeme" yoluyla olmayacağı çok kesin bir dille belirtilir.

Epikür'ün "iyi yaşam" anlayışı beklenen şey de demek değil di. "Akıllıca, onurluca ve adilce yaşamaksızın hoş bir hayat sür mek olanaksızdır vc de hoş bir hayat sürmeksizin akıllıca, onur luca ve adilce yaşamak olanaksızdır" diye yazar. Ona göre, saygın davranış saygın bir yaşam düzeyine bağlıdır. Temel ihtiyaç ların nc olduğu sorulduğunda, çoğumuz yiyecek, su, ısınma ve barınma diye sıralarız; oysa Epikür birkaç şeyde daha ısrar eder: Özgürlük, düşüncc vc dostluk. "Huzurlu bir yaşama katkıda bu lunan bütün şeyler içinde, hiçbiri dostluktan daha önemli, daha verimli değildir" diye ekler. Yiyeceğin ve şarabın hoşa gitmesi esas olarak muhabbete katkıda bulunmasından kaynaklanır. "Bir arkadaş olmadan yemek ya da içmek aslana ya da kurda ya raşır bir yaşamdır."

Dostlarla birlikte iyi bir yemek için, onsuz pekâlâ rahat edeceğiniz bir şey ("balık ve diğer lezzetli yiyecekler" dışında) kor kudur. "Ottan bir döşekte korkusuzca yatmak, altın bir sedirde zengin bir sofranın başındayken dertlerle dolu olmaktan daha iyidir." Alman filozof Friedrich Nietzsche şu saptamada bulunur: "Bilgelik Epikür'den bu yana bir adım ileriye gitmemiş, tersine çoğu kez binlerce adım geriye gitmiştir." Bu geri adımlardan biri Epikür'ün ana fikrini unutmaktır: Acıdan kurtulmanın yolu korkudan arınmaktır - kaybetme korkusu, açığa çıkma korku su ve en kötüsü de ölüm korkusu. Epikür sonuncusunu öbür dünya fikrini -ve beraberinde ebedi ceza korkusunu- hepten bir kenara atarak çözdü, insan dünyadan göçünce artık yoktur. Önemli olan bu dünyada ve yaşanan anda sakin ve halinden memnun bir yaşam sürmektir. İdeal durum bir ağacın altında oturup dostlarla felsefe konuşmaktır. Ama Epikür'ün "felse femle kast ettiği şey de farklıydı. "Bir filozofun ağzından çıkan anlamsız sözler hiçbir acıyı iyileştirmez" der.

Neşe saçan bu iyilikseverlik Epikür'ü büyük Yunan filozofla rı içinde en makul ve en çekici olanlardan biri kılar. Ama onu ayrı kılan çok daha fazla şey vardır. Köleler ve kadınlar için eşit hakları savunan ve herkese parasız eğitimi öneren ilk kişiydi. Ancak gözlemle sınanabilecek şeylere inanmamız gerektiğini öğretmekle, bilimsel yöntemin köşe taşını döşedi; ayrıca atom fizi ğinin kurucularından biriydi. Hayatı trajik olmaktan çok komik bulmasından dolayı "gülen filozof" olarak bilinen Abdera'lı De- mokritos (10 460-570) dünyanın "atoma"lardan, yani bölünemeyecek kadar küçük madde birimlerinden oluştuğunu sezmişti; ama Epikür bu sezgiyi daha da ileriye götürdü: "Dünyadaki olaylar sonuçta boş uzayda dolanan atomların devinimlerine ve etkileşimlerine dayanır." Böyle bir yaklaşım düzenleyici bir aklın yokluğunu ima etmekteydi - bütün tanrılar bizler gibi atomlardan oluşmuş varlıklardı. Bu fikirler -doğanın temelindeki rastlantısallık ve planlı bir tasarımın yokluğu- hem kuantum mekaniğinin, hem de doğal ayıklanmanın habercisi sayılır. Dahası, Epikür'ün "Zararı asgariye indirirsen, mutluluğu azamiye çıkarırsın" özdeyişi "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan, başkalarına öyle davran" şeklindeki altın kuralın ilk Yunan versiyonudur. "Mutluluk arayışı" ibaresinin yer aldığı ABD Anayasası'nın hazırlayıcılarından Thomas Jcfferson ve doktora diplomasını Epikür üzerine bir incelemeyle alan Karl Marx gibi çok değişik düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. Hümanist akımda ona sahip çıkar. Birçok Romalı öğrencinin mezartaşında yer alan Latince Non fui, fui, non sum, non curo ("Yoktum, varım, olmayacağım, umurumda değil") hümanistlerin cenaze törenlerinde sıklıkla kullanılır. Epikür'ün felsefesi diğer Batılı filozoflarla karşılaştırıldığında Budizm'e daha yakındır."Bir adamı mutlu etmek istiyorsan, onu daha zenginleştirmek yerine arzularından arındır" ve "Özgür yaşam insana çok fazla

malvarlığı kazandırmaz, çünkü güruhlara ya da hükümdarlara uşaklık etmeden buna varmak kolay değildir" gibi düsturlar, Epikür'ün yüz yılı aşkın bir süre önce ölen Gautama Buda'nın (İÖ yaklaşık 563-483) öğretilerinden belki de haberdar olduğunu düşündü rür. Epikür'ün insan yaşamına ve acılarına dönük aynı yakın gözlemlerden aynı sonuçlara varmış olması da aynı ölçüde mümkündür.

Kişi olarak Epikür hakkında fazla bilgimiz yok. Sebebi belki de "gözden ırak yaşam"ı savunmasıdır: Dost çevresi içinde kalmak, evlenmemek ve diğer filozofların can attığı gibi ilgi odağı olmaktan kaçınmak. Ama hasımları bile onu insanca ve dost canlısı mizacından dolayı överdi. Yazdığı 300 kadar kitap günümüze ancak başka yazarların eserlerindeki alıntılar olarak ulaşmıştır. Elimizde sadece üç mektubu vardır. Bunlardan biri böbrek taşları yüzünden ölüm döşeğinde acıyla kıvranırken arkadaşı ve öğrencisi İdomeneos'a yazdığı mektuptur:

Sana bu mektubu aynı zamanda hayatımın son gününe denk gelen mutlu bir günde yazıyorum. Sancılı bir idrar güçlüğü nün ve ayrıca ishalin öylesine ağır bir saldırısına uğradım ki, hiçbir şey çektiğim acıların şiddetini arttıramaz. Ama geç mişte daldığım bütün derin felsefi düşünceleri hatırladıkça zihnimi saran neşe bu ızdırapların hepsini dengeliyor. Ve de senden Metrodoros'un çocuklarına bakmanı rica ediyorum, tabii bu genç adamın bana ve felsefeye gösterdiği bağlılığa yaraşacak bir tarzda.

Bu cesaret, mizah ve diğerkâmlık bileşimi gerçek Epikürcülüktür. Haksız karalamaları savuşturarak klasik dünyada Stoacılık la birlikte yaklaşık 800 yıl boyunca, Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul ettiği İS 312'ye kadar en yaygın inanç sistemi olarak kaldı. Kilisenin bu akımı niçin bastırdığını, Epikür'ün Tetrapkarmakon ("Dört Derman") olarak bilinen şu mantrasından anlayabilirsiniz:

Tanrı'dan korkma,
Ölümden tasalanma;
İyi olanı elde etmek kolaydır,
Korkunç olana katlanmak kolaydır.
Batı dünyasında bu kadar yalın ve yararlı bir şey neredeyse 2.000 yıl önce ortaya kondu: Bir tür Dört Kolay Derste Neşeli Olma Yolu.

Benjamin Franklin: On Parmağında On Marifet

Vejetaryenlik, kardeşçe sevgi ve böbrek taşları “asla ABD başka nı olmamış tek ABD başkam” Benjamin Franklin’in (1706-1790) hareketli yaşamında da önemli yer tutar.

Amerika’nın bütün Kurucu Babaları arasında, yeni koloni nin heyecanını, enerjisini ve özgünlüğünü en iyi temsil eden odur. Boston’da İngiliz Püriten bir ailenin on yedi çocuğunun on beşincisi ve kendisi de en küçük oğul olan bir babanın en küçük oğlu olarak doğdu. Babası Josiah, Northampton’dan 1683’te göç etmiş bir mum ustasıydı. Aile zengin olmadığı için, Ben on yaşında okuldan ayrıldı. On iki yaşına vardığında, ağabeyi Jamcs’in yanında bir matbaa çırağı olarak çalışmaya başladı.

James 1721’de Amerikan kolonilerinin ilk bağımsız gazetesi New England Courant’ı kurmuştu. Ertesi yıl gazetede Bayan Silence Dogood adında orta yaşlı bir dul tarafından yazıldığı ileri sürüîen bir dizi mektup çıktı. Mektuplar küçük bir sansasyon yarattı; kentteki Püriten çevreyi rahatsız etmeye yönelik ince bir siyasal hiciv içermelerinin yanında, Bayan Dogood karakterinin çok inandırıcı olması bazı beyleri ona evlilik teklifleri yazmaya yöneltti. James mektupların aslında küçük kardeşinin marifeti olduğunu Öğrenince küplere bindi. Ama ilk edebi başarısının heyecanıyla dolu olan ve James’m çıkışmalarından usanan on altı yaşındaki Ben, akla gelmeyecek bir şey yaparak tepki verdi: İşten ayrılarak önce New York’a ve ardından Philadelphia’ya kaçtı; orada başka bir matbaada iş buldu.

Muziplik, cesaret ve tiranlığa kafa tutma Ben Franklin’in ya şamında en uç ifadesini Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde bulan ayırıcı özelliklerdi. “Uçan kadın’Marla düşüp kalktığı, Thames Nehrinde yüzerek İngilizleri hayran bıraktığı ve dizgi işini öğrendiği iki yıllık Londra macerasından sonra,

Philadelphia'ya dönerek kendi matbaasını açtı. Kafa dengi esnaf arkadaşlarıyla beraber bir dernek kurdu; İspanyolca "birleşik" kelimesinden gelişigüzel bir türetmeyle Junto adı verilen derneğin yenilikçi dü şünce biçimi kentte devrimci bir hava yarattı.
Philadelphia zaten ilginç bir yerdi. Adı Yunancada "kardeşçe sevgi" anlamına gelen kent, Boston gibi çoğu Püriten yerleşim bölgesinin aksine dinsel hoşgörüye sahipti. Kentte bütün Protes tan mezhepler -Herrnhuter'ler, Luthercilcr, Quakcr'lar, Kalvenciler— temsil edildiği gibi, bir de Yahudi cemaati vardı. Franklin her zaman dindar biri olmakla birlikte, bağnaz bir mezhepçi değildi. Bütün inançların yan yana yaşaması fikrini benimsemişti. Katı Püriten ebeveynlerine görüşlerinin gerekçesini anlattığı bir mektupça bunu şöyle açıklamaktaydı: "Kuralcılığın erdemden üstün sayıldığı durumlarda hayati dinin her zaman zarar gördü ğü kanısındayım. Ve de Kutsal Kitap mahşer gününde neler dü şündüğümüze göre değil, neler yaptığımıza göre sorgulanacağı mız teminatını veriyor bana."

Franklin işlerinin gelişmesiyle birlikte, şaşılacak kadar çok uğraşa girme olanağını buldu. Otuz yaşına vardığı 1737*de kentin posta müdürlüğüne atandı ve kısa sürede posta idaresinde bir dönüşümü sağladı. Junto'daki meslektaşlarıyla birlikte, Amerika'nın ilk halk kütüphanesinin finansmanına yardımcı oldu, ilk sivil itfaiyenin ve yangın sigortası planının kurulmasına öncülük etti, ilk halk hastanesini açtı, kentin sokak aydınlatmasını daha iyi duruma getirdi, kaldırımlar yaptırdı, bir polis gücü oluşturdu ve Pennsylvania Üniversitesini kurdu. Bazı tarihçiler, günümüz de Amerikan kentlerinin bir özelliği olmaya devam eden iş dün yası, hayır kurumlan ve sivil kurumlar arasındaki yakın işbirli ğinin bir Franklin icadı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu, kesinlikle icat ettiği tek şey değildir. Henüz on bir yaşın

dayken daha hızlı yüzmek için bir çift tahta el paleti yaptı. Ger çi pek işe yaramadı, ama o asla geçmişe takılıp kalmazdı. Ona mal edilen icatlardan bazıları şunlardır: Paratoner; odyometre (kilometre sayacı); kütük yakılan ev sobası (hâlâ Franklin soba sı olarak bilinir); yüksek raflardaki kitapları almaya yarayan bir uzatma kolu; yirmi dört saatlik kadranlı bir duvar saati; c, j, q, r,w, x ve y harflerinin yer almadığı bir fonetik alfabe; yelpaze takılı sallanan sandalye; (Mozart ve Beethoven'in onunla çalına cak besteler yaptığı) ürkütücü sesli cam armonika; çift odaklı mercek (optik uzmanından mevcut merceklerini ikiye biçmesini» üst yarıları yontarak inceltmesini ve ardından her dört parçayı tekrar gözlük çerçevesine takmasını ister); gündüz ışığından ta sarruf anlayışı. Ayrıca böbrek taşlarından muzdarip kardeşi John'un acısını hafifletmek için Amerika'daki ilk esnek idrar sondasın» üretti. Merakından hiçbir şey kurtulmazdı. Bir keresinde Brüksel'deki Kraliyet Akademisi'ne bir bildiri sunarak, "vücuttan salınan doğal gazların parfüm gibi kokmasını sağla yacak" bir ecza maddesi arama tavsiyesinde bulundu; bunun or tak yarara Descartes, Aristoteles ve Newton'un bütün eserlerin den daha fazla katkıda bulunacağı kanısındaydı.

Franklin'in bilime önemli katkıları olmuştur, bunlardan en çok bilineni yıldırımın elektrik yüklü olduğunu cüretli bir tavırla canlı olarak sergilemesidir. Bu amaçla 1752'de fırtınalı bir havada ipekten bir uçurtmayı havaya saldı ve sicime bağlı bir anahtara dokunarak, gökyüzünden gelen elektriğin vücudundan geçtiğini gösterdi. Bereket versin ki, yaşadığı karıncalanma duygusunun kaynağı uçurtmaya çarpan bir yıldırım yerine fırtına bulutlarındaki gizil yüktü. Aksi halde sonuç sırf bir karıncalan ma duygusuyla sınırlı kalmazdı; çünkü daha bir yıl dolmadan İsveçli fizikçi Gcorg Richmann'ın başına geldiği gibi, yıldırımın 200 milyon voltluk yükü insanı anında kızartırdı. Franklin'in de neyini tekrarlamaya kalkan Richmann, St.

Petersburg'daki evinin çatısından dışarıya bir metal tel uzattı. Telin ucundaki bir demir çubuk, demir talaşlar ve bir manyetik iğne konulmuş bir su kâsesinin yukarısında sallanmaktaydı. Plan, çubuk ile talaşlar arasında bir elektrik kıvılcımı oluşturmaktı. Asistanının anlatımına göre, Richmann'ın karşılaştığı şey çok daha dramatikti: "Yaklaşık on santim çapında mavi ve beyazımsı bir ateş topu nun parladığını ve çubuktan fırlayan okun alnına çarpmasıyla birlikte Bay Richmann'ın en ufak bir çığlık atmaksızın sırtüstü devrildiğini gördüm. Bunu küçük bir toptan çıkmış gibi bir pat lama sesi izledi." Yıldırımın alnında sadece küçük bir kırmızı iz bırakmasına karşın, Richmann anında can verdi; yanan tel parçalarıyla asistanın elbiseleri tutuşup yırtıldı ve oda kapısı menteşelerinden sökülüp çıktı.

Franklin'in daha az tehlikeli başka içgörüleri de vardı. Cornwall'daki Falmouth limanından çıkan posta vapurlarının New York'a varmasının Londra'dan denize açılan tüccar gemilerine oranla iki hafta fazla sürmesi kafasını kurcalayan bir konuydu. Gizemi çözmek için doğrudan yaklaşım yolunu tuttu ve bir Nantucket balina gemisi kaptanı olan kuzeni Timothy'yi akşam ye meğine davet etti. Balina avcılarının ve tüccarların sakındığı, ama posta vapurlarının içine daldığı azgın okyanus akıntısını öğrcnince, tecrübeli gemicilerden oluşan bir grubu akıntının haritasını çıkarmakla görevlendirdi ve akıntıya Gulf Stream adını verdi. Bu, Frânklin'e özgü bir tavırdı: Bir şeyi anlamadığında, konuyu dikkatle inceler ve-Epikür'ün herhalde alkışlayacağı bir yaklaşımla- arkadaşlarından tavsiye isterdi. Dediği her zaman doğru çıkmazdı; nehir olarak nitelendirdiği Gulf Stream öyle değildi. Ama içgüdüleri sağlamdı. Bilimsel başarılarının olabilecek en yüksek ödülünü 1756'da Londra'da Kraliyet Derneği'ne seçilen çok az sayıda Amerikalıdan biri olarak aldı.

Franklin mucitlikle uğraşmadığı, para kazanmadığı ya da bilimsel bilgi ufkunu genişletmediği zamanlarda, önce Londra'da ve ardından Paris'te diplomatlık yaparak, Amerika'nın davası için ustalıklı müzakereler yürüttü ve sonuçta bağımsızlığına kavuşan yeni ABD'nin dünyadaki iki süper güç olan, Fransa ve Büyük Britanya tarafından tanınmasını sağladı. Kurucu Babalar içinde her üç belgeyi imzalayan tek kişi oydu: Bağımsızlık Bildir gesi, ABD Anayasası ve İngiltere'yle savaşa son veren Paris Ant laşması. Hem diplomat, hem de işadamı olarak ulaştığı başarının kaynağı insanların onunla iş yapmaktan hoşlanmasıydı. Çe kici, nüktedan ve uzlaşma olanaklarına karşı her zaman tetik duruşuyla doğuştan arabulucuydu. Can alıcı özelliklerinden biri kendine gülebilmesiydi; bitmemiş otobiyografisinin çok sevilmesinin sebeplerinden biri de budur. Yirmi yaşında "ahlaki kusur suzluğa varmaya yönelik cüretkâr vc zahmetli proje"ye başlayışını anlatırken, bilimsel titizlikle işe koyulduğunu, ulaşmak istediği on üç erdemden oluşan bir liste hazırladığını, listenin başına ölçülülüğü koyduğunu ve çok geçmeden aynı anda hepsinin altından kalkamayacağını anlayarak, her hafta bir tanesini yerine getirmeye karar verdiğini belirtir. Mücadelelerini, özellikle de matbaacı esprisiyle "dizgi hatası" olarak adlandırdığı başarısız lıklarını aktarışı hem çok matrak, hem de çok ilham vericidir: Fıkralarla süslenen *Çok Etkili İnsanların Yedi Alışkanlığı.*

İşte size bu kitaptan güzel bir olay. Franklin'den *Pennsylva*nia Gazette *adlı gazetesinde "küfürlü ve karalayıcı" bir makaleyi yayımlaması istenir; ama hem dili, hem de içeriği ona son derece uygunsuz görünür:*

Bunu yayımlamanın doğru olup olmayacağına karar vermek üzere akşam eve giderken, fırından iki penilik bir somun aldım ve tulumbadan çektiğim suya katık yaparak akşam yemeği niyetine yedim; ardından kalın paltomun içine kıvrılarak yerde

sabaha kadar uyudum; başka bir somunla ve bir bardak suyla kahvaltımı yaptım. Bu rejim bende herhangi bir rahatsızlık hissi uyandırmadı. Böyle yaşayabileceğimi anlayınca, elimdeki basın gücünü yolsuzluk amaçlarının ve bu türden istismarların hizmetine asla koşmama yönünde bir kararlılığa vardım.

Ahlaki bakımdan takdire şayan, sivriliğe varacak kadar Özgün ve hafif kaçık olmayı biraraya getirmek bu adamın tipik özelliğiydi. Ve de ekmek ve suyla beslenerek, yerde uyuyarak hayatını pekâlâ mükemmel sürdürebileceğini kavraması açısından gerçek bir Epikürcüydü.

Fakat Franklin için "gözden ırak yaşam" söz konusu değildi. Yetmişli yaşlarında ABD büyükelçisi olarak Fransa'da bulunur ken, kürk şapkasıyla ve sade kahverengi takım elbisesiyle basit bir taşralı gibi giyinmesine karşın, dünyanın en ünlü adamlarından biri olduğu gerçeğinden kaçış yolu yoktu. Bunu kızına bir mektubunda şöyle anlatmaktaydı:

Resmim her yerde, enfiye kutularının kapaklarında, yüzük lerde, büstlerde var. Satış rakamları inanılmaz. Portrem en çok satan şeyler arasında, baskılar, baskıların kopyalan ve kopyaların kopyaları her tarafa yayılmış durumda. Babanın yüzü aydede kadar tanınıyor artık.

Yaşlı, dazlak ve şişman olmasına karşın, hanımlar açısından da çok gözdeydi. Gençliğinde en az bir gayrimeşru çocuğunun (oğlu William) varlığını kabul etmiş olsa da, bazılarının ona yakış tırdığı gibi kart zampara değildi muhtemelen. Elbette kadınlar dan hoşlanan biriydi ve (kullandığı birçok kadın takma adının gösterdiği gibi) onlardan biriymiş gibi yazma konusunda acayip bir yeteneği vardı; ancak aşk münasebetlerinin çoğu sıkı fıkı ol makla birlikte cinsellik içermeyen ve genellikle akıl hocası rolü nü üstlendiği dostluklar gibi görünürdü. Bu, aslında hınzırlıktan geri kaldığı anlamına gelmiyordu. Fransızların sürekli onuruna verdiği partilerden birinde, bir genç kadın, adamın şişkin

göbeğine hafifçe vurarak, “Dr. Franklin, eğer bu bir kadının üstünde olsa, ne düşürteceğimizi bilirdik” diye takıldı. Franklin şu karşılığı verdi: “Yanm saat önce, matmazel, bir kadının üstündeydi-. Peki, şimdi ne düşünüyorsunuz?” Aynı şekilde, genç bir erkek arkadaşı metres seçimi konusunda mektupla öğüdünü isteyince, yaşlı kadınların üstünlüklerini yüceltici bir cevap yazdı. Saydığı sekiz sağlam gerekçeden biri de şuydu:

5. Önce yüz, ardından boyun, daha sonra memeler ve kollar pörsüyüp buruşurken,... alt kısımlar her zamanki gibi dolgun kalmaya devam eder. Bu bakımdan üst kısım bir sepetle tamamen kapatıldığında ve sadece korsenin aşağısı göz önünde tutulduğunda, yaşlı bir kadını genç bir kadından ayırt etmek olanaksızdır. Ve karanlıkta nasıl bütün kediler gri görünürse, yaşlı bir kadınla bedensel birlikteliğin zevki en azından eşit ve sıklıkla daha üstün düzeydedir; onun alış kanlıktan gelen ustalığı gelişmeye elverişlidir.

Belirttiği son gerekçe daha da kestirmeden bam teline dokunur cinstendir: “Çok *minnettar* kalırlar!” Her zamanki tavrında görüldüğü gibi, bu sözlerinde ne kadar ciddi olduğunu kestirmek zordur; ama ilk kez 1881’de ortaya çıkan mektup itibarına hiç zarar vermiş değildir. *Time* dergisi 2003’te onun hakkında “Niçin Bir Bebek Şirinliği Vardı?” başlığıyla bir makaleye yer verdi. Franklin’in ise kendisine taktığı daha mütevazı ad “Dr. Apalak”*.

Bilgin, diplomat, filozof, mucit, işadamı, toplum lideri, yurt sever, mizahçı, devrimci ve çapkın Benjamin Franklin 1790’da seksen dört yaşında öldü. Altmış yıl önce kendi ölümsüz mezar kitabesini yazmışa:

Matbaacı B. Franklin’in bedeni içindeki sayfalar yırtılmış ve harfleri silinip gitmiş eski bir kitap kapağı gibi solucanlara yem olmak üzere burada yatıyor. Ama eser bütünüyle yok olup gitmeyecek. Zira onun inandığı üzere, yazarınca düzel ti lip ekler yapılmış halde yeni ve daha kusursuz bir baskı ha linde tekrar

ortaya çıkacak.
Cenaze törenine Philadelphıa nüfusunun yansı —20 bin insan- katıklı ve tabutunu taşıyanlar arasında bütün başlıca mezheplerin temsilcileri vardı (Franklin pragmatist tavrıyla yeni bir sina gogu da kapsamak üzere inşaat fonlannın hepsine katkıda bu lunmaya özen göstermişti). Dünyayı daha iyi bir yer olarak bı raktığını çok az insan dürüstçe söyleyebilir. Kendi kendini yetiştirmiş ilk Amerikalı deha olan Yurttaş Ben Frankliıı, kişiliğinin sıcaklığı ve cesaretiyle ve zihninin derin özgünlüğüyle kesinlikle bunlardan biriydi.

Edward Jenner: Çiçek Aşısını Geliştiren Adam

İngiliz doktor Edward jenner'in (1749-1823) kariyeri, heyecan açısından Franklin'inkiyle asla boy ölçüşemez. Çalışma hayatının büyük bölümünü Gloucestershire'da doğduğu Berkeley köyünde sakince geçirdi; ama Edward Jenner da dünyayı her türlü takdirin ötesinde değiştirdi. Her ikisi de öğrenme ve deney ko nusunda aynı aydınlık bakış açısına, aynı doymak bilmez coşku ya sahipti. Jenner açısından bu, muhtemelen başka herkesten daha fazla insan hayatını kurtaran bir buluşu getirdi.

Ailedeki dokuz çocuğun sekizincisi olan Jenner daha altı yaşına varmadan anne babasını kaybetti, ama büyük kardeşleri ona iyi baktı. Ablası Deborah onu kendi evine götürdü ve ağa beyi Stephen eğitim yolunu çizdi; böylece on üç yaşında köylerine yakın Chipping SodburyMe bir cerrahın yanına çırak olarak verildi. Edward fosil aramaya ve doğa tarihine saplantı derecesinde meraklı, mutlu ve içe kapanık bir çocuktu. Daha dokuz yaşındayken fındıkfaresi yuvalarından oluşan büyük bir koleksiyonu vardı ve gözlemlerini kaydetmek için her zaman yanında büyük bir cep defteri taşırdı. Bir kasap dükkânının yanından ge çerken, anatomik bakımdan ilginç bir şey yakalama umuduyla camekândaki çeşitli organlara göz atmaktan kendini alamazdı.. Böyle şeylere dönük ilgisi yaşamı boyunca, üne kavuşmasından sonra da sürdü. Yaşlı bir adamken bile, evinin yakınında bir su dinozorunun (plesiyosor) fosilleşmiş kemiklerini bulan ve türü nü saptayan ilk kişi olmak onu çok sevindirdi. Onun gözünde fosiller tozlu ufak taş parçaları değildi; "geçmişte kalan dünyalara ait anıtlar"dı.

Edward Jenner herhalde mutluluğun kaynağını mütevazı bir hayat sürmekte gören Epikürcü inançtan hoşlanırdı. "Şöhret

dediğin nedir ki?” diye yazmıştı bir arkadaşına. “Kötülük oklarıy la delik deşik olmaya aday yaldızlı bir nişan.” Ama ne kadar uğ raşırsa uğraşsın, sıradanlık yazgısı olmayacaktı. Yirmi bir yaşın dayken, tanınmış cerrah John Hunter’m (1728-1793) yanında anatomi, fizyoloji ve doğum uzmanlığı öğrenimi görmek üzere Londra’ya gitti. Hunter, döneminin en seçkin anatomi uzmanıy dı ve Jcnncr’i bilimsel tasarıları konusunda fikir yürütmekten çok deney yapmaya yönelten kişi oydu. Düsturu şuydu: “Düşünme, dene!” Earl’s Court’taki iki dönümlük arazisinde öğrencile rinin kesip incelemesi için devekuşları, leoparlar, mandalar, ça kallar ve yılanlar beslemekteydi. Gerek duyulduğunda, stokunu takviye etmek üzere Londra Kulesi’ndeki Kraliyet Hayvanat Bahçesi’nden egzotik hayvanların kadavralarını getirirdi.

Hunter 1771’de James Cook’un ilk yolculuğundan dönen Joseph Banlcs’e botanik koleksiyonunun katalogunu çıkarması için Jenner’i önerdi. Banks bunu kabul etti ve Jenner’in çalışma sından öylesine etkilendi ki, onu Cook’un 1772’deki ikinci yol culuğuna davet etti. Jenner konuyu biraz tarttıktan sonra katıl mamaya karar verdi ve doğduğu yere dönerek Gloucestershire’da kendi muayenehanesini açtı. John Hunter’ın ortaklık öne risini de geri çevirmişti, ama iki adam yakın teması sürdürdü ve Hunter mektuplarla Jcnncr’in doğa tarihi konusundaki araştır malarına yön verdi. Jcnner’in bir aşk hüsranı yaşamasından son ra, Hunter ona şunu yazdı:

Bırak gitsin, onu dert etme. Seni kirpilerle oyalayacağım, zira bendekine ne kadar güvenebileceğimi bilmiyorum. Kışın bir kirpi bulup tartmam istiyorum; onu bahçene koy ve üstünü örtmesi için biraz yaprak, saman ya da ot bırakırsan, bunu yapacaktır; daha sonra ilkbaharda onu bir daha tart vc nc kadar kilo verdiğini gör.

Jenner kış uykusunu ilginç buldu ve kuşların (yarasalar gibi) kış

uykusuna yattığını öngören, dönemin teorileri konusunda kuşkuya düştü. Onları kesip inceleyince, kursaklarında başka ülkelerden gelme tohumlar buldu. Ayrıca dönen kırlangıçların aslın da "kirli" olmadıklarını saptadı; bu da kışı gölcüklerin dibinde ki çamurlarda geçirdikleri yönündeki genelgeçer anlayışa aykırıydı.
Kuşların göçlerine ilişkin çalışma ta ölümüne kadar yayımlanmadı; ama adını ilk kez kuş yaşamına ilişkin daha önceki bir araştırmasıyla duyurdu. "Guguk Kuşu Üzerine Gözlemler" adlı yazısı 1787'dc guguk kuşu yavrularının sırtlarında oyuklar bu lunduğunu ve bundan yararlanarak yuvadaki diğer yavru kuşla rı kapıp kaldırarak kenardan yuvarlayabildikleriıii ortaya koy du. Bu benzersiz özellik guguk kuşunun yaşamında yalnız ilk on iki günde vardır. Jenner'in yazısından önce, bizzat bakıcı kuşla rın kendi yavrularını artıklan varsayılmıştı. Jenner'in teorisi 20. yüzyılda fotoğraflarla doğrulanana kadar tam bir kabul görme di; ama 1789'da Kraliyet Derneği üyeliğine seçilmesine yetecek kadar sağlam bir çalışmaydı.

Yakın gözlem Jenner'in güçlü tarafıydı vc onu başka bir çı ğır açıcı buluşa yöneltti: Koroner damarlardaki sertleşme ile an jin arasında bir bağlantı kuran ilk doktorlardan biri oldu. 1786'da anjine yakalanmış hastalarından birinde koroner damarların "beyaz, etki vc kıkırdaklı bir madde"yle "tıkalı" oldu ğunu ve maddenin kesildiğinde cırlak bir ses çıkardığım saptadı. *"Göğüs anjinininden* ölen her denekte kalbin aşırı derecede yağla yüklü olduğunun ortaya çıktığı kanısındayım" diye yazdı.

Jenner Glouccstershire'da tam anlamıyla hayatın tadına vardı. Kır evlerinin gözde bir konuğuydu; nüktedan bir hikayeci, şair ve kemancı olarak büyük itibar görmekteydi. Ayrıca zarif giyimiyle meşhurdu. Arkadaşı Edward Gardner'e göre, genellikle üstünde "sarı düğmeli, güderi ve mavi renkte bir ceket, ayaklarında

güzelce cilalanmış ve gümüş mahmuzlu cokey çizmeleri bulundurdu ve yanında gümüş saplı şık bir kamçı taşırdı.” Tıp kı Ben Franklin ve Epikür gibi, kafa dengi insanlarla muhabbetten hoşlanırdı ve iki kulüp kurdu: Şenlik-Tıp Derneği ve Tıp- Şenlik Derneği. Ayrı hanlarda toplanan bu dernekler, adlarından anlaşılacağı üzere, benzer ama öncelikleri karşıt ilgi alanlarına sahipti. Jenner aynı zamanda hevesli bir baloncuydu; bu hobisi yöredeki çiftçilere dehşet salmakla birlikte, gelecekteki karısı Catherine’Ie tanışmasına vesile oldu. İnsansız ve vernikli ipek balonu onun babasının çiftlik arazisine indi.

Edward ve Catherine 1788’de evlendiler ve dörr çocukları oldu. En büyüğü Edward yirmi bir yaşında veremden öldü. Jenner her ne kadar yıkıldıysa da, bu süreçte bilimci kimliğini elden bı rakmayarak, oğlunun sıklıkla kustuğu kanı gübreye kattı ve bit kilerin büyümesine bir etkisinin olup olmadığını gözlemledi.

Kendisini üne kavuşturacak buluşunu yaptığında kırk yedi yaşındaydı. 18. yüzyıl sonlarında çiçek hastalığı Avrupa’daki nüfusun yüzde 60’ına musallat olan bir dertti. Hastalığı kapan ların üçte biri Ölürken, kurtulanlarda korkunç biçim bozukluk ları kalmaktaydı. Dünyanın başka yerlerinde can kaybı daha da feciydi: Amerika’daki Yerlilerin tahminen yüzde 95’i, İspanyol fatihlerin 15. yüzyılda beraberlerinde kıtaya götürdükleri çiçek yüzünden kırıldı. Jenner’in çocukluğu sırasında, hastalığı savuşturmada tek umut variolasyon denen işlemdi (Hastalığa “benekli” anlamındaki Latince *varius’t*an türetmeyle *variota* bilimsel adı verilmişti). Bu işlemde, kurumuş çiçek yarasından alman ka buk bozuğu hastalığa karşı direnç kazandıracağı umuduyla elde açılan bir kesiğe sürtülürdü. Böyle bir aşının oldukça etkili ol masına karşın, yan etkiler nahoştu ve çiçek kapma riski hâlâ ka bul edilemez Ölçüde yüksekti.

Jenner çocukken variolasyonun -aç bırakılmayı ve müshil şurubu içirilmcyi de kapsayan- rahatsızlığını çekmişti. Köy

hekimliğinde standart bir işlem olarak bunu uygulamasına karşın, daha güvenli bir alternatif bulmaya dönük deneylere girişti. Hastaları arasında sütçü kızların nadiren çiçeğe yakalanması, buna karşılık inek çiçeğine, yani sağmal ineklerden kapılan ben zer ama çok daha az öldürücü bir enfeksiyona karşı düzenli te daviye gerek duyması dikkatini çekti. İnek çiçeğinin insanı çiçekten koruduğu yolundaki kırsal inanışın bir gerçeklik temeli taşıyıp taşımadığını merak etti.
Saralı Nelmes adlı bir sütçü kızın elindeki inek çiçeği kabarcıklarından 14 Mayıs 1796'da aldığı biraz irini bahçıvanın oğlu olan sekiz yaşındaki James Phipps'in kolundaki bir kesiğe zerk etti. Phipps hafif bir ateş dışında hiçbir sorunla karşılaşmadı. Jenner altı hafta sonra ona bir çiçek hastasından aldığı irini aşı ladı. Yine hiçbir tepki görülmedi. Bu ilk kez denenen bir şey de ğildi; Benjamin Jesty adında bir Dorsetli bir çiftçi yirmi yıl önceki bir yerel çiçek salgını sırasında bilinçli olarak karısına ve ço cuklarına inek çiçeği bulaştırmış». Ama yönteme ilk kez bilim sel yaklaşımla başvurulmaktaydı. Yirmiden fazla hastaya "aşılama" adını verdiği işlemi uygulayan Jenner, ilk denemeden iki yıl sonra her şeyi değiştirecek olan *İnek Çiçeği Adıyla Bilinen Çiçek* Virüsü Aşısının Sebepleri ve Etkileri Üzerine Araştırma *(1798)* adlı makalesini yayımladı.

Jenner'in vardığı sonuç inek çiçeği aşısının variolasyondan daha güvenli olduğu ve çiçeğe karşı kalıcı koruma sağladığıydı. Aynı aşıyı kişiden kişiye uygulamak da mümkündü. Dünyanın her yanında yankı uyandıran makale iki yıl içinde Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Flamanca ve İspanyolcaya çevrildi. Jenner'in yaşamı bir anda değişti. "Karşıma ne tür sıkıntılar ve güçlükler çıkarsa çıksın, bütün ömrümü dünyayı çiçekten kurtarma uğraşına adamaya karar verdim" diye duyurdu. Bu alçak gönüllü köy doktoru ihtiyaç duyan herkese aşısını göndererek "dünyanın aşı memuru" haline geldi.

Berkeley'deki bahçesinde yaptırdığı küçük bir kulübeye "Aşı Tapınağı" adını verdi ve ora da yoksullara parasız aşı yaptı. Londra sosyetesince ağırlandı, Kral IH. George ve Kraliçe Charlotte'un huzuruna çıktı, Rusya çarıyla vc Prusya kralıyla tanıştı, Londra, Dublin. Edinburgh vc Glasgow kentlerinden fahri hemşerilik beratı aldı, Oxford ve Cambridge onursal diplomalarıyla ödüllendirildi.

Dünyanın her yanından hayranlık mesajları yağdı. "Bütün insanlık ailesinin sana olan şükran borcunun bana düşen kısmı nı ödemek isterim" diye yazdı Thomas Jefferson. "Tıp camiası boylesine yararlı olan müstesna bir ilerlemeyi şimdiye kadar sağ layabilmiş değildir." Amerikan Yerlileri ona boncuk işlemeli bir kemer gönderdiler ve "Büyük Ruh"tan esirgemesini diledikleri adını çocuklarına Öğrettiler. İngiliz milletvekili William Wilberforce, "Bu ülkeye gelen yabancıların arayıp hatırını sormayı bu kadar istedikleri başka bir adam yok" yorumunda bulundu. Jenner, hatta Napolyon'la mektuplaşarak, birisi akrabası olan iki İngiliz savaş tutsağının bırakılmasını sağladı. Fransız halkına kitlesel aşılama yapılması talimatını daha önce vermiş olan Napolyon, bu girişim karşısında. "A, jenner mi, onun hiçbir isteğini kıramam" diye bağırmıştı.

Herkes ikna olmuş değildi. Variolasyoncular aşıyı işleri için ciddi bir tehdit olarak gördüler. Kimi doktorlar Jenner'in örneklem ve kayıt yöntemlerinin yeterince titiz olup olmadığını sorgu ladılar. Bazı hastalar da sakıngan bir tutum içindeydi - ineklerden alınan salgıların zerkiyle insanda boynuz ya da meme çıka bileceği korkusu vardı. Ama İngiliz ordusu ve donanması aşılamayı hemen standart işlem olarak benimsedi ve Britanya'nın birçok tanınmış hekimi Jenner'e destek verdi. Yine de tıp otori teleri ayak sürüdü: Hükümetin bedava aşılamaya dönük bir ulu sal program oluşturması 1840'ı buldu.

O sırada Jenner öleli on yedi yıl olmuştu. En büyük oğlu gibi

karısının da 1815'te vereme yenik düşmesi, zaten gittikçe takatten düşen ve kamuoyunun ilgisinden gına getiren Jenner'i Berkeley'dcki sığınağına dönmeye yöneltti. Sekiz yıl sonra ölene kadar orada kaldı. Ölümünden bir yıl önce, IV. George'un özel hekimi olarak atandı.

Jenner son yıllarında ara sıra hastaları tedavi etmekle birlikte, zamanının çoğunu ilk ilham kaynağı olan doğa ile baş başa geçirdi; kuşların göçlerine ilişkin araştırmalarını tamamladı ve dışarıdan egzotik meyveler gerinip yetiştirdi. Ayrıca verem has talığına yakalanan inek çiçeği aşısı deneği James Phipps'e yar dım eli uzattı. Jenner'in ilk deneyinden sonra, zavallı Phipps so nuçlan bizzat test etmeye meraklı başka doktorlarca en az yirmi sefer daha aşılanmıştı. Jenner minnettarlığının bir ifadesi olarak Phipps için küçük bir kulübe tasarlayıp inşa ettirdi ve sebzelik kısmıyla birlikte bahçeyi düzenleme işinin başında şahsen dur du. İnek çiçeği olayının diğer oyuncularına gelince, sütçü kız Sarah Nelmes'ten bir daha hiç haber alınamadı; ama "Çiçek" adlı ineğin postu Tooting'dcki St. George Hastanesi'nde hâlâ asılı duruyor. İneğin boynuzları -mübarek sanki Gerçek Haç'ın par çalarıymış gibi- ölümünden beri çoğalıyor: Şimdiye kadar en az altı "sahici" çift kayıtlara geçmiş durumda. Jenner'in dünyaya katkısı için ne söylense abartı sayılmaz. Şimdi immünoloji dediğimiz disiplini kurdu. Buluşunun günü müzdeki dengi ancak yarın kanser için bir çarenin duyurulması olabilir. Dünya Sağlık Örgütü çiçek hastalığının, binlerce yıl "in san soyunun en korkunç baş belası olmuş" benekli iblisin niha yet kökünün kurutulduğunu 1980'de ilan etti. Jenner ta 1801'de bunu öngörmüştü:

Dünyayı en büyük afetlerinin birinden mutlaka kurtaracak şeye aracı olma ihtimalinin önümde belirmesiyle duyduğum sevinç o kadar aşırıydı ki, kendimi bir tür hülyaya dalmış durumda buldum.

Gerçekten takdire şayan olan şey Jenıer'in tutumudur. Doğru yolda olduğunu biliyordu; girdiği uğraştan hiç vazgeçmedi ve buluşundan kazanç sağlamaya asla kalkışmadı. Sadece doğru zamanda doğru yerdeki doğru adam olmaktan sessizce bir keyif duydu.

Mary Seacole: Florence Nightingale'in En Büyük Rakibi

Aynı şekilde seçkin bir şifa dağıtıcısı olmasına karşın, Mary Seacole (1805-1881) konusunda hiçbir şey sessizliğe gömülmüş değil. Kırım Savaşı'nın Jamaika doğumlu bu kadın kahramanı, neredeyse yüz yıl kadar unutulduktan sonra, yakın dönemde yeni den keşfedilmiş vc 19. yüzyılın büyük simalarından biri olarak hak ettiği yere oturmuş bulunuyor,

İskoç bir asker ile Jamaikalı bir hemşirenin kızı olan Mary Grant, Jamaika'nın Kingston kentinde silahlı kuvvetlerin hasta ve sakat mensuplarının kaldığı ve annesinin çekip çevirdiği bir misafirhanede büyüdü. Henüz genç bir kızken, yol masraflarını bir bavul dolusu egzotik Amil turşularıyla karşılayarak, tek ba şına İngiltere'ye gitti. Misafirhanenin başına geçmek üzere geri döndüğünde, geleneksel Karayip tedavilerine ilişkin bilgilerini Londra'da kaptığı en son Batılı tıp fikirleriyle birleştirebilecek bir durumdaydı. Misafirhanede kalan vc Horatio Nelson ile Leydi Hamilton'ın gayrimeşru oğlu olduğu söylenen İngiliz tüc car Edvviıı Horatio Hamilton Seacole'la 1836'da evlendi. Ama mutluluğu trajik biçimde kısa sürdü. Misafirhane 1843'teki bir yangjııda yıkıldı ve ertesi yıl Mary'nin kocası ve annesi öldü. Kederli ve meteliksiz Mary bir kez daha Jamaika'dan ayrıldı ve Pa nama'daki erkek kardeşinin yanma giderek, onunla birlikte bir otel işletmeye başladı. Orada kolera ve sarıhumma salgınlarının mağdurlarına hemşirelik yaparak, tıbbi becerilerini ilk kez ciddi anlamda uygulamaya girişti - ve de dikkate değer sonuçlar aldı. Yöntemi, her hastadaki belirtileri dikkatle gözlemleme üzerine kuruluydu: "... Çok az bünye tam tamına aynı ilaçları kullanma ya elvermekteydi ve ... bir insanı kurtaran tedavi yolu yanında yatan başka bir hastaya ısrarla uygulandığında çok büyük olası lıkla ölümüne yol açabilirdi." Kurşun asetat gibi ilaç

tertiplerinden bazılarının muhtemelen yarardan çok zarar vermesine kar şın, baktığı hastalara karşı inceliğiyle ve genelde acılarını payla şan tutumuyla çağının ilerisinde olan bütünsel bir tedavi yaklaşımı sundu.

Mary başarısından aldığı cesaretle, Kırım'da hemşirelik yapmak üzere İngiliz Savaş Bakanlığı'na başvurdu. Hayatı asla ha? fife almayan biri olarak, "şanlı savaşın ihtişamını, gururunu ve ortamını" yaşamak istediğini yazdı. Söylemeye gerek yok ki, parlak renkli elbiseler giymiş, elli yaşında, melez, kaba saba vc taşkın bir kadın ne Florcncc Niglıtingale'in, ne de Savaş BakanlığTnın beklediği şeydi. Yanında bir sürü tavsiye mektubu bu lunmasına karşın, başvurularının hepsi reddedildi.

Fakat Mary'nin caymaya niyeti yoktu. İngiliz askerleri için de büyümüştü vc kendi ifadesiyle "oğul"larının kendi özel başu cu bakımına gerek duyacağı kanısındaydı. Böylece biraz borç para buldu, tek yönlü bir bilet aldı ve biraz kartvizit bastırdı:

İNGİLİZ OTELİ BAYAN MARY SEACOLE (Kingston sakini, Jamaika),

Hollander uskurlu gemisiyle Londra'dan 25 Ocak'ta yola çıkuğını vc Balaklava'ya vardığında hasta ve nekahet evre sindeki subaylar için bir karavana sofrası ve rahat konakla ma yeri oluşturmayı amaçladığını, iyi kalpli eski dostlarına, genel olarak ordunun ve donanmanın subaylarına saygıyla duyurur.

Bu şaşırtıcı bir duyuruydu, ama Mary sözünü tutan biriydi. Balaklava'da kocasının eski ticari meslektaşlarından Thonıas Day'e rastladı ve onunla beraber bir ortaklık kurdu. Yöredeki işçileri tutarak ve ellerine geçen her türlü malzemeyi -eşya san dıkları, dalgalarla karaya vuran odunlar, hurda metaller- kullanarak küçük bir otel inşa ettiler. Sivastopol'a giden ana ikmal yolu üzerinde, cephe hattına sadece üç kilometre uzakta yer alan otel Mart 1855'te açıldı.

İngiliz Oteli bir Kırım kurumuna dönüştü. Tek başına lokanta bile -Mary'nin askerlere memleketi hatırlatan pirinç pudingleriyle ve pandispanyalarıyla- dillere destandı; ama otel aynı zamanda bir bar, bir hastane ve "iğneden çapaya" kadar her şeyin bulunduğu bir bakkaliye işlevini gördü. Mary yaralılara bakmak ve karınlanm doyurmak üzere, oradan her gün biri ilaç, diğeri yiyecek ve şarap taşıyan iki katırla bazen ateş altında Sivastopol çevresindeki siperlere gidiyordu. Herkesin "Seacole Ana" olarak andığı Mary'nin şaşırtıcı sarı, mavi ve kırmızı renkli giy sileri içinde etrafta dolaşması, insan kıyımının ortasında sıcak ve güven verici bir görüntüydü. Haziran 1855'te Sivastopol dışın daki Redan'ı hedef alan ve askerlerin dörtte birinin öldüğü ya da yaralandığı talihsiz saldırıdan sonra İngilizlerin bakımı için he men imdada yetişti. İki ay sonra Çeınaya Nehri kıyısındaki mu harebenin ardından Fransız ve İtalyan yaralılarının yanısıra Rus yaralılara bakn; ertesi gün de İngiliz alayındaki bir kriket maçında "saha kenarında mükellef bir öğle yemeği" sunmaya hazırdı. Toplam 100 bin Rus'un öldüğü bir yıllık korkunç kuşatmanın ardından Eylü'de Sivastopol nihayet müttefik kuvvetlerin eline geçtiğinde, Mary Scacolc yanan kente giren ilk kadın oldu.

Savaşın bittiği 1856'da Mary üçüncü kez meteliksiz kalmış halde İngiltere'nin yolunu tuttu; hastaydı, yalnızdı ve alacaklıları peşindeydi. Böyle bir şey o çağdaki çoğu kadın için düşünüle mez bir felaketti, ama o boyun eğmedi: "Hayatımda umutsuzluğa düştüğüm ve hatta cesaretimin kırıldığı bir an hiç olmamıştır sanırım" diye yazacaktı daha sonraları. Askeri davadaki seçkin hizmetlerini insanlara hatırlatmak için kendisine madalyalar takma yoluna gitti (Ancak ona herhangi bir madalya verildiğine dair hiçbir kayıt yoktur). Birkaç ay içinde ordunun üst kademe lerindeki dostlarını ve popüler basını seferber ederek, kendisini iflastan kurtarmaya yönelik Seacole

Vakfı'nı kurdurdu. Vakıf, bundan daha fazlasını başardı. Temmuz 1857'de düzenlen dört günlük festivalde aralarında on bir askeri bandonun da yer aldı ğı bini aşkın gösterici sahne aldı, Bu, 40 bin kişilik bir kalabalı ğın izlediği bir tür Seacolc'a Yardım konseri gibiydi.

Mary bir ay önce *Bayan Seacole'un Birçok Diyardaki Hari*ka Serüvenleri *adlı otobiyografisini yayımlamıştı. Kitabın parlak sarı kapağındaki yazılar kıpkırmızıydı vc ön tarafta Mary'nin boynuna bir Kreol atkısı dolamış vc başına aşın tüylü bir şapka takmış olarak askeri kıyafet içindeki bir portresi var dı. Bunlar, Victoria dönemi okurlarının ilgisini çekmeye yetmese bile, giriş paragrafı gerçekten insanı kavrayan cinstendi:*

Ömrüm boyunca beni hep bir uğraş içinde olmaya yönelten ve herhangi bir yerde tembelce oturmaktan uzak tutan dür tüye uydum, aylakça dolaşma hevesine hiç kapılmadım, isteklerimi yerine getirmenin bir yolunu bulmaya yetecek kadar güçlü de olmayacağım herhalde.

Kitap savaşa ilişkin canlı ve sürükleyici anlatımıyla hemen çok satanlar arasına girdi ve Mary'nin şöhretini pekiştirdi.

Mary'nin son yirmi beş yılı (onun biraz çılgınca standartlarıyla) sakin ve rahat geçti; 1881'de Paddiıgton'daki evinde yet miş altı yaşında öldü. Gerek *The Times,* gerekse *Manchester Guardian* hararetli anma yazılarına yer verdi. Daha sonraları resmi kayıtlarda adının yok oluşu, hepimizin tanıdığı, Üsküdar'daki Kırım hastanesinde modern hemşireliğin temelini atan Florence Nightingale'in öne çıkışına bağlanır. Bu durum her iki kadın açısından da haksızlıktır. Mary Seacole iş bitirici biriydi, doğal bir güçtü. İnsanların bedenleri kadar ruhlarını da sağlığa kavuştururdu. Tıp mesleği için daha mekanik tıbbın uygulandı ğı bir yüzyıl sonra ancak günümüzde örnek alınacak biri haline gelişi isabetlidir. Ama hiçbir sistem yaratmadı, geride bir miras

bırakmadı. Florence Nightingale'in de işaret etmekten hiç geri kalmadığı gibi, hastaneleri değil, otelleri yönetti. "Lambalı Ha nım" 1870'te kayınbiraderine oldukça hırçın bir mektup yazarak Mary'nin "kötü karakterlinden yakınmış ve savaşa katkısını şu sözlerle özetlemişti: "Askerlere ve dahası subaylara karşı çok candandı, bazı iyilikler yaptı ve birçoğunu sarhoş etti."
Florence Nightingale'in aşağılayıcı tavrı başka bir meseleyi gündeme getirir: Mary'nin ten rengi. Acaba önyargının kurbanı mıydı? O kesinlikle bu görüşteydi. Savaş Bakanlığı tarafından reddcdilişini yorumlarken şöyle yazmıştı: "Yardım teklifimi ka bul etmekten kaçınmalarının sebebi onlarınkinden biraz daha esmer tenli birisinden geldiği için miydi yoksa?" Bu, 1970'lerde sağlık hizmeti sisteminden hoşnutsuz siyah hemşirelerin bir şia rı haline geldi; böylece Mary Seacole'a itibarının iade edilmesini başlatan bir süreç bütün zamanların en büyük Siyahi Britanyalı seçilmesini ve ders kitaplarına bir demirbaş olarak girmesini getirdi.
İşin ironik tarafı, Mary'nin kendisini hiç de "siyah" saymanı asıydı. Ten rengindeki ince ayrımların büyük önem taşıdığı Jamaika'dan gelen bir kişiydi. Kendisini "damarlarında sağlam İskoç kanı dolaşan" bir Creole olarak nitelendirmekteydi. Baba sı beyazdı ve annesi muhtemelen melezdi. Jamaika'da bunun an lamı özgür bir melez sayılmaktı; siyahi eski kölelere oranla daha az kısıtlıydı ve sosyal bakımdan daha makbuldü, ama yine de kesinlikle beyaz değildi. Anılarında bunu şöyle dile getirir: "Sadece biraz karayım - hepinizin çok hayran olduğu esmer güzellerinden birkaç ton koyu tenliyim." Üstelik İngiliz olmaktan son derece gururluydu. Otobiyografisini çok çekici kılan şeylerden biri, 19. yüzyıl ırkçılığının ve ren rengine önem verilmesinden duyduğu hayal kırıklığının ilk ağızdan anlatımıdır. Kitapta Pa nama'da kaldığı dönemde yaşanan etkileyici bir atışma aktarılır. "Soluk benizli" bir Amerikalı

sömürgede hastalığın kökünü ka zımak için yaptığı şeylerin şerefine kadeh kaldırarak şunu ekler: “Herhangi bir yolla onu ağartmak mümkün olsaydı bunu yapardık -böylece her toplulukta layık olduğu şekilde kabul görmesini sağlardık.” Mary’nin verdiği karşılık muhteşemdir:

Besbelli ki ilahi takdir beni yararlı olmak üzere yarattı ve bu konuda elimden bir şey gelmez. Fakat şunu söylemeliyim ki, arkadaşınızın ten rengime ilişkin nazik dileklerini hiç de tak dir etmiyorum. Tenim bir zcncininki kadar kara olsaydı, herhalde aynı ölçüde mutlu ve yararlı olurdum, saygısına de ğer verdiğim kişilerden aynı ölçüde saygı görürdüm; bana bahşetmek istediği lütufa gelincc, böyle bir şey mümkün ol sa dahi, teşekkür etmeksizin geri çeviririm. Bu işlemin kabul görmemi sağlayacağı topluma gelince, söyleyebileceğim tek şey şu ki, şurada ve burada rastladığım acayip tiplere baka rak bir karara varmam gerekirse, onlar tarafından dışlan makla pek fazla şey kaybedeceğimi sanmıyorum. Bu bakım dan, beyefendiler, kadehimi sağlığınıza ve Amerikan görgü sünün genel ıslahına kaldırıyorum.

Harika Serüvenler modern bir klasik olarak kavuştuğu yeni sta tüyü hak ediyor. Gerçi para için yazılmıştı vc kepazece kendini pohpohlayıcı yerleri olabilir; ama en hoş kısımları -kucağında can veren delikanlılara ilişkin dokunaklı anlatımlar ya da muha rebe alanındaki kıyımlarla ilgili tasvirleri birdenbire bırakarak, *ferahlık veren bir punçun tarifini vermeye koyulduğu parçalar- yazan hanımın kendisi kadar canlı ve özgündür.*

Mary karşılaştığı bütün sıkıntılara rağmen, mutlu bir kadın olarak yaşayıp öldü. Belki Epikür’ü hiç duymamış olabilir, ama asıl hazzın acıya ve korkuya boyun eğdirmekten kaynaklandığı yolundaki temel önermesini içgüdüyle somutlaştırdı. Ve de kelimenin bir başka anlamıyla, muharebe alanındaki bir bardan

ve lokantadan daha Epikürcü ne olabilir ki? Geride büyük bir yapı bırakmadıysa da, kubbede unutulmaz bir seda bıraktı.

Mary Frith: Kaltak Yankesici
Daha çok Moll Curpurse (“Kaltak Yankesici”) adıyla tanınan Mary Fıith (yaklaşık 1584-1659) hakkında bildiklerimiz, onun bıraktığı sedanın da aynı ölçüde unutulmaz olduğuna işaret eder. Her şey bir yana, ayı çukurunun homurtusunu bastırarak sesini duyurmak zorundaydı. Londra’nın şimdiki Bankside kesi minde iş merkezleri ve sanat galerileri arasında kalan ve hâlâ “Ayı Bahçeleri” adını taşıyan küçük bir sokakta 400 yıl önce üç bini aşkın kişiyi alan daire biçimli bir arenada vahşice dövüşle rin yapıldığım hayal etmek zordur. Orada, dönemin en sıkı kavgacı ayılarının -Ned Whiting, Sackerson ya da Blind Harry Hunks gibi şöhretli ayıların- bir dizi köpekle dalaşa tutuşmala rını, onları ısırıp kıskıvrak yakaladıkları anda yerden yere çal malarını, kendileri ya da köpekler bitkinlikten çökene kadar kı yasıya dövüşmelerini görmek mümkündü. Ayı dövüştürme şa matalı ve dehşet verici bir seyirlik olduğu kadar büyük kazanç kaynağıydı da. Kavganın sonucu üzerine bahse girilerek epeyce para kazanılabilirdi.

Vahşi ve çoğu kez tehlikeli bir eğlenceydi bu. Ayılar beş metrelik bir zincirle ya da halatla arenanın ortasındaki bir kazığa bağlanırdı. Terbiyeciler menzilin hemen dışında bir halka halinde ayakta dikilerek köpeklerini kulaklarından tutarlardı. Köpeklerin salınmasıyla birlikte kapışma bir saat kadar sürerdi. Yaralı hayvanların tasmalarından kurtulmaları ve sahiplerini çukur içinde kovalamaları alışılmamış bir görüntü değildi. İzdi ham kazaları sıkça yaşanırdı; sağlık ve güvenlik kuralları ilkeldi.
Bu bir erkek sporuydu; ayı çukuru bir kadına uygun yerde değildi. Ama Mary Frith’te buna bakıp cayacak göz yoktu. Bir erkek gibi giyinir, içki ve sigara içer, küfürlü konuşurdu ve ayı çukuru onun için bir tutkuydu. Bugünkü buldokların adaleli, güdük yüzlü, kısa boyunlu, sağlam çeneli ataları mastı köpeklerini yetiştirirdi. Ölümünden üç yıl sonra 1662’de

yayımlanan hayat hikâyesinden köpeklerinin, hiç sahip olamadığı (belki de isteme diği) çocuklar gibi, el bebek gül bebek yaşadığını öğrenmekteyiz. Hepsi çarşafın ve battaniyenin bile eksik olmadığı ayrı yataklar da uyur ve onun bizzat haşladığı özel bir yemekle beslenirdi.

Mary nehrin hemen yukarısında, Aldersgate Sokağı'ndaki bir ayakkabı tamircisinin kızı olarak büyümüştü, ama South wark manevi yurduydu. Thames'in güney yakası 17. yüzyıl baş larında Londra'nın eğlcnce merkeziydi, tabii Epikür'ün aklından geçen hazla alakası olmayan eğlencelerle. İki peniyle ayı bahçesine girilebilir, altı peniyle tiyatroda bir akşam ya da fahişenin tekiyle bir saat geçirilebilirdi. Büyük bira kadehi bir peniydi. Bir pipo dolusu tütün üç peniydi; temiz bir meyhanede bir öğün yemeğin bedeli aşağı yukarı aynıydı. Haftalık ortalama üc retin yedi şilin olduğu göz önünde tutulduğunda, hırsızlığın ve kumarın yaygın olması şaşırtıcı değildir. Eğlenceler çok büyük sayıda bahisçiyi çekerdi; Londra ahalisinin tahminen yüzde 10'u her gün tiyatroya ya da ayı bahçesine giderdi. Daracık sokakların labirentinde, profesyonel mücrimlerden oluşan çeteler gay retle mesleklerinin gereğini yerine getirirlerdi.
Mary hayata bir yankesici olarak atıldı. İlk sabıkası, ergenlik
çağında oldugıı 1600'de iki kızla birlikte "Clerkenwell'deki meç hul bir adamdan iki şilin ve on bir peni" çalmasıydı. Bunu başka tutuklamalar izledi. Otobiyografisinde "doğrudan ya da aracı kullanarak asla kimsenin cüzdanını kesmediği" yolundaki itirazlarına karşın, bu işleri yapan bir çete içinde yer aldığı kesin dir. Ama Mary'nin ufak tefek suçlarla geçirilecek bir hayatın ötesine varan büyük emelleri vardı. 1608'e doğru Southvvark sokaklarında ve meyhanelerinde gösterilere başladı. Daracık deri yeleğiyle bir erkek gibi giyinmiş olarak, belinden sarkan bir kılıçla ve dişlerinin arasına sıkıştırdığı bir pipoyla, lavtasını tıngır datıyor, arsız şarkılar söylüyor, oynak danslar yapıyor ve

hikâyeler anlatıyordu. Belki de karşı cins kılığına girmeye yankesicilik mesleğinin bir gereği olarak yöneldi - bu elbette kalabalığa karışmasını kolaylaştıracak bir unsurdu. Ama giyimi çok geçmeden kartviziti haline geldi.
Erkek gibi giyinmiş bir kadın o zamanlar şimdikinden çok daha şok uyandırıcıydı. Kılık değiştirme tiyatroda elbette yapılan bir şeydi - ne de olsa bütün oyuncu kadrosu erkeklerden ve oğlanlardan oluşurdu. Ama sokaklarda böyle bir işe kalkışmak kurulu düzeni hiçe saymanın ötesinde bir şeydi. Yasaya karşı gelmek anlamına gelirdi. Mary'nin ikinci kişiliği "Kaltak Yan kesici" anında bir sansasyon yarattı. Birlikte takıldığı sahne gös tericilerinden çok dönemin kavramsal sanatçılarından biriydi adeta - erkek gibi giyinip gösteri yapmanın ötesinde erkek gibi de yaşardı. Meyhaneden ayı çukuruna kadar icra ettiği sanat ay nı zamanda hayatıydı. Böylece 1610'da ilk şöhretli kadın biyog rafilerinden birine, oyun yazarı John Day'in *Nehir Kıyısının Er*kek Kıyafetiyle Dolaşan Şen Kaltağının Çılgınca Haşarılıkları Ve Bunların Ardtnda Yatan Amaç *adlı eserine ilham kaynağı oldu. Dönemin en başarılı yazarlarından ikisi, Thomas Dekker ve Thomas Middleton 161 l'dc onun hakkında yazdıkları* Hararet li Kız *oyununun bir gösteriminde son sahneyi canlandırmasını rica ettiler. Bu büyük olaydı; iki bin kişilik bir izleyici kitlesi Kal*tak Yankesici'yi kendisini oynarken seyretti.

Yetkili makamlar böyle bir marifeti aşın buldu. Mary ahla ka aykırı davranıştan dolayı tutuklandı vc Bridewell'deki ıslahevine atıldı; orada genellikle fahişelere uygulanan cezaya maruz kaldı. Sıkı bir kırbaçlama seansından geçirildi ve ardından halat için elyaf yapmak üzere kenevir saplarım dövme işine koşuldu. Ama eğer bu onun hatasını görmesini sağlamaya yönelik idiyse, fena halde boşa çıktı. Mary üç ay sonra tekrar ortaya çıktı ve mesleğine bıraktığı yerden devam etti. 1611'in Noel Gecesi aynı

suçtan, “her bakımdan kadınlığın itibarım düşürme” gerekçesiyle bir daha tutuklandı.

Bu sefer fuhşun yanısıra karşı cinsin kılığına girmeyle suçlanarak, Londra piskoposunun önüne çıkarıldı. Piskopos onu “cinsel nefsini tutamadığını” itiraf etmesi için sıkıştırdı, ama Mary buna hiç yanaşmadı. Küfürbaz, ayyaş bir hırsız, bir kumarbaz ve bir ayı dövüştürücüsü olduğunu neşeli bir tavırla kabul ederken, bedenini sattığı yolundaki suçlamaya şiddetle karşı çıktı. Toplanmış ruhban meclisine, bir erkek gibi görünmesine karşın, kaldığı yere yapılacak bir ziyaretin her zerresiyle bir ka dın olduğunu ortaya koyacağını söyledi. Bu yılışık cevap yargıcı çileden çıkardı. Eski St. Paul Katedrali’nin dışındaki haçın önün de (erkeğe hiç yakışmayacak beyaz bir kadın elbisesi içinde) durarak kefaret ödeme cezasına çarptırıldı. Mary olayı bir şamata ya çevirdi; önce on altı kadeh şeri içerek kendinden geçti ve ar dından yürek paralayıcı bir ağlama tutturarak, yetkilileri asayi şin bozulmaması için kendisini serbest bırakmaya mecbur etti.

Mary’nin şöhretten para kazanma yönünde çok modern bir içgüdüsü vardı. Otuz yaşma vardığında, artık Londra yeraltı dünyasının önemli bir simasıydı. Hırsızlık mesleğindeki her gü nü, ayı bahçelerinde ve meyhanelerde geçirdiği her saat ona hu kukun her iki yakasında emsalsiz bir tanıdık şebekesi kazandır mıştı. Borusunun öttüğü çöplük söz konusu olduğu sürcce, ki min nerede ne yaptığım her zaman bilirdi. Bu onu çalıntı mallar için mükemmel bir aracı haline getirdi. Bir cüzdan ya da saat kaybolduğu zaman, Kaltak Yankesiciye uğramak genellikle ay nı günde bulunmasını sağlardı, tabii yeterli bir para ödülünün sunulması koşuluyla. Southwark’in sefil sokaklarını denetim al tında tutmasından dolayı yetkililerin göz yumduğu, rahatsız edilmeksizin bir kazanç kapısı bulmayı sağlamasından dolayı ti yatroların ve fuhuş çetelerinin hoş karşıladığı bir haraç

düzeniydi bu.
Mary 1614'te Nottinghamshire'de hali vakti yerinde bir üst sınıf ailesinin oğlu olan Lewknor Markham'la evlendi. Kayınpederi Gervase Markham (1568-1637) şaşırtıcı ölçüde çalışkan bir yazardı; ormancılık, tarım ve askeri eğitimden veterinerlik, ok çuluk ve kuş avcılığına kadar hemen her konuda şiirler ve risaleler vermesiyle ünlüydü. Kitapçılar eserlerine boğulmuş durum daydı. 1617'de atlar üzerine hepsi de aynı dönemde basılmış beş ayrı kitabı vardı. Çileden çıkan Kâğıtçılar Birliğinin baskısıyla imzaladığı emsali görülmemiş bir anlaşma uyarınca, "artık sığır, ar, öküz, inek, koyun, domuz, keçi vb. hastalıkları ya da tedavi leri üzerine kitap ya da kitaplar yazmamaya* söz verdi. En çok bilinen eseri *Ingiliz Ev Hanımı* (1615) bir tür erken dönem Bayan Beeton kılavuzudur; başarılı bir ev idaresine ilişkin reçetelerle vc yararlı ipuçlarıyla doludur. Oğlunu, erkek kılığında dolaşan ve ayı dövüştüren haydut bir kadınla evlenmeye tam olarak neyin yöneltti̇ği bir muammadır.

Her halükârda, bu bir aşk evliliğinden çok bir mantık evliliği gibi görünür; çünkü birlikte yaşadıklarına dair hiçbir kanıt yok tur. Mary'nin bakış açısından, bir kocanın getirdiği şey itibardı ve bu da işi için iyiydi. Otobiyografisinde kocasına değinmekten kaçınmasına karşın, evlendikten sonra şaşmaz biçimde Bayan Mary Markham adını kullandığını görmekteyiz. Aslında, tarih sel kayıtlarda bu evlilik dışında Lewknor Markham'la ilgili hiç bir bir bilgi yer almaz. Çift şimdi Southwark Katedrali olan vc o dönemde oyuncuların uğradığı St. Mary Overbury adlı kilisede evlenmişti; bu bakımdan adamın tiyatroyla bir ilişkisinin olması mümkündür. Peki, Mary'yle niçin evlendi? Belki eşcinseldi, kim bilir? Dönemin Southward açısından böyle bir şey olağandışı sayılmazdı. Yahut *İngiliz Ev Hanımı* kitabının "*Eksiksiz Bir Ka*dında Bulunması Gereken İçe Dönük ve Dışa Dönük Erdemler Üzerine" *gibi bir alt başlık taşımasına bakılırsa, olay sadece sinir*

bozucu ölçüde başarılı babasına tepkisini göstermeye yönelik olabilir. Ama en akla yakın sebep paradır, yani Lewknor'un sırf Markham adını kullanma karşılığında Mary'nin işinden bir pay almasıdır. Mary böyle bir şey için paraya kıyabilirdi.

Mary'nin cinsel yaşamı başka bir muammadır. Erkek ya da kadın herhangi bir kimseyle cinsel ilişkisine dair hiçbir kayıt yoktur. Kaltak Yankesici ne kadar ürkütücü biri olarak bilinse de, özel yaşamındaki Mary Frith oldukça hoş, Fleet Sokağı'nda yer alan, köpeklerle ve papağanlarla dolu evi de şaşırtıcı biçim de kadınsı görünüyordu. En az üç hizmetçinin tek bir toz bırak madığı evi daima tertemizdi ve "odaların her yerinde tatlı benli ğini görebilmesi" için duvarları aynalarla kaplıydı. Besbelli ki kendini beğenme açısından bir sorun yoktu. Bir erkeği çckici bulduğunu itiraf ettiği bazı nadir durumlar da vardı. Bunlardan biri Newgate Hapishanesi memurlarından Ralph Briscoe'ydu; "tam dişine göre bulduğu" bu adamı bir boğa arenada pantolo nundan yakalamışken, onu boğanın boynuzundan çekip kurtar mıştı. Ama göründüğü kadarıyla onun için seks bir mizah kay nağı olmanın dışında pek umursanacak bir şey değildi. Kendi anlatımına göre, bir gece yarısı haşatı çıkmış bir komşusuna rastladığında, arsızca ona şöyle seslenmişti: "Bay Drake, seninle ne zaman Ördek yavrularımız olacak?"

Adam şu karşılığı verir: "Üstüne atılan bir kurbağanın zehir lemesiyle bu şekle girmiş gibisin. Sende bana tam uyacak enfes ördeğe benzer bir taraf yok ve yumurtaların da bozuk." Mary bunu aktardıktan sonra, "Bu püskürtücü sataşmayı içime sindir dim ve sessizce eve doğru yürüdüm" der.

Bu sözlerde hoş mizacı, kendisiyle dalga geçebilmeyi ve kırıl ganlığı birarada görmekteyiz. Belki de kendisini koşulsuz seven köpekleriyle ve papağanlarıyla birlikte yalnız yaşamaktan daha mutluydu.

Başkalarının şehveti ise farklı bir konuydu. Yeraltı cürüm

dünyası ile kibar çevreler arasında mekik dokumasından dolayı, Mary çalıntı mal satışından daha mahrem hizmetleri sunmaya kusursuzca uyacak bir konumdaydı. Ve piyasadaki bir boşluğu hemen gördü: Erkek dostlar arayan varlıklı kadınlar. Mary gir diği her işteki kararlılığıyla, "şehrin barındırdığı en fidan deli kanlıları seçti" vc evini bir buluşma yerine çevirdi. En atılgan gi rişimlerinden biri (kendisinin yardımıyla) kocasına defalarca ihanet etmiş bir kadının belsoğukluğundan ölmesi üzerine, er kek sevgililerinin geride kalan çocuklarının bakımına katkıda bulunmasını sağlamasıydı.

Mary çalıntı mal satıcılığıyla ve muhabbet tellallığıyla meş gulken bile, Kaltak kimliğiyle ara sıra herkese açık gösterilere gi rişecek zamanı buldu. Şarap tüccarı ve şovmen William Banks ortaya 20 sterlin koyarak, Charing Kavşağı'ndan Shoreditch'e erkek gibi giyinmiş halde gidemeyeceğine bahse girdi. Haliyle kahramanımız bunu bayrak sallayarak, trompet çalarak ve gidiş yolunda bir izdiham yaratarak güzelce yaptı. Heyecanın sebebi bir ölçüde bindiği atın Banks'e ait "Morocco", yani Londra'da ki cn ünlü gösteri hayvanı olmasıydı. Gümüş naili bu at dans et me, zar atma ve para sayma hünerlerine sahipti; genellikle izle yici kitlesini zekâsıyla ve becerikliliğiyle şaşkınlığa uğratırdı. En ünlü numarası yüzlerce dar basamaktan oluşan merdiveni tır manıp eski St. Paul Katedrali'nin tepesine çıkması vc aşağıdaki binlerce kişinin gözlerini diktiği çatıda dans etmesiydi. Popüler eğlence yıllıkları tutulsaydı, Kaltak Yankesici'nin bu ata binişi herhalde James dönemi açısından Beatles topluluğunun tekrar ortaya çıkıp Roliing Stones'la aynı sahnede çalmasına denk bir olay gibi yer alırdı.

Aradan dört yüzyıl geçmiş olmasına karşın, bize hâlâ cap canlı görünen şey Mary'nin karakterindeki bu bastırılamaz yan dır. Eğer "müstehcen" kavramı, dekolteli giysiler içinde bira yu dumlayan haspalarla dolu, sonu gelmez cesur kostümlü oyunla

ra yenik düştüyse, kelimehin ilk başta “şen şakrak” anlamına geldiğini hatırlamakta yarar vardır. Mary’nin aykırı yaşamıyla başkalarına sunduğu şenlik onu tanıyanlarca doğrulanan bir şeydi. “Onda dört büyük mahallenin ruhu ve de bütün şehri bas tıracak bir ses var” diye yazmıştı Middleton ve Dekkcr. Göste rişçi ve hatta bazen zorba biriydi; ama Güney Londra’nın batak hanelerine ve dar sokaklarına daha ışıltılı bir hava veren şey onun varlığıydı. Onun Mary Seacole’la çok iyi uyuşabileceği ha yal edilebilir. Her ikisi de yoksulluğun içinde yükseldi ve erkek lere özgü bir dünyada bağımsız bir kadın olarak kendi bildiği tarzda yaşadı.

İç Savaş’tan sonra Püritenler ayı dövüştürmeyi yasakladı. Mary her ne kadar CromwcU’dcn daha uzun yaşasa da, ömrü monarşinin geri gelişini ve çok sevdiği ayı bahçesinin yeniden açılışını görmeye yetmedi. Ama zaten Southvvark bir daha pek eskisi gibi olmadı. Mary Markham Fleet Sokağindaki St. Brid- get Kilisesi’nin içine gömülmesine yetecck kadar varlıklı öldü. Son isteği tabutuna yüzükoyun ycrlcştirilmesiydi; gerekçesini “Sağken nasıl akıl almaz olduysam, ölümümde de öyle olayım” diye açıkladı. Ama isteğinin yerine getirilip getirilmediğini asla bilemeyeceğiz.

Richard Feynman: Challenger Faciasını Çözdü

Mary'nin son dileğini takdir edebilecek kişilerden biri de 20. yüzyılın büyük fizikçisi Richard Feynman'dı (1918-1988). Bu uzun boylu, yakışıklı ve matrak adam da akıl almaz oLmaya bü yük heves duyan eksantrik bir muzipti. Onun son sözleri dc ay nı minvaldeydi: "İki kez ölecek olsam bundan nefret ederdim, çok sıklCJ bir şçy." Feynman için hayatta, yapılan işte ya da ölümde sıkılmak en büyük günahtı.

New York'un sıkı kenetlenmiş bir Yahudi ailesinin çocuğu
olarak doğdu ve konuşmaya ancak üç yaşından sonra başladı. Çok geçmeden babası biraz iyimser tavırla ona bütün *Encyclopedia Britannica* takımını satın aldı. Ama küçük Feynman bunu yuttu: Takımı çocukluğu boyunca yanından hiç ayırmadı ve er genlik çağının başlarında tamamını baştan sona okumuş du rumdaydı. Belarus göçmeni bir otomobil cilası satıcısı olan ba bası Melville, başka alanlarda da ufkunu genişletti. Ona temel yapıları kullanarak matematiksel kalıpları Öngormeyi öğretti ve onu uzun yürüyüşlere çıkararak, doğayı dikkatle izleme yolunu gösterdi. Feynman'm her zaman belirttiği gibi, ona "bir şeyin *adını* bilmek ile bir şeyi bilmek" arasındaki farklılığı öğreten de babasıydı. Yıllar sonra şöyle yazacaktı:

Bir kuşun bütün dünya dillerindeki adlarını öğrenebilirsiniz, ama neticede o kuş hakkında kesinlikle hiçbir şey öğrenmiş olmazsınız. Öyleyse kuşa bakalım ve ne yaptığım görelim önemli olan budur.

Melville'in soyut bilimsel fikirleri hikâyelere dönüştürme gibi harika bir hüneri dc vardı; oğlu bunu devralarak alameti farikası haline getirecekti:

Örneğin, elektrikli trenlerimle oynadığımda bana şunu anlat tı: Suyla döndürülen büyük bir çark vardır ve bu çarka bağlı bakır teller bütün yönlere doğru yayıldıkça yayılır. Bir de kü çük çarklar vardır ki, büyük çark döndüğünde bu küçük çarkların hepsi döner. Aralarındaki ilişki sadece bakırın ve demirin varlığına bağlıdır, başka hiçbir şey yoktur - hiçbir hareketli parça yoktur. Buradaki bir çark döndüğünde çevre sindeki küçük çarkların hepsi döner ve senin trenin de onlardan biridir. Babamın bana anlattığı harika bir dünyaydı.

Böylece bilim ve eğlence küçük Feynman için ayırt edilemez şey ler haline geldi. Boruları, yaylan, pilleri, eline geçen her türlü mekanik şeyi topladı vc deneyler yapmaya girişti. Sonradan ken disi gibi fizik uzmanlığını seçecek olan küçük kız kardeşi Joan'a laboıatuvar asistanlığını yapması için haftada dört sent ödedi. Joan, üstlendiği görev gereği Dick'in arkadaşlarının önünde (ha fifçe) elektrik akımına kapılmayı kabul etmişti. Dick ayrıca ev için ilkel bir hırsız alarmı ve kız kardeşinin karyolasını sallaya cak bir elektrikli motor yaptı. Mahallede "radyoları kafadan ta mir eden oğlan" diye nam saldı.

Haliyle okuldan hoşlanmadı - tabii başında yer aldığı mate matik kolu dışında. Okul yıllığında kendisine takılan "Çılgın Dâhi" adına yaraşmak için elinde geleni yaptı. Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde lisans öğrenimi görürken, matematik ve fizik notları genel düzeyin bir hayli üstündeydi. Daha sonra Prenston'm giriş sınavında her iki dersten tam puan aldı - gerek daha önce, gerekse daha sonra ulaşılamayan bir başarıydı bu. Feymnan'ın üniversitedeki en mutlu anları odasında oyunlarla geçirdiği zamandı; karıncaların nasıl iletişime girdiğini kestirme ye ya da bir jölenin kıvam kazanmasını açıklayacak fizik kural larını bulmaya çalışmaktı. Bununla birlikte doktora tezi bir san sasyon uyandırdı. Tezinde kuantum mekaniğine tamamen yeni

-daha önce izlenenlerin hiçbirine benzemeyen- bir yaklaşımı or taya koyarak, elektronların ve fotoıların etkileşimlerini tanım lamaya çarpıcı bir başarıyla uyguladı. Maxwe!l'in elektroman yetizma denklemleri konusunda Oliver Heaviside'ın *{bkz. s. 29)* yaptığına oldukça benzer bir biçimde, yirmi üç yaşındaki Feyn man hiç kimsenin aklına gelmeyen daha basir ve daha şık bir çö züme varmıştı. Daha sonraları bir sinestezi yeteneğine sahip ol duğunu ileri sürdü: Farklı renklerle ayırt edilen bir denklem dizisinin temelinde yatan kalıplan görebilmekteydi.

Bu alışılmamış zekâ ona Manhattan Projesi'nde küçük bir rol üstlenerek, New Mexico'daki Los Alamos'ta atom bombası nın geliştirilmesinde yer alma fırsatını sağladı. Göz kamaştırıcı görünmesine karşın, bu işten kısa sürede sıkıldı. "Orada *yapa cak* hiçbir şey yoktu" diye yakınacaktı daha sonralan. Oyalan mak için güvenlik kompleksinin çok gizli dosya dolaplarının şif reli kilitlerini çözmekle uğraşma ya da ortalıktan kaybolup çölde Amerikan Yerli tarzıyla davul çalıp şarkı çığırma yoluna git ti. Bu tuhaf davranışı ona "Kızılderili Joc" takma adım kazan dırdı. Testlerin başarısı karşısında ilk başta coşkuya kapıldıysa da, daha sonraları uyuyan bir ejderhanın kuyruğunu gıdıklama ya benzettiği bu işte görev aldığı için pişmanlık duydu (Tipik davranışıyla, bombanın patlatılırım koruyucu gözlük takmaksızın izleyen tek kişi oldu; zararlı alfa radyasyonunu perdelemek için aradaki cam bölmenin yeterli olduğu yolundaki gerekçesi doğruydu).

Feynman 1948'de Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı. Yaşı daha otuzdu. Doktora tezinde olduğu gibi, ödül verilmesinin sebebi başkalarının çalışmalarını geliştirip açıklığa kavuşturmasıydı. Kuantum elektrodinamiği ışığın, manyetizmanın ve elektriğin davranışım açıklayan disiplindi, ama sinir bozacak kadar kay paktı. Feyıman başka iki fizikçiyle birlikte teorideki kusurları giderdi, ama en önemli katkısı bir dizi küçük ve şık diyagramla

atom altı parçacıkların devinimlerini tanımlamasıyda. Bu dö nemdeki çalışmasını “matematiksel hokus pokus” sayacak ka dar küçümsedi her zaman; ama “Feynman diyagramlari’nı da kamyonetinin her tarafına çizecek kadar sevdi. Bu çizimler hâlâ kuantum dünyasını tanımlamanın en iyi yolu sayılmaktadır.

Feynman mesleki yaşamının büyük bölümünü California Teknoloji Ensritüsü’nde (Caltech) geçirdi. Bazen onun hiç tartış masız tarihteki büyük fizikçilerden biri olmakla birlikte, büyük bir teorik atılım sağlamadığı ya da önemli sayılacak yeni bir bu luşa adını vermediği söylenir. Bu aslında ondan ziyade dönemin fizik biliminin niteliğiyle ilgili olabilir; çağdaşlarının çok azı böyle bir savda bulunabilecek durumdaydı. Söz konusu görüş Feynman’ın en büyük başarısını da gözardı eder: O kendi kuşa ğımı! en iyi ve cn karizmatik öğretmeniydi. Öğretmekten hoşlanırdı ve bilim dünyasının dışındaki kişilere açıklanamayan bir teoride aksak bir taraf olduğuna inanırdı. Derslerinden derlenen ve çok satan kitabının giriş bölümünde okurlarına şunu söyler:

Size anlatacağım şeyler lisansüstü okulun üçüncü ya da dör düncü yılında fizik öğrencilerimize öğrettiğimiz şeylerdir. ... Sizi, anlamadığınız için bu kitabı elden bırakmamaya ikna etmek bana düşen bir görev. Eğer fizik öğrencilerimin anla madığını görürseniz, bunun sebebi benim anlamamamdır. Böyle bir durumda hiç kimse anlamaz.

Fakat bunun moral bozucu ya da hüsrana yöneltici olmadığını şöyle açıklar:

“Dünya”yı oluşturan hareketli şeylerin bu çapraşık düzenini kafamızda tanrıların oynadığı ve bizim de gözlemcisi oldu ğumuz büyük bir satranç oyunu gibi canlandırabiliriz. Oyu nun kurallarını bilmeyiz; bize tanınan tek şans oyunu izle mektir. Elbette yeterince uzun bir süre izlediğimizde, zaman la

kuralların birkaçını kapabiliriz. Temel fizik kavramıyla kastettiğimiz şey oyunun kurallarıdır.

Feyıiman her zaman fiziği “aylaklık” ya da “bir oyun” olarak ni telen dirirdi. Onun gözünde, işten çok oyundu: Sadece yakından izleyip merak duyulacak bir konu:

Birisi size, “Bilim şunu bunu öğretir” dediğinde kelimeyi yanlış kullanıyordun Bilim hiçbir şey öğretmez; öğreten tec rübedir. Eğer birileri çıkıp size, “Bilim şunu bunu gösterdi” derse, ona şunu sorabilirsiniz: “Bilim bunu nasıl gösteriyor? B-ilimciler bunu nasıl öğrendi? Nasıl? Neyi? Nerede?’

Feynman ömrünün ikinci yansını büyük ölçüde bu sorulara an laşılır cevaplar sunma çabasıyla geçirdi. Belki de onun kendisini gösterdiği an, 1986’da *Challenger* uzay mekiği felaketine ilişkin soruşturmayla geldi. Kaçamak açıklamalar ve teknik bağnazlık yüzünden çıkmaza saplanıp kalan soruşturma komisyonu, kaza nın sebebini bir türlü belirleyememekteydi. Tahmin edilen se beplerden biri katı yakıt roketlerinin bölmeleri arasında kullanı lan lastik halkalı contalardı. Sadece 0,6 cm çapında olmakla bir likte çevre uzunluğu 11 metreyi geçen bu olağanüstü büyük ama kırılgan contalardaki bir arıza kesinlikle felakete yol açabilirdi; ancait hiç kimse böyle bir olayı ve sebebini kesin söyleyemiyor du (ya da söylemekten kaçınıyordu). Feynman kazaya halkalı contaların yol açtığı kanısındaydı. Televizyon kameraları canlı yayındayken, komisyonun vc bütün tanıkların önünde halkalı contadan küçük bir kesiti alıp buz gibi soğuk suyla dolu bir bar dağın içine koyarak, kanıt kördüğümünü bir çırpıda çözdü. Las tiğin düşük sıcaklıkta esnekliğini anında kaybettiği ve bunun so nucunda contaların işlemez hale gelmesiyle roketin parçalanmış olduğu herkesin gözünde hemen açıklığa kavuştu. Felaketin ya şandığı sabah sıcaklık, mühendislerin salık verdiği düzeyin

13,5°C altındaydı. Konu kapandı. En yalın ve en güçlü haliyle bilim buydu işte: Epikür herhalde bundan gurur duyardı.

Feynman'ın yaşamının geri kalan kısmı bazen 1960'ların ha rika profesörünün bir parodisi gibi görünebilir. Kendi kendine Brezilya tarzında bongo çalmayı Öğrendi, tablolarının yer aldığı sergiler açtı, uyuşturucuları denedi, Maya hiyerogliflerini çözme yolunu buldu ve karşılaştırmalı din incelemelerine girişti. Pasa-deııa'da üstsüz garson kızların servis yaptığı bir barda "ikinci bir ofis"i vardı; orada bira altlığının arka kısmına denklemler ve ye ni Feynman diyagramları çiziktirirdi. Ama bunlar üşütük bir adamın yapmacık tavırlarının ötesinde bir anlama sahipti:

Davul çalmamın teorik fizik yapmamla hiçbir ilgisi yoktur. Teorik fizik bir insan uğraşıdır, insanoğlunun daha üst geli şim evrelerinden biridir - ve de bununla uğraşan kişilerin başka bazı kişilerce yapılan (bongo davulları çalma gibi) iş leri de yaptsklarını göstererek, insan olduklarını kanıtlama yönündeki bitip tükenmez arzu beni rencide eder.

O bir fizikçi olduğu için bongo çalmıyordu; bongo çalmasının sebebi Richard Feynman, yani ömrü boyunca can sıkıntısından hoşlanmayan bir adam olmasıydı. Bir keresinde yazdığı gibi: "Sırf fizikle bir kişilik edinemezsiniz, araya hayatın öbür unsur larını da katmalısınız." Kanserden ölmek üzere olduğu son yıl larında, Orta Asya'da özerk bir cumhuriyet olan Tuva'ya ilgi duyarak, tarihini ve kültürünü -özellikle hoşuna giden gırtlak tan şarkı söyleme tarzını- araştırmaya girişti ve oraya bir gezi yapmayı tasarladı. Rus bürokrasisiyle on yıl süren kedi fare oyu nu, *Tuva ya da Fiyasko!* adlı son kitabına konu oldu. Beklenece ği üzere matrak, ilginç ve hayat dolu bir kitaptı bu. Peşinden koştuğu vize nihayet ölümünden bir gün sonra geldi.

Richard Feynman'm uğraştığı konuya kendisini kapmışı ve so nuna kadar keyfine varma yönündeki cüretkâr kararlılığı, bu bölümdeki altı yaşama canlılık katan tutumu özetler. Hepsi de kendi varlığıyla mutlu olmayı ve buna dünyaya olumlu bakarak ulaşmayı öğrenmiş kişilerdi. İçlerinden okula gidenlerin hiçbiri öyle derslere çok ilgili bir öğrenci değildi: Dünyayı ve çevrelerin deki insanları gözlemleyerek kendilerini yetiştirdiler. Filozof Ludwig Wittgenstein bir keresinde dünyaya niçin geldiğimize emin olmamakla birlikte, "keyif çattnak amacıyla olmadığına gayet emin" olduğunu belirtmişti. Epikür onu tamsa herhalde fırçayı basardı. Bu bölümdeki her altı kişi için dc keyfin kayna ğı eğlenmekten hoşlanmaktı. Ve de bu ruh bulaşıcıdır. Mary Sc-acole'la birlikte "mükellef bir öğle yemeği" sofrasının başına oturmayı, Edward Jenner'le kırda bir yürüyüşe çıkmayı, Ben Franklin'e bir partide kulak misafiri olmayı ya bongo çalan Ric hard Feynman'ın eşliğinde Kaltak Yankesici'nin şarkı söylediği barda bir akşam geçirmeyi kim istemez ki? Bu, dehanın gerçek anlamıdır: İnsanın ne olduğuna dair sezgimizi genişlenmek, ken dimizi neşelendirmek. Belki hiç kimsenin neşeli insanlar listesin de ilk sırayı âlacak biri olmasa bile Epikür'ün büyük bir hayra nı olan Nietzsche kesinlikle bu görüşteydi: "Kişinin sahip olma sı gereken tek şey vardır: Mizaçtan dolayı neşeli olan bir ruh ya da iş, aşk, sanat ve bilgiyle neşelenen bir ruh."

BÖLÜM 3 Hırs Küpleri

Yapmaya muktedir olduğumuz şeyleri yapsaydık, düpedüz kendimizi şaşırtırdık.

THOMAS EDISON

Sizi harekete geçiren şey nedir? Sabahleyin yaraktan kalkmanızı sağlayan şey nedir? Bir kişiyi sepet kayıkla dünyayı çepeçevre dolaşmaya ya da kırk yıl siyah bir lale yetiştirmek için uğraşma ya yönelten şeyle aynı mıdır? "Motivasyon" kelimesi (oldukça şaşırtıcı biçimde) yüz yaşın ancak biraz üzerindedir, ama ifade eniği şey (artık her neyse) insan soyu kadar eskidir. Bilinçli ya da bilinçsizce ve hiç kimsenin gerçek anlamda bilmediği sebeplerle, beyinlerimizdeki "ödül merkezleri" para kazanma ya da öç alma gibi uğraşlarla, ayrıca güzelliği seyretme ya da bilmece çözme gi bi daha soyut zevklerle kimyasal yoldan uyarılır. Yeme, içme ya da egzersiz gibi alışkanlık yaratıcı olan böyle şeyler, insanları en şaşırtıcı yerlere yöneltebilir. İşte size önündeki yolun ötesini yoklamaktan hiç geri kalmayan altı insanın hikâyesi.

Cengiz Han: Mezarının Yerini Sadece Dişi Bir Deve Biliyor

Eğer insanlık tarihinde Cengiz Han'dan (yaklaşık 1162-1227) daha hırslı bir kişi varsa, gece karanlığında ona toslamamak için dua etmek gerekir.

Moğol İmparatorluğu, Çin'in Büyük Okyanus kıyısından Macaristan'a kadar uzanmaktaydı ve gezegendeki kara kütlesi nin neredeyse dörtte birini kaplamaktaydı. Dünyanın şimdiye kadar gördüğü en büyük imparatorluktu: İskender'in kurduğu imparatorluğun dört katı ve Roma yönetimindeki toprakların iki katı kadardı. Üstelik Cengiz Han bunu yoktan başlayarak sa- dççç yiırni *y*\\ içinde yarattı. Onun önderliğinde, Mçğollar bü tün zamanların en başarılı askeri gücü oldu. Bir milyonun epey altında bir nüfusla 50 milyonu aşkın insanı, yani ele geçirdikleri topraklarda yaşayanların aşağı yukarı üçte birini yok ettiler.

Moğollan kenetleyen şey kana susamışlık değil, yeni edinilen ulus anlayışıydı. Cengiz Han dönemüıe kadar "Moğolistan" di ye bir yer yoktu. Gobi Çölü'nün kuzeyinde kalan Asya toprak ları göçebe kabilelerden oluşan yarım düzine kadar konfederas yonun yurduydu ve Moğollar bunlardan sadece biriydi. Koyun ve at sürülerini otlattıkları seyrek çayırlar için çekişen bu kabile birlikleri birbirlerine karşı çoğu kez düşmanca tutum içindeydi. Yağmacılık, kan davaları vc intikam cinayetleri olağan şeylerdi.

"Cengiz Han" kahramanımızın adı değil, unvanıydı. Çocuk ken Temuçin ("Demirden Kişi") adıyla anılmaktaydı. Soylu bir ailedendi; babası Yesügey bir *ban*> yani klan reisiydi. Temuçin dokuz yaşındayken, bir grup hain Tatar haydudu babasını bir likte yemek yerken zehirledi.

Temuçin reisliği üstlendiğini ilan etti, ama klan onu babası nın yerine geçemeyecek kadar küçük gördüğü için alaya aldı: Ai lesiyle birlikte yaban kırlara sığınmak zorunda kaldı. Üç yıl bo yunca küçük hayvanları avlayarak ve yabani meyveler toplaya

rak ailesini geçindirdi. On iki yaşındayken üvey kardeşlerinden birini yiyecek çaldığı için öldürdü ve böylece ailedeki lider konu munu pekiştirdi.

Çok geııç yaşta evlendi. Kısa bir süre sonra karısı Börte vah şi Merkit kabilesince kaçırıldı ve tecavüze uğradı. Temuçin onu geri almak için, babasının eski kan kardeşi vc güçlü Keraitleriıı hanı Tuğrul'la bir ittifak yaptı. Börtc döndüğünde bir oğlan ço cuk doğurdu. Sekiz ay önce kaçırıldığı ve ırzına geçildiği için, çocuğun kimden olduğu kuşkuluydu. Bununla birlikte, Temuçin onu kabul etti ve ona "Konuk" anlamında Cuci adını verdi. Merkitlcr karşısındaki zaferden cesaret alan Temuçin ve Tuğ rul, yeni bir kabile konfederasyonu oluşturmaya başladılar.

Temuçin'in büyük katkısı *yasa* adıyla bir dizi yeni kural koy* maşıydı. Yaşadığı tecrübelere dayanan bu yasa, bozkırdaki ya şamı zorlu ve tehlikeli hale getiren düzen bozucu fırsatçılığı -ge lişigüzel hırsızlık, sert ağız dalaşı, kısasa kısas anlayışıyla adam kaçırma ve öldürme- ortadan kaldırmaya yönelikti {Kendi ba bası bile annesini bir komşu kabileden kaçırmıştı)

Yasa uyarınca yiyecekler paylaşılmalıydı. Herkes istediği di nin yolunda girmekte özgürdü. Bütün erkekler (din adamları ve hekimler hariç) orduya katılmakla yükümlüydü; ama askerlerin ödüllendirilmesinde aile bağları değil, beceri esastı. Kadın kaçır mak ve hayvan çalmak yasaktı. Komutanlar emir vermedikçe, düşman cesetleri soyulamaz ve mallarına el konulamazdı. İzin verildiğinde ise her asker elde ettiği ganimeti tutma hakkına sa hipti. Boyunduruk altına alınan halkların çocukları Moğol aile lerince evlat edinilmeli ve onlara köle değil, eşit insanlar gibi davranılmahydı. Savaş tutsakları Moğol askeri olarak yeniden eğitilmeli ve onlara aynı haklar verilmeliydi.

Savaşçı düsturu, devlet anayasası ve Cenevre Sözleşmesinin bir bileşimi olan *yasa* acımasızca uygulanırdı: Buna uymamak anında idam cezasını getirirdi. Bazı bakımlardan aslında mevcut

kabile törelerinin açık kurallara bağlanmasından ibaret olması na karşın, dayandığı sıkı adalet anlayışı kısa sürede kökleşerek, askerler arasında mesleki disiplini, orduya yeni katılanların (ve ailelerinin) minnettarlığını ve herkesin bağlılığını sağladı. Moğol ordusu büyüdü ve her yeni fetihle Temuçin'in iktidar temeli güç lendi.

Bu anlatılanlar Temuçin'in bir tür Moğol Dalay Lama'sı ol duğu izlenimini uyandırsa da, böyle bir saptama doğru olmaz. O adildi, ama amansız bir kişiydi. Üstünlüğünü sağlamak için ilk müttefikleri Keraitlere iradesini kabul ettirmesi gerektiğinde, onlara önce teslim olma şansını verdi; buna yanaşmamaları üze rine onları bir dizi büyük muharebeyle ezdi. Ardından Kcraitlerin başına Tuğrul'un oğlu {ayrıca Temuçin'in kan kardeşi ve ço cukluk arkadaşı) Camuka geçti. Aynı şekilde bozguna uğrayan Camuka'nın hayatına kansız biçimde son verilmesi isteği üzeri ne, güya merhamete gelen Tcmuçin iki keçe örtüyle sarıldıktan sonra, boğulup ölünceye kadar dövülmesini emretti.

Temuçin'in 1206'ya doğru bütün Moğol kabilelerini ilk kez tek çatı altında birleştirmesi akla sığmayacak bir başarıydı. Hasımlarını hileyle ya da savaşla alt etmiş bir kişi olarak, kırk iki yaşında Cengiz (daha doğru telaffuzla Çingiz) Han ilan edildi. Bu adın kesin anlamı konusunda "denizlerin efendisi", "acunun önderi", "yüce savaşçı", "ışığın ruhu", "gerçek han" gibi birçok görüş ortaya atılmıştır; ama genel görüş şaşmaz biçimde aynıdır: O hanların hanıydı. Ondan sonra hiçbir Moğol önderi bu unva nı taşımadı.

Etkili bir hukuk sistemi yazıya dökülmeksizin işletilemez. Bu nedenle Cengiz Han standart Moğol yazı dilini yaratmak üzere komşu Uygur halkının alfabesini ödünç aldı (Uygurca köken olarak Aramca'ya, yani İsa'nın konuştuğu dile dayanır; ancak Aramca garip bir cilveyle asla yazılı hale gelememiştir). Cengiz ayrıca *yam* olarak bilinen hızlı bir haberleşme sistemi kurdu. Bir

tür Asya atlı postası gibi işleyen bu sistem, 225 kilometrelik ara lıklarla bütün imparatorluğu saran, insanlı ikmal konakların dan oluşan bir zincirdi. Bir *yam* konağını yönetmek kazançlı ve yüksek statülü bir işti. Konağa varan bir ulak taşıdığı paketi zin de bir atlıya teslim ettikten sonra dinlenerek gücünü toplardı. Böylece bir ileti en hızlı orduyu bile geride bırakacak şekilde günde 320 kilometreyi aşkın bir yol alırdı. Hizmet güvenli ve sağlamdı: Mallarını taşıtmak ya da bilgi ulaştırmak isreyen tüccarlar için bedavaydı. Bu sistem İpek Yolu'nu Ortaçağ'da dün yanın en önemli karayoluna dönüştürecekti.

Moğol ordusunun üstünlüğü olmadan bunların hiçbir mümkün olamazdı. Son derece hünerli, hareketli ve disiplinli olan Moğol süvari okçuları kendine yeterli birer savaş birimi gibiydi. Hafif miğferlerle vc deriden ya da demirden göğüs zırhlarıyla korunan bu askerler, boynuz, tahta ve kirişten yapılmış iki tane küçük yay taşırdı. Yayların her biri İngiliz uzun yayları kadar güçlüydü; ama kullanma ve yeni ok sürme bakımından çok da ha büyük kıvraklığa sahipti. Sadaklarda farklı işlevler gören çe şitli oklar yer alırdı: Zırh delici oklar, küt uçlu "şok" okları, hat ta ıslık çalan ve mesaj göndermek için kullanılan oklar. Süvari ler ayrıca küçük bir balta ya da topuz, taşırdı. Her adamın eyer torbasında kendi yemek tayım, ip kangalı vc bileme taşı bulu nurdu ve peşinde beş ya da altı yedek atı çekerdi. Yani, ilerleyi şi yavaşlatacak bir yük katarı ya da ordugâh takipçileri yoktu. Bir Moğol ordusu günde 150 kilometreden fazla yolu rahatlıkla alırdı - süvariler yemeklerini hareket halinde yer ve hatta dört nala giderken ayağa dikilip hacet giderirdi.

Cengiz üstün bir askeri planlamacıydı. Her harekât önceden tasarlanırdı, casuslardan vc alan istihbaratından geniş çapta ya rarlanılırdı. Askeri birlik yapısı onlu sistem üzerine kuruluydu: Manga (10), bölük (100), alay (1.000) ve tümen (10.000). Alayla rın başındaki komutanlara çok geniş bir hareket serbestliği tanı

nırdı.

Bir Moğol saldırısının yıkıcılığına geleneksel bir ordunun da yanması neredeyse olanaksız gibiydi. Dehşet verici bir hızla or taya çıkıveren süvariler birdenbire üç ya da daha fazla kola ay rılır ve değişik yönlerden hücuma kalkardı. Taktikler olağanüs tü bir binicilik hüneri gerektirdiği için, birlikler önceden sıkı bir eğitimden geçirilirdi. Bu eğitim, ay talimleri yoluyla verilirdi.
Bozkıra açılan bir atlı takımı avlanacak bir sürü görünce, belirli bir mesafe bırakarak hayvanlan hızla çevirir ve ardından hiçbi rini kaçırmayacak şekilde çemberi yavaş yavaş daraltırdı.
Moğollar genellikle büyük bir kenti kuşatmak yerine düş
man ordusunu pusuya düşürüp savaş alanında yok etmeye çalı şırlardı; ama kente girileceği zaman hem acımasız, hem de son derece özgün yöntemlere başvururlardı. Yenilikçi kuşatma sava şı Cengiz Han'ın büyük hünerlerinden bir başkasıydı. Önce, sa vunmasız küçük yerel kasabalar alınır ve buralardan kaçanlar kente doğru sürülürdü; böylece yaşam alanları ve gıda kaynak ları baskı altına alınırdı. Ardından çevredeki akarsuların çığırla rı değiştirilerek, kentin su kaynağı kesilirdi. Eğer gerek varsa, hemen oracıkta savaş tutsaklarının yerel malzemeler kullanarak yaptığı kuşatma düzenekleri devreye sokulurdu. Son derece etki li olan Moğol mancınıkları bazen veba kurbanlarının cesetlerini kent surlarının üzerinden içeriye atardı: Biyolojik savaşın ilk ör neklerinden biriydi bu. Bir kent ele geçirildiğinde, yöneticileri yakalanır ve gelecekteki bir isyan odağını bertaraf ermek üzere asılırdı.

Bu yöntemler vahşice görünse de, Moğol kuşatma teknikleri bile Cengiz Han'ın *yasa'â*a somutlaşan hakkaniyet duygusunu yansıtır. Girmeye karar verilen bir kentin önüne varıldığında, Moğol komutan ilk gün beyaz bir çadırdan teslim çağrısında bu lunurdu. Kent buna uyduğunda, bütün ahalinin canı bağışlanır dı. İkinci gün kırmızı bir çadır kurulurdu. Kentin teslim olması

halinde, erkeklerin hepsi öldürülürdü, ama geri kalalar kurtu lurdu. Üçüncü gün siyah bir çadır görünürdü. Ondan sonra da hiç aman tanınmazdı.

Cengiz Han'ın başardığı işler için ne söylense abartıya kaç maz. Çin'in kuzeybatı kesiminde hâlâ çarpışırken öldüğü 1227'de, birbirleriyle dalaşan keçi çobanlarının derme çatma topluluklarından oluşan bir yapıyı tarihte emsali görülmeyen bir askeri güce, bir dile, bir anayasaya ve uluslararası bir posta idaresine sahip bir imparatorluğa dönüştürmüştü. Moğolistan'da bugün hâlâ bir ulusal kahraman sayılır.

Her ne kadar 500'den fazla cariyesi (ve sayısız gayrimeşru ço cuğu) olduğu söylense de, Cengiz Han yaşamı boyunca ilk karı sı Börte'yc ve dört meşru oğluna hep bağlı kaldı. Üçüncü oğlu Ogedey'i ardılı olarak atamıştı ve ilk on beş yıl işler iyi gitti. Ogedey'in önderliğinde Moğol!ar Kore'deki bir ayaklanmayı bastırdı ve Rusları, Ukraynalıları, Polonyalıları ve Macarları ezip geçti. 1241'e doğru Altın Orda Viyana kapılarına dayandı. Uygarlığın sonu gelmiş gibiydi. Derken, mucize gibi görünen bir gelişmeyle, Moğollar esrarengiz biçimde geri çekilerek asıl yurt ları Moğolistan'a döndüler. Zira bir av seferinden sonraki içki âleminde ölen Ogedey'in ardılım seçmek üzere bir *kurultay* top lanmıştı. O tarihten sonra Moğollar gittikçe denetimden çıktılar ve gereksiz yıkıcılığa yöneldiler. Bağdat'ın 1258'de yağmalan ması sırasında îslam biliminin yüzyıllara dayanan paha biçilmez eserleri yakılıp Dicle'ye atıldı. Moğol İmparatorluğu sonunda ortadan kalktı ve boyunduruk altına aldığı kültürlerde çok az iz bıraktı. Ama bu durum sadece Cengiz Han'ın önderliğinin gücü ne işaret eder; yeri doldurulamaz bir kişiydi o.

Moğollarda âdet olduğu üzere, Cengiz işaretsiz bir mezara gömüldü. Dört meşru oğlu (soyulmasını önlemek açısından) me zarın yerini gizli tutmada Öylesine paranoyak bir tutuma girdiler ki, adamlarına cenaze alayının geçtiği yerlerde tek bir

kişiyi bile sağ bırakmama talimatını verdiler (Marco Polo'ya göre, öldürü len insanların sayısı 20 binin üzerindeydi). Hiçbir şeyi şansa bı rakmamak için, mezarı kazan köleleri öldürmekle görevli asker ler bile ortadan kaldırıldı. Dört oğul ileride yeri bulabilmek üze re, sütten kesilmemiş bir deveyi annesinin gözü önünde kurban ederek babalarının mezarına koydular. Develerin sağlam bir belleği olduğu için, yılda bir kez serbest bırakılan bu anne deve şaşmaz biçimde yavrusunu son kez gördüğü yere dönmekteydi.

Plandaki tek kusur yaşlanan devenin sonunda ölmesiyle, meza ra ilişkin bütün bilgilerin de yok olmasıydı. Birçok uydurma id diaya karşın, Cengiz Han'ın mezarı henüz bulunabilmiş değil dir.

Kalıcı mirasına gelince, Moğolistan sınırlarının çok ötesine uzandığı söylenebilir. Yakın dönemdeki genetik araştırmalarda, Orta Asya'nın şimdiki erkek nüfusunun yüzde 8'inin doğrudan Cengiz Han'ın soyundan geldiği saptanmıştır.

Robert E. Peary: Kuzey Kutbu'nun Kaşifi

Amerikan deniz subayı ve kutup kâşifi Tuğamiral Robert E. Peary'nin (1856-1920) doğrudan torunları ise Florida'da bir kadın il yargıcı olan Peary S. Fowler ve birkaç Inuit ile sınırlıdır.

Robert Peary Kuzey Kucbu'na ulaşan ilk insan olmanın alınyazısı olduğuna inanan biriydi. Arktik'ten özel mülküymüş gibi söz eder ve diğer keşif seferlerini hak ihlali gibi görürdü; önceki kâşiflerin güzergâhlarını izlediğine dikkat çekildiğinde belirgin biçimde altüst olurdu. Şaşırtıcı irade gücüyle, insanüstü daya nıklılığıyla ve acıyı bağnazca umursamama becerisiyle, Kuzey Kutbu'na ulaşmak için on yılda sekiz ayrı girişimde bulundu ve ikisi dışında bütün ayak parmaklarını donma sonucunda kay betti.

Peary ünlü olmaya erken yaşta karar verdi. Donanmadaki kariyerine henüz yeni başladığı yirmili yaşlarında annesine şöy le yazdı: "Unutma, anneciğim, şöhrete kavuşmalıyım; sıradan angarya işlerle geçirilecek yılları kendime yakıştıramıyorum." Robert daha üç yaşındayken, babası aniden öldü ve annesi Mary trajediyle başa çıkmak için hayatını oğluna adadı: Her fırsatta onu dünyadan korumak, diğer oğlan çocuklarla oynamasına izin vermemek, ona çok nazik olduğunu söylemek, başına bir güneş; kepi giydirmek. Derin ama boğucu bir bağdı bu: Annesi her yerde, hatta balayında bile ona eşlik etti. Robert Peary 1888'de Josephine Diebetsch'le evlendi. O sıralarda sadece Grönland'a kısa ve başarısız bir keşif seferi yapmıştı; ama çok geçmeden işler değişti. İkili yirmi üç yıllık evlilik dönemlerinde yalnız üç yılı birlikte geçirdi. Yine de Jo bir kaya gibi Peary'nin arkasında durdu: Ölümüne kadar başlıca teşvikçisi, sırdaşı ve kamuoyundaki sözcüsü olarak kaldı.

Hatta 1891'de kocasıyla birlikte Grönland'a bir keşif gezisi için giderek, dünyanın Yerli kökenli olmayan ilk Arktik kadım kâşifi unvanına kavuştu. Şaşırtıcı ölçüde neşeli bir günce tuttu ve

ertesi yıl Robcrt Jr: adını verdikleri ilk çocuğunu doğurdu. Aile İnuitler arasında yaşamaktaydı. “En tuhaf ve en pis görünüşlü kişiler” olarak gördüğü ev sahiplerinin Jo’da bıraktığı izlenim “insandan ziyade maymun gibi” olduklarıydı. Kaba, duygusuz ve her şeyden önce kocasının yanındaydı. Peary çiftini küstüren ya da hayal kırıklığına uğratan kişilerle ilişkiler hemen kesilirdi. Bütün tasarrufunu bu girişime yatıran John Vcrhoeff adlı genç bir jeolog, Peary çiftinin kendisine davranışından öylesine sarsıl dı ki, basbayağı intihar etti. Talimatlara uymaksızın tek başına dolaşmaya çıkarak karda kaybolduğu bir gün boşluğa şöyle ba ğırdı: “Onlardan nefret ediyorum! Her ikisinden de!” Kısa bir süre sonra da bir yarıktan aşağıya düştü.

Bu arada Peary kuzeye doğru yola koyuldu. Grönland’m bir
ada olduğu içine doğmuştu. Üç ayda 1.600 kilometreyi kızakla aştığı inanılmaz bir yolculuğun sonunda adamlanyla birlikte açık denize ulaştı ve oraya Bağımsızlık Koyu adını verdi. GrÖnland’ın en kuzey ucunu bulduklarını ve Kuzey Buz Denizine baktıklarım sanıyorlardı. Oysa şimdiki adı Bağımsızlık Fiyordu olan bu su kütlesi, kuzeydoğu kıyısında yüzlerce kilometre uzunluğunda ve yirmi beş kilometre genişliğinde muazzam bir girintiydi. Vardıklarım sandıkları yere hâlâ 200 kilometre uzak taydılar. Yine de yolculuk çarpıcı bir başarıydı. Grönland’ın bu kesimi hâlâ Peary Toprakları olarak anılır. Peary yolun büyük bir bölümünü kırık bir bacakla geçmiş ve seferin doktoru Frede- rick Cook’un uydurduğu tahta bir destek bacağını kurtarmıştı.

Amerika’ya 1892’de bir kahraman olarak dönen Peary, Ku zey Kutbu’na yönelik bir hamle için kaynak toplama turnesine çıktı. Ülkeyi bir uçtan öbür uca dolaşarak, 103 günde 165 kon ferans verdi - gecelik kazancı 2.000 dolara {bugünkü değerle yaklaşık 50.000 dolar) kadar vardı. Her yönüyle pervasız bir ku tup kâşifi gibi görünmekteydi: Bir seksene yakın bir boy, koyu mavi gözler, kızıl bir yele ve kocaman bir palabıyık. Konferans larını ince

ayrıntılarla İnuit kampı dekorunun kurulduğu bir sahnede, kutup kürkleri içinde vc konuşmanın sonunda topluca uluyacak şekilde eğitilmiş beş Eskimo köpeği eşliğinde sunmak taydı.

Kamuoyundaki imajı alıngan ve güvensiz bir insanı gizle mekteydi. Bütün yaşamı boyunca kekemeliğin sıkıntısını çekti. Donuk ve herkese karşı duygusal bakımdan mesafeli bir kişi ola rak, en ufak sadakatsizlik belirtisi karşısında küplere binerdi. Bir şey istediğinde şirin görünme becerisine sahip -ve buzda do laşmaya çıktığında her zaman kararlı- olmasına karşın, özel ya şamında her tarafta komplolar gören bir arpacı kumrıısuydu. Robert Peary'nin aksi yanı soğuk ve karanlık bir yerdi ve herkes er ya da geç kendisini orada bulurdu - hatta karısı bile.

Pcary 1898'de Jo'yu iki çocuklarını yetiştirmek ve nazik ma li durumlarının idaresini üstlenmek üzere geride bırakarak, üç yıllığına İnuitlcrin arasına döndü. Fok derisinden giysileri içim de buyurgan bir tavırla ayakta dikildiği fotoğrafları, onlara ne redeyse tanrımsı bir varlık gibi görünmesinin sebebini açıkla mak için yeterliydi. Peary bu konumunun sağladığı "efendi hakkı"nı kullanarak, kendisine İnuit bir metres seçti. "Erkekleri mutlu tutmak için kadınların varlığı kesinlikle bir zorunluluk tur" diye yazdı notlarına. On dört yaşında olan Aleqasina adlı bu kız eve ilk başta bir temizlikçi olarak alınmıştı. Efendisine Anaakkaq (d. 1900) ve Kaalipaluk (d. 1906) adı verilen iki oğlan doğurdu. İlkine gebe olduğu sırada, Jo Peary ansızın çıkıp geldi. Buzlarla çevrili kocasından birkaç ay haber alamamıştı vc gör düğü manzarayla derin şoka uğradı. "Durumu bilseydim, oraya gitmezdim herhalde" diye yazacaktı daha sonraları. Bu alışılma mış aile ortamını bir şekilde sineye çekerek, 1902 ve 1903'te iki kez daha kocasına uğradı; ama güncesi çoğu kez bayağı üzgün olduğunu yansıtır. Güncesine 1906'da, "Kutup, katlandığım en dişe ve ızdırap için bana asla teşekkür etmeyecek" diye not düşen Peary'nin Aleqasina'yla ilişkisi genelde înuirîerle kurduğu ilişki

gibiydi. Ona gösterilen ilginin oldukça içten olmasına kar şın, onların dilini doğru dürüst öğrenme, hele kültürlerini anla ma zahmetine hiç girmedi. Onları cesur ve becerikli insanlar ola rak gördü, onlara "anarşist filozoflar" olarak hayranlık duydu; ama başka kimselerle olduğu gibi, onlarla da bir duygusal bağ lantıya girmeyi başaramadı. Ortalıkta "Pearyaksoah" ("Büyük Beyaz Tanrı") gibi çalımlı dolaşarak, armağanlar bahşetmeyi ve bağırarak emirler yağdırmayı yeğ tuttu. "Hayata ancak bir tilki ya da bir ayı kadar değer veriyorlar; tamamen içgüdüyle davra nıyorlar" diye yazdı. Onlardan beklediği yegâne katkı Kuzey Kutbu'nu keşfetmesine yardımcı olmalarıydı.
Aslında, înuitler yardımın ötesinde bir katkıda bulundular.
Onun kutup keşfinde büyük teknik atılım diye ilan ettiği "Peary sistemi" esasen hayatta kalmaya dönük İıuuit tekniklerini uygu lamaktan ibaretti. İnuitlerin yerel bilgileri ve (büyük bölümü yolda ölen) çok sayıdaki köpekleri olmasaydı, Peary'nin seferle ri asla gerçekleşemezdi. Protez ayak parmakları takımını bekler ken ve saplantılı biçimde Kuzey Kutbu'na sonraki hamlesini planlarken Alcqasina'yla koyun koyuna geçirdiği yılları hayatı nın en mutlu dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Ama Peary sadece bir kızağın başına geçtiğinde gerçek anlamda mutluydu.

Arktik bölgesinden temelli ayrıldığı 1909'dan sonra Aleqasi-na'yla ya da iki İnuit oğluyla temas kurmaya hiç çalışmadığı gi bi, onlara ya da sadakatle hizmetine koşmuş insanlara herhangi bir maddi destekte bulunmadı - hem de şöhretin getirdiği serve te rağmen. Grönland'ın kuzeybatı kesiminin İnuitleri Peary'ye hayranlık beslemelerine ve büyük projesinde oynadıkları rolden gurur duymalarına karşın, onu hâlâ "Büyük Azap Çektiriri'* olarak anıyorlar.

Peary 1897'de çarpıcı bir vandalizm sergileyerek, İnuiderin binlerce yıldan beri bıçakları ve ok uçları için bir metal parça

kaynağı olarak kullanmış oldukları dört kutsal göktaşını çaldı, beraberinde New York'a götürdü ve Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ne 40 bin dolara (bugünkü değerle 1 milyon doları aşkın paraya) sattı. Bu paranın tek kuruşu Grönland'a girmedi. Peary yanına konferans dizisi çerçevesinde göstermek üzere altı İnuit'i de almıştı. Bunların dördü zatürreden neredeyse hemen öldü. Peary arsızca bir tavırla onları gömmüş numarası yaparak, daha sonra kadavralarını müzeye sattı. Hayatta kalan eıı genç înuit, Minik adında ve sekiz yaşında bir oğlandı. Müze müdürü Willi am Wallace[5]ın ailesi tarafından evlat edinildi ve “Minik Peary Wallace" adıyla kayda geçirildi. Kısa bir süre sonra Wallace gö revinden istifa etti. Minik ancak dokuz yıl sonra, bir delikanlı olarak Amerikan Doğa Tarihi Müzesini dolaştı. Etnografya bö lümündeki bir camekânda babasının ağarmış kemiklerini gö- rüncc dehşete düştü. Törenle gömmek üzere kalıntıların kendi sine verilmesi için yalvardı; ama müze yetkilileri isteğini geri çe virdi. Peary'nin yurda dönüş parasını vermeyi gönülsüzce kabul ettiği ıMinik, oradan geri kalan yaşamı boyunca müzeyle bir hu kuk kavgası yürüttü. Henüz yirmi dokuz yaşında olduğu 1918'de, Pcary'den iki yıl önce Öldü. Müzenin ancak 1993'te ver diği İnuit iskeletleri Grönland'da gömüldü.

Peary'nin 20. yüzyıl başlarında Kuzey Kutbu'na varmaya yö nelik girişimlerinin hepsi başarısızlıkla ve bazıları felaketle so nuçlandı. Ama Amerika'daki şöhreti büyümeye devam etti. Her türlü serüvenden hoşlanan Theodore Rooscvelt'le dostluk kur du ve katlanarak artan masraflarını karşılayacak bir dizi varlık lı hamiyi onun sayesinde buldu (Her seferin ortalama maliyeti 400 bin doların, yani bugünkü değerle 10 milyon doların üzerin deydi).

Peary ellili yaşların ortasına yaklaştığı 1909'da Kuzey Kut bu'na varmak için son hamlesine girişmeye hazırdı. Toplam 24 adamdan oluşan bir ekip 19 kızakla ve 133 köpekle yola çıktı;

ama ekipten sadece Peary ve beş arkadaşı bütün yolu aşabildi. Bunlardan biri de dünyanın ilk siyahi kutup kâşifi Matthew Henson'du. Kendi kendini yetiştiren bu yetenekli adam yoksul bir çiftçinin oğluydu. Daha küçükken anne babasını kaybetmiş ti; on iki yaşında Washington DC'dcn Baltimore'a kadar olan 50 kilomerreli yolu yaya yürümüş ve bir gemide kamarot olarak de nize açılmıştı. Becerikli bir dümenci, dülger ve makinist olarak sivrildi. İlk kez yirmi beş yıl önce tanıştığı Peary'nin bütün Önemli seferlerine katıldı. Aynen onun gibi, bir İnuit kadınıyla evlendi ve ondan bir oğlu oldu. Peary başarısını büyük ölçüde Hcnson'ın lojistik yaratıcılığına ve yerel dili iyi bilmesine borç luydu. Kafilenin sağ kalan diğer mensupları kızakları süren dört İııuit'ti. Ayak parmakları olmayan elli dört yaşında bir adamın yönettiği bu kızakçılar, erimekte olan ve sinsi su kanallarıyla ya rılmış buz üstünde ilerlemek zorundaydı. Henson'ın neredeyse yanılmaz bir yön duygusu vardı; ama Peary dışında hiç kimse Kuzey Kutbu'na varıldığını bildirecek enlem okumalarının se kansını almayı bilmiyordu. Peary böyle bir işlemi hiç yapmadı. Yanlarında bağımsız tanıklar olmadığı için, Peary'nin hedefe ulaşıldığı yolundaki sözü dışında bir kanıt yoktu. Ulaşmak için yirmi yılını verdiği bir anın söz konusu olduğu göz önünde turulunca, Peary'nin kutba varıldığı söylenen günde güncesini boş bırakmış olması çok tuhaftır (Uygun duyguları kaydettiği ayrı bir sayfayı daha sonraları araya ekledi). Savı daha da zayıflatıcı nokta olarak, söz konusu mesafeyi aşmış olmaları için, günde
110 kilometreden fazla yol almış olmaları gerekirdi. Daha önce ya da daha sonra bu hıza ulaşmış hiçbir kutup kâşifi yoktur. İn giliz serüvenci Sir Wally Herbert 1%9'da aynı yolculuğu yaptı ğında, Peary'nin "kutbu"nun gerçeğine en az 80 kilometre uzak kaldığı tahminine vardı.

Peary'nin sefer ekibini taşıyan gemiye varınca sergilediği

davranış zafer kazanmış bir havadan uzaktı. Dönüş yolculuğun da Hensoıı'la pek konuşmadı ve Heııson ketum bir tavır takın dı: "Kutupta aramızda biraz tartışma çıktı, ama söyleyeceğim tek şey budur." (Yıllar sonra Henson tartışmaya Peary'nin *ken*disine *yaraşır gördüğü anı başka birisiyle paylaşmak zorunda* kalmaktan duyduğu kırgınlığın yol açtığını açıkladı.) Gemi mürettebatı Kuzey Kutbu'na varılıp varılmadığını öğrenmeye can atıyordu; ama doğrudan sorulduğunda bile, Peary sadece şunu söylemekle yetindi: "Büsbütün başarısızlığa uğramış değilim."

Sefer ekibi New York'a döndüğünde, rakip bir iddiayla kar şı karşıya kaldı. On sekiz yıl Önce Peary'nin bacağını kurtarmış olan Dr. Frederick Cook, Kuzey Kutbu'na tam bir yıl önce var dığını belirterek ortaya çıkıverdi. Bu durum Peary'yi harekete geçmeye kışkırttı. Bütün ezikliğini bir yana bırakarak, Cook'un (kendisininkinden bile daha az inandırıcı olan) iddiasını çürüt meye koyuldu. Peary geçmişte iyiliğinin dokunduğu her kesimi yanına çekti. Sonuçta oluşan kamuoyu Cook'un manevi kişiliği ni ve önceki kutup tecrübesini öylesine sarstı ki, bir daha eski iti barına kavuşamadı. Basın Peary'den beklediği açık övgüyü esir gedi vc özel ortamlarda somlar sorulmaya devam etti; ama dün yanın gözünde Kuzey Kutbu'nu fetheden kişi artık Robert Pc-ary'ydi. "Yirmi üç yıllık uğraştan sonra sistemim sayesinde Kuzey Kutbu'na vardım" diye ilan etti.

Bunu dünyanın önde gelen coğrafya derneklerinin verdiği yirmi iki altın madalya, ayrıca üç onursal doktora diploması ve Légion d'honneur nişanı izledi. Avrupa'nın her yanında kraliyet saraylarınca ağırlandı ve ülkesinde tuğamiral rütbesine yüksel tildi. Başkası tarafından kaleme alınan anıları çok satan kitaplar arasına girerek, bütün bir ahkâm kesen kâşifler kuşağını büyü ledi. Peary istediği şöhrete tam anlamıyla kavuştu. Emekliliğinin tadına varmak üzere sosyal hayattan elini eteğini çekerek, Mai ne kıyılan açıklarındaki tatil beldesi Eagle Adası'na yerleşti.

Fakat zerre kadar tadına varamadı. Sağlığı bozuldu ve ağır depresyon nöbetleri geçirdi. Karısı bıı çöküşten, dönüşünde onu böylesinc sıkı bir sorguya çeken kuşkucuları sorumlu tutarak şu nu belirti: “Bu olay onun demir gibi bünyesini yıkma açısından keşif seferlerinde yaşanan şeylerin hepsinden daha fazla etkili ol du.” Peary bütün yaptığı şeylerden sonra herhalde korkunç bir düş kınklığı ve can sıkıntısı duygusuna kapılmış olmalıdır - ma sum înuit yoldaşlarına davranış biçiminden dolayı pişmanlık duymuş olması da ancak bir temenni olarak eklenebilir. Belki dc gecenin karanlığında, hedefine asla varmamış olmasından ve öz lemini çekerek sonunda elde ettiği bütün şöhretin bir yalana da yanmasından kaynaklanan suçluluk duygusunu kafasında evirip çevirdi.

Peary dünyadan takdir görmeyi çılgınca istiyordu, çünkü ba
ba takdirini hiç yaşamamıştı. Annesi onu sevgiye boğmuştu ve -annesine yazdığı sevecenlikle dolu taşkın mektuplardan anla şıldığı gibi- bu sevgiye aynen karşılık vermişti; ama ondan kur tulmaya ihtiyacı vardı. Psikoterapistlerin “eş yerine geçirme” olarak adlandırdıkları bu durumda, ebeveynin bir sevgili gibi davranmasından dolayı çocukta suçluluk duygusu ve endişe or taya çıkar: Peary’nin annesinin balayında ona eşlik ermesi klasik bir örnektir. Kuzey Kutbu ondan kurtulmak için fazlasıyla uzak bir yerdi» ama Robcrt Peary ancak orada kendisini güvende ve özgür hissedebildi, hiç tanımadığı babasına bir kahraman oldu ğunu kanıtlama çabasına girebildi. Henüz altmış üç yaşınday ken kötücül anemiden öldü.

Kuzey Kutbu’na karadan varma başarısı kesin doğallanabi
len ilk girişim ancak 1968’de gerçekleşti. Bu konuda unutmama mız gereken isim Robert Peary değil, Minnesota’nın Bruno ken tinden gelen ve liseyi yarıda bırakmış eski bir sigortacı olan Ralplı Plaisted’dir.

Mary Kingsley: Timsahları Döven Kadın

Victoria dönemi kâşiflerinden Mary Kingsley (1862- L900) anne babasıyla ilişkilerinde güçlükler yaşayan bir başka kişiydi; ama Peary'nin ifadesiyle "sıradan angarya işler"den kaçış için tuttu ğu yol onunkiyle ancak bu kadar büyük bir tezat oluşturabilir di.

Mary'nin babası Sir George Kingsley bir hekim ve amatör bir bilimciydi. Annesi ise babasının kazayla gebe bıraktığı mutfak hizmetçilerinden biriydi. Mary'nin doğumundan tam dört gün önce evlendiler. Böylecc Mary gayrimeşru çocuk damgasından kurtulduysa da, çocukluğu bir hizmetçininkinden pek farklı geç medi. Annesi yatalak durumdaydı. Sir George ise dünya turuna çıkınca yanlarına bir doktor alma gereğini duyan varlıklı hasta larından dolayı nadiren evdeydi. Mary'nin doğumunun üzerin den daha bir hafta geçmemişken evden ayrıldı; bazen yıllarca eve uğramayarak, adresini sırf "yurtdışı" diye verdiği tek tük ve korkutucu mektuplar göndermekle yetindi. Sözgelimi, Mary he nüz on dört yaşındayken, son andaki bir plan değişikliğiyle Custer'a eşlik etmekten vazgeçtiğini ve böylece Little Big Horn Çarpışması'nda kesin bir ölümden ucu ucuna kurtulduğunu, olağan bir şeymiş gibi yazdı.

Mary'nin içinde bulunduğu koşullar okula gitmesine ve sos

yal hayatla doğru dürüst tanışmasına elverişli değildi: Görüştü ğü insanlar sadece evin hizmetçileriydi. Bunun bir sonucu olarak belirgin bir Doğu Londra şivesi ve inşaat işçilerine özgü bir söz cük dağarcığı edindi. Babasına ilişkin ilk ârtıSı eve klSâ süreliği ne uğradığı dönemlerin birinde onu kucağında merdivenden aşağıya taşıyarak, annesine "Bu çocuk böyle bir dili nereden ka pıyor?" diye bağırmasıydı. Mary yeterince büyüdüğünde ev işle rini yürütme, annesine bakma ve kardeşi Charley'i büyütme gö revini üstlendi. Keskin zekâsıyla kendi kendine okumayı söktü,

evdeki bütün kitapları yutarcasına okuyarak Latince, Almanca, fizik ve kimya öğrendi ve kitaplardan tanıdığı ünlü kâşiflerin ha yatları karşısında hülyalara daldı. Daha sonraları şöyle yazacak tı: "Diğer insanların bilmediği ya da umursamadığı eğlenceli ve harika bir dünyam vardı - babamın kütüphanesindeki kitap lar." Çok geçmeden babasının asistanlığına soyunarak, onun se yahatleri sırasında gönderdiği bilimsel ve antropolojik örnekle rin kataloglarını çıkarmaya başladı. Mary fiziksel varlığıyla Ku zey Londra'ya kök salmış olsa da, hayal gücü dünyayı dolaşıyordu.

Yaşıtları dans partilerine giderken ya da nişanlanırken, o ev de kalıp kendini öğrenmeye verdi. Annesi 1887'ye doğru sürekli bakıma gerek duyacak duruma düştü. Mary, Arapça ve Sürya- nice Öğrenerek avunma yoluna gitti. Derken 1892'de altı haftaya sığan bir zaman diliminde bütün hayatı değişti. Babası ateşli ro matizmadan ansızın öldü ve onu kısa bir süre sonra annesi izle di. Böylece Mary otuz yaşında ilk kez yükümlülüklerden kurtul muş durumda buldu kendisini.

Kavuştuğu özgürlüğün tadına varmak için tek başına Batı Afrika'ya, yani o dönemde yeryüzünün en tehlikeli ve gizemli yerine gitmeye karar verdi. Yolculuk masraflarını fildişi ve tütün alıp satarak, yerel yiyeceklerle beslenerek ve yerli insanların ev lerinde kalarak karşılamayı planladı. Maddi olanakları kısıtlı genç bir İngiliz kadını açısından böyle bir şey pervasızlık nokta sına varacak kadar cesurcaydı, ama Mary kararlıydı. Tacirlere, resmi görevlilere ve misyonerlere referans mektupları gönderdi ve ulaşabildiği herkesten tavsiyeler aldı. Eski bir Afrika kurdu Ona dosdoğru şunu söyledi: "Batı Afrika'ya gitmeyi kafana koy duğunda yapabilcccğin en iyi şey kararından caymak ve Afrika yerine İskoçya'ya gitmektir."

Mary böyle sözlerden yılmadı. Tasarladığı yolculuğun hedefi "balık vc fetiş peşinde koşmak"tı. Balıkları, British Museum

görevlilerinden Dr. Günther'e gönderecek, fetişler ise babasının ilkel dinler üzerindeki araştırmasını tamamlamasına olanak ve recekti. Geniş kapsamlı okumaları onu, karşısına çıkabilecek şeylere iyi hazırlamıştı. Özellikle etkilendiği hikâyelerden biri Hollandah kâşif Alexandrine Tinne'nin (1835-1869) başına ge lenlerdi. Tinne yirmi beş yıl önce yola koyularak Sahıa'yı aşan ilk Avrupalı kadın olmuştu; ama Tuaregler arasındaki sert bir kabile kavgasının içine sürüklenerek, sonunda elleri kökünden kesilmiş ve rehberlerince yüzüstü bırakılınca ölmüştü. Bu ders, Mary'yi az eşya ve daha uygun donanınla dolaşması gerektiğine inandırdı. Afrika'ya Ağustos 1893'te yanında bir valiz, bir çan ta, büyük bir av bıçağı ve bir toplu tabancayla ayak bastı.

Giyime gelince, iklime hiçbir ödün vermedi: Her zaman ipek li siyah elbiseler giymişti ve bunu değiştirmek için bir sebep gör medi. Bol, yüksek yakalı, sıkıca belli giysileriyle vc küçük siyah şapkasıyla, Ogooue Nehri'nc çıkacak bir kanoya binmekten zi yade, Londra'nın West End semtine gidecek bir faytona binecek gibi görünüyordu. Bu durum lehine işledi: Gittiği her yerde anın da tanınır oldu. İşten anlayan, nüktedan ve tehlike karşısında soğukkanlı tavrıyla, ücra cengel köylerine neşeli "Merhaba, ben geldim!" sözleriyle girebilen biriydi. Kongo Nehri'ndc bir kano dayken arka taraftan tekneye çıkmaya çalışan bir timsah görün ce, bir küreği küt diye burnuna indirerek onu gerisin geriye suya postaladı. Üstüne atlamaya hazır bir leoparla karşılaşınca, sa kince kaldırıp fırlattığı büyük bir toprak çömlek "leoparın ba şında bir bomba gibi patladı." Arkadaşı Rudyard Kipling hayret içinde başını salladı. "Bir insan olması itibariyle mutlaka kork tuğu bir şeyin olması gerekir, ama kimse bunun ne olduğunu çı karabilmiş değil" demişti.

Ma 17 1893 ve 1894'teki iki uzun yolculuğunda şimdiki Nijerya, Sierra Leone ve Gabon'u dolaştı. Aktif bir yanardağ olan Ka merun Dağı'na (4095 m) tırmanan ilk kadın oldu. Zirvenin ka lın

bulutlarla kaplı olması canım çok sıktı; çünkü tırmanışının asıl amacı olan “güzel bir manzara yakalama” şansından yoksun kalmışn. British Museum için topladığı yüzden fazla fauna örne ği arasında on sekiz sürüngen türü ve altmış beş balık türü var dı; balıkların yedisi bilim için yeni türlerdi ve üçüne onun adı ve rildi. Efsanevi gorili bizzat gören ilk AvrupalIlardan biri de oy du. “Gorillerin çalılar içinde gidişine denk bir şeyi şimdiye kadar görebilmiş değilim; bu zarif, etkileyici ve enfes denecek kadar kusursuz bir trapez gösterisidir.” Öte yandan, o kadar çirkin bir yaratığı daha önce hiç görmemişti. “Yaşlı bir gorilin iğrenç gö rünüşünden dolayı korkunç bir tiksinti duygusu”na kapıldığını itiraf etti.
Başından geçen serüvenleri *Batı Afrika’da Yolculuklar*
(1897) ve *Batı Afrika Araştırmalart* (1899) adlı iki kitapla aktar dı. Harika gezi edebiyatının Örnekleri olan bu kitaplar esprilidir, sağlam görüşlerle ve canlı gözlemlerle doludur. Bir pitonun tadı nı bilmek, bir çekirge saldırısını canlıymış gibi izlemek ya da bir kasırgayı atlatmanın yolunu öğrenmek istiyorsanız, Mary King sley okumanız gereken kadındır. Onun anlatımının yanında Pe- ary’ıin eseri bir demiryolu tarifesi gibi kalır. Özellikle çekici olan şey -onunla mülakat yapan birinin “kıvrak, şakacı üslup” olarak nitelendirdiği- dobra, yapmacıksız ve şen şakrak bir coş kuyu yansıtan ses tonudur. İşte size Afrika böceklerini anlattığı bir bölüm:

Hiç kuşkusuz Batı Afrika’da yapabileceğiniz en kötü şeyler den biri üstünüze konacak bir böceği dikkate almaktır. Eğer uçan bir ıstakoz ile Gnostik taşın üzerindeki Abraksas kar ması görünüme sahip bir şey görecek olursanız zerre kadar aldırmayın, öyle sakince durun ve çekip gitmesi için dua edin; çünkü sizin için en hayırlısı budur; sapına kadar Afri kalı bir böcekle kapışmada ayakta kalma şansınız hiç yoktur.

Döneminde çok sarılan iki kitabın baskıları hâlâ çıkmaktadır. Bu kitaplar yazarının hikâye anlatma becerisinin yanısıra, Afri ka yaşamına son derece derli toplu bir bakış sunar. Gabon'daki Fang halkım yakından incelemek Mary'yi sömürge idarecileri nin ve misyonerlerin "elden düşme, değersiz beyaz kültürü"ne oranla birçok bakımdan daha tercih edilir bulduğu bir yaşam tarzına saygı duymaya yöneltti. Kendi ifadesiyle "siyah düşün meyi" öğrenmesi, çokeşlilik, hatta yamyamlık gibi kültürel âdet lerin olumlu yanına bakmasını sağladı. Bir gün bir Fangkulübe-sindeyken, "berbat bir koku" dikkatini tavana asılı bir torbaya çekti. İçindekileri şapkasına boşaltınca, "bir insan eli, üç ayak başparmağı, dört göz, iki kulak ve insan bedeninin başka kısım larıyla karşılaştı. Görüntü karşısında midesi bulanmadı: "Da ha sonra şunu öğrendim ki, Fanglar arkadaş olduklan kabile mensuplarını yemekle birlikte, onlara ait ufak bir şeyi hatıra ola-rak saklamaktan hoşlanıyorlar."

Ona göre, Afrika'nın geleceği sömürgeci denetimde değil, ti careti geliştirmede yatmaktaydı: "Resmi görevliler (bu kıtaya] sadece bildik eski oyuncakları layık buluyor: Misyonerler, bor sacılar, iyi niyetler, cehalet ve Maxim makineli tüfekleri. Göre ceğiz." Afrikalıların zekâ ya da ahlak bakımından daha geri olduklarını kabul etmeye yanaşmaması zamanının epey ilerisinde bir tavırdı. "Bir Cumartesi gecesi Vauxhall Yolu'nda, Batı Afri ka'nın tamamında bir haftada rastlayacağınızdan daha fazla ay yaşı görürsünüz" diyerek ilginç bir noktaya dikkat çekti. Arka daşı Alice Stopford Green'e 1897'de yazdığı mektupta şunu be lirtti: "Önce bir teori ortaya atan ve ardından bunu desteklemek üzere gezginlerin anlatımlarını taramaya koyulan şu beyaz er kekler, sürecin keyfi konusunda diledikleri şeyleri söyleyebilir ler. Bana bir gerçekler yığınına ulaşma ve onları izleme keyfini verin."

Batı Afrika'ya ilişkin "gerçekler yıgmı"na yeni şeyler ekle mek kısa ömrünün geri kalan kısmını dolduracaktı. Afrika onun *varltk nedeni* haline gelmişti. Kasım 1895'in nemli Ingiliz kışına bakmak olabildiğince erken geri dönme arzusunu pekiştirdi sa dece. Ormandaki yaşamı keskin bir tutkuyla özlemekteydi: "Onun büyüsüne sahiden kapıldığınızda, diğer yaşam tarzlarını gözünüzde hepten renksiz hale getirir." Kardeşinin Kensing-ton'daki dairesinde sıcaklığı tropikal düzeye çıkararak ve alışve rişe omuzlarına tünemiş bir maymunla giderek özlemini gider meye çalıştı. İnsanlann önüne daha düzenli çıkmasını sağlayan şey ise projeksiyon makinesi slaytları eşliğinde çok geniş bir hay ranlar yelpazesine -coğrafya dernekleri, akademisyen, öğrenci vc hemşire toplulukları, kent varoşlarında erkek çocuk kulüple ri-verdiği konferanslardı. Hem Liverpool, hem de Manchester ticaret odasında konuşma yapan ilk kadın oldu. Konferansların da dinleyici kitlesinin 2 bini aşması olağandışı değildi. Uzun boylu, kemikli ve çok sıska endamıyla, anaç siyah kıyafetiyle vc sıkıca geriye toplanarak şapkanın altında firketelenmiş saçlarıy la, otuz beşine varmış bir kadından çok daha yaşlı görünmektey di. Eski moda, oturaklı görünüşünün ve harika bir ustalıkla ku rulmuş gülünç hikâyelerinin bileşimi, Mary'ye anlayışlı, sataş kan ve eğlendirici yönlerini birarada sunma olanağını verdi ve dinleyiciler bu havasını sevdi. Kendisi de bundan hoşlanarak, hafif antika imajıyla göze girmeye çalıştı: "Sanırım, size evde kalmış bir teyzeyi hatırlatıyorum - uzun süre önce ölmüş bir tey zeyi" diye başlamıştı bir konuşmasına.

Daily Telegraph'm Afrika'dan dönüşünü "Yeni Kadın" baş lığıyla bildirmesine öfkeli bir tepki gösterdi. O bir feminist değil di: Eşit haklar için kampanya açanları "androjenler" ya da "er keksi kadınlar" diye nitelendirerek küçümserdi. "Anatomimin kabarık uzuvlarını pantolonumla örtmeye gelince" diye yazdı *Balı Afrika'da Yolculuklar* adlı kitabında, "bir darağacında can

vermeyi tercih ederim." Kadınlığı böyle ateşli bir şekilde öne çı karmasına karşın, evliliğin kıyısına bucağına hiç yanaşmadı ve (Sierra Leone vali vekili Matthew Nathan'a dönük) tek ciddi aş kı karşılıksız kaldı. Gönlünü kaptırdığı adamı uzak tutan şey belki de "evde kalmış teyze* kişiliğiydi. Rudyard Kipling *Kendi*me Dair Bazı Şeyler *(1937) adlı otobiyografisinde buna ışık tutu*
cu bir olayı aktarır. Mary'yle ilk kez kendi halasının çay partile rinin birinde tanıştı ve ona öylesine hayranlık duydu ki, yürüye rek eve dönüşünde ona eşlik etmeyi önerdi. Yoldaki sohbet yam yamlığa doğru dönünce, onu odasına çıkıp konuyu "orada cni ne boyuna konuşmaya" davet etti. Mary ilk başta "bir erkeğin takınacağı tavırla" davete olur dedikten sonra birdenbire kimli ğini hatırladığı: "A, bir kadın olduğumu unuttum. Maalesef, çıkmamalıyım." Bu sözlerde hafif bir cilveleşme belirtisi var mı? Kipling böyle bir şey söylemez. Afrika'da geçirdiği dönemin Mary'de İngiliz sosyal radarını köreltmiş olması daha akla ya kındır. Bir keresinde arkadaşlarından birine Afrika'ya "kuvvet verici bir ilaç" olsun diye gitmediğini yazmıştı. Aksine, anne ba-basmtn ölümüyle yaşadığı travmadan sonra şöyle düşünmüştü: "İnsanın başına gelebilecek en dehşet verici biçimiyle yıllarca ölüme vc tehlikeye bu kadar yakın yaşadıktan, yani sevilen bir kişiyi yaşatmak için mücadele ettikten sonra, sade bir Ingiliz sosyal yaşamının benim için imkânsız olduğunu ve hep öyle kalaca ğını anladım; bu nedenle eski hayat kavgasını en yoğun biçimde yaşandığı yerde, Korkunç Benin Körfezinde sürdürmek üzere yola düştüm." Tıpkı Peary ve Arktik ilişkisinde olduğu gibi, Mary ruh eşini bir kişiden ziyade bir yerde buldu.

1899'da son kez Afrika'nın yolunu tuttu. Amacı Güney Afri
ka'daki Oranj Nehri'nde British Museum için tatlı su balığı ör nekleri toplamak ve ardından "yurdu" Batı Afrika'ya geçmekti. Ne var ki, Güney Afrika'ya vardığında Ingiliz-Boer Savaşı pat lak vermişti. Hemen gönüllü hemşire olarak yazıldı ve Cape Town

yakınında Simon's Town kampında yaralı Bocr savaş tut saklarına bakmaya gönderildi. Koşullar berbattı vc salgın hasta lıklar vardı. Mary enfeksiyon kapma riskini azaltmak için su ye rine şarap içti, ama bu önlem işe yaramadı; birkaç ay içinde ti foya yakalandı. Can çekişirken hemşirelerden dışarıya çıkmala rını istediği için tek başına öldü. Henüz otuz yedi yaşındaydı ve vasiyeti üzerine tabutu denize bırakıldı, hem de hiçbir nişan ta şımaksızın tam bir askeri törenle. Olay orada bitmedi. Yeterin ce ağırlığın konmadığı tabut yukarıya çıkarak dalgalarla sürük lendi. Peşine bir cankurtaran sandalı gönderildi ve tabut takılan çapalarla deniz dibine indirildi. Mary Kingsley'i yerinde tutmak hiçbir zaman kolay olmamıştı.

Alexander von Humboldt: Bütün Mirasım Uşağına Bıraktı

Cengiz Han iktidar, Peary şöhret vc Mary Kingsley özgürlük hırsının peşine takılırken, çok yönlü Prusyalı bilimci Alexander von Humboldt'un (1769-1859) hırs kaynağı bilgiydi. Kâşif, coğ rafyacı, haritacı, jeolog, mineralog, botanikçi, sosyolog ve ya nardağ uzmanı olan 19. yüzyıl bilim dünyasının bu dev siması, Kaptan Cook'un cesur yolculuklarını ve Charles Darwin kav ramları değiştiren devrimini birbirine bağlayan kişiydi. *Türlerin Kökeni*'nin 1859'da yayımlanmasından tam altı ay önce ölmesine karşın, onsuz böyle bir eser hiç ortaya çıkmayabilirdi. Dar win 1826'da *Beagle* gemisine bindiğinde, sırt çantasında Hum- boldt'un *Kişisel Hikâye* adlı anı kitabı vardı; ta 1882'deki ölü müne kadar defalarca okuyacağı vc notlar almayı sürdüreceği bir kaynaktı bu. “O şimdiye kadar yaşamış en büyük gezgin bi limciydi” diye yazdı Darwin güncesine. “Ona hep hayranlık du yardım; şimdi tapıyorum.” Bu kanıda olan tek kişi o değildi. Go ethe onunla bir saatlik sohbette sekiz gün kitaplara gömülerek öğreneceğinden daha fazla şey öğreneceğini ileri sürmüştü. Tho mas Jefferson onu yakın bir arkadaşı sayardı ve Virginia'daki çiftliğinde dikeceği asmalar için ondan tavsiyeler alırdı. Hum boldt daha otuzlu yaşların başındayken, Napolyon'dan sonra dünyada en çok tanınan ikinci adam olarak görülmekteydi. İki si 1804'te kısa bir süre görüştüğünde, imparatorluk tacı giymek üzere olan asker karşısındaki kişiyi büyüklük taslayan bir hava da selamladı: “Siz bitki topluyorsunuz, öyle mi Mösyö?” Hum- boldt'un mütevazı bir tavırla bunu doğrulaması üzerine, Napol- yon “Karım da topluyor!” diye kestirip atarak, çalımlı bir şekil de sırtını döndü. Daha sonra da onu casus olduğu gerekçesiyle sınır dışı etmeye çalıştı.

Humboldt “bitki toplamak”tan çok daha fazla şeyler yaptı. Adı dünyadaki her botanik ve biyoloji ders kitabında, ayrıca her

atlasta geçer. Bir penguen, bir mürekkepbalığı, bir yunus, bir kokarca, bir zambak, bir orkide, başka birçok bitki ve hayvan türü onun adını taşır. Kuzey Amerika'daki Humboldt Körfezi, Humboldt Çukuru, Humboldt Nehri, Humboldt Gölü, Hum boldt Tuz Bataklığı ve Humboldt Dağlan gibi bir sürü yer adın* dan biri olan Kanada'nın Saskatchewan eyaletindeki Humboldt kentinde Humboldt Broncos adında bir buz hokeyi takımı var dır. Daha da önemlisi, yeryüzündeki en büyük deniz ekosistemi, yani Antarktika Okyanusu'ndan yüzeye çıktıktan sonra Şili ve Peru kıyıları boyunca ilerleyerek bu ülkeleri serin ve kuru tutan su akışı Humboldt Akıntısı olarak anılır. Gezegende böyle bir ölçekte iz bırakmış insanların sayısı azdır.

Ölçek ona yakışan bir kelimedir. Bugün yer bilimi olarak bildiğimiz dalı yarattı. Coğrafyayı bir akademik disipline dönüş türdü ve gezegenin tarihini yeni baştan yazdı. O ilk gerçek eko lojistti. Dünyanın karşılıklı bağlantı içindeki tek bir varlık oldu ğu görüşünün ilk ve en parlak savunucusu Humboldt'tu. Olası her kaynaktan veriler topladı: Hayvanlar, bitkiler, fosiller, taş lar, yıldızların hareketleri ve hava durumu kalıpları. Bütün bu bilgileri "doğada oyum" olarak adlandırdığı tek bir dinamik sistemde birleştirmeye çalıştı.

Humboldt'un çocukluğu Peary'ninkiyle bazı benzerlikler gösterir. Prusya ordusunda binbaşı ve Büyük Fricdrich'in en ya kın danışmanlarından biri olan babasını on yaşındayken kaybet ti. Annesi Maria von Humboldt yaşamında büyük yer tuttu. Ama Peary'nin annesi gibi oğlunu sevgiye boğmaktan uzak bir tutum takındı, Alexandcr'i ve büyük kardeşi Wilhelm'i uygun bir standarda göre eğitmek için bir dizi özel hoca tuttu. Alexan der buna uygun değildi. İlgisiz bir öğrenci olarak zamanını bit ki, böcek ve taş koleksiyonlarını incelemeye harcaması, ona "ufak eczacı" takma adını kazandırdı. Ayrıca dil öğrenme konu sunda yetenekliydi ve güzel resimler, özellikle manzara resimle ri

çizebilen biriydi. Ama Maria bunu umursamadı; istediği şey oğlunun bir politikacı olmasıydı. Zorla bir dizi üniversiteye gön derilen Alexander hiçbirini bitiremedi. Annesini memnun etmek için maliye ve iktisat derslerini çalışıyor gibi görünürken, gizli den gizliye yeni diller öğrendi; jeoloji, botanik ve tarih çalıştı.
Göttingen Üniversitesinde okurken, James Cook'un Büyük
Okyanus'un güneyine yönelik ikinci yolculuğuna katılan doğa bilimci Johann Reinhold Forster'in oğlu Georg Forster'le arka daşlık kurdu. Onunla sohbetleri sırasında birdenbire asıl yap mak istediği şeyin farkına vardı: Bilimsel keşif kaderi olacaktı.
Buna varmanın en kestirme yolunun jeoloji olduğunu sezerek,
Freiberg Madencilik Okulu'na, uluslararası itibarı gittikçe artan yeni ve ilerici bir kuruma girdi. Sınıfının yıldız öğrencisi oldu; muazzam miktarda teknik bilgiyi ezberleme yeteneği ve sıkı ça lışma gücüyle herkesi şaşırttı. Bir kez daha mezun olamadı, ama buna da gerek yoktu: Prusya hükümetinden maden tetkik uzma nı olarak çalışması yönünde bir teklif aldı. Gönderildiği Bavye-ra'ıun kırsal kesiminde beş yıl boyunca yarı atıl durumdaki bir dizi altın ve bakır madenini yeniden düzenledi, yeni başta donat tı, yeni elemanları işe aldı ve en son madencilik teknolojisini uy gulamaya koydu. Bir güvenlik lambası icat etti ve cebinden öde diği parayla genç madenciler için bir teknik okul kurdu. Hükü met, çalışmalarından memnun kalarak onu çeşitli diplomatik görevler için Fransa'ya gönderdi. Fransa kralı Louis Philippe, onun yolunu hep gözler hale geldi. Derken Alexander von Humbold t'un annesi 1796'da öldü.

Mary Kingsley gibi, Humboldt da genç yaşta bir anda aile yükümlülüklerinden kurtuldu. Dahası, hatırı sayılır bir mirasa kavuştu. Planlar yapmaya başladı, ama bir diplomada tesadüfi görüşmesi İspanya kralı IV. CarlosMa tanışmasını sağladı. İspan yol imparatorluğu Güney Amerika'da çok geniş bir mineral zen ginliği üstünde oturmaktaydı ve Humboldt madencilik alanın

daki en son gelişmelere ilişkin konuşmalarıyla kral üzerinde olumlu bir izlenim bıraktı. Sonuçta o dönemde dünyanın geri kalan kesimine tamamen kapalı olan Güney Amerika'daki İs panyol sömürgelerini dolaşması yönünde bir davet aldı. Bu tam da Humboldt'un beklediği fırsattı; hemen hazırlıklara girişerek bilim ve astronomi aletlerine bir servet harcadı. Fransız botanik çi Aimé Bonpland'ia birlikte 1799'da Marsilya'dan yola çıktı. İkili Orta ve Güney Amerika'da beş yıl kalarak, sırtında kanoy
la ve yaya olarak 10.000 kilometre kadar yol aldı. Dünyaya iliş kin anlayışımız değiştirecek bir yolculuktu bu.
Güney Amerika'yı özgürlüğe kavuşturan devrimci komutan
Simón Bolivar'a (1783-1830) göre Humboldt kıtanın "gerçek kâ şifiydi. Ondan önce hiç kimse Amazon yağmur ormanının ge zegendeki en zengin vc cn değişken habitat olduğunu tahmin edememişti. Bonpland'la birlikte 60 bini aşkın örnek topladı ve 3.500'den fazla yeni canlı türü saptadı: Şimdiye kadar tek bir ge ziyle böyle bir sayıya ulaşılabilmiş değildir. Humboldt'un vizyo nu Linnaeus'un geliştirdiği türler ağacının filiz veren dallarını doldurmakla meşgul olan çağdaşlarınca yürüttüğü çalışmaların çok ötesindeydi. O bağlantısızmış gibi görünen olgular arasın daki gizli bağlantıları açığa çıkarma peşindeydi. Bir bitkinin sa dece görünüşüyle ilgilenmiyordu. Bulunduğu ortamda yaşama sebebini, yetiştiği toprağı oluşturan kayaç türlerini, baskın iklim koşullarım, yakınında yetişen diğer türleri öğrenmek isterdi - ta bii ayrıca yakınında ya da altında yer alarak ondan beslenen tür leri ve bağlı olduğu bütün ekolojik döngünün işleyiş biçimini de. Sürekli yolculuk etmesinin sebebi buydu. Topladığı örneklere
bir etiket yapıştırması ve Latince bir isim vermesi yeterli değildi: Bağlamı da anlamalıydı. Humboldt'u okumanın keyif verici yanlarından biri, çocuksu hayret duygusunu hiç yitirmemesidir: "Gök kubbede ışıldayan yıldızlar içimizi sevinçle vc esrikle dol durur; bununla birlikte hepsi matematiksel kesinlikle

belirlenmiş bir yörüngede dolanır" diye yazmıştı.

Humboldt bir şeyin farkına varınca ardından "Niçin?" diye sormaktan kendini alamazdı. Venezüella'nın kuzey kesiminde Leonid meteor sağanağının "harika havai fişeği"ni gözlemleyin ce, sonraki gösterinin ne zaman olacağını hesaplamaya koyuldu. Yanardağlarla karşılaşınca, yerkabuğunun altındaki çatlaklar boyunca sıralandıklarını kavradı ve bu fayların izlediği hattı göstermeyi başardı. Birçok dağ sırasının volkanik kökenli oldu ğunu kanıtlayarak, bütün kayaçların ilk başta okyanus tortula rından oluştuğunu öngören Neptlinizm adlı teoriyi yıktı. Kutuplardan ekvatora doğru gidildikçe dünyanın manyetik alanının zayıfladığını ilk gösteren o oldu. O kadar çok yer dolaştı ki, gezegenin iklim haritasını çıkarmak üzere aynı sıcaklığa sahip yer leri birbirine bağlayan çizgileri ortaya koydu ve bunlara "izo term" adını verdi. Peru kıyılarında guano yataklarını bulması Avrupa ve Amerika tarımında bir devrim yaratarak, girişimcile re kazançlı ve verimli bir gübre kaynağı sağladı.

Bilimsel merakı insan kültürüne de taştı. Güney Amerika'da kıtanın şaşırtıcı bitki vc hayvan türleri yelpazesinin etnik çeşitli liğine yansıdığını gördü: "Bir gezgin, dil konusunda ne kadar ye tenekli olursa olsun, ulaşıma elverişli nehirler boyunca herkesle anlaşmaya yetecek kadar dili öğrenmeyi asla bekleyemez." Orinoco Nehri'nde yol alırken bir papağanın, komşularınca yok edilmiş bir kabilenin dilini konuşan son canlı olduğunu sapta yınca, kuşun kırk kelimelik dağarcığını kayda geçirmeyi görev bildi. Aztek ve İnka harabeleri onu, döneminde sapkınca sayıla cak bir yaklaşımla, bu kültürlerin bir zamanlar Avrupa ve Orta doğu'nun kadim uygarlıklarıyla boy ölçüşecek bir düzeyde oldu ğunu düşünmeye yöneltti. Güney Amerika'nın yerli halklarının köken olarak Asya'dan geldikleri yolunda ilk kez onun ortaya attığı hipotez günümüzde genetik bilimince doğrulanmış bulu nuyor. Humboldt'un baktığı her yerde yeni olasılıklar belirmek

teydi.

O olağanüstü pratik bir bilimciydi. Daha BavyeraMa maden tetkik uzmanıyken, Luigi Galvani'nin hayvan manyetizması te orilerine büyük ilgisi onu 4 bini aşkın deney yapmaya yöneltmiş ti; birçoğunu bizzat üzerinde yaptığı bu deneylerde tenine elek trotlar bağladı ve bazen dayanılmaz olabilen acıyı kayda geçir di. Güney Amerika'da Bonpland'la birlikte 5870 metre yüksek liğindeki Chimborazo'ya, o sırada dünyanın en yüksek dağı ol duğu sanılan Ekvador'daki yanardağa tırmandı. Zirveye vara mamalarına karşın, daha önce hiç kimse o kadar yükseğe çıkamamıştı. Burnundan oluk gibi kan akan Humboldt, yükseklik hastalığının etkilerini kayda geçiren (ve sebebini doğru tahmin eden) ilk kişi oldu. Cengelin içindeyken yoğun sivrisinek bulut ları yüzünden nefes alamaz duruma geldiğini bildirmişti. Orino- co Yerlilerinin bitkilerden elde edilen kürar adlı zehri nasıl ha zırladıklarını görünce, bunu önce kendisi ve daha sonra tutsak maymunlar üstünde test etti; maymunlara kademeli olarak ar tan dozlar verdi ve hatta onları canlı tutmak için suni solunum yöntemine başvurdu. Elektrikli yılanbalıklarınm gizemini çözmek için* her iki çıplak ayağını "tedbirsizce" bir tanesinin üstüne koydu ("Ağrı ve uyuşma öylesine şiddetli ki, insanda uyandır dığı duyguyu tarif etmek olanaksız"). Daha sonra Yerlilere ör neklerin güvenle nasıl alınabileceğini sordu. Yerliler ona otuz yabani attan oluşan bir sürüyü yılanbalıklarıyla dolu bir göle sürmenin yolunu gösterdi. Su elektrik yüküyle cızırdarken, deh şete düşen atlar yuvalarından fırlamış gözlerle çılgınca debelen meye başladı; birkaçı şoka yenik düşerek boğuldu, ama sonun da yılanbalıklarınm bataryası tükendi. Atların sakinleşmesi (ya da ölmesi) üzerine, Humboldt kuru dal parçalarını birer yalıt kan gibi kullanarak bitkin yılanbalıklarını çekip çıkardı ve kesip biçmeye girişerek, süreç içinde aldığı çeşitli şokların hepsini

titizlikle not etti.

Humboldt Paris'e artık ünlü bir kişi olarak dönmüştü. Bu büsbütün bir sürpriz değildi; çünkü kurnazca pazarlama içgüdü leri vardı. En heyecan verici örneklerinin birçoğunu önceden göndermişti. Dostlarına, "Bu mektup eline geçtiğinde, ben muh temelen öbür dünyaya göçmüş olacağım..." diye başlayan mek tuplar göndermişti. Bunların hepsi bir beklenti duygusu yarattı.

Bonpland üst üste yığılmış sandıkların içindeki canlıların ka talogunu çıkarmaya girişirken, Humboldt notlarını ve taslak ya zılarını bir kitaba dönüştürmeye koyuldu. Bunun iki yıllık bir çalışmayı gerektirdiği yolundaki ilk tahminin aşırı iyimser olduğu ortaya çıktı. Kişisel Hikâye: Yeni bir Kıtanın Ekvator Bölgelerine Bir Yolculuk, 1799-1804 adlı eserin otuz cildini tamamla mak yaklaşık otuz yılını (ve neredeyse bütün parasını) aldı. Ki tap bilimsel literatürün kilometre taşlarından biri ve serüven hi kâyesi tadında artan heyecanla okunabilen çok az sayıdaki ör nekten biridir.

Kitabı bitirmenin bu kadar uzun zaman almasının sebeple rinden biri Humboldt'un yapacak başka birçok işinin olmasıy dı. Sonraki otuz yıl içinde Vezüv'e üç kez tırmandı, Thames Tü nelinin inşası sırasında Isambard Kingdom Brunel'in kullandığı dalgıç çanı içinde Thames'in altından geçti ve Rusya'dan Çin sı nırına kadar süren altı aylık bir keşif seferini yönetti. Söz konu su sefer yeni buluşlar ya da heyecan açısından Giiney Amerika yolculuğuna pek erişecek düzeyde değildi; ama boydan boya Rusya'yı ve daha sonra bütün dünyayı saran bir meteoroloji is tasyonları şebekesinin kurulmasına yol açtı. İstasyonların topla dığı veriler hava durumuna vc dünyanın manyetik alanının işle yişine ilişkin anlayışımızı dönüştürdü. Encyclopaedia Britannictf'nın 1911 baskısı şebekeyi "gerçek anlamda ilk uluslararası bi limsel işbirliği" olarak nitelendirdi.

Humboldt'un özel yaşamı hakkında bilinenler çok azdır. Hoş

tavırlı diplomatın maskesi nadiren kaydı. Bununla birlikte yakın arkadaşı ve bilim meslektaşı François Arago kapalı kapı lar ardındaki daha laubali Humboldt'un ipuçlarını verdi: "Tanı dığım insanlar içinde en habis dile ve en temiz yüreğe sahip olanıdır." Hiç evlenmeyen Humboldt'un erkeklerle yakın dost lukları birçok kimse tarafından eşcinsel sanılmasına yol açmışsa da, bütün kişisel evraklarını yok ettiğinden her iki yöndeki bul gular zayıftır. 19. yüzyıl Berlin'inin canlı alt-kültürüne katıldığı na dair ilk elden tanıklıklar çoğunlukla "edepsiz, hovarda genç- ler"lc düşüp kalktığı yönündeki belirsiz fısıltılardan ibarettir ve genelde bunların kaynağı daha muhafazakâr ve dindar kafalı genç meslektaşlarıdır. Bütün malvarlığını yaşlı bir uşağa bırakmasının ardındaki gizem de vardır; ama bunun da kesin bir ka nıt sunduğu pek söylenemez, özellikle doğrudan vârisinin olma dığı göz önünde tutulunca. İşin aslını hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz. Tıpkı Mary Kingsley gibi, çalışmalarına yoğun laşmak amacıyla cinsel dürtülerini bastırmış olması mümkün dür. Ne de olsa, seksen yıl boyunca geceleri dört saatten fazla uyumamaya katlanan bir adamdan söz ediyoruz.

Humboldt yaşamını zaferle noktaladı. Yetmiş yaşına, yani çoğumuzun emekliye ayrılış yaşının çok ilerisindeki bir çağa yaklaşırken, taçlandırıcı başarısını tasarladı: "Bütün maddi ev reni tek bir eserde ortaya koyma gibi çılgın bir fikrim var." Beş ciltlik Kozmos'ta bilimsel araştırmanın cephe haltındaki yarım yüzyılı aşkın tecrübesini toparladı. "Akla sığmaz yıllar" olarak nitelendirdiği dönemin ürünü olan bu kitap, bütün Avrupa'da ve Amerika'da coşkuyla karşılanarak ona muhteşem bir başarı kazandırdı. Humboldt sonuncusu dışında bütün ciltlerin yayım landığını gördü ve doksanıncı yaş gününe sadece birkaç ay kala uykusunda sessizce öldü.

Ölümünden sonra Humboldt'un şöhreti baş aşağı bir inişe geçti. Eserleri 20. yüzyılın ilk yarısında neredeyse hiç okunmadı;

bu yüzden Linnaeus ve Darwin adları günümüzde çok daha fazla insanca tanınıyor. Humboldt’un yaşamı boyunca taşıdığı üs tünlük göz Önünde tutulunca, bunu anlamak zordur. Sebep belki de bütün yoğunluğuna vc ayrıntı zenginliğine karşın, eserleri nin en büyük çömezi Charles Darwin’in sunabildiği şeyden yok sun olmasıdır: Her şeyi birbirine bağlayan basit ve düzenleyici bir teori. Kozmos okunması ilginç bir eser olsa da, içerdiği bi limsel görüşlerin çoğu daha yakın dönemdeki araştırmalarla aşılmıştır. Gelgelelim, biyolojinin son 150 yılı Darwin’in doğal ayıklanma teorisine bir dizi dipnottan ibaret olsa bile, şimdi Humboldt’un -zamanıdır. Felaket getirici küresel ısınmayla karşı karşıya kaldığımız için, dünyayı tek bir sistem olarak ele alma
açısından ne kadar ileri görüşlü olduğunu anlayabilmekteyiz. Darwin yaşam ağacındaki noktaları birleştirmemize yardım et miş olabilir, ama onu yaratıp ayakta tutan iklimsel ve jeolojik güçleri kavramak için, Humboldt hâlâ başvurulması gereken adamdır.

Onun eserlerine Amerika ve Fransa'daki devrımlere hayat veren bağımsızlık ve özgürlük ruhu sinmiştir. Güney Ameri ka’daki tecrübeleri onda sömürgeciliğe karşı güçlü bir tiksinti bıraktı ve gerekçesi aşağı yukarı Mary Kingsley’inkiyle aynıydı: İki tarafı da alçaltan bir durumdu bu. Kozmos*ta ırk konusun daki görüşleri açık seçiktir: “İnsan soyunun birliğini savunur ken, üstün vc düşük insan ırkları yolundaki can sıkıcı varsayımı da elimizin tersiyle itmekteyiz ... özgürlüğe yaraşır olına açısın dan hepsi aynı derecededir.”

Darwin bu duyarlılığı hararetle onaylayan biriydi; ama ev rim teorisinin öngörülmeyen sonuçlarında biri insanların “geliş tirilebilir” olduğu fikrini teşvik etmesiydi. Darwin, İnsanın Tü reyişi (1871) kitabının son paragrafında şunu yazar: “İnsanoğlu kendi gayretinin sonucunda olmasa bile, organik ölçeğin en zirvesine çıkmış olmasından dolayı biraz gurur duyduğu için

mazur görülebilir.” Burada can alıcı nokra “kendi gayretinin sonu cunda olmasa” ibaresidir. İnsanoğlu kendi iradesinin dayatmasıyla değil, doğal ayıklanmanın işleyişiyle “gelişkin” düzeye var mıştır. Danvin’in işaret ettiği husus, insanoğlunun bütün soylu niteliklerine ve başarılarına rağmen “düşük konumlu kökeninin silinmez damgası”nı hâlâ taşıdığıdır.

Francis Galton: Öjeni Taraftarı

Bu ayrım aynı zamanda işbirlikçisi ve kuzeni olan Francis Galton'm (1822-1911) parıltılı ve özgün zihninde karmaşık bir hal alır. Galton daha uygun, daha sağlam ve daha zeki insanlardan oluşan bir ırk yaratmak üzere seçici soy ıslahına başvurulabileceğini öngören (ve Yunanca "iyi soy" teriminden türetilen) anla mındaki öjeıiık teorisiyle ilelebet özdeşleştirilecektir. "Doğanın körleraesine, yavaşça ve acımasızca yaptığı şeyi insan sağgörüy le, çabuk ve incelikli yapabilir" diye yazmıştı. İnsanlardaki kötü özellikleri ıslah yoluyla bertaraf etme fikri özünde ahlaka aykırı değildir; kötü bilim üzerine kuruludur. Zekânın, hele erdemin kalıtımla geçtiğinin kesin kanıtı yoktur. Ama Galton buna ina nıyordu ve başka birçok kişiyi de doğru olduğuna inandırdı. H.G. Wells, Sylvia Pankhurst-, George Bernard Shaw ve John Maynard Keynes öjenik yanlısıydı. Tutumlarının ardındaki saik saygındı — hepsi de "kötülüğü ıslah yoluyla bertaraf etme"nin daha iyi bir dünya doğuracağını sahiden düşünüyordu. Ama Gal- ton'un savunduğu fikirlerin -en başta Nazi Almanyası'ndaki- muhtemel uygulamaları, öjeniği insanda nefret ürpertisi uyandı ran bir kelimeye dönüştürmüştür.

Galton'un fikri şeccresi kusursuzdu. Kuzeni Charles'la Eras mus Darwin adında ortak bir dedesi vardı ve iki aile arasındaki bağlar sıkıydı (Francis'in kardeşlerinden ikisinin adı Erasmus ve Darsvin'di). Darwin'lerden doktorlar ve bilginler, Gabon'lardan ise özgür düşünceli Quaker bankacılar çıktı. Kraliyet Derneği'nin üyeleri arasında iki aileden yetişen kişiler bulunduğu gibi, James Watt, Joseph Priestley ve Josiah W'edgwood gibi sanayi cilerin, bilimcilerin ve filozofların yer aldığı beyin rakımı Ay Derneği'nin kuruluşunda her iki ailenin de katkısı vardı. Küçük Francis bir dâhi çocuktu. Okumayı iki buçuk yaşında öğrendi ve doğuştan gelme bir omurga kusuru yüzünden evde çakılı kalan ablası

Adele'nin de yol göstericiliğinden yararlandı. Ablanın ye tenekli bir öğretmen olmasına karşın, başarıdaki asıl pay büyük ölçüde ufak kardeşe aitti:

Dört yaşındayım ve her türlü İngilizce kitabı okuyabilirim.

Bütün Latince isimleri, sıfatları ve etken fiilleri sayabilir, ay
rıca 52 Latin şiir dizesini ezbere söyleyebilirim. Her türlü sa yıyla toplama yapabilir vc her türlü sayıyı 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10'la çarpabilirim. Para birimi tablosunu da bilirim. Biraz Fransızca okuyabilirim ve saati söyleyebilirim.

Galton erken gelişmiş bir çocukta hoş karşılanıp bağışlanabile cek bu kibirliliği bir türlü üstünden atamadı. Zekiydi, ama sos yal bakımdan beceriksizdi. Beş yaşındayken Birmingham'da gönderildiği küçük okuldan nefret etti, "llyada*yı okumak şöyle dursun, duyan tek bir çocuk yoktu" diye yakındı. Müfredatın darlığı onu sıkıştırdı ve bozguncu birine çevirdi. Aynı turumu tıp okulundaki derslerine de taşıdı. Genel kabul gören anlayışa kar şı her zaman kuşkucu yaklaşımıyla, bütün uyuşturucuları dene meye karar vererek, alfabetik bir sıra izlemeye başladı. Bu işi güçlü bir müshil olan kroton yağma kadar sürdürcbildi. İki damlanın pek etkili olmayacağını sanarak bundan biraz içti; ama yağ öylesine korkutucu tatsız sonuçlar doğurdu ki, dene meyle birlikte tıp öğrenimini de hepten bıraktı. Matematik dalı na geçerek, 1840'ta Cambridge'e bağlı Trinity College'a kaydını yaptırdı.

Cambridge'deki sosyal yaşamdan hoşlanan Galton, kuzeni Charles gibi akademik açıdan ahım şahım bir izlenim bırakma dı. Dördüncü yılın sonunda bir sinir krizi geçirdi. Daha sonraları aşırı çalışmaktan "beyin sürçmcsi"nc uğradığını ileri sürdüyse de, cji düşük derece olan "geçer" notuyla mezun oldu. Kısa bir

süre sonra babasının ölümüyle bir darbe daha aldı. Ama Hum boldt ve Mary Kingsley gibi, o da ilk baştaki kederin geçmesiy le artık özgür olduğunun farkına vardı. Dahası, son derece zen gin olduğunu öğrendi. Yine Humboldt ve Maıy Kingsley gibi, seyahate çıkmaya karar verdi.

İlk akınım Mısır vc Sudan'a yaparak, Nübye Çölü'nü deveyle geçti ve Arapça öğrendi. Geceleyin Nil'de tekneyle seyreder

ken, içinde yer aldığı kafile kıyıda bir suaygırı vurmaya kalkıştı ve karanlıkta hedefi şaşırarak, su içmeye gelmiş bir ineği avladı. Tekne alelacele oradan uzaklaşmak zorunda kaldı. Galton git meye niyetlendiği yere, Kutsal Topraklar'a da varmadı. Şam'dayken sadık uşağı Ali şiddetli dizanteriden öldü. Ali'nin bir sürü "kederli akrabasının dava açma (ya da daha kötüsünü yapma) tehdidiyle peşine düşmesi Galton'u bir kez daha sıvış mak zorunda bıraktı. Londra'ya bir fahişeden kaptığı berbat bir bclsoğukluğu vakası, iki maymun ve-nişancılığım"ilerletme-yö nünde güçlü bir arzuyla döndü. Maymunlar bir arkadaşının ev sahibesinin onları gece boyunca soğuk bir bulaşıkhanede bırak masıyla telef oldu; ama zührevi hastalık başarıyla tedavi edildi

Ve Galton sonraki üç yılın öncmlicc bir bölümünü çeşitli İskoç malikânelerinde atıcılığı öğrenmekle geçirdi. 1850'ye varıldığın da tropikal kuşakta bir kez daha riske atılmaya hazırdı. Drury Lane'de bir kartonpiyer taç sann alarak, bunu "karşılaşacağı en büyük ya da cn uzak hükümdarın" başına geçirme niyetini açık ladı ve haritası çıkarılmamış Güneybatı Afrika'ya doğru yola çıktı. Bin beş yüz kilometrelik netameli yolculuğunun sonunda çok başarılı iki kitap ortaya çıktı. İlki olan Tropikal Güney Afrika (1852) ona Kraliyet Coğrafya Derncği*nin altın madalyasını ve Kraliyet Derneği üyeliğini kazandırdı. Pratik bir elkitabı olan Seyahat Sanatı (1855) adlı İkincisi ise kendi başına pastırma ha zırlamaya, oltasız balık yakalamaya ve "vahşi"ler!e başa çıkma ya ilişkin yararlı öğütlerle dolu olduğu için, kısa sürede her be

yefendinin seyahat takımının temel unsurlarından biri haline geldi. “Vahşi ”lere ilişkin öğüdü şöyieydi: “Yerlilerin iyi niyetine aslında hissettiğinizden daha fazla güven duyuyormuş gibi bir havayla birlikte içten ve şakacı, ama kararlı bir tavır en iyi yol dur,”

Galton Güneybatı Afrika’dayken, yaşamı boyunca alametifarikası olacak istatistik saplantısını edindi. “Fırsat bulduğun her yerde say” düsturunu benimseyerek, karşısına çıkan her şeyi titizlikle Ölçtü: Arlar, kediler, bitkiler, insan kafası biçimleri, portreler, tepki verme süreleri. Tırmanarak dağların yüksekliğini ölçmeye girişti ve irtifayı kesinleştirmek için düzenli aralıklar la çaydanlıklar kaynattı. Afrikalı kadınların meme ve kalça bü yüklüğünü bir sekstamla ölçmeyi sağlayacak bir yöntem geliştir di. Sonunda Namibya’nın kuzey kesiminde Ovambo kabilesinin aşın şişman şefi Kral Nangoıo’nun başına kartonpiyer tacını yerleştirerek hedefine ulaştığında, aletle yaptığı ölçümlerin doğ ruluğunu ilk elden sınama şansını tepti. Şef teşekkür mahiyetin de ona kızıyla “geçici evliliği” sundu. Kız kırmızı toprak boyayla ve Tereyağıyla sıvanmış olarak çıplak halde çadırına girdiğine, Galton onu “apar topar” kovdu. Beyaz keten takım elbisesini kirlecmesine izin vermeye hiç niyeti yoktu.

Ölçüm dürtüsü İngiltere’ye dönüşünde de devam etti. Dikkat çekmeksizin verileri kaydetmesine olanak verecek kendi eseri bir iğne-kâğıt düzeneğini hep cebinde bulundurdu. Çekici kadıllları görme sıklığını not ederek ülke genelinde yaptığı bir gezinin sonunda Britanya’nın “güzellik haritası”nı yayımladı. Buna göre Londra, orantılı olarak belirtildiğinde en fazla dilbere sahipken, Aberdeeıı “nahoş” kadınların en yoğun olduğu yerdi. Kraliyet Coğrafya Derıießi’nde oldukça kasvetli bir toplantıda dakika başına kıpırdanmaların toplam sayısını tutarak, bir “can sıkıntısı” çizelgesi yarattı. İyimserlerin ve kötümserlerin, sarışın

ve ma vi gözlü insanların haritasını çıkardı. Uluslararası düzeyde mah keme davalarını tarayarak kendine has bir “dürüstlük” endeksi ortaya koydu; Britanya (haliyle) ilk sırada yer alırken, Yunanistan “yalancılığın çekim merkezi” payesini elde etti. O dönemde ülkedeki her cemaatin her Pazar ayininde vazifeşinaslıkla sağlı ğına dua ettiği İngiliz kraliyet ailesi mensuplarının ortalama ömürlerini saptayarak ve hiç kimseden daha uzun yaşamadıklarını göstererek duanın etkisiz olduğunu "kanıtlamış” oldu. Hatta mükemmel bir fincan çay için bir matematiksel formül geliştirdi vc bunu sınamak üzere kendi termometresini tasarlayıp yaptı (Galton’a göre, su 82-87°C sıcaklıkta olmalı ve tam sekiz dakika demlenmeliydi - sonuç “tam kıvamında, tam tadında ve acılıktan ya da yavanlıktan bütünüyle uzak” olacaktı).

Galton yazdığı 300’ü aşkın kitap ve makalede, ciddi bilimci ile çılgın bilgin arasında gidip geldi. “Girişkenliği Uyarıcı Makine” (Öğrencileri uyanık tutmak için başın yukarısına yerleştirilecek hareketlrbir damlayan musluk) türünden İver buluşuna karşılık, sahici bilimsel içgörüleri de vardı. Meteoroloji alanındaki öncü çalışmaları işe yarar ilk hava durumu haritasını ortaya çı kardı. Londra’daki Güney Kensiıgton Müzesi’nde bulunan “antropometri laboratuvarı” yaklaşık 10 bin insan cesedi üzerindeki Ölçümleri karşılaştırarak, parmak izlerinin benzersiz olduğu nu ve kişinin yaşamı boyunca değişmediğini ilk kez ortaya koy du. Galton’un 200 sayfalık Parmak İzleri (1890) kitabı Londra Metropoliten Polis’inin parmak iziyle kimlik teşhisini benimse mesini sağladı.

Galton’un sayfalar dolusu sayısal verilerde başka insanların gözünden kaçan kalıpları görme gibi bir becerisi hep vardı. Ku zeninin Türlerin Kökeni kitabının yayınlanması onda ateşleyici bir etki yarattı. Doğal ayıklanmayla ortaya çıkan, görünüşte te sadüfi varyasyonları ölçme fikrine kapıldı. Ebeveynlerin ve ço

cuklarının karşılaştırmalı boy grafiklerini çıkarınca, çok uzun boylu ebeveynlerin genelde daha kısa boylu çocuklara sahip ol duğunun farkma vardı. Nitekim grafiğinde bir çizgi çekerek böyle çocukların üçte iki oranında kural dışı olduğunu göstere bildi. Galton bir matematik yasası bulmuştu: “Ortalamaya doğru regresyon”, yani bir dizi ölçümün zaman içinde oıtalama noktanın daha yakınına doğıu ilerleme eğilimi. Bu önemli bir atılımdı, özellikle de sıradan yeteneğe sahip bir matematikçi açısından ve istatistiğin gerçek anlamda bir bilim daima dönüşmesini sağlayacaktı. Galton kendine has küstahlığıyla, “bu yasanın ifade ettiği kozmik düzenin harika biçimi kadar hayal gücünü etkilemeye uygun bir şeyin nadiren bulunduğunu” yazdı. “Eski Yunanlar bunu bilselerdi, kişi timsaline sokup tanrılaştırırlar- dı.” Yasanın hiç kuşkusuz olağanüstü olmasına karşın, Galton bunu zekâ gibi çok daha karmaşık insan niteliklerine uygulama ya kalkıştığında başarısızlığa uğradı.
Kalıtsal Deha (1864) kitabıyla “doğa mı, çevre mi” tartışma
sının çerçevesini çizen ilk kişi oldu. Kitabın giriş cümlesi hangi safta yer aldığım açıkça gösterir: “Bu kitapta bir insanın doğal yeteneklerinin kalıtımdan geldiğini ortaya koymayı öngörüyo rum.” Ardından yazdığı şeyler “büyüklüğün” ailelerde süreklilik gösterdiğini kanıtlamaya dönük bir girişimdir. Kitap güçlü fikir lerle doludur ve istatistiksel bulgular çarpıcı biçimde düzenlen miştir (Darwin “bütün ömründe daha ilginç ya da daha özgün bir şeyi okuduğunu” sanmadığını söylemişti). Ama kasıtlı seçici lik de vardır. Ailelerinde sanata ya da bilime belirgin bir yatkın lık bulunmayan Leonardo da Vinci ve Michael Faraday gibi dâhiler atlanmıştır. Sav, yanlış bir Önerme üzerine kuruludur; biz zat Galton’un deneyleri zekâ ifadesinin tek yumurta ikizleri ara sında bile bariz farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur ve aslında tek bir “zekâ” geni yoktur. Daha da kötüsü, kitap günü müzde okunduğunda derin rahatsızlık uyandıran kaba bir ırkçı

lıkla maluldür. “Farklı Irkların Karşılaştırmalı Değeri” başlıklı bölümde, Galton’un hazırladığı insan zekâsı hiyerarşisinde antik Yunan halkı en başta yer alır; iki kademe aşağıdaki ortalama Anglosakson kişi, siyah Afrikalıların iki kademe yukansmdadır ve Avustralya Yerlileri en alt sıradadır. “Zenciler arasında yarım akıllı olarak nitelendirmemiz gereken insanların sayısı çok yüksektir** diye pürneşe fikir beyan ettiğini okuruz.

Galton 1909’da “sir” unvanı aldı vc iki yıl sonra, tıpkı Hurnboldt gibi doksan yaşı devirmesine birkaç ay kala öldü. Sonuna kadar süren eksantrikliğiyle, bronş sorunlarını haşhaş içerek de netim altına almaya çalıştı, öldüğü ana kadar en doğruyu bildi ğine emindi. Yıkanırken kitap okuyabilmek İçin sualtı gözlükleri gibi saçma sapan zamazingolar icat edecek kadar tuhaf olduğu hiç kuşku götürmese de, Victoria çağı bilim camiasının en saygın ve en etkili mensuplarından biriydi ve döneminin büyük adamları arasında sayılmaktaydı. Son bir garip cilve şu ki, “delilikten, budalalıktan, gedikli mücrimlikten ve dilencilikten ciddi biçimde muzdarip kişileri” kısırlaştırma yoluyla “daha iyi” bir dünya yaratma yönündeki bütün öjenik lafazanlıklarına kar şın, bu dünyadan çocuksuz göçen bizzat Galton oldu.

William Morris: On Kişilik Adam

William Morris (1834-1896) Galton'dan on yaş küçüktü. Siyasal görüşlerine bakılırsa, tanışmış olmaları düşük bir ihtimaldir; bu nunla birlikte Galton'un Güney Kensington'daki şık evinin Morris'c ait tasarımlar kullanılarak döşenmiş olması gayet mümkündür. Morris bugün daha çok tasarımcı kimliğiyle, 19*. yüzyılın Terence Conran'ı olarak tanınır: Emeğinin ürünü olan bin kadar çaydanlık örtüsü, gözlük kılıfı ve peçete vardır. Bu du rum şair, ressam, gravürcü, dokumacı, boyacı, baskı ustası, perakendeci ve devrimci kimlikleriyle elde ettiği diğer başarıları ge nellikle gölgede bırakır. Morris "meşguliyet"! bir tür sanat düze yine çıkarmıştı; öyle ki, 1896'da öldüğünde, doktoru ölüm sebebini "dosdoğru William Morris oluşuna ve on insanın altından kalkabileceğinden daha fazla iş yapmasına" bağladı.

Morris için ("yararsız" zahmetten ayırt ettiği) "yararlı" çalış ma, oyundan farksızdı: Hem zihni, hem de duyulan oyalayan ke yifli bir uğraştı. Konfüçyüs 2500 yıl önce aşağı yukarı aynı şeyi söylemişti; "Sçvdiğin bir işi seçersen, bir daha çalışmak zorunda kalmazsın." Sanayileşme insanları hızla otomat derekesine düşürdüğü bir yüzyılda, Morris'in fikirleri değişim yönünde güçlü bir çağrıydı. Onun gibi işini doyasıya yaşayan çok az insan vardı.

Morris'in babası genç yaşta ölen, ama Devon'daki bakır ma denine ait hisseleriyle ailesine rahat bir yaşam sağlayan bir bor sa aracısıydı. Bunun sonucu olarak, Morris arkadaşlarına cö mertçe davranarak, onları şahane ağırlama ve ortak sanatsal gi rişimlerine parasal kaynak sağlama olanağını buldu. Ayrıca sınıf ayrımlarını umursamaz bir tavırla yok sayan bir mizaç edindi.
Bu aldırışsızlık anlatımına Victoria döneminin üst tabakasında genellikle rastlamadığımız sözünü sakınmaz bir dürüstlük kattı. Bir arkadaşına yazdığı mektupta şunu belirtir: "Ben hödüğün te kiyim ve bir hödüğün oğluyum.... Barbarlığın bir kez daha dün

yayı sarışını ve riyakârlıklarımızın yerini ilkel olsa bile içten duyguların ve tutkuların alışını düşünmek beni o kadar çok avutuyor ki.”

Çocukluğunun ilk yılları kır ortamında geçti. Eppıng Orma-nı'nın yakınında büyüdü; babasının ona aldığı midilliyle ve oyuncak zırh takımıyla minik bir şövalye gibi ormanın içine da lar, doğayı keşif serüvenlerine girişir ve sonradan tasarımlarında önemli yer tutacak kuşları ve yaban çiçeklerini çizerken, kafa sında şövalyelik masalları kurardı. Resmi eğitimi isteksizce gör dü. Anılarında aktardığına göre, Marlborough’da “aklı başında ve duygulu her çocuğun genellikle okulda yaşadığı gibi biraz sı kımdı bir dönem” geçirdi. Ona takılan ad Yengeç’ti; asi mizacıyla meşhurdu ve kendisini alaya alanlara “başını öne eğerek ve kollarım çılgınca döndürerek” saldırırdı.

Bu huzursuz vc atılgan özelliği yaşamı boyunca sürdü ve onu aynı anda hem sevimli, hem de sinir bozucu kıldı. Oxford’a git meden önce, Anglikan rahip olma tasarısını kafasında evirip çe virdi; ama John Ruskin’in eserleri onu mimarlığa yöneltti. Ar dından Ortaçağ sanatının ve komün yaşamının hararetli bir sa vunucusu kesildi. Okulu bitirince, Gotik diriliş akımına bağlı olan vc sonraları bir “vandal” diye aşağılayacağı mimar G. E.Street’in yanında stajyerlik yaptı. Ön-Rafaelci ressamlardan olan cn iyi arkadaşı Edward Burne-Joncs’un etkisiyle, asıl tutku sunun resim olduğuna karar Yerdi. Derken şiirin büyüsüne ka pıldı ve bir tür Canterbury Hikâyeleri özentisi sayılabilccck Dünyevi Cenneti (1869) yazdı. Ortaçağ’da bir grup Norveçli gezginin sonsuz hayat diyarım arayışını anlatan bu efsanemsi manzum destan anında çok satan kitaplar araşma girerek, onu ülkedeki en popüler şairlerden biri haline getirdi. O tarihten iti baren çoğu kimse onu “Dünyevi Cennet?in yazarı" olarak tanıdı ve şiirin gördüğü rağbetin sürmesi nedeniyle, yirmi yılı aşkın bir süre sonra Tennyson’m 1892’de ölmesi üzerine “saray şairi” un

vanına layık görüldü. Şiirin yanısıra roman, fantezi ve deneme rüründe ürünler verdi - hepsi sonradan yirmi dört büyük cildi bulan Toplu Eserler adı altında biraraya getirildi. Morris'in şiirden sonra gelen uğraşı, kendi kendine öğrendiği karmaşık bir teknik işlem olan kumaş boyamaydı. Bu alanda ustalaşınca dokumacılığı, derken duvar halısı yapımını, ardından baskı işlerini öğrendi. Bunlar yetmezmiş gibi, siyasal bir eylemci olarak çalı şacak zamanı buldu: Önce bir liberal, daha sonra bir sosyalist vc İngiliz İşçi Partisi'nin manevi babası olarak Öne çıktı. Arkadaşı Burne-Joncs onun bir lunapark treni yolculuğuna benzer haya tını şöyle özetledi: "Her şeyi görkemli yapar, ... her dakikası canlı olacak şekilde."

Morris canlılık duygusunu en çok bir şey yaparken duyardı. Felsefesini şu sözlerle toparlardı: "Bir arkadaş duvar halısı do kurken destansı bir şiir yazamıyorsa, sesini kesip otursun daha iyi." Bulaşıcı coşkusu çevresindeki herkese geçerdi. İster evde, is terse tasarımını yaptığı fabrikalarda ve mağazalarda olsun, herkesi işin içine katma gibi bir yaratıcılığı vardı. Bunu sağlayan büyük ölçüde cana yakın ve alışılmamış eğlence anlayışıydı. Oxford'da okurken mor pantolonlarıyla tanınırdı ve bir keresinde yerel bir demirciye yaptırdığı zincirli zırh takımıyla akşam yemeğine oturdu. Yola gelmeyen dağınık saçları yüzünden, arka daşları ona dönemin popüler romanı Tom Amca'ntn Kulübe- s/'ndeki (1852) üstü başı perişan köle kıza atfen "Topsy" adım takmıştı.

William Morris kısa boylu, tıknaz, kabarık göğüslü, gözleri ışıltılı, yerinde duramayan enerji topu gibi biriydi: Dalgındı, alımlıydı, Ned Burne-Jones'un "kendine has bir kas hareketi" olarak nitelendirdiği oturuş şekli yüzünden sürekli sandalyeleri kırardı ve dehşet saçan küfür nöbetlerine tutulduğu olurdu. Öf keye kapıldığında çatalları dişleriyle bükebilir ve başını vurarak alçı plaster duvarlarda göçükler yaratabilirdi: Bir Noel'de iyi

pişmemiş bir erik pudingini pencereden dışarıya fırlatıvermişti. Buna karşılık arkadaşları onu fena halde kızdırır, daha da şiş man görünmesi için yeleğindeki düğmelerin yerini deriştirir ya da akşam sofrasında sorularına cevap vermekten kaçınırdı. Çoğu kez böyle şeyler, neşeyle bunlara göz yumması sayesinde ya pılırdı. Yakışıksız bir duruma düşmesine yol açsa bile, ilgi odağı olmaktan hoşlanırdı.

Çok iştahlı bir adamdı: "Domuz etine şehvetle bakardı" ve her zaman sofrasını halis şaraplarla süslerdi. "Ne diye insanlar şaraptan ilham almayı yavan bulurlar ki" diye yakınırdı. "So nuçta güneş ışığından ve bitki özünde yapılmış bir şey değil mi?" Gösterişli jestlerden hoşlanırdı: Sosyalizmi benimsediğinde, aile ye aie bakır madeninin yönetim kurulundan istifasını bildirmek için silindir şapkasının üstüne oturdu. Kabarık sakalıyia, mavi iş tulumuyla ve yalpalamalı yürüyüşüyle çoğu kez denizci olduğu sanılırdı; ancak bazı resimlerinde çok sevdiği Kuzey sagalarının birinden fırlayıp çıkmış bir Viking gibi görünürdü.

Belki de sırf sevimli ve hafif kaçık karakterinden dolayı, Morcis'in sosyal yaşama katkıları çoğu kez gözardı edilir. Mi maride modernizmin babası, en önemli İngiliz sosyalist düşünür ve ilk çevreci olarak nitelendirilmiştir. Kuruluşuna katkısı olan Antik Yapıları Koruma Derneği ve Sanat İşçileri locası hâlâ varlıklarını sürdüren kurumlardır. Şöhretinin en hızlı düşüşü gösterdiği edebiyat alanında bile, gerek C. S. Lewis, gerekse J. R.R. Tolkien onun Dünyanın Ötesindeki Koru gibi düzyazı macera öykülerinin kendi eserlerine ilham kaynağı olduğunu belirtmişlerdir.

Morris'in şiirlerinin artık okunmaması konusunda, G. K. Chesterton'ın yaptığı yorum şöyledir: "Eğer şiirleri fazlasıyla duvar kâğıdı gibi görünüyorsa, bunun.sebebi gerçekten duvar kâğıtları yapabilmiş olmasıdır." Morris'in tasarım anlayışı İngi liz burjuva zevkinin timsali haline gelmiş durumdadır. Her yer

de karşımıza çıkar - çoğu kez de onun asla öngörmediği, ya da olumlu karşılamadığı bağlamlarda. Morris'in ideal ev tipi "kişinin bir köşesinde yemek yediği, başka bir köşesinde yemek pişir diği, üçüncü köşede uyuduğu ve dördüncü köşede arkadaşlarını ağırladığı" büyük bir hangardı. Kendi oturduğu evler kelimenin gerçek anlamında el yapımı birer sanat eseriydi. Yaklaşımının ana fikri sanatın evde, bir evin yapılışında ve döşenişinde başla dığıydı. Ona göre, gerçek sanat zanaatkârlıktan aynlamaz: Amacı soyut nitelikteki "kendini ifade" değil, yapım aşamasında zevk veren ve herkesin paylaşabileceği güzellik yaratan pratik kolektif iştir. Morris yaşadığı dönemde olağanüstü etkili biriydi: Gabon'un öjenik teorisine alkış tutan sosyal ilericiler -George Bernard Shaw, WebbMer, Pankhurst'ler, J. M. Keynes- varlığını Morris & Co. firmasına borçlu sahici tapınaklar gibi olan evle
re sahipti.

Morris bir yandan sosyalist bir gelecek peşinde koşmanın, diğer yandan zengin ve ünlü kişilere dekor sağlayan bir işadamı olmanın yarattığı çelişkinin pekâlâ farkındaydı. Ama suçluluk duygusuna kapılmayacak kadar meşguldü. Yanında çalışanlara normalin üzerinde ücret ödediğine ve bir ömür sürecek güzel Şeyler yapmayı öğrettiğine dikkat çekerdi. Parasını çıkarıp dağıtması neye yarayacaktı? Yoksullar eskisi gibi yoksul kalacaktı. "Dünya ilgisini çekecek yeni bir şey bulana kadar üç gün beni konuşmaktan hoşnut kalır, hepsi o. Rofhschild bile yarın elinde* ki milyonları dağıtsa, ertesi gün aynı sorunlar karşımıza dikilir." Morris'in savunduğu türden sosyalizm bir balcıma Gal ton'un öjeniğinden daha fazla tutmadı, ama o asla katı bir parti adamı olmadı - Engcls vc Londra merkezli diğer komünistler ona karşı derin kuşku içindeydi. Ne Morris, nc dc öbürleri Gu- lag sistemini öngörebilecek durumdaydı, aynen Galton'un Nazi- Ieri önceden kesti remeyeceği gibi. Ancak

Morris'in büyük bir berraklıkla ve korkuyla görebildiği şey tüketim toplumuydu.

Daha genç bir delikanlıyken aile fertleriyle birlikte 1851'deki Bü yük Sergi'ye gitmeyi reddetmişti; çünkü silme sanayi çirkinliğiy le vc savurganca lüks mallarla dolu olacağı kuşkusu içindeydi. "İçindeki şeylerin onda dokuzunu dışarıdaki bir şenlik ateşine atmanın daha işe yarar sayılmayacağı bir zengin evini şimdiye kadar görmüş değilim" diye yazacaktı daha sonraları. Morris zamanının epey ilerisinde bir kişi olarak, tüketim düşkünlüğünün günün birinde bizzat tüketicileri sindireceği kanısındaydı: Ucuz ıvır zıvır ve çöp yığını içinde boğulacak bir ülkeyi, eşyala rın esiri olacak insanları önceden gördü. "Lüks şu ya da bu tür den bir kölelik olmaksızın varlığını sürdüremez" diye belirtti.

Ayrıca kapitalizmin özgürlük ve eşitlik yönündeki artan fer yatla nasıl başa çıkacağını gördü. Daha 1869'da, yani İşçi Partisi'nin kuruluşundan çok önce kurulu düzenin "sosyalizme benzer bir mekanizma"yı benimseyerek ayakta kalacağı öngörüsün de bulundu; böylece "işçiler daha iyi muamele görecek, daha ör gütlü hale gelecek, kendi kendini yönetme olanağını bulacak, ama zenginlerle eşitlik savından artık vazgeçeceği gibi, şimdikin den daha fazla umut taşımayacaktı." Bunlar kâhince sözlerdi. Morris'in bunları yazmasının üzerinden geçen 140 yılda genel yaşam düzeyi düzelmiş olsa da, Ingiliz toplumundaki eşitsizlik daha büyümüş durumdadır. Britanya'da toplumun yüzde 20'lik üst dilimin gelir düzeyi bugün yüzde 20'lik alt diliminkinden ye di kat yüksektir.

Romancı Henry James'in belirttiği gibi, Morris "harika biçimde konunun özüne bakan vc dikkate değer bir berrak sağduyu taşıyan" biriydi. İleri düzeyde bir siyaset teorisyeni değildi; bir sorun çözücü ve bir eylem adamıydı, sanatın herkes için eri şilir olmadıkça değersiz olduğu yolundaki aykırı fikri dile geti ren ilk

önemli kişiydi.
Dostlukları ve şen havası bir yana bırakılırsa, kişisel yaşamı ızdıraplıydı. Karısı Jane uzun süreli iki kaçamak yaşadı. Sevgili lerinden biri Morris'in arkadaşı {ve evinde beslediği kanguruya Topsy adını verecek kadar gaddar) olan şair ve ressam Dante Gabriel Rossetti, diğeri ise şair bozuntusu Wilfrid Scawen Blunt'tı. Her ne kadar bunda kendi duygusal yetersizliklerinin payı olsa da karısının ihanetleri Morris'i derinden yaraladı. Romantik aşk anlayışı ergenlik idealleştirmesinin ötesine hiç geçe medi ve Jane'in aradığı duygusal sıcaklığı karşılayamadı. Janc depresyona yatkın biriydi ve Morris işlerine gömülerek onun huysuzluklarından kaçtı. Yine de birlikte kaldılar ve Morris kırk yılı aşkın bir süre anlayışlı ve kibar davranarak durumu idare et ti. Koca olarak eksikliklerini telafi etmek istercesine, çocukları na, özellikle de epilepsiden dolayı yarı yatalak yaşayan km Jenny'ye karşı son derece ilgili davrandı. Çocukları da taparca sına bir sevgiyle buna karşılık verdiler.

Morris'in yaşamının son iki yılını dolduran büyük tutku Chauccr'in Canterbury Hikâyeleri kitabının kendi tasarladığı hurufatla ve Burne-Jones'un çizdiği seksen yedi resimle birlikte el ürünü bir baskısını hazırlamaktı. Kitap tasarımı bakımından bir şaheser olan bu baskı, çalışmanın işbirliğine dayanması ve sonuçların hem güzel, hem de yararlı olması gerektiği yolundaki teorisinin somutlaşmış ifadesiydi. Burne-Jones ortaya çıkan ürünü "cep katedrali" olarak nitelendirmişti.

Çektiği akciğer sıkıntısının tüberküloz kaynaklı olduğu 1895'te anlaşılan Morris gittikçe güçten düşmeye başladı. Fakat Sussex'te kötü restore edilmiş bir Normaıı kilisesini gezdiğinde, galeyana gelerek orada olmayan mimarlara öfkesini kusacak enerjiyle hâlâ doluydu: "Hayvanlar! Domuzlar! Canları çıksın!" John Rusk in'in kendisini "çağının en yetenekli adamı" olarak nitelendirdiğini duyunca, eski neşeli haline dönerek mahzenden

bir şişe Imperial Tokay (en gözde şaraplarından biri) getirilme sini istedi. Ama sonunun yaklaştığının farkındaydı. "Yok olup gideceğime inanamıyorum!" diye öfkeyle soludu. Son sözleri meydan okuyucuydu: "Korkudan tapınılan şeyleri dünyadan çı karmak istiyorum." Ama ölümü huzurlu oldu. Arkadaşlarından bazılarının dikkatini çeken şey sakince yatarken büründüğü gü zel görünümdü - ve de kıpırtısız duruşuyla eski bilinen haline hiç benzemeyişiydi.

Morris'in çağdaşı, yorulmak bilmez doğa bilimci T. H. Huxley önceki yıl ölmüştü. "Hayatın asıl büyük gayesi bilgi değil, ey lemdir" diye yazar bir kitabında. Cengiz Han bilinen dünyanın büyük bölümünü fethetti; Peary ve Mary Kingsley meçhul diyar ları keşfetti; Humboldt evreni çözmeye girişti; Galton ve Morris geleceği tasarladı. Hepsi için "yapmak" göstergedeki tek ayardı. Ancak hiçbiri mutlu bir evlilik yaşamadı ve sadece Morris seve cen bir ebeveyn olarak sınavı geçti. Muhtemelen pek farkına varmadıkları nokta şuydu: Önemli olan eldeki işti ve kendini işe kaptırmak başlı başına yeterli Ödüldü. 19. yüzyılın beklenenden daha başarılı başka bir siması ve Oxford Üniversitesine bağlı Balliol CoHcge'm dekanı olan Benjamin Jowett'in şu sözlerine hcpsi kesinlikle katılırdı; "Asla geri çekilmeyin. Asla açıklamayın. Siz yapın, bırakın ulusunlar."

BÖLÜM 4 Uçkuruna Düşkünler

Şahsen seks hakkında hiçbir şey bilmiyorum, çünkü hayatım boyunca hep evli kaldım.

....ZSA ZSA GAROR

Seks insan dürtülerinin en doğal ama en dolambaçlı olanıdır. Bi zi büyülediği kadar iğrendirir, ayrıca nihai bir eşitieyici unsur dur. İster zengin ister yoksul, ister prens ister muslukçu, ister er miş ister özel sermaye fonu yöneticisi olalım, hepimiz bir yerde birisinin başka biriyle seks yapmasından dolayı bu dünyadayız. Bununla birlikte insanın cinsel faaliyeti yemeye, uyumaya, tele vizyon izlemeye ve hatta sabahleyin giyilecek elbiseyi seçmeye oranla daha az zaman alır. Ortalama bir çiftin yatakta geçirdiği yirmi beş yılm ancak iki ayı sevişmeye ayrılır. Ve gazeteler ne ya zarsa yazsın, öyle sürekli onu düşündüğümüz yoktur. Erkek zih ninin her yedi saniyede bir sekse kaydığı klişesi tamamen uydur madır. Kinsey Enstitüsü incelenen erkeklerin neredeyse yarısının haftada sadece bir ya da iki kez seksi düşündüğünü saptamıştır.

Giacomo Casanova: Ölmemek İçin Yazdı

Bu saptama Giacomo Casanova (1725-1798) için geçerli değil dir. Anılarını içeren on iki ciltlik Hayatım adlı kitabı 3600 say falık bir çapkınlık ve cinsel fetih katalogudur. Casanova'nın anadili İtalyancayagöre daha incelikli bulmasından dolayı Fran sızca yazdığı bu anılar eksiksiz olarak ancak 1960'ta yayımlan mıştır. Hayatında (kırk dokuz yaşına varmış olduğu) 1774 yazına kadar yaşanmış her önemli anı aktarır ve anlatı o tarihte cümlenin ortasında birden kesilir. Yazar o sırada ücra bir Bohemya şatosunda altmışlı yaşlara varmış, bitkin, iktidarsız ve çopur bir kütüphanecidir. Çok sıkıldığı için» "delirmcmcyi ya da kederden Ölmemeyi sağlayacak tek çare" olarak yazmaya başlamıştır.

Giacomo Casanova Venedik'te doğdu. Babası Gaetano bir aktördü. Avrupa'nın kumar, fuhuş ve çılgın karnavalıyla kötü nam salmış bu en uçarı kentinde bile aktörlük, hırsızJıktan bi razcık daha iyi sayılan düşük bir meslekti. Gaetano Casanova'nın Zanetta Farussi'yle evlenmesi üzerine, sıradan bir ayak kabıcı olan kayınbabası düğünü izleyen bir ay içinde (söylenen* ler doğruysa) utançtan Öldü. Oğul Casanova da babasıyla gurur duymadı. Nitekim anıları bunu giderme yönünde dolambaçlı bir çabayla başlar. Önce aile soyağacını üç yüzyıl kadar geriye gö türerek, babasının bir İspanyol asilzadenin soyundan geldiğini kanıtlamaya çalışır; ardından gerçek babasının Gaetano değil, Mickele Grimani adında aristokrat bir tiyatro sahibi olduğu so nucuna varır. Casanova'nm "güntşığı kadar güzel" annesi fingirdekliğiyle dillere destan bir kadındı: Bazı kaynaklarda her altı çocuğunun da ayrı babalardan olduğu ileri sürülür. Casanova'nın nesebi konusundaki ömür boyu endişesi onu bir ideal benlik yaratmaya yöneltecekti - efsaneleşen hoş tavırlı, nükte dan, soylu hovarda. Ama iş böyle başlamadı.

Çocukken Giacomo'nun "delice bir havası" vardı. Ağzı sarkık halde miskincc açılmış olarak dolaşırdı ve burnu sürekli kanardı

:

Hastalığım beni mahzun bir çocuğa çevirdi vc zerre kadar neşem kalmadı. Herkes halime acırdı vc hiç ilişmeyerek be ni rahat bırakırdı; bu dünyadaki ömrümün kısa olduğunu düşünürlerdi. Babam ve annem benimle hiç konuşmazdı.

Giacomo'nun talihi sahne tozunu yutmuş Marzia adında İtalyan bir ninesinin olmasıydı. Sahip çıkarak herkese karşı koruduğu ve üzerine titrediği torununu burun sorununu halletmesi için bir cadıya götürdü; dokuz yaşma geldiğinde de Peder Grimani'nin (gerçek babasının kardeşi) yardımıyla Padovada özel eğitim gör mesini sağladı. Giacomo fare ve bit kaynayan bir pansiyonda aç lık çekerek birkaç sefil ay geçirdi; ama bizzat Padova'ya giderek yardımına yetişen Marzia, sadist Hırvat ev sahibesine dersini verdi ve torununu genç hocası Peder Gozzi'nin evine yerleştirdi. Giacomö dört dörtlük bir öğrenci olduğunu gösterdi ve-çok geç meden teolojik tartışmalarda hocasını alt eder hale geldi. Evde müfredat dışı dersler alma fırsatı da vardı. Rahibin ergenlik çağındaki kız kardeşi Bettina, bir sabah yeni bir çift beyaz çorabı giydirme gibi uyduruk bir bahaneyle kucağına aldığı küçük öğrencinin ateşini tutuşturdu ve onu baştan çıkardı. Casanova'nın ifadesiyle "gönlünde baskın hale gelecek bir tutkunun ilk kıvılcımlarını çaktı." On bir yaşındaki Giacomo çarçabuk yoldan çıktı ("merakın bende uyandırdığı tatlı haz artık daha yükselme yeceği noktaya varıncaya kadar durmaksızın kabardı"); ardından bu korkunç cürüm üzerine ona evlenme teklifinde bulunma sının gerekip gerekmediği kuruntusuyla kendisine azap çektirir oldu. Oysa Bettina çoktan ilgisini başka yerlere, daha büyük oğlanlara çevirmiş ve böylece Giacomo'ya daha az keyifli olan başka bir ders vermişti: Aşktan sonra hüzün gelir.

Sonraki kırk yıl boyunca Casanova kendisini zevk peşinde koşmaya ve savurgan bir yaşam tarzı sürdürmeye kaptırdı. Buna karşılık çalışma hayatı kargaşayla geçti. Padova Üniversitesinden avukat diplomasıyla mezun oldu, ama hukukçuluk mesleğine karşı “alt edilemez bir tiksinti” duymaktaydı. Avukatlık yerine papazlığı seçti. Bu iş gayet iyi başladı. Roma’daki nüfuzlu bir kardinalin yanında çalışmasını sağlayacak bir görev bul du; orada karşılaştığı papayı, “yasak kitapları” okumasına izin vermeyc vc “sırf balık yenen” günlerde (balığın gözlerinde “iltihaba” yol açtığı gerekçesiyle) et yemesi için özel bir muafiyet tanımaya razı etti. İki kız kardeşle bir üçlü yatak sefasında yakalandıktan ve kumar borçlarından dolayı tutuklandıktan sonra, alelacele kiliseden ayrıldı. Bununla birlikte romantik karşılaşmalarla ilgili anlatımlarında belirgin bir dinsel üslup çeşnisinin izleri görülür (“Altar frizine yaklaşma”, “hassas kurban işlemini yerine getirme” ve bir yerde “tapınağın sundurmasına varıp iba det melcesine serbest giriş olanağını bulamama” gibi renkli ifa deler kullanır). Casanova’nın sonraki geçici işi Venedik ordusunda subaylık oldu. İlk başta şık üniformanın büyüsüne kapıl masına karşın, askeri hayatın tekrara dayalı monotonluğundan neredeyse hemen sıkıldı. Bunun üzerine bir tiyatro kemancısı ol maya kalkıştı, ardından bir Venedik senatörüne kâtiplik etmekte şansını denedi. İşleri hep böyle sürüp gitti. Cazibesi ve zekâsı sayesinde bir işi kaptıktan sonra, kadınların peşine düşmesiyle ilgisi dağılıyor, muazzam kumar borçlan birikiyor vc alacaklı lardan kurtulmak için kaçmak zorunda kalıyordu. Hayat hikâ yesi sayfaları karıştıktan sonra yanlış sırayla biraraya getirilmiş yarım düzine kadar heyecanlı havaalanı romanına benzer. Diplomat, matematikçi, casus, simyacı, mason, hilebaz, sihirbaz, müteşebbis işadamı, telkinle şifa dağıtan hekim, aktör, oyun ya zarı, düellocu, avukat, hekim ve sonunda kütüphaneci kimlikle

riyle karşımıza çıkar. Akıcı düzeyde İtalyanca, Fransızca, Latincc ve Yunanca, çat pat da Almanca, İngilizce ve Rusça konuşa bilen biri olarak, toplam 65.000 kilometre kadar yol tepti ve 27 farklı para birimiyle alışveriş yaptı. Casanova için iş hiçbir za man sırf statüye dönük değildi: Kendisine Özgürlüğün yanısıra azıcık servet ve nüfuz kazandırması kaydıyla, herhangi bir ülke de herhangi bir kimsenin isteyeceği her türlü işi yapabilirdi. Ya şamı boyunca "gelir" kaynağı çoğunlukla armağanlar oldu. Ciddi biçimde paraya sıkıştığında kumar oynardı:

Kaybetmek bende o kadar keskin acı uyandırırken niçin ku mar oynadım? Beni kumar oynamaya yönelten para tutkusuydu. Para harcamaktan hoşlanıldım vc bunu iskambilden kazanılmış parayla yapmayınca yüreğim sızlardı.

Kumarda iyiydi de. Anılarının kapsadığı dönemde kazancı bugünkü değerle 11 milyon sterlini aşarken, kaybı bir milyon sterlinin altındaydı. Bir işte sebat etmeye çalışırken düşük olan sıkıl ma eşiği iskambil masasında onu asla etkilemezdi. Bir maraton piket seansı aralıksız 42 saat sürmüştü.

Fakat kumar ne kadar alışkanlık yaratıcı olursa olsun, her zaman bir amaca ulaşmanın aracıydı - ve amaç da Casanova için her zaman bir kadındı. "Aşkın dörtte üçü meraktır" diye ya zar anılarında. Onun doymak bilmez bir merakı vardı: Her ko şul altında her kadın meşru bir hedefti. Gaga burunlu, patlak gözlü, kalın kaşlı, uzun ve sıska bir adam olan Casanova klasik anlamda yakışıklı değildi; ama kendisinin -aslına bakılırsa her erkeğintam ilgisinin yegâne odağı olduğunu hissettiıebildiği her kadının baştan çıkarabileceği yolunda sarsılmaz bir inancı vardı. "Ben ele geçirmem, boyun eğerim" diye açıklar bunu. Kadınlar ona güvenirdi; çünkü değer bilen ve anlayışlı bir sevgiliydi. Onlara zevk vermekten hoşlanırdı ve hatta güvenli seks yön temini

uygulardı; koyun bağırsağından ve ketenden yapılmış çe şitli kaputlar ya da -başka çare yoksa- bir tür uydurma diyaf ram olarak içeriye sokulan yarım bir limon kullanırdı. Fetihler listesi şöhretine oranla şaşırtıcı ölçüde mütevazıdır: Yattığı kadınların sayısı belki de en fazla 140'tı (Byron Venedik'te kalırken sadece iki yılda bu toplamı aşmıştı). Öte yandan, bu sayı en az on bir kez belsoğukluğu kapmasına yeterliydi ve 1798'de muhte melen nükseden zührevi enfeksiyonlara bağlı bir idrar kesesi şikâyetiyle öldü,

Casanova'nın hatıratındaki ayrıntılar ve mizah, kitabın okunmasını ilginç kılar, ilk cinsel ilişkisini iki kız kardeşle yaşa

dığını vc sevişmelerinin arasına ekmek vc peynirden oluşan hazırlıksız bir akşam yemeğinin girdiğini aktarır. Bellino adında bir kastrat şarkıcıya gönlünü kaptırıp onun kılık değiştirmiş bir ka dın olduğu kanısına varınca, apış arasını eliyle yokladı ve aşikâr bir kabarıklıkla karşılaştı. Her zamanki yorulmak bilmez tavrıy la, bunun herhalde "azman bir klitoris" olduğuna karar verdi ve ısrarının da karşılığını gördü. "Bellino" kadınların kilise korolarında şarkı söylemesini Önleyen papalık yasağını aşmak için sahte bir fallus takmış olan Teresa adlı bir kadındı. Söylemeye gerek yok ki, daha sonra Casanova'nın metresi oldu. Casanova Vene dik'çe Fransız büyükelçisi vc bir rahibeyle girdiği ménage à trois (üçlü aşk] ilişkisinin keyfini sürdü. Neredeyse yatağa atmak üze re olduğu genç bir güzel kadının eski bir sevgilisinden doğan öz kızı olduğunu son anda anladı. Birkaç yıl sonra onunla bir daha karşılaştığında, bilerek onu baştan çıkardı ve hem onunla, hem de annesiyle aynı anda yattı. Hiçbir utanç endişesi taşımaksızın, öz yeğeniyle sevişti, on iki yaşında toy bir rahibe adayını bir kafesin ardından cinsel organını yalamaya özendirdi ve ebeveynleri yıkımdan kurtarma karşılığında bir ailenin beş kızını da ayarttı. Ama her istediğini elde edemedi. Londra'da kur yaptığı Marian ne Charpillon adlı bir kadın onunla

yatağa girmeye yanaşmadı vc üstelik bütün parasını çaldı. Casanova bu olayla öylesine allak bullak oldu ki, Thames Nchri'ne atlayarak canına kıymaya karar verdi ve ancak bir arkadaşının intihar yerine bir meyhaneye gidip kafayı çekme önerisine aklının yatmasıyla vazgeçti. Öcünü almak için bir papağana şu sözleri söylemeyi öğretti: "Bayan Charpillon annesinden daha büyük bir orospudur." Buna çok öf kelenen Bayan Charpillon avukatlara bir papağana hakaretten dava açıp açamayacağını sordu.

Casanova, Paris'in en zengin kadınlarından biri olan ve Ka bala konusundaki derin bilgisinden etkilenen Markiz d'Urfé'yle
serüveninden daha talihli çıktı. Onu, öldükten sonra tekrar dirilmesine yardımcı olabileceğine ve bu ritüel çerçevesinde onunla cinsel ilişkiye girmesi gerektiğine inandırdı. Markiz fiziksel olarak öylesine iticiydi ki, üç orgazmın ikisinde numara yapmak zorunda kaldı. Bu her zaman karşılaştığı bir sorun değildi ve aslın da yaşamının büyük bölümünde erken boşalma sıkıntısını çekti» yine de özel bir çikolata ve yumurta akı karışımının yardımıyla bir gecede cn az altı defa sevişebileceğini ileri sürmekten geri kalmadı. Ayrıca istiridyenin bir afrodizyak olarak nam salmasını sağladı; bazen kahvaltıda elli tane yediği olurdu. İddia ettiğine göre, bir istiridye için en iyi sos sevgilisinin salyasıydı; özel bir ikram da istiridyeleri sevgilisinin memelerinin üzerinden yemekti.

Casanova'nın cinscl entrikalarının yanısıra yasak olan mason törenleri ve büyüyle uğraşması 1755'te beş yıllık cezaya çarptırılıp Venedik'teki Piombi hapishanesine atılmasına neden oldu. Dokuz ay kadar dayandıktan sonra, hücresinin tavanını delip çatıya tırmanarak vc ertesi sabah açılan ana kapılardan yü rüyüp çıkarak kaçmayı başardı. Sığınmak zorunda kaldığı Fran sa'da en büyük ve en kazançlı finansal dümenini çevirerek Fran sız ulusal lotaryasını yarattı. Otuzlu yaşlarının ortalarında kısa

bir süre servetin ve şöhretin tadım çıkardı; tamamen düzmece bir unvanla kendisine Chevalier dc Scingalt adını taktı. Voltai-rc'le -hayal kırıklığı uyandırıcı- tanışması sırasında din üzerine tartışmaya girdi; Bcnjamin Franklin'le motorlu uçuşu ve Büyük Friedrich'lc vergi politikasını görüştü; Mozart'ın gözde libretto yazarı Lorenzo Da Ponte ile arkadaşlık yaptı {Da Pontc'nin şa heseri Don Juan*ın cn azından kısmen Casanova'nın hayatına dayanmış olması akla yakın bir ihtimaldir ve hatta yazılışına katkıda bulunmuş olması bile mümkündür).

Casanova'nın edebi hırsı ömrünün sonuna doğru ortaya çı kan bir şey değildi. Aralarında Venedik devletinin ve Polon ya'nın tarihi de olmak üzere kırk iki kitap yazdı ve Homeros'un İlyada*sının modem İtalyancaya çok beğenilen bir çevirisini yaptı. Motorlu arabayı, uçağı, televizyonu ve daha birçok icadı ön gördüğü Isocameron adlı beş ciltlik bir bilimkurgu romanını bi le kaleme aldı. Oyunları Avrupa'nın her yanında sahnelendi; ama hiçbir zaman bir yerde şöhretinden yararlanmaya yetecek kadar uzun süre kalmadı. Şöhret, para ve aşk hep onu yüzüstü bırakmanın bir yolunu buldu. Hiçbir zaman evliliğin eşiğine gelmediyse de, yirmili yaşların sonunda Hcnriette adlı genç bir Fransız kadına yoğun bir aşkla tutuldu:

Bir adamı günün yirmi dört saati boyunca aynı ölçüde mut lu edebilecek bir kadının varlığına inanmayanlar bir Henri- etee'i asla tanımamışlar demektir. Gündüz onunla sohbet ederken ruhumu dolduran keyif geceleyin onu kucakladı ğımda aldığım keyiften çok daha büyüktü.

Henriette güzel olduğu kadar akıllı ve kültürlüydü; öyle anlaşılıyor ki, Casanova'nın denetim altına alamayacağı bir patoloji nin pençesinde olduğunu sezdi. Onu bırakmaya karar verdi ve karaladığı bir mesajı elmas yüzüğüyle yatak odası

penceresine iliştirerek geceleyin sıvıştı. Mesajda, “Henriette’i de unutacaksın” diye yazılıydı. Aynca ceket cebine 500 altın (bugünün değe riyle yaklaşık 30 bin sterlin) koydu. “İstememem, yan cebime koy” anlayışına tam uygun bir jestti. Sevgilisini çözmüştü: Akıllı, çe kici ve elde tutulması pahalı. Casanova ayrılık acısını çekti ve gönlünü bildiği tek yolla şenlendirdi: Daha fazla seyahat, daha fazla kadın ve daha fazla kumar. Yeteneklerini boşa harcamaması ve seks müptelası olmaması halinde, döneminin büyük adamları arasına girmiş olabileceği rahatlıkla ileri sürülebilir. Ömrünün sonunda hurdaya dönmüş hali üzerine düşündüğünde, tutmuş olabileceği farklı yolu şöyle hayal edecekti:

Eğer bana yön verecek kadar, bende hükmedildiğim duygusunu uyandırmaksızın bana hükmedecek kadar zeki bir kadınla evlenmiş olsaydım, herhalde paramı iyi gözetirdim, herhalde çocuklarım olurdu ve herhalde şimdi olduğu gibi dünyada yapayalnız ve varlıksız olmazdım.

Onun coşku dolu hatıratına aşina herkes bunu kendini acındırıcı, rahatına düşkünlük yönünde bir palavra olarak görecektir: Casanova istediği hayatı yaşadı vc hak ettiği akıbete uğradı. Bohemya’nın Dux yöresindeki şatoda, cereyanlı bir kütüphanede, yazmasının üstüne eğilmiş olarak günde on üç saat aceleyle bir şeyler karalarken, aslında dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmiş durumdaydı. Babasını ölüm döşeğinde seyreden ve güzel annesi ni öperek ona veda eden dokuz yaşındaki çocuk bir kez daha tek başınaydı.

Hayatımın başlıca uğraşı her zaman içimden geleni yerine getirmek oldu; bundan daha önemli bir şeyi asla tanımadım. Kendimi cinsi latif için doğmuş gibi hissettim ve onlar tara fından gücümün yettiği kadar sıkça vc çokça sevildim.

Seks belki onu mutlu etmedi ama yüzünü güldürdü ve onu üıle kavuşturdu, hem de dönemindeki herkesten daha büyük bir üne.

II. Katerina: Hafifmeşrep Bir Çariçe

Casanova'ya I765'te II. Katerina'nın (Büyük Katerina, 1729-1796) huzuruna çıkma şansı tanındı. Her ikisi de olgunluk çakın daydı: Adam kırk, kadın otuz altı yaşındaydı. Cinsel şehvet bakımından bütün zamanların en ünlü simalarından ikisi hararetli bir görüşme içindeydi. Peki, konuştukları şey neydi? Rus tak vimini Avrupa'nın geri kalan kesimiyle uyumlu hale getirmekti konu. Besbelli ki kanlan birbirine ısındı. Adamın daha sonra kadın hakkında söylediği şuydu: "Kendini sevdirme sanatını enikonu bilen biriydi. Gerçi güzel değildi, ama sevimliliğiyle ve nüktedanlığıyla karşısındakini hoşnut edebildiği kesindi." Kadın da adamın "tam anlamıyla yakışıklı" olmadığını belirtmekle birlikte, onunla tekrar görüşmeye açık kapı bıraktı ve açıkçası çekiciliğine kapıldı. Buluşmanın sonunda Casanova onu ne takvimde reform yapmaya, ne de lotarya tasarısını uygulamaya razı edebildi. Anılarında onun nezaketini ve muhakeme gücünü övdü; ama okuruna cin gibi (ve biraz ironi dolu) bir çıtlatmada bulunarak, bütün büyüklüğüne rağmen "ahlakçıların haklı olarak onu her zaman en çapkın kadınlardan biri sayacagı"nı ekledi.

Rusya'nın imparatoriçesi II. Katerina soyca Rus olmadığı gibi asıl adı da Katerina değildi ve "Büyük" diye anılmaktan nefret ederdi. Prusyalı bir aristokrat ailenin çocuğu olarak doğduğunda, ona Sophie Frederica Auguste, Prenses von Anhalt- Zerbst adı verilmişti.

Ölümünün üzerinden neredeyse üç yüzyıl geçmiş olmasına karşın, adı hâlâ hafifmeşreplikle eşanlamlıdır. Kötü şöhreti, bir sevgililer "ordu"sunun olmasına, ayrıca bir atla çiftleşmeye çalışırken öldüğü yolundaki tamamen uydurma hikâyeye dayanır. Aslında, ölümü başına gelen şeyler içinde en az ilginç olanlardan biriydi: Tuvaletteyken bir inmeyle yere çökmüş ve birkaç saat sonra yatağında Ölmüştü. Geride bıraktığı şey diğer

Avrupa devletlerini kızdıran güçlü ve modernleşmiş bir Rus imparatorluğuydu. Ölümüyle ilgili söylentilerin çoğu muhtemelen düşmanlarınca, devrim sonrası dönemde Fransızlarca yayıldı. Cinsel aşırılığa dair hikâyeler güçlü bir kadını kötülemenin alışılmış yoluydu: Kraliçe Marie Antoinette'in cinsel yaşamıyla ilgili söylentiler çok daha beterdi.

Katerina hakkında gerçeği öğrenmek için, konuya kuzeni ve Rus tahtının vârisi Holstein-Gottorp grandükü Pctro'yla (1728-1762) yaptığı çok tuhaf ve uygunsuz evliliğiyle başlamamız gerekir. Çiçek bozuğu bir yüzü ve oldukça zayıf bir bünyesi olan Petro, devlet işlerini yönetmek yerine askerleriyle oynamayı tercih eden biriydi. Kendisini bu oyunlara hepten kaptırırdı. Uşakları, muhafızları ve ona eşlik eden seçme cüceleriyle birlikte düzmece savaşlar yaparken, günde bazen yirmi defa üniforma değiştirdiği olurdu. Katerina'dan nişanlılık döneminde bu oyunlara katıl ması beklenirdi ve çoğu kez ikisine ait odalar arasındaki girişte nöbetçi gibi dikilmek zorunda bırakılırdı. Petro'nun başka bir kaç sevgilisi vardı; bunlardan birine Kateriria'riın yakıştırması "top güllesi kadar ağır" biçimindeydi. Çift 1745'teki nikâhtan sonra Finlandiya Körfezi kıyısında, St. Petersburg'un yakınında bulunan Oranienbaum Sarayı'na taşındı. Katcrina daha başından evliliğin yürümeyeceğinin farkına vararak, güncesine kocasının "sevimsiz" olduğunu yazdı ve "Eğer onu seversen, yeryüzündeki en acınası yaratık olacaksın" diye kendisine tembihte bulundu. Neyse ki, evlilikleri birkaç yıl cinsel ilişkisiz sürdü ve gerdeğe girdiklerinde, Katerina gösterişli sevgililer kervanını dizmeye çoktan başlamıştı. Kervanın başında ise yakışıklı bir saray teşrifatçısı olan Sergey Saltıyov vc hoş bir Polonyalı soylu olan Stanislaw Poniatowski vardı. Katerina erkek kılığına girerek ziyaretine gittiği Poniatowski'yi daha sonraları Polonya tahtına oturtacaktı. Her ne kadar Saltıyov'la ilişkisinden doğduğunu ısrarla belirtse de,

ilk oğlu Pavel hem bedenen, hem de ruhen Grandük Petro'ya benzemekteydi ve onun gibi süslenip püslenmeyi seven zayıf iradeli bir zorbaydı. Kocasına benzer efemine bir maskaraya dönüşmesinin önüne geçmek isteyen Katerina, on dört yaşma girdiğinde ona sevişme sanatını öğretecek genç bir dul ayarladı.

Grandük 1762'de annesinin ölümü üzerine III. Petro adıyla tahra geçti. Sonuçta Kiev'de doğmuş bir Alman'dı vc Rusiara karşı nefretle doluydu. Annesinin cenaze töreninde kasten yavaş yürüyerek kortejin epey gerisinde kaldıktan sonra, yaşlıca saray mensuplarını nefes nefese bırakacak şekilde bir koşu tutturarak kendisini kepaze bir duruma düşürdü. Hem yönetimdeki yetersizliğinden, hem de Prusya'nın Polonya'daki toprak iddialarına verdiği destekten rahatsız olan bir grup Rus soylu, altı ay sonra onu bir darbeyle tahttan indirdi. Şapşal Petro metresiyle birlikte kır sarayına çekilmekten gayet memnun gibiydi. Böylece karısı Rus kanı taşımamasına karşın, II. Katerina adıyla bütün Rusların imparatoriçesi ilan edildi. Katerina darbeye doğrudan karış mamaya özen göstermişti; ama masrafını bizzat karşılamak üzere, muzaffer orduya St. Petersburg'da bedava içki dağınlması emrini verdi. İşin maliyeti 100 bin rubleyi {bugünkü değerle yaklaşık 20 milyon sterlini) aştı. Üç gün sonra da Aleksey Orlov adlı bir genç subayın suikastıyla Petro yaşamını yitirdi.

Aleksey dört Orlov kardeşin üçüncüsüydü. Grigori adlı ikinci kardeş 1759'dan beri Katerina'nm sevgilisiydi ve askeri darbenin öncülerinden biriydi. Katerina, kocasının katli konusunda tarihçilerce genellikle temize çıkarılır; ama her dört Orlov kar deşi kontluk unvanıyla ödüllendirdi. Grigori ayrıca St. Peters burg'da bir saray aldı. Bir sevgili olarak bariz çclcici yanlan var dı. Sağlam bünyeli bir muhafız olarak muharebe alanında birkaç kez yaralanmıştı; ayı avlamaktan, horoz dövüşünden vc bokstan hoşlanırdı. Katerina onunla evlenmenin eşiğine kadar geldi; ama

dostluklarının sürmesine karşın, onun siyasete uygun olmadığına ve dul imparatoriçe konumuyla daha fazla özgürlüğe sahip olacağına karar verdi. Bu arada daha genç ve fiziksel olarak çarpıcı erkeklerin hizmetlerinden yararlanmaya devam etti. Bunların belki de en önemlisi, aralarındaki gönül ilişkisinin bitmesin den sonra bile sırdaşı ve müttefiki olarak kalan General Grigori Potcmkin'di. Aynı binada oldukları zaman bile birbirlerine günde birkaç defa pusulalar yazarlardı. İmparatoriçe onu “ccngel aslanım”, ‘‘altın kaplanım”, “kurdum“ ve “Kazağım” diye anarken, o da imparatoriçeye “Şahane Hatun” ve ara sıra “Küçük Ana” (Matruşka) diye hitap ederdi. Söylentilere bakılırsa, aralarındaki aşk defteri kapandıktan sonra, Potemkin yatak odası danışmanı görevini üstlenerek, çekici ve ilginç bulacağı genç erkekleri seçti. Katerina yaşamının sonuna kadar cinsel bakımdan aktif kaldı: Son sevgililerinden biri Prens Platon Zubov sadece yirmi iki yaşındaydı, yani kendisinden kırk küsur yaş küçüktü. Düşkün olduğu bu sevgilisinden “yavrum” diye söz eder ve herkese onun “Rusya'nın tanıdığı en büyük deha” olduğunu anla tırdı. Onun himayesi altınday Zubov büyük-bir servet edindi ve sonunda Yeni Rusya'nın, şimdiki Güney Ukrayna'yı oluşturan yeni fethedilmiş Toprakların genel valisi olarak Potemkin'in yerine geçti.

Zubov, Potemkin ve diğer birçok sevgilinin ortak Özelliği Katerina'yı entelektüel bakımdan tatmin etmeleriydi. Adaleli erkeklerden hoşlanırdı, ama onun için zekâ kıvraklığı çok daha Önemliydi. Genç bir kızken St. Petersburg'a vardığında, saray çevresinin cehaleti ve eğitimsizliği karşısında dehşete düşmüştü: Saray mensuplarının neredeyse yansı okuma yazma bilmiyordu. Fransız filozof Deniş Diderot'nun 1774'te kenti ziyaret ederek, bilim, sanat ve siyaset üzerine uzun muhabbetlerle zihnini doyurmasından büyük heyecan duydu. Kendisini “Kleopatra'mn her türlü ayartıcılığıyla Sezar ruhu taşıyan” biri olarak

nitelendirmesinden de aynı ölçüde keyif aldı.

Katerina'nın aktif cinsel yaşamı tutkulu ve enerjik kişiliğinin bir yönünden ibaretti. Yirmi dört saat uyanık kalabilme gücüyle gece yarılarına kadar devlet evrakları üzerinde çalışırdı; çoğu erkek gibi ata iyi binerdi; son derece zeki ve yaratıcı bir kişi olarak, tiyatro oyunları yazardı. Aydınlanma çağının Voltaire ve d'Alemberr gibi büyük filozoflarıyla mektuplaşırdı ve 1767 tarihli Ntffos'da ("Ferman") onların fikirlerine yer verdi. Açık görüşlü bir monarşi için şablon olarak tasarlanan bu belge, Amerikan cumhuriyetçi anayasasının birçok temasını yirmi yıl önce içermekteydi. Sözgelimi, bütün insanların yasa önünde eşit olduğu belirtilmekte, ölüm cezasını ve işkenceyi caydırıcı ifadeler kullanılmaktaydı.

Aynı ilerici tutum ve yeni fikirlere açıklık kişisel yaşamına şekil verdi. Güçlü ve zeki bir kadın olarak, Rus siyasetinin aşırı muhafazakâr geriliğine göre zamanının epey ilerisindeydi. O dö nemin şovenist dünyasında, bir kadınının sırf liyakatle başarıya ulaşması mümkün değildi. Düşmanları elbette hiçbir erkeğin gayri insani şehvetini tam tatmin edemeyeceğini ileri sürmek pa hasına da olsa, ellerinden gelen her yola başvurarak itibarını yok edecekti.

Çora Pearl: Moda Yaratan Striptizci

II. Katerina hoşuna gittiği için seks peşinde koşarken, Cora Pearl (1835-1886) cinsel uzmanlığını bir kazanç kapısına dönüştür dü. 1860'ların büyük Paris sosyete fahişelerinden (bilinen toplu ca adlarıyla les Grandes Horizontales) biri olarak, erkek dostla rının silsilesini "altın zincir" olarak nitelendirmişti. Onlar sadece varlıklı değildi, aym zamanda sosyetenin seçkin mensuplarıy dı: Hollanda tahtının vârisi Prens Wilhelm; Napoli kralının to runu Prens Achille Murat; Rivoli dükü; Fransa imparatoru III. Napolyoıı'un üvey kardeşi Morny dükü; imparatorun kuzeni "Plon-Plon", daha iyi bilinen adıyla Prens Napolyon. Bu varlıklı sevgililerin yağdırdığı hediyelerle, Cora kendisine Paris'te iki ev satın alma, altmış at besleme ve bir milyon franktan fazla de ğerde bir mücevherat koleksiyonu edinme olanağını buldu.

Fransız soylularının bu gözdesi aslen İngiliz'di, eski adıyla Plymouth'lu Eliza Crouch'tu. Viyolonselci ve orkestra şefi Frederick Nicholls Crouch ile şarkıcı Lydia Pearson'ın kızıydı. On yaşına girdiğinde, babası aileyi terk ederek ABD'ye göç etti; söy lendiğine göre orada yirmi çocuğu daha oldu. Eliza bir daha babasını görmedi. Annesi Lydia'nın yeniden evlenerek Guernscy'e taşınması üzerine, Boulogne'daki bir rahibe okuluna gönderildi; daha sonra Londra'ya dönerek ninesiyle birlikte yaşamaya baş ladı. Daha on dokuz yaşındayken, sokakta peşine takılan bir adam tarafından cin içirilerek iğfal edildi. Eve dönmeye utandığı ve erkeklere karşı tamamen güvensiz hale geldiği için, fahişelikle geçimini sağlamaya yöneldi. Mesleğini icra ettiği Argyle Dans Salonu'nun sahibi Robert Bignel'lc dosduk kurdu. Onunla birlikte metresi olarak Fransa'ya tatil için gitti; İngiltere'ye dönmek istemedi ve pasaportunu ateşe atarak, adama onu ora da bırakma dışında bir seçenek tanımadı. Tınısı hoşuna gittiği için Cora Pearl adını benimseyerek, varlıklı hayranlardan oluşan bir çevre edinmeye koyuldu. Bu açıdan

İkinci İmparatorluk dö nemindeki Paris'ten daha uygun bir yer yoktu. Kent uygar dün yanın merkeziydi; aralıksız balolar ve partiler verilmekteydi; Oğul Alexandre Dumas'nın belirttiği üzere, "kadınlar tıpkı tazı lar, atlar ve arabalar gibi toplu tüketime sunulan lüks mallardı."

"Doğu Londra şivesiyle Fransızca" konuşan Devon'lu kız Cora kısa sürede Paris'in en makbul kadını haline geldi. Klasik anlamda güzel değildi; London Truth'ta bir eleştirmenin yazdı ğı gibi, "toparlak bir yüzü, havuç gibi kızıl saçları, sevimsiz bir hırçınlığı ve zevkten çıldırdığında kaba saba ağzının kulaklarına kadar varmasına yol açan bir gülüşü vardı. Görünüşe bakılırsa bu ağız yiyip içmek, argo konuşmak ve küfretmek için yaratılmıştı." Ama Cora'nın kızıl saçı çarçabuk efsaneleşerek, ona La Ijine Rousse ("Kızıl Ay") takma adını kazandırdı.* Düz çevirisi "Kızıl (ya da Kumral) Ay" olan bu ad toparlak yüzünden vc kızıl saçından gelmekle birlikte, daha incelikli bir anıştırma içerir. Fransızca La Lime Roasse aynı zamanda körpe bitki filizlerini yok edebilen donlaria çakışan zaman dilimi olarak [41] Nisan Ayı" anlamına da gelir. Ayrıca süt beyazı ten rengi vc "doğa harikası" bir vücudu vardı: Göğsü öylesine kusursuzdu ki, bronz heykeller yapmak için alçı kalıpları alınmıştı. Yatakta insanın hayatını kökten değiştirecek ölçüde maceraperest olmasından kaynaklanan bir şöhreti de vardı; (is mini vermeyen) hayranlarından biri onu "başka bir soyun örne ği, tuhaf ve şaşırtıcı bir fenomen" diye tarif etmişti. Cora kadar seksi seven bir fahişeye rastlamak nadiren mümkündü ve bu du rum esrarını daha da arttırdı. Hayale sığmayacak şehvetin cazi besi potansiyel bir sevgiliyi tuzağa düşürmeye yetmediğinde, Cora'nın dört dörtlük ev sahibeliği devreye girerdi.

Verdiği partiler, şehvet uyandırıcı kabarenin ve zarif mutfa ğın bir bileşimi olarak benzersizdi. Her seferinde sayıca on beşe kadar varan beyefendi onu şampanya dolu bir küvette yıkanır

ken, orkidelerden oluşan bir yatakta çıplak dans ederken veya üstünde birkaç maydanoz dalı dışında hiçbir şey bulunmaksızın gümüş bir tepsiyle sofraya getirilişini izlemeye davet edilirdi. Cora vücuduna yanardöner boyalar sürer; üzerini gümüş pullar, yıldızlar ve incilerle kaplardı. Saçını kızıla, siyaha ve sarıya bo yatır, parlak renkli far ve rastıklarla gözlerine ayrı bir hava ka rardı. Hatta bir keresinde kıyafetine uyması için köpeğini mavi ye boyadı (ve zavallı hayvan kısa bir sonra öldü). Zeki, nüktedan, pervasız ve hiç kuşkusuz pahalı bir fahişeydi o. Zirvede ol duğu 1860'larda aylık geliri 50 bin frank (bugünün değeriyle yaklaşık 90 bin sterlin) düzeyindeydi; bu paranın tamamını çoğu Fransız sarayına mensup "koruyucuları sağlamaktaydı. İm paratorun üvey kardeşi Morny dükünün ölümünden sonra, onun kuzeni ve Napolyon'un yeğeni "Plon-Plon", yani Prens Joseph Charles Bonaparte'la (1822-1891) dostluk kurdu. Gösterdiği özel ilginin karşılığında ondan bir malikâne ve İngiliz jokeyle re koşturduğu yarış atlarından oluşan büyük bir koleksiyon oluşturmaya yetecek kadar para aldı. Şöhretinin artmasıyla birlikte, kadınlar onun stilini taklit etmeye başladı. Bir akşam yemeğinde, her dışarıya çıkışta giydiği şeyin ertesi gün mutlaka mağazalarda yer almasıyla övündü. Savını kanıtlamak için, oradaki beylerden birinin şapkasını aldı, kenarını bastırıp aşağıya
indirdi, tepesine bir devekuşu tüyü kondurdu vc Bois de Boulogne adlı parkta salınarak yürüdü. Nitekim ertesi gün bu gülünç başlığın bir taklidi şık bir butikte satışa çıktı, Cora genellikle da ha zarii şeyleri tercih ederdi ve yanına yaklaşılmayacak kadar pahalı elbiselerini her seferinde kucak dolusu miktarda satın aldığı İngiliz kadın terzisi Charles Worth'ün şöhrete ulaşmasını sağladı. Worth onun himayesiyle Paris'in en ünlü tasarımcıları arasına girdi ve bir giyim eşyasının üstüne adının yazılı olduğu etiketi diken ilk kişi oldu.

1870'te Fransa-Prusya Savaşı'nın patlak vermesiyle bütün

parti eğlenceleri birden kesildi. Yenilgiye uğrayan III. Napolyon'un, aile fertlerinin büyük bir bölümüyle birlikte sürgüne git mesi sonucu, Cora koruyucularından yoksun kaldı. Cora Londra'nın yolunu tuttu, ama şöhreti daha Önce oraya vardı: Sosyete tarafından hor görüldü vc Grosvenor House Oteli'nde oda tutmasına izin verilmedi. Gerisin geriye döndüğü Paris artık çok farklıydı. Prusya birlikleri kenti açlıktan teslim olmaya zorla mak için dört a.y boyunca abluka uyguladı. Koşullar hızla kötüleşti ve kent sakinleri fare, köpek vc at eti yemeye mccbur kaldı. Kentin hayvanat bahçesindeki hayvanlar bile kurtulamadı: O günden kalan fil, deve, kurt ve ayı etinden yapılmış yemeklerin yer aldığı restoran menüleri hâlâ vardır. Bismarck 25 Ocak 1871'de Paris'in ağır toplarla bombardımana tutulması emrini verdi ve üç gün sonra kent düştü. Kuşatmanın başlamasından beri 47 bini aşkan sivil ölmüş ya da ağır yaralanmıştı. Mayıs 1871 sonuna varıldığında, Paris Komünü'nün sokak çarpışmalarında 30 bin insan daha can verdi. İkinci İmparatorluk döneminin zevk ve sefa günleri artık çok geride kalan bir hanraydı.

Cora talihindeki bu değişime şaşırtıcı bir pratiklikle ayak uy durarak, koca evini bir anda hastaneye çevirdi, bandajlar için yatak çarşaflarını yırttı ve hastalarına olabilecek en iyi bakımı sağlamaya özen gösterdi. Bu uğraş bütçesinde ciddi bir gedik yarattı, ama 1872 başlarında yeni bir hayran buldu. Alexandre Du- val adındaki bu yakışıklı, varlıklı ve son derece doyumsuz adam başardı bir restoran sahibinin oğluydu. Tutulduğu Cora'ya bağ lılığını kanıtlamak için birkaç milyon franklık mirasını har vurup harman savurdu. İflas edip artık Cora'nın gözünde pek de ğeri kalmayınca, peşinde koşmayı sürdürerek kıskançlık nöbetleri ile evlilik teklifleri arasında gidip geldi. Bir öğleden sonra Cora'nın Chaillot Caddesindeki dairesine giderek, orada kal masına izin vermesi için yalvarmasıyla dananın kuyruğu koptu.

Kendisine aldırmayan Cora'nm yorgan altına gömülmesi üzeri ne, kapının eşiğinde göğsüne bir kurşun sıktı.

Bir şekilde kurtulmasına karşın, Cora'nm onu kanamalı halde cadde ortasında bıraktığı ve yardım çağırmadığı haberi orta lığa yayıldı. Tabancayla canına kast edeceğini tahmin edemedi ğini ileri sürerek savunmaya geçen Cora, her zaman abartıya ve melodram jestlerine yatkın olduğuna işaret etti; ama itibarının sarsılmasını önleyemedi. Zalim ve yüreksiz biri olarak sunuldu ve bir anda kendisini Paris sosyetesinde istenmeyen kişi olarak buldu. Bir arkadaşının yanında kalmak üzere çekildiği Monte Carlo'da göze batmamaya çalışarak skandalin dinmesini bekle di; ama çok geçmeden fahişelik kariyerinin son bulduğu ortaya çıktı. Bir koruyucusu ya da gelir kaynağı kalmadığı ve alacaklı ları peşine düştüğü için, evlerini ve eşyalarını satmak zorunda kaldı; ömrünün son on yılını Casanova'ya oldukça benzer biçimde gezgin bir kumarbaz gibi geçirerek, Avrupa'nın yarış pistleri vc* kumarhaneleri çevresinde sürünür duruma düştü.

Şansı Casanova kadar yaver gitmedi ve Fransız gazeteci Henri Rochford ona 1880'lerin başlarında biraz bahis parası için kendisine askıntı olan "çirkin ve yaşlı bir enkaz" olarak rastladı. Bir zamanla güzelliğiyle ve zekâsının kıvraklığıyla yılda bir mil yon sterlinin üzerinde para kazanan kadın, Monte Carlo kumarhanesinde rulet oynama derekesine düşmüştü - hem de sadece 5 franklık bahislere izin verilen ucuz masalarda. Bir gece (sağlığı na kavuşmuş ve annesinin seçtiği makul biriyle evlenmiş olan) eski sevgilisi Alexandre Duval asgari bahsin 100 frank olduğu yandaki masada gözüne ilişti. Adam onu tanımadı bile.

Kansere yakalanan Cora 1886'da ölmeden hemen önce, biraz para kazanma çabasıyla anılarını yayımladı. Kitapla ilgili hayal kırıklığını yansıtan eleştiriler çıktı; bunun sebebi büyük ölçüde eski sevgililerinin kirli çamaşırlarını ortaya dökmeye yanaşmamasıydı. New-York Times'm değerlendirmesi tipikti:

"Hiç espri anlayışı taşımadığını anlamak için kitabını okumak yeter. Kitapta muzır merak açısından çekici bir yan yok. Anlatımı yavan.. Bu kadın şeytani bile değil." Aslında, Casanova'ıın ya da Büyük Katerina'nın yazdıklarının çapına erişmekten çok uzak olmasına karşın, Cora'nın anıları sahiden dokunaklı bir sıcaklık ve dürüstlük taşımaktaydı. Fransız romancı Zola Natta (1880) romanında onun portresini sevecen bir yaklaşımla verdi.

Cora Pearl öldüğünde daha elli bir yaşındaydı. Dünyadan huzur içinde vc burukluk duymadan göçtü.

Mutlu bir hayatım oldu; muazzam para saçıp savurdum. Bir kurban gibi görünmeye çalışmaktan uzağım; böyle bir tavır kendime karşı nankörlük olur. Kenara biraz para koymalıy dım, aıııa benim yaşadığım türden heyecan girdabında kena ra para ayırmak öyle kolay bir iş değildir. Kişinin yapması gereken şeyler ile yapnğı şeyler arasında her zaman bir farklılık vardır.

H.G. Wells: Zamanın En Büyük Çapkını

Cora romancı ve sosyal eleştirmen H. G. Wells'lè (1866-1946) herhalde iyi uyuşurdu. Wells kendisinden "aydınların Don Ju- an'ı" diye söz etmekten hoşlanan biriydi: Bütün dişlerinin döküldüğü yetmiş dört yaşında bile, fahişelerie muhabbetten hâlâ zevk almaktan gururluydu. "Öyle görünüyor ki, biraz incelik, kendini beğenmişlik ve zindelikle periyodik olarak sevişmek, ço ğumuz için verimli çalışmanın zorunlu bir koşuludur" demişti bir keresinde. Cora seksi işe dönüştürürken, Wells işi için sekse yöneldi.

Wells sadakatsizliği babası Joe'dan miras aldı. Vurdumduymaz bir kadın düşkünü olan Joe, porselen eşya dükkânından sağladığı mütevazı gelirini Kent ili kriket takımında hızlı bir top atıcısı olarak kazandığı parayla takviye etmekteydi: Sussex'e karşı bir maçta dört topta dört kale almıştı. Bir merdivenden düşüp kalçasını kırınca spor kariyeri tamamen son buldu. Kaza bir Pazar sabahı karısı kilisedeyken, sevgililerinden birininin, duvara dayanmış merdivenden yukarıya çıkmasına yardım ettiği sıra da oldu. Ayin beklenenden daha çabuk bitti ve bir asmayı buduyormuş numarasına yatan Joe suçüstü yakalandı. Birkaç yıl ön ce oğlu Bertie de yedi yaşındayken bacağını kırmıştı (Ona asla gerçek adıyla, Herbert diye hitap etmezdi). Her zaman belirttiği gibi, küçük Wells'in kitap sevgisi bu olayla başladı: Babası iyileşirken yatakta okuması için ona yığınla kitap getirmişti. Wells, bant-karikatür olan "Çöl Papatyası" adlı ilk eserini verdiğinde on üç yaşındaydı; ama edebiyat özlemi babasının kazasından sonra mecburen rafa kalktı. Zaten maddi durumu pek de iyi olmayan Joe'nun kriket gelirinden yoksun kalmasıyla, Bertie öğrenim gördüğü Bromley Akademisinden ayrılmak zorunda kaldı. Eve para getirmesi için bir manifaturacının yanına çırak

olarak verildi, ama çok kaba saba olduğu gerekçesiyle işten atıldı. Başından geçen bu olayı, paraya kavuşunca üst sınıflarla haşır neşir olmaya çalışan bir manifaturacıyı anlattığı Kipps (1905) romanında işleyecekti. Wells'in kendisi kadınlarla haşır neşir olmaya daha meraklıydı - hem de bir sürü kadınla.

Wells manifaturacı olarak çalıştığı iki yıl içerisinde olağanüstü özdisiplin gücü gösterdi. Boş zamanlarının her zerresini kendisini eğitmeye harcadı; o dönemde asla bir kurmaca eser okumadığını ve tek bir oyun oynamadığını söylemekten gurur duyardı. Sıkı çalışmasının karşılığını gördü ve Londra'daki Fen Öğretmenlik Okulu'nda bir burs kazanarak, büyük hoca T. H. Huxley'den biyoloji dersleri aldı. Eski püskü giysilerle vc sürek li aç halde çok yoksul bir yaşam geçirerek, zooloji diplomasıyla okulu bitirdi; bu arada İngiliz edebiyatının ve sosyalizmin hoş yanlarını keşfetti. Önce Galler'deki bir yatılı okulda, ardından Kilburn'de öğretmenlik yaptı; Küburn'deki yıldızöğrencisi Winnie-the-Pooh'un yazarı A. A. Milne'di. Akrabalarının yanında kalırken âşık olduğu kuzeni Isabel Mary Wells'le evlendi. Kendisi yirmi beş, karısı da yirmi iki yaşındaydı. O zamana kadar tek cinsel deneyimini birkaç yıl önce bir fahişeyle yaşamıştı.

Yeni evli çiftin taşındığı Wandsworth'te Wells öğretmenliğini sürdürürken, gazetelere eğitim haberleri yazarak ve otuz yıl boyunca baskıda kalacak olan Biyoloji Ders Kitabı'm hazırlayarak ek gelir sağladı. Bir yandan da boşa geçmiş zamandaki açıklarını kapatmaya girişti. İkilinin evliliği 1894'tc son buldu. Wells bir ev tutarak yanına aldığı ve Jane adıyla andığı öğrencisi Amy Catherine Robbins'le daha sonra evlendi. Wells baştan çıkarıcı bildik erkek tipinde değildi; kısa boylu ve sıskaydı, sarkık bir bıyığı vc cırtlak bir

sesi vardı; kafasında fikirler kaynaşan, özgüvenle dolu olan ve delici mavi gözlerini insanlara dikerek konuşmaktan hoşlanan biriydi. Kadınların, bu haliyle onu dayanılmaz bulduğunu keşfetti.

Siyasal uyanışı, Darwinciliğe gömülüşü ve yoksulluktan sıyrılma uğraşı, onu aşkın kısıtlamalarından vc başkalarının yargılarından kurtuluş anlamına geldiğine vc buna da ancak birden fazla cinsel ilişkiyle ulaşılabileceğine inanmaya yöneltti. Jane'de böyle radikal bir mantığa ayak uydurmaktan mutlu görünen, kaçamaklar içiıı kent merkezinde bir daire tutmasına ve sevgililerinin fotoğraflarını aile evinde asmasına izin veren bir kadını buldu. Jane onun sonu gelmez içki âlemlerinin sonuçlarıyla uğraşmaya bile hazırdı; Wells'in, terk ettiği sevgililerinden Avusturyalı gazeteci Hedwig Gatcernigg'i, artık sevilmediğini öğrenince adamın dairesinin dışında bileğini kesmesi üzerine bizzat hastaneye bile götürdü.

Wells, Kuzey Galler'deki yatılı okul döneminden beri sağlık açısından sıkıntılıydı. Futbol oynarken maruz kaldığı sert bir faulle yere kötü biçimde düşmüş ve bir böbreği ezilirken, akciğerinde kanama ortaya çıkmıştı. Akciğer sorunlarının vardığı durum üzerine, doktorları verem olduğu kuşkusuna kapıldı ve pek fazla ömrünün kalmadığı sonucuna vardı. Bu uyarı onun cinsel fetihler yönündeki ivecenliğini arttırırken, ona nekahet döneminde bugün en çok bilinen bilimsel romanlarını yazmaya başlama fırsatını verdi. Dört yıllık olağanüstü bir yaratıcılık patlamasıyla Zaman Makinesi (1895), Doktor Moreau'mm Adası (1896), Görünmez Adam (1897) ve Dünyalar Savaşı (1898) eserlerini verdi. Heyecanlı felaket hikâyelerini en son bilimsel ve siyasal fikirlerle biraraya getirerek, tek hamleyle modern bilim kurgunun temellerini attı. Ulaştıkları popülerliği daha sonraları

küçümsemesine karşın, bu kitaplar onu İngiliz romancıların ön safına taşıdı ve çifte çok gerek duydukları maddi güvenceyi sağ ladı. Kent yöresinin kıyı sayfiyesi Sandgate'in daha sağlıklı ortamına taşınan Wells, yazar meslektaşlardan oluşan canlı bir toplulukla buluştuğu ve çok geçmeden Joseph Conrad, Ford Madox Ford ve George Bernard Shaw gibi kişilerle iyi dostluklar kurdu. Zamanla daha zinde hale geldi ve ömür boyu sürecek bisiklet sürme tutkusunu edindi. "Yetişkin birini bisikler üstünde her gördüğümde, insan soyunun geleceği konusunda artık umut suzluk taşımıyorum" diye yazdı. 1909'a doğru kendisini Londra'nın entelektüel keşmekeşine yeniden girmeye yetecek kadar iyi hissetti. Jane'i, iki oğlu Gip ve Frank'i de yanına alıp Hampstead semtinde Kilise Yolu'nun 17 numaralı evine taşındı.

Wells'in "açık evliliği" Londra edebiyat çevresinde skandal yaratmakla birlikte, ikili açısından pürüzsüz yürüdü. Karısına "Cancağız" ve "Hamam Yoldaşı Dalım", karısı da ona "Kocacık" ya da "Bay Bağlayıcı" ve bazen "Pörsük" diye hitap ediyordu. Evliliklerindeki olayları alaya alan kargacık burgacık karikatürlerin yer aldığı ve "Picshua" adını verdikleri kartonlarla iletişim kuruyorlardı; Wells'e göre bunlar "ilişkilerini hoş görülür düzeye çıkaracak kadar yumuşatıyordu."

Evdeki bu çocuksu gönül rahatlığı Wells'e cinsel serüvenleri ne atılması, Jane'in sağlayamadığı "cinsel yaratıcılığı" keşfe çıkması için sağlam bir zemin sundu. Sevgilileri arasında doğum kontrol kampanyasının öncülerinden Margaret Sanger ile her ikisi de romancı olan Dorothy Richardson ve Elizabeth von Arnim vardı. Jane'in bir okul arkadaşı olan Richardson'ın yeterince değer verilmeyen Hac Yolculuğu (1915) romanı daha sonra ları

Virginia Woolf'un üne kavuşturacağı "bilinç akışı" tekniğini yarattı. Romanda Wells çiftinin evindeki yaşamın canlı bir portresi de yer almaktaydı. Görünüşe bakılırsa, Bertie'yle bir gönül serüveni (Casanova'yla yaşananlara oldukça benzer biçimde) büyük neşe kaynağı ve ego için kuvvetli bir ilaç olabilmek teydi. İşte size Margaret Sanger'a yazdığı mektuptan bir pasaj:

New York'taki planlarıma tamamen seninle olabildiğince çok birlikte olma dileği yön veriyor - vc tabii olabildiğince diğer insanlar yanımızda olmaksızın. Bunu elde edebilirsem, binlerce dolar ödemek hiç umurumda değil.

Ayrıca her ne pahasına olursa olsun üstüne "bir tropikal ada kostümü" giymesini ekledi. "Diğer şeylerin hepsi bunun yanın da talidir." Wells 1907'de Cambridge Üniversitesi'nde önceki yıl Amber Reeves adlı zeki bir genç öğrencinin kurmuş olduğu Fabian Derneği'nde bir konuşma yaptı. Konuşmadan sonra genç kızı apar topar bir trene attı ve hafta sonu için Paris'e götürdü.
Onun hakkında şunları yazdı:

Umut veren, parlak ve erken gelişmiş bir kız;... çok hoş ve gür bir siyah saç demeti altında keskin hatlı ve aydınlık bir Levanten yüz, narin, çevik ve çok canlı bir beden, Öğrenme ye susamış kıvrak bir zihin.

Kız iki yıl sonra Bertie'nin çocuğuna gebe kaldı. Bu durum kızın (Wells'in arkadaşları olan) annesini ve babasını perişan etti; kaçamak çift Fransa'nın Le Touquet kasabasına kaçtı ve sarsıntıyı atlatmaya çalıştı. Kaçış üç ay sürdü. Wells yalnızlık ve can sıkıntısı çeken Amber'i bir feribota bindirip

İngiltere'ye gönderdi. Kızcağız orada ortak bir dostun, George Rivers Blanco adlı genç bir avukatın kollarında teselli buldu. Bu adam kibarlık göstere rek, çocuk doğmadan önce onunla evlendi. Amber'in kızı Anna* Jane ancak on sekiz yaşındayken, H. G. Wells'in gerçek babası olduğunu öğrendi.

Acar feminist gazeteci Rebecca West 1912'de Wells'in Evlilik romanı üzerine eleştirel bir makale yazarak, onu "kart adam" olarak nitelendirdi. Bildiğimiz üzere, Wells cesur genç kadınlardan hoşlanırdı; bu nedenle kırk altı yaşında olmasına bakmaksızın, yirmi yaşındaki bu gazeteciyi çaya davet etti. Genç kadın 1914'te oğlu Anthony'yi doğurdu ve çocuğa Wells'in "dayısı" olduğu söylendi. Anthony'nin ikinci adı "Panter", yani Wells'in Amber için kullandığı takma addı (Amber de ona "Jaguar" adı

nı takmıştı). Bütün bu ilişkiler ağı karmakarışık görünse bile, aslında herkes açısından oldukça iyi işledi. Amber I939'da Wells'e bir mektup yazarak, gerek kendisinin, gerekse kızının bir an için bile kendilerinin "ödenen bedele değmeyecek" gibi hissetmediklerini bildirdi.

Wells 1914'te ve I920'de olmak üzere Rusya'yı iki kez ziyaret etti vc tanıştığı yazar Maksim Gorki'nin üzerinde olumlu bir izlenim bıraktı. Ama herkes bu kadar yüce gönüllü değildi. Lenin kısa bir görüşmeden sonra, onu "rezil bir burjuva ve küçük cahilin teki!" olarak nitelendirdi. Kendi payına Wclls dc her du varda ve ilan tahtasında görünen Kari Marx'ın kişiliği etrafında örülmüş kültten hoşlanmadı:

Marx'ın yüzünün üçte ikisi sakaldır, her türlü normal icraatı-herhalde olanaksız kılmış kocaman heybetli, karışık ve yeknesak bir sakal. Bir adamın yüzünde kendiliğinden bitecek türden bir sakal değil, özenle büyütülmüş, üzerine titrenmiş ve ataerkilce dünyaya dayatılmış bir sakaldır bu. Anlamsız gürlüğüyle aynen

Das Kapital gibidir ve yüzün insani kısmı sanki marazi uzantının insanoğlunu nasıl etkilediğini görmek istercesine ona baykuş gibi tepeden bakar. O sakalın her yerde karşılaşılan görüntülerini gittikçe daha asap bozucu buldum. Karl Marx'ı tıraş olmuş halde görme yönünde kemirici bir arzu gelişti içimde.
Wells açısından Rusya'ya ikinci gezinin öne çıkan olayı, kendisinden bekleneceği üzere, sevgililer kervanına bir yenisini kat maktı. Bu kadın, tercümanı Barones Moura Budberg'di (1892-1974). Barones iki kez evlenmişti; önce çarlık döneminin diplo matı Kont Johann Benckcndorf'la, ardından onun I9l9*da devrim makamlarınca kurşuna dizilmesinden sonra Baron Nikolay von Budberg-Bönningshausen'le. Ayrıca (kendisini Wells'e tavsiye eden) Maksim Gorki'yc vc çok satan Bir Gizli Ajanın Anıları (1932) adlı kitabın yazarı İngiliz casus Sir R. H. Brucc Lockhart'a farklı zamanlarda metreslik etmişti. "Rusya'nın Mata Hari'si" olarak anılırdı. MI5 dosyasında "çoğunlukla cin olmak üzere hayret edilecek miktarda içki içebildiği" kaydı vardı. Daha 1951'de Sir Anthony Blunt'ın bir komünist olduğunu Mlö'ya çıtlatan oydu. Seçkinliğini belirtmeye dönük bir diğer savı ise Li beral Demokratların lideri Nick Clegg'in büyük teyzesi oldu ğuydu. H. G. Wells'ten yirmi dört yaş küçük olmasına karşın, aralarındaki ilişki gelgeç bir gönül eğlendirme değildi. Karısı Jane'in 1927'deki ölümünden sonra, en yakın kadın dostu olan Moura için daha sonraları şunu itiraf cdecekti: "O gerçekten sevdiğim tek kadındı." Moura da ona aynı ölçüde tutkundu. Somerset Maugham "göbekli, tükenmiş yazar"da ne bulduğunu sorarak onu sıkıştırdığında, şu karşılığı vermişti: "Onda bal kokusu var."

Wells kişisel yaşamında hiçbir yavaşlama belirtisi göstermezken, bir yazar olarak olağanüstü üretkenliği de bundan aşağı kalmadı. Elli yılı kapsayan kariyeri boyunca, 130'dan fazla kitap yayımladı. Yaşlandıkça siyasal ve sosyal

felsefesi yumuşamak yerine daha da aşırıya vardı. Sonraki kitapları bir tür ütopyacı otoriterlik (öjeniğin sıkı bir destekçisiydi) ile katı bir "hepimiz mahvolduk" kötümserliği arasında gidip gelir oldu. Uluslararası düzeyde çok satan kitaplar arasına giren Tarihin Arta Hatları (1920) kurmaca olmayan en güzel eseridir; modern dünyayı "eğitim ve felaket arasında bir yarış" olarak nitelendirir. WelIs dünya hükümetinin hararetli bir savunucusuydu; hem Theodo-
re vc Franklin D. Roosevclt'lc, hem de Lenin ve Stalin'le görüşmüş olmasından dolayı konuyu bilen biriydi. Başından itibaren gerek komünizmi, gerekse faşizmi reddetti; günümüzde çok az kişi onun siyasal felsefesini ciddiye alıyor olsa da, en azından Nazilcr aksi kanıdaydı. Tasarlanan Britanya işgalinden sonra tasfiye cdilecek aydınlara ilişkin kara listenin başındaki isim H.G.Wells'ti.

Büyük cinsel özgürlüğe dair bütün sözlerine ve burjuva evlilik kurumundan bir sosyalist olarak hazzetmemesine karşın, Wclls yaşamının büyük bir bölümünde mutlu bir evlilik sürdü.

Otobiyografi Denemesi adlı kitabının son cildi 1984'te, sevgilile
rinin sonuncusunun ölümünden sonra yayımlandı. Burada daha genç ve ateşli sevgililerinden biri uğruna Jane'i ve aile yaşamının sıkıcılığını bırakmayı sıklıkla istediğini, ama onun kararlı biçimde hep yanında bulunacağını, gerçek bir dost olarak onsuz yapa mayacağını bildiğini itiraf ediyordu. Tanıdığı diğer kadınlar için böyle bir durıım söz konusu değildi: "Öptüğüm, asıldığım, kucakladığım ve birlikte yaşadığım kadınlar asla duygusal yaşamıma içtenlikle ve derinlemesine girmediler." Metresleriyle seks

"hayatında aşağı yukarı birçok meşgul erkeğin hayatı açısından olta balıkçılığının ya da golfun tuttuğuna yakın" bir yer tuttu. Bu ifadenin cinsel özgürlüğe dayalı yeni bir dünya düzenine uy gun bir misyon açıklaması olduğu pek söylenemez; daha ziyade bir adamın pastasını alıp yemesinden söz etmesine benzer. Jane'in Wells'i bağışlayarak kaçamaklarına katlanmasının sebebi gerçek bir tehdit oluşturmamasıydı. "Dünya adamı", "geleceğin kahramanı" her zaman ancak onun verebildiği duygudaşlık, destek ve özendirme için eve gelmekteydi. Bizzat Wells bir kere sinde şunu itiraf etmişti:

Dine bel baglayamam. Tanrı'da uyluk yoktur, hayat yoktur. İnsan gecenin sessizliğinde onu çağırdığında, yüzünü çevirip "Derdin ne, canım?" demez.

Colette: Kızına "Fare" Diyen Anne

Yetenekli bir kocanın kariyerini vc azgın cinscl iştahını desteklemek üzere fedakârlıkta bulunan eş konusu bildik bir hikâyedir. Peki, yerler değiştiğinde ne olur? Bertie yerine Jane evliliği kale me alsaydı ne yazardı acaba? Colettc'in (1873-1954) eserlerini okumak Fransa'daki ergen kızlar için neredeyse yetişkinliğe ge çiş töreni gibidir. Elliyi aşkın romanında dişice aşkın karmaşala rını öylesine bir keskinlikle ve şaşırtıcı özgünlükle ortaya koyar ki, onların yanında H. G. Wells'in sosyal romanları alicenap bir aşırı övgü gibi kalır. Kadınların cinselliğini anlamak isteyen bir erkek için Colette kusursuz başlangıç noktasıdır. Tezgâhını çok başlarda kurmuştur. Daha küçük bir öğrenciyken, oğlanlar gibi soyadıyla anılmasına karar verdi. Sidonie-Gabrielle olan ilk adı Burgonya'daki arkadaşlarından hiçbiri tarafından kullanılmadı vc yirmi yaşında Henri Gauthier-Villars'la evlendiğinde de bu alışkanlığını sürdürdü. Ondan on beş yaş büyük olan ve edebiyat heveslisi bir sanat eleştirmeni olan kocası, iyi bir yazar olduğunu hemen fark ederek, onu "Claudine" adlı karakterine dayalı bir dizi roman yazmaya özendirdi; hatta gerekli sayıda sayfa yı kaleme alana kadar odasında kilitli tutma yoluna bile gitti. Kocasının "Willy" takma adıyla yayımlanan bu romanlar çok satanlar arasına kolayca girerek, kız öğrenciler arasındaki lezbi- yen ilişkileri örtük biçimde dile getiren bölümleriyle Fransız toplumunun içini gıcıkladı.

"Willy" adının arkasına saklanan kocasının da serüvenli bir cinsel yaşamı vardı; bir dizi genç sevgilisini alenen eve getirmekteydi ve en azından bir kez Colette'in belsoğukluğu kapmasına yol açtı. Colette 1906'da onu

terk etti, bir aktris olarak geçimini sağlamaya başladı ve daha çok “Küçük Hanım” olarak bilinen ve aristokratça tavırlarıyla tanınan Belboeuf markizi Mathilde de Morny’yle sıkı fıkı bir lezbiyen ilişki kurdu. Colette ve Küçük Hanım birlikteliği bir skandala dönüştü. 1907’de Mısır Diifü oyunu gösterime girdiğinde, ikilinin sahnede göğüslerini açıp öpüşmeleri galeyana yol açtı. Paris’ten kaçan Küçük Hanım, Willy’den boşanan Colette’e romanlarını yazabilmesi için Bretanya’da bir ev satın aldı (Maalesef Willy’nin, ilk başarılı romanların telif hakkım elinde tutması nedeniyle Colette’in bağımsız bir gelire ihtiyacı vardı). Colette günlük Le Matin gazetesinde köşe yazarlığına başladı. Otuz yedi yaşındayken yirmi dört yaşındaki Auguste Heriot’ya âşık oldu; ama 1912’de onu terk ederek, Le Matiriin varlıklı yayın yönetmeni Baron Hcnri de Jouvcncl’lc evlendi. O da ilk kocası kadar sadakatsiz çıktı. Ertesi yıl ondan olan kızı Bel-Gazou’ya “fare” adını takacak kadar so ğuk davrandı. Anne olması kariyerini kesintiye uğratmayacaktı. “Erkeksi damarım beni mutlu vc sevecen bir ebeveyn konumu na yükselen yazarın vasatltğa düşme tehlikesinden korudu” diye yazdı. Bel-Gazou bir dadının bakımına bırakıldı: Colette’in altı ayı onu görmeksizin geçirmesi olağandışı değildi. Kız sekiz yaşında yatılı okula gönderildi ve Colette’in bir arkadaşının açıkladığı gibi “başta sevgi görme isteği olmak üzere her türlü zaaf yasaklandı ona.”

Henri de JouvenePin Bertrand adlı ergenlik çağında bir oğlu vardı. On altı yaşına vardığı 1919’da Colette tarafından baştan çıkarıldı. Kırk dokuz yaşındaki Colctte’e haksızlık etmemek açı sından, cinsclliği tanıması için ilk başta iki fahişe tuttuğunu, ama gencin

işi beceremediğini belirtmek gerekir. Colette sebat ederek, profesyonellerin altından kalkamadığı sorunu çözdü- Bertrand daha sonraları üvey annesini "çetin, öbür, ehil ve doyurucu" olarak nitelendirecekti. Colette kendi adına Bertrand'ın babasına olan aşkından geri kalmadı, ama kocası işiyle ve met- leşleriyle meşguldü. Sonunda ondan boşanmasına karşın, sevgi lisi üvey oğluyla birlikte yaşamayı sürdürdü; bu ilişki onun yirmi üç yaşına varmasına kadar devam etti. Colette yaşlılığı savuş turma çabasıyla çılgınca bir perma yaptırdı ve 1920'lerde daha deneme aşamasında sayılacak bir ameliyatla yüzünü gerdirdi. Bir arkadaşına yaşamın sırrını şöyle açıklamıştı: "Geçici bir ayartıcı şeyle yetinmek ve onu tatmin etmek. İnsan belirli bir an da kucağında tuttuğu şeyden başka neye emin olabilir ki?"

1935'te son evliliğini kırk beş yaşındaki Maurice Goudeket'le yaptı. Kocası kısa sürede paraları tüketti ve çok geçmeden ikinci el çamaşır makineleri vc tuvalet açma araçları satıcılığına başladı. Colette kitaplarından sağladığı gelirle onu destekledi. Son kocası da diğerleri gibi sevgililer edinmekle birlikte, 1954'te seksen bir yaşında ölmesine kadar ona ilgi gösteren erkekleri kıs kandı. Sadakatsizlikleri asla Colette'in canını sıkmadı. Araların daki ilişkide dizginlerin kimin elinde olduğunu biliyordu. Cin sellikle ilgili hiçbir şeyin hilesiz olmadığını anlamıştı. Bir arkada şına açıkladığı gibi, Maurice'in onunla birlikte yaşamayı sürdür mesi "onu şoka uğratan erkeksi cinsel gücü"nden dolayıydı. "Başka bir kadınla yattığında kadınsı olan birini seçiyor; ama böyle bir kadınla birlikte yaşamayı beceremez."

Marie Bonaparte: Bonaparte Soyunun Son Temsilcisi

Marie Bonaparte (1882-1962) açısından sorun yaratan şey er keksi cinsel gücün yokluğuydu - ama onda değil, kocasında. Napolyon'un üçüncü kuşaktan yeğeni olan Marie, Bonaparte soyunun son temsilcisiydi. Yunanistan prensi Georgios'la evlili ği Danimarka, Rusya ve Büyük Britanya kraliyet aileleriyle akraba olmasını sağladı {Prens Philip'in teyzesiydi). Prens Georgi- os uzun boylu, sarışın ve yakışıklıydı; ama nişanlılık dönemle rinde Marie'yi öpmeye bile kalkışmadı. Marie Önce bu davranı şını iffetli ve terbiyeli olmasına bağladı. Düğün gecesi gerdeğe girmeyi beceremeyen Georgios, bir moral desteği konuşması için hemen amcası Waldemar'in yatak odasına koştu. Evliliği tama

ma erdirme yoluna ilişkin talimatlarla geri döndüğünde, "En az senin kadar bu işten nefret ediyorum, ama çocuklarımızın olmasını istiyorsak bunu yapmak zorundayız" diye itiraf etti, karısına. Balayına çıktıklarında, Waldemar Amca yararı olacağı düşüncesiyle onlara eşlik etti ve Georgios üç gün sonra onun ayrılması üzerine ağladı. Ancak amca çok geçmeden geri geldi. Ma rie ondan yakayı sıyırmanın mümkün olmadığını anlayınca, amcanın refakatinden keyif alma yolunu tuttu. Georgios"un bakış ları altında onu ateşli biçimde öpmekten kaçınmadı, Bazen iki kocası olduğunu belirterek işi şakaya vurmaktaydı; ama Georgios'un bir kocadan çok bir kardeş olduğu kanısındaydı. Marie

genç kızken babasının sekreteriyle bir kaçamak yaşamıştı; Leandri adlı bu adam daha sonraları

Marie'nin kendisine yazdığı aşk mektuplarıyla ona şantaj yaptı. Umut verici olmaktan uzak böyle bir başlangıçtan yılmayan Marie, aralarında Fransa başbakanı Aristide Briand olmak üzere yaşamı boyunca başka birçok sevgili edindi; ancak bu ilişkilerin hiçbiri ona maddi tatmin ge tirmedi.

Marie gençliğinde babası Prens Roland'a doktorluk eğitimi görmek istediğini bildirdi. Röland bunu aristokrat bir kadın için yakışıksız bir seçim olarak gördüğü için yasakladı. Ancak anatomi üzerine çalışabilmesi için, yatak odasında bir insan iskeleti bulundurmasına izin verdi. Genç kadına kâbuslar yaşatan iskelet, rüyalarında ona saldıran bir Hindu mumyasına dönüştü. Marie iskeletin ölü annesinin bilinçaltı bir simgesi olduğuna ve korkularını alt etmek için odasında tutması gerektiğine karar verdi. Nevrozu daha da yoğunlaştı: Mikroplar barındırdığı dü şüncesiyle yatak odası perdelerini söktürdü ve içerideki oksijeni emip tüketeceği kokusuyla şömine yakamaz hale geldi.

Doktor olması yasaklanan ve seksten zevk almamasını ilginç bulan Prenses Marie, cinsel soğukluk konusunda uzmanlaşma düşüncesine kapıldı. Ölümünden önce birkaç ay yatalak kalan babasının başucunda oturup ona sakince psikoloji kitapları okudu. Özellikle Freud'un eserlerini heyecan verici buldu ve 1924'te üstat tarafından analiz edilmek üzere Viyana'ya gitti. Bu girişim daha sonra bir psikanalist olmasının yolunu açtı.

Frcud'un üzerince çalışacağı bolca malzeme vardı. Marie annesini daha ufak bir bebekken kaybetmiş ve çocukluğu yalnız geçmişti. Hizmetçilercc büyütülürken diğer çocuklardan uzak tutuldu; çünkü ninesi Prenses Bonaparte çok fazla arkadaş edin menin avamca olduğu

kanısındaydı* Marie (irrasyonel bir düğme korkusunıı da kapsamak üzere) bir dizi fobi, ayrıca dehşet verici suçlarla ilgili olarak eline geçen her türlü şeyi, özellikle Karındeşen Jack'in kurbanlarına ve bombalarla insanları hava ya uçuran anarşistlere dair haberleri okuma gibi sağlıksız bir merak edindi. İlk cinsel zevk anısı, dadısının onu ayaklarının üstüne bindirerek sertçe yukarı aşağı hoplatmasıydı; Freud'a açıkladığına göre, yetişkinliğinde böyle bir zevki hiç yakalamamışa. Buna dadısının bir seyisle cinsel ilişkiye girmesine ilişkin bastırılmış bir anının yol açmış olup olmayacağını kurcaladı; ama Freud aslında bir lezbiyen olduğu ve kocasının muhtemelen bir ho moseksüel olmasının durumu daha da kötüleştirdiği görüşünü ileri sürdü. Marie cinselliği konusunda saplantılı hale geldi ve hatta söz konusu seyisi buldurarak, kendi çocukluğunda gözünün önünde seks yapmış olmasının mümkün olup olmadığını sordu. Adanı böyle bir olayın yaşandığını itiraf etti.

Kendince artık akimın başına geldiğini düşünen Marie 1926'da Paris Psikanaliz Demeği'nin kurucuları arasında yer aldı vc bizzat hastalara bakmaya başladı. Alışılmamış yöntemleri vardı. Hastaları dinlerken tığ örerdi, analiz işlemini bahçede ya pardı ve müşterilerini özel şoförlü şahane arabalarla aldırırdı. Tatil için Atina'ya ya da Saint-Tropez'e gittiğinde, bazen hasta larım da yanında götürdüğü olurdu. Çocukluğunda Bois de Boulogne'daki erkekler teşhircilik yaparak onu ürkütmüşlerdi. Korkularıyla yüzleşmek için, travmayı geçirdiği yere düzenli olarak giderdi. Bir adam teşhirle sarkıntılık etmeye kalkıştığın da, dosdoğru üzerine yürür ve kartvizitini eline tutuşturarak şöyle derdi:

“Kapat oranı, beni ilgilendirmiyor! Ama lütfen yarın gelip beni gör. Seninle konuşmak isterim.” Paris’in kalburüstü bir akademisyeni analiz için yanına geldiğinde, kızının banyoda sabuna dokunma fobisinin aslında teslislerine masaj yapma isteğiyle alakalı olduğunu bildirdi. Apışıp kalan profesör dehşet içinde odadan fırlayıp kaçarken, Marie koridorda onu kovalayarak, “Fakat böyle davranamazsınız” diye bağırdı.

Marie Bonaparte’ın az sayıdaki işe yarar başarılarından biri, topladığı 243 kadında klitoris ile vajina arasındaki açıklığı ölçmesi ve aşırı ayrıklık durumunda orgazma ulaşmanın mümkün olmayacağı sonucuna varmasıydı. Marie kendi anatomik yapı sından hareketle bu sorunu kendisinin de yaşadığına kanaat getirdi ve klitorisini vajinasına yaklaştırmak üzere gönüllü bir ameliyat yaptırdı. Bunun bir sonuç vermemesi üzerine ikinci kez masaya yattı, ama yine bir düzelme olmadı.

Sigmund Freud’la hekim-hasta ilişkisini sıkı bir dostluğa dönüştüren Marie Bonaparte, İngiltere’ye gitmek üzere Avustur ya’dan kaçışı sırasında ona maddi yardımda bulundu. Araların da mesleki bir işbirliği de gelişti ve onun vajina orgazmının kli torisi kapsayan orgazmdan daha üstün ve daha doğal olduğu yolundaki tartışmalı inancını saygıyla karşıladı. Freud’a içinden öz oğlu Pctros’la ensest ilişkisine girme dürtüsünün geçtiğini iti raf etti ve ondan böyle bir işe kalkışmaması öğüdünü aldı. Gö nül ilişkisinin olduğu rakip bir analiste danışmaya gittiğinde, Freud’a “analitik sadakatsizlik” ettiğini hemen itiraf etti ve on dan dürtüsüne uyma iznini alınca, öylesine bir suçluluk duygu suna kapıldı ki kustu. Marie ve Freud’un ortak bir yanı da kö
pek sevgisiydi ve Freud ona bir Çin köpeği hediye

etmişti. Marie hayatında başka bir endişe kaynağı olan kendi köpeği Topsy üzerine dört kitap yazdı: Köpeğinin bir gün öleceği düşüncesi onda dehşet uyandırırdı. Freud'la birlikte farklı hayvan türleri arasındaki sevgjyi analiz etmeye epey zaman harcadı. Topsy'i konu alan kitapları dışında, kadın cinselliği üzerine bir incele meyi ve bir nekrofil olduğuna inandığı Edgar Allan Poe'nun eserleri üzerine 700 sayfalık bir psikanaliz yorumunu yayımladı.

Marie 1962'deki ölümüne kadar analistliği sürdürdü. Üstlen diği son resmi görevlerden biri, yeğeni olan Yunanistan kralı Paulos'u İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in 1953'teki taç giyme töreninde temsil etmek oldu. Yanında oturan beyefendiyle sohbete girerek, onu analiz etme önerisinde bulundu. Öneriyi kabul eden ve törenin geri kalan bölümü boyunca onunla derin bir ko nuşmaya dalan bu kişi, Fransa'nın gelecekteki cumhurbaşkanı François Mitterrand'dı. Freud'un en ünlü beyanlarından biri Marie'yle ilgiliydi: "Cevabı asla bulunamamış olan vc benim de kadın ruhuna dönük otuz yıllık araştırmalarıma rağmen henüz cevabını veremediğim büyük soru 'Bir kadın ne ister?' sorusu dur." Rumen heykeltıraş Coıistantin Brancusi 1920'de kendi ce vabını ortaya koydu. Marie Bonaparte'ı heykelde ölümsüzleştir mek üzere yaptığı portresinin üzerindeki perdeyi Paris Salo- nu'nda açtı. Prenses X adını verdiği heykel devasa bir bronz fal- lustan ve testislerden ibaretti.

Alfred Kinsey: Penis Ölçer

Organın kendisi 40,5 cm uzunluğundaydı. Bunu herhalde büyük ilgiyle karşılamış olabilecek Amerikalı akademisyen Alfred Kinsey (1894-1955) ömrü boyunca 5 binden fazla penisi Ölçtü. Ortaya çıkan boyutlar özenli bir bilimsel inceleme olan İnsan Erke ğinde Cinsel Davranış (1948) adlı kitabında yer aldı. Kuru üsluplu, isratistiklerle dolu ve 18 bini aşkın ayrıntılı hasta geçmişine dayalı kitabın dağıtımını yapan tıp yayınevi ancak 5 bin civarın da bir satış bekliyordu. Oysa kitap, çok satanlar listesinde dosdoğru ilk sıraya yerleşerek, yüz binlere varan bir satışa ulaştı. Arama zahmetine girenler için, Amerikalıların seks yapma tarz ları, kimlerle ne kadar sıklıkla cinscl ilişkiye girdikleri ya da cinsel ilişkide hangi vücut kısımlarının devreye girdiği konusunda akla gelebilecek her türlü tuhaf ayrıntıyı metne serpişmiş olarak bulmak mümkündü.

Kinsey'in ilham kaynağı Seks Psikolojisi Üzerine İncelemeler (1921) adlı kitabıyla seksin akademik araştırma açısından uygun bir konu olarak benimsenmesini sağlayan öncü seksolog Henry HavcLock Ellis'ti (1859-1939). Ellis "homoseksüel" terimini ortaya atan kişiydi ve Freud'un ünlü sorusuna cevap niteliğinde,"Kadınların beyinleri bir bakıma ... rahimlerindedir" diyerek, {tartışmalı) saptamasını ortaya koymuştu. Ama kendisi cinscl tccrübc açısından olağanüstü ehliyetsiz sayılırdı. Altmış yaşına kadar iktidarsız biri olarak kaldı ve evliliği boyunca gerdeğe girip girmediği kuşkuludur. Karısı Edith onun penisinden "mübarek hayalet" diye söz ederdi ve bir maden ocağı kazasından sonra iktidarsız kalmış bir adamla evlenen bir kadını anlatan bir roman yazmıştı.

Evliliği boyunca sayısız lezbiyen ilişkiye girdi. Henry (karısının ölümünden sonra genç sevgilisi Françoise Delisle'nin yardımıyla) nihayet seksin esasını kavrayınca bayağı bir alışkanlık edindi. O zamana kadar mastürbasyonu tercih etmişti. En uyarıcı bulduğu şey ise idrarını yapan bir kadının görüntüsüydü; bu durumu çocukken bir Londra parkında annesini sıkışmış halde görmesine bağladı.

Kinsey de yarak odası hazzını geç almıştı vc Havelock Ellis gibi, kişiliğinde katı bir dinsel terbiyenin yara izleri vardı. Çocukluk döneminden nefret etmekteydi. Bir marangozun oğlu olarak, aşırı yoksulluk içinde büyüdü; geçirdiği raşitizm omur gasında bir çifte eğrilik yarattı. Çocukken sıkça hasta düşen bi riydi ve bütün bildik çocukluk hastalıklarının yanısıra ateşli ro matizmaya ve tifoya yakalandı. Okuldayken giysilerinin aşırı yamalı olması nedeniyle alaylara maruz kaldı. H. G. Wells'in başına geldiği gibi, herkes Alfred'in genç yaşta öleceği kanısın daydı ve hastalıklar sırasında sıklıkla okula gidemediği için çok az arkadaşı oldu. Gençliğinde yaşadığı perişan yoksulluk onda ömür boyu sürecek bir borçlanma korkusu uyandırdı ve çocuk ken sofrada çoğu kez bulabildiği tek yiyecek olan patatese karşı kızgın bir nefret duygusu edindi.

Babası Alfred Senior bağnaz bir dindar ve bir zorbaydı. Her Pazar günü bütün aileyi peşine takarak, sonu gelmez üç kilise ayinine ve ayrıca Pazar okuluna götürürdü. Kutsal sayılan o günde evde hiçbir eğlenceyc ya da uğraşa, gazete okumaya bile izin verilmezdi. Sütçünün eve süt bırakması yasaktı ve Bayan Kins-ey Pazar öğünlerinin bütün yemeklerini bir gün önceden pişirmek zorundaydı. Alfred'in halası Pazar günü piyano

çaldığı gerekçesiyle aile evinden kovulmuştu. Komşuların gevşek ahlak lı olmasından kuşkulanan baba, dükkân sahiplerinin küçüklere sigara satıp satmadığını anlamak için oğlunu yem olarak kulla nırdı. Sekse dönük bütün göndermeler tabuydu, evde hiçbir yetişkin çıplak görülmezdi ve Alfred'in kızlarla görüşmesi yasaktı.

Kinsey sonunda kaçış yolunu (babasının isteğine karşı çıkarak) biyoloji Öğrenimi görmede buldu. Bilimsel kariyerinin ilk yirmi yılı boyunca bu kibar ve utangaç adamın bir cinsel devrimin önündeki setleri yıkacağının hiçbir emaresi yoktu. Aksine, Kuzey Amerika mazı arıları konusunda dünyanın önde gelen uzmanı olma gibi bir şöhrete sahipti. Harvard'dan doktora diplomasını aldıktan sonra, ABD'yi dolaşarak otuz altı eyaletten 300 bin arı toplandı ve kutularla Boston'a postaladı. Birçoğunun bı raktığı yumurtaların yerine varmadan açılması posta idaresinde bir kaos yarattı. Kinsey her bir arıda yirmi altı ayrı ölçüm yapa rak, bilim dünyasının bilmediği yetmiş yeni türü saptadı. Her şeyi her zaman saplantılı biçimde yapardı -toplamayı sevdiği zambakların 250'yi aşkın türünü bahçesine dikti; ev yapımı ki limleri herkese göre iki kat kalınlıkta örerdi; daha bir izci çocukken yedi yıla değer liyakat nişanını sadece iki yılda elde etti. Aşı rı ayrıntılı ve titiz araştırma yeteneği, arılardan sıkılarak insan lara ilgi duymaya başladığında çok işine yaradı.

Kinsey'in erkek cinsel davranışına ilişkin incelemesini izleyen insan Dişisinde Cinsel Davranıp (1953) aynı şeklide hemen çok satan kitaplar arasına girdi. Çıplaklığın lanetli sayıldığı ve seksin hiç konuşulmadığı bir ailede büyümüş olmasından dolayı, lisans

öğrencilerinden birçoğunun tıpkı kendisi gibi cinsel ihtiyaçları konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığının farkına vardı.

Ayrıca bastırılmış cinsel dürtülerin psikolojik zarar verdiğini zamanla anladı. Diğer her şeyde olduğu gibi, konusuna dönük ilgisi bütün zamanını aldı. Her gün muntazaman on altı saat ça lışması, karısını soğuk bir alaycılıkla şu dokundurmada bulun maya yöneltti: "Kendisini seks konusuna kaptırmasından beri Alfred'i gcccleri artık pek göremiyorum.'

Kinsey'in dünyayı cinsel cehaletten kurtarma kampanyası kendi yatak odasında başladı. Clara McMillen'le -her zaman kullanılan adıyla "Mac"- 1921'deki evliliği ancak birkaç ay sonra tamamına erdi. Bunda kocanın olağandışı Büyük penisinin ve karının kısa endamının bir payı olabilir; ama iki tarafın da en iyi başlangıcı yaptığı pek söylenemez. Balayı için zorlu bir dağ tırmanışı seferine gittiler ve seks yönündeki ilk girişimleri bir dağ yamacında yakalandıkları fırtınanın ortasında oldu. Kinsey Enstitüsü'nün tedricen incelemeye açtığı kişisel belgelerden şimdi Kinsey çiftinin evlilikte ve cinsel yaşamda H. G. Wells'in ancak hayalini kurabileceği bir yolla kurtuluşa vardığını biliyoruz. Çıplaklığı seviyorlardı ve rahatça yapabildikleri her durumda elbiselerini çıkarıyorlardı. Kinsey'in 1947'de kurduğu Seks, Cinsiyet ve Üreme Araştırmaları Enstitüsü'ndeki meslektaşlarıyla et kileşimli açık evliliklere dayalı bir sistemi uygulamaya koydular. Alfrcd'in erkek ve kadın birçok meslektaşıyla gelişigüzel ilişkisi vardı. Personelinden bir sürü kişi de Clara'yla yattı. Chicago'yaı bir araştırma gezisi sırasında homoseksüel dürtülerini açığa vurmanın bir yolunu bulmaktan memnun kalan Kinsey, kentin eşcinsel

topluluğu arasına karışarak sıklıkla tuvaletlerde erkekler le buluştu. Erkek erkeğe ilişki tabusunu açık konuşulur hale getirmeye özellikle hevesliydi; asistanlarından biri homoseksüellik tecrübesini hiç yaşamadığını itiraf edince, şahsen "o kutuyu çalıştırmasına" yardımcı olabileceğini söyledi.

Kinsey mastürbasyon sırasında idrar yoluna nesneler sokuşturarak, böylece hazzı ve acıyı aynı ölçüde tadarak mazoşizm denemelerine de girişti. Bu organ aradan geçen yıllarla daha az duyarlı hale gelince, gittikçe daha büyük şeyleri kullanmaya başladı. 1949'a varıldığında penisine kalemler ve hatta Önce kıl kısmı olmak üzere diş fırçaları sokabilecek durumdaydı. Vücudun da delikler ve kesikler açmayı da denedi; bu uğraş banyoda bir çakı kullanarak kendisini başarıyla sünnet etmesine kadar vardı. Kinsey kendisini "şoka uğramaz" diye nitelendirmekten gurur duyardı. Kendi araştırmacılarını da alıştırmaya çalıştığı üzere, onun için kilit mesele veri toplamaktı: "Biz olguları kayda geçiren ve bildiren kişileriz - tanımladığımız davranışların yargıçları değil." Vardığı sonuçlar çoğu kez tartışmalıydı; Amerikalı erkeklerin neredeyse yarısının bir homoseksüel deneyim yaşadığı nı, evli erkeklerin neredeyse yarısının eşlerini aldattığını ve evli kadınların dörtte birinin cinsel yaşamlarını doyumsuz bulduğunu bildirdi.

Kinsey'e göre, oldukça yüksek sayıda insan —ya da hayvan- tarafından uygulandığı sürece, her şey "biyolojik bakımdan normal" sayılırdı. Casanova'nın ya da Cora PearPün başından geçenleri ilginç ama sıradan bulurdu herhalde. Bir keresinde "tek sapık cinsel eylemin yapılamayacak şey" olduğunu söylemişti. Bu

1950'ler açısından akıllara durgunluk verecek bir görüştü ve toplumlunuzun hâlâ sersemliğini hissettiği tutum değişiklikleri nin önünü açtı. Günümüzün seks anlayışı -mastürbasyonun kötü ya da zararlı sayılmadığı, homoseksüelliğin yaygın olduğu ve cinsel ilişkiye girmenin baştan çıkma anlamına gelmediği bir ortam- Kinsey'in çalışmalarına çok şey borçludur. O dönemde birçok kimsenin "anormal" gördüğü davranışları belgeleyerek vc aslında ne kadar yaygın olduklarını göstererek, seksin sıradan yaşamın herhangi bir öğesinden ibaret görülebildiği bir kültürün yaratılmasına katkıda bulundu.

Tallulah Bankhead: 500 Sevgilisi Olan Bücür

Bazı insanlar cinsel arzularından utanmalarına gerek olmadığını anlamak için Alfred Kinsey'in ortaya çıkmasını beklemedi. Bunlardan biri de 500'den fazla sevgilisinin olmasıyla böbürlenen aktris Tallulah Bankhead'di (1902-1968). Kinsey raporu yayımlandığında, anlatılanların hepsini önceden görmüştü: "Güzel doktorun klinik notları benim için modası geçmiş şeyler" diye yorumda bulundu.

Tallulah genç bir kızken kısa boylu ve tombuldu; ağırlığı neredeyse 65 kiloyubulurken; boyu-ancak 1,55'ti. Ama on-beş yaşına vardığında çocukluktan gelen yağları yeterince erittiği için, doğum yeri olan Alabama'nın Montgomery kentindeki bir güzellik yarışmasını kazandı. Bu başarı onu New York'un yolunu tutmaya ve bir aktris olarak şansını denemeye yöneltti. Ardından elliyi aşkın tiyatro oyununda ve on sekiz filmde rol aldı; beyazperdede son kez Batman serisinin bir 1967 çekiminde "Kara Dul" karakteri olarak göründü. Mesleğinin daha başlarında eğ lenceye düşkünlüğüyle nam salarak, düzenli bir kokain ve mari huana kullanıcısı haline geldi. Uyuşturucu kullanma konusunda küçük burjuva korkuları olarak gördüğü tavra kızmasına kar

şın, buna mizahla karşı çıkma yolunu seçti: "Kokain bağımlılık yaratıcı değildir" dedi, "öyle olsa bilirdim, çünkü yıllardan beri kullanıyorum." Seks konusunda söylenenlerden de aynı ölçüde gına getirdi. Bir keresinde kendisine on iki yaşmdayken babasının garajı önündeki yolda tecavüze uğradığı söylentisinin doğru olup

olmadığı soruldu. “Evet, korkunçtu, gerçekten korkunçtu” diye karşılık verdi. “Anlayacağınız, araba yolumuzda çok fazla çakıl vardı.”

Broadway'daki kariyerinin ilk yıllarında bir dizi yanlış çıkış yaptı; ama 1923’te Londra’ya giderek, Dansçılar oyununda West End sahnesinin hoş tavırlı duayeni Gerald du Maurier’le karşılıklı oynadı. Işıltılı saçları, boğuk sesi ve kıvrak taklaları bir anda yıldız olmasını sağladı. Yazar ve aktör Emlyn Williams sesinin “seks yaparken insan sesinin boğulmaksızın ulaşabileceği bir derinlikle tizleştiğini” yazdı. En sadık hayranlan onun “Galeri Kızlarlaydı; Doğu Londra’dan gelme bu genç grup ne zaman ağzından bir söz çıksa tezahürata başlayarak ayaklarıyla yeri dövüyor ve sahneye çiçekler fırlatıyordu. Yazar Arnold Bennett büyülenmişti:

Bildik yıldızlar “alkış” alır. Tallulah’ın aldığı bir “alkış” var sa, duyulduğu pek söylenemez; duyulan şey sadece müthiş, çılgınca, tutkulu, isterik bir uğultu vc çığlık. Bunu ancak Mezmur yazarının deyişi tarif edebilir: “Rab bir bağırışla göğe yükselir.”

Winston Churchill gösterilerinin bir müdavimiydi. Çok geçme den “Tallulah yapmak” diye bir fiil ortaya çıktı. Bir Amerikalı muhabire bunu şöyle açıklamıştı: “Burada benim ‘Tallulah’ yapmamdan hoşlanıyorlar. Yani, dans etmemi, şarkı söyleme mi, hoplayıp zıplamamı, saçlarımı savurmamı ve delidolu işve ler yapmamı seviyorlar.” Zaferlerle ve aşırılıklarla dolu sekiz yıldan sonra ABD’ye döndüğünde, onu “yeni Dietrich” yapma yı tasarlayan Paramount’la bir sözleşme imzaladı. Yapımcı fir ma tasarıyı yüzüne gözüne bulaştırdı. Sinemanın yapısında onu canlı haliyle seksi ve güzel kılan şeyi yansıtmakta yetersiz kalan bir yön vardı. Gerçi ara sıra filmlerde oynadı, ama 1930’lar ve 1940’lar boyunca en iyi işlerini Broadway sahnelerinde sergiledi.

Tallulah biseksüel olmakla birlikte, bir lezbiyen

olamayacağını, çünkü böyle kişilerin "mizah duygusundan yoksun" olduğunu belirterek takılmaktan hoşlanırdı. Âşık olduğu biriylc asla orgazma ulaşamayacağını röportajlarının birinde ağzından kaçırdı. Gerçekten sevdiği tek erkek daha çok "Naps" olarak anılan ve kendisi gibi biseksüel olan Napier Sturt Alington adlı bir İngiliz aristokrattı. Naps başka biriyle evlendi, bir avcı uçağı pilotu oldu ve Britanya Hava Muharebesinde öldü. Tallulah tek evliliğini 1937'de küçük rollere çıkan John Emery adlı aktörle yaptı. Arkadaşlarına onu "John Barrymore gibi aklı fikri orada" olmasından dolayı seçtiğini söyledi; ama daha sonraları "Silah hayranlık uyandırıcı boyutta olsa bile atış zayıf" diye çıtlatmada bulundu. Çocukları hiç olmadı vc dört yıl sonra boşandılar. Tal lulah otuz yaşındayken fena bir belsoğukluğu vakası, Gary Cooper'la yatmasına bağladığı bir enfeksiyon yüzünden rahmini aldırmak zorunda kaldu Hastaneden çok takatsiz ve epeyce kilo vermiş halde çıkarken, doktorunun yüzüne şöyle şarladı: "Bunun bana bir ders verdiğini bir an bile olsa akimdan geçirme!'

Kısa ve özlü esprilerin ustasıydı. Eski bir sevgilisi yanına gelip heyecanla yıllardan beri görüşemediklerinden dem vurunca, "Sana arabada beklemeni söylediğimi sanıyordum" diye sertçe çıkıştı ona. Bîr randevu ayarlarken kısa bir pusula karalardı: "Saat beşte gelip seninle scvişcccğim. Eğer geç kalırsam bensiz başla." Durmaksızın konuşurdu: Arkadaşlarından biri onu gün boyu izleyip kronometreyle süre tuttuktan sonra, 70 bin kelime konuştuğunu saptadı - aşağı yukarı bir kısa roman uzunluğunda. Hollywood tanıtım uzmanı Howard Ditz'irı bezgin bir tavır la, "Tallulah'tan

bir gün uzak kalmak kırda bir ay geçirmeye benzer" diye dokundurmada bulunmuştu. Bazen dilinin başına ciddi dert açtığı olurdu. Bir hayran dergisiyle 1932'dc konuşurken, altı aydan beri bir ilişki yaşamadığını belirttikten sonra, "Altı ay uzun, çok uzun bir süre, CANIM ERKEK ÇEKİYOR!" diye ekledi. Bu açıklama bir yıldızın "sözlü ahlaksızlığa" batma sına fırsat verildiği gerekçesiyle, Hollywood'un sansürcüsü ve ahlak bekçisi Will Hays'den sert bir azar gelmesine yol açtı.

Tallulah açıkta soyunmaya öylesine alışkındı ki, arkadaşı Estelle Winwood'u "Çok hoş elbiselerin var, ne diye bunu yapıyor sun, Tallulah?" diye sormak durumunda bırakmıştı, iç çamaşır giymemesiyle meşhurdu ve orasını burasını olabildiğince çok insana göstermekten hoşlan irdi. 1944'te Cankurtaran setinde film ekibi onun sürekli frikikler vermesinden şikâyet edince, Alfred Hicchcock'un kısa ve öz karşılığı şöyle oldu: "Bu kostüm ya da kuaför görevlileri için bir sorun oluşturur mu, bilemem."

Tallulah'la röportaj yapmak hiç kolay değildi. Time dergisi 1948'de bunu denediğinde, muhabirleri serseme dönmüş halde geri geldi. Piyano çalmış, biraz bale gösterisi sunmuş, fıkralar anlatmış, taklitler yapmış, onlara öğle yemeği hazırlamış, nane şurupları içirmiş ve ara vermeden konuşmuştu - bu arada çeşitli köpekleri, ayrıca evin içinde serbestçe dolaşan ve şampanya içmeyi öğrettiği Gaylord adlı papağanını da yanından ayırmaksızın (Bereket versin, evde beslediği aslanı Winston'u ve şempan zesi King Kong'u o sırada başından savmıştı). Her zamanki gibi sohbetin arasına serpiştirdiği hoş nükteler vardı. Bunlardan biri şöyleydi: "Hiçbir şeyi enine boyuna düşünmem, tatlım; içgüdüyle

yaparım ya da hiç yapmam. Başka birinde görünce tiksinece ğim şeyleri yaparını." Yaşını kestirmeye çalışan muhabirlerin ağzını yoklayarak laf almaya çalıştığı küçük kız kardeşi Eugeni- a iç geçirerek şöyle demişti: "Talluiah, yaşından bir yılı her dü şürdüğünde, ben de öyle yapmak zorunda kalıyorum. Buna daha ne kadar ayak uydurabileceğime emin değilim."

Kötü şöhretten farklı bir şey anlamında başarının canlanışı beklenmedik iki kesim sayesinde oldu. Talluiah 1950'de "Büyük Şov" adı verilen ve ünlüleri konu alan haftalık bir radyo sohbet programının sunucusu oldu. Dorothy Parker monologları oku yor, diğer yıldızlarla röportajlar yapıyor, Jimmy Durante ve Groucho Marx gibi komedyenlerle atışmalara giriyordu. Öngörülemeyen çekiciliğinin toparladığı program anında tuttu. Ardından iki yıl sonra Talluiah adlı otobiyografisi kısa sürede çok satan kitaplar listesinin tepesine çıktı. Büyük bölümünü teybe okuyarak yazdırdığı kitap insanda baştan sona uzun, içten, matrak vc dik başlı bir Tallulah monologu izlenimini bırakır.

Bu olumlu dönüşle ilgi odağına oturması, hızla içki vc uyku hapı bağımlılığına düşüşünü örtemedi. Bir sürü delikanlıyı asistan olarak evine aldı. "Sopacılarım" diye andığı bu gençler ge nellikle eşcinscl olmalarına karşın, çoğu kez onun yatağında uyumak zorundaydı; çünkü yalnız kalmaktan feci biçimde kor kuyordu. Geceleri oğlanlardan biri artık hap almasını Önlemek için bileklerini bantla bağlıyordu. Yıpranmasına, sıklıkla akıldışı şeyler yapmasına, çehresinin eski güzelliğinin hazin bir parodisine dönüşmesine karşın,-hâlâ mizah duygusuna sahipti, ölümüne kısa bir süre kala, yanına yaklaşan bir hayranı Tallulah Bankhead olup olmadığını

> sorduğunda, “Eh, ondan geriye kalanım, tatlım” diye karşılık verdi.
>
> Ölümünden çok sonra, gizliliği kaldırılan İngiliz resmi ev rakları Bayan Baıkhead’in edepsiz ve sapık davranışlarla Eton’daki öğrencilerin ahlakını bozduğu yolundaki suçlamalar dan dolayı 1920’lerdc MI5 tarafından soruşturulduğunu ortaya çıkardı. Rapora göre, kesin kanıt bulunamamıştı.

Ne var ki, bu bölümün özellikle Alfred Kinsey’in çalışmaları açısından kesin kanıtladığı bir şey varsa, o da en azından çarşaflara dolanılırken normal diye bir şeyin olmadığıdır. Yani, Woody Allen’in ifade ettiği gibi: “Bir erkek ile bir kadın arasında seks güzel bir şey olabilir - tabii doğru erkek ve doğru kadın arasın daysanız.”

BÖLÜM 5 Doyumsuzlar

Bana ne yediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.
JEAN ANTHELM A BRILLATSAVARIN <l755-1826>

Acaba Brillat-Savarin deve etinden ve kızartılmış gebe ağustos- böceğinden hoşlanan Aristoteles ya da alkolü vc tütünü bırak tıktan sonra yakındaki pastaneye dadanarak aç kurt gibi kekler ve turtalar yiyen Friedrich Nietzsche hakkında ne düşünürdü?
Kilerinde (bir epilepsi dermanı olarak) taze gladyatör kanı,
{sırt ağrılarını hafifletmenin çaresi olarak) tavşan testisleri ve
{boğaz iltihabı gargarası olarak) vaşak sidiği bulunduran Yaşlı Plinius söz konusu olduğunda mesele daha da çetrefilleşir.

Bu devalar saçma gibi görünse de, üstlerini çizmeden önce dikkatli olmamız gerekir. Diyetisyenlik astrofizikten daha karmaşık bir bilimdir - yediğimiz gıdaların etkileri konusunda bil diklerimiz galaksiler hakkında bildiklerimizden daha azdır.
Yediklerini öğrenmek kadar ölüleri etkili bir biçimde hayata
döndüren hiçbir şey yoktur. Bu bilgiler ünlüleri daha insanca hale getirirken, gölgede kalanlara bir ışık tutar.

Noailies Kontesi Helena: Çıplak Ayaklı Kontes

Noatlles kontesi Heleııa'nın (1824-1908) hayatı hakkında çok az şey biliyoruz, ama gıda ve sağlık teorileri hakkında epeyce şey biliyoruz. Bir İngiliz aristokrat ailenin kızı olarak, bir Fransız soylusuyla kısa süreli bir evlilik yaşadı ve tek çocuğu doğum sı rasında öldü. Dillere destan zenginliğine karşın çoğu zaman can sıkıntısı çeken Helena İngiltere, Paris, Montpellier ve Fransız Riviera'sındaki evleri arasında mekik dokumaktaydı. Kırk yaşma vardığında, yaklaşık altı yaşında bir kızın Paris sosyete ressamı Ernest Hébert (1817-1908) tarafından yapılmış çarpıcı bir portresini gördü. Resmi almak istedi, ama daha önce Baron James de Rothschild'e satıldığı bildirildi. Bundan yılmayarak, tabloya sahip olamayacağına göre, canlı öznesini edinmeye karar verdi. Maria adlı çocuğun avare İtalyan babası Domenico tarafından Paris'e getirildiğini ve adamın İtalya'ya dönüp kendi bağını kurmada kullanmayı tasarladığı iki Icese altın karşılığında kızım "evlatlık" vermeye razı olduğunu öğrendi. Adamın sadece iki şartı vardı: Kızın bir Katolik olarak yetiştirilmesi ve ona bir hizmetçi değil, bir eşit olarak davranılması. Kontes kabul etti ve Maria'nın hayatı temelli değişti.

Ayrıcalıklı ama garip bir varoluştu bu. Kontes'in belirlediği kurallar Maria'nın bütün çocukluğuna ve zaman içinde İngiliz kocasının ve iki çocuğunun hayatına da yön verdi. Onları birarada tutan şey "nine" tarafından söz verilen mirastan mahrum kalma tehlikesi ve Fransa'dan kabartmalı bir "N" harfinin basılı

olduğu bir zarfın her gelişinde aile kahvaltı sofrasına yayılan kötü bir haber gelcceği yolundaki önseziydi.

Madam de Noaillcs'mn demir kurallarından biri bol elbiseler giymekti. Bu nedenle Maria Susscx'teki bir Katolik yatılı okula gönderildiğinde, okul üniformasından bağışık tutuldu. Ayrıca sadece belirli bir kaynaktan gelen taze sütü içmek zorun daydı. Bu kaynak ise Kontes'in Downs yakınında satın aldığı kocaman bir evin ahırında tutulan kişisel sağmal inek sürüsüydü. Kontes her kış grip kapma korkusuyla İngiltere'den ayrılırdı; daha sonraları Maria'ya da sonbaharda çocuklarıyla birlikte aynı şeyi yapma talimatını verdi. Gerekçesi ise ona göre İngilte re'de haddinden fazla bulunan meşe başta olmak üzere ağaçlardan yaprakların döküldüğü bu mevsimde iklimin özellikle sağlıksız olmasıydı.

Yemek vakitlerinde Helena de Noailles'nın eksantrik yanları gerçekten öne çıkardı. Maria ve çocukları onu ziyarete geldi ğinde ancak, kendisine verilecek yemekler yarjm metreyi askın bir ipek paravanla gözlerden saklanmış tabaklarla masaya geti rildiğinde, onlarla birlikte sofraya otururdu. Bunun sebebini asla açıklamazdı. Kontes her zaman yatağının başucunda dolu bir tabanca bulundurarak uyurdu; bir otelde kalınca bile vazgeçme diği bu alışkanlığının yanısıra, enfeksiyonları savuşturmak üzere kapısına bir hevenk taze soğan asılmasını isterdi. Yatak odasına giren bir ziyaretçinin gözüne hemen ilişen bir şey, kırışıkların oluşmasını önlemek üzere alnına ve çenesine sardığı sincap tüyüyle dolu ipek çoraplardı. Bronşitten sakınmak için, art arda birkaç tabak taze ringa yumurtası yerdi. Bir keresinde Maria ve kocasına

Kontes'ten üç düzine Bordeaux şarabı ve elli adet Porto şarabı şişesinden oluşan bir hediye geldi. Alkol paketiyle bir likte iletilen talimat, Porto şarabının yalnız günbatımında biraz şeker katılarak içilmesi gerektiğiydi. Şarap Maria'nın kocası Philip'in gözetiminde hizmetçilerce evin çatısından toplanan ha fif yağmur suyuyla seyreltilmeliydi.

Helena en ufak hata karşısındaki tetikliğiyle, seksenli yaşların ortalarına kadar canlı ve enerjik bir yaşam sürdü. Anısına adının verildiği torunu, Kontes'in yatak odası kapı kolu üstün deki mavi ipek örtülerden birinin düşmesi nedeniyle hizmetçile re isterik çığlıklarla bağırdığını hatırlamaktaydı. Açıktaki pi rinçten gelen göz kamaştırıcı parıltının gözlere zarar verdiğini söylemişti Kontes. Benzer bir teori onu bütün pencere panolarının alt kısmını kırmızı camla değiştirmeye yöneltti; buna getirdiği açıklama kırmızı camın hem daha sağlıklı, hem de daha iç açıcı olmasıydı. Ve de inekler taze süt sağlamanın yanısıra havaya metan salmaları nedeniyle hayati önemdeydi, inek sürüleri her zaman evlerinin açık pencerelerine yakın yerlerde otlatılırdı. Torunu Philip'e tıp öğrenimi .görmek yerine veteriner olmasını, böylece insanlığın yararına çok daha büyük katkıda bulunacağını öğütledi. Royal Agricultural Review dergisinde "halis sütle büyüyen çocuklarıı nadiren ayyaş olduklarını" anlatan bir ma kale okuduğunu söyledi. Philip'in veterinerliği seçmesi halinde, İngiltere'deki arazilerin satışından elde edilecek paranın bir kıs mını ona verme vaadinde bulundu; aksi halde bu para muhtaç durumdaki Ermenilere dağıtılacaktı. Torun teklifi reddetti.

Bir keresinde Maria ve çocukları sosyeteyle tanışmak

üzere Fransa'nın güney kesimine çağrıldı. Onlara öğleden sonra saat beşteki çay davetlerini kabul etmemeleri yönünde sıkı talimar verildi. Kontes'in inanışına göre bu, çoğu insanın gribe yakalan dığı saatti; sebep ise başka insanların arasına karışma değil, gü nün sonunda havada tehlikeli "bulaşık mikroplar" bulunmasıy- dı. Ziyaretçilerinden biri evine yüksek topuklu ayakkabılarla gitme hatasına düştü. Kontes rica edip aldığı ayakkabıları inceledikten sonra ateşe attı. Yassı ve geniş ayakkabıların genel sağ lık için daha iyi olduğunu her zaman söylerdi ve 1866'da Medical Times and Gazette'e bir mektup yazarak, çıplak ayakla do laşmanın yararlarını yüceltti:

Çıplak ayaklı bir Iskoç dağlı kızının muhteşem yürüyüşüne ve kaslarının kıvrakça oynayışına bakın, daha sonra da ayaklarını ııç kısımları çok kısa ya da çok dar çizmeler giyen kızların azap çekmiş ayaklarıyla karşılaştırın. ... Temizliğe gelince, serbestçe hava alan ayaklar pis değildir; daha kirli çoraplar ve ayakkabılar içinde kapalı kaldıktan sonra yıkan mayan ayakların kokusu ise çok sağlıksızdır. İtalyan köylü çocuklarının ufacık, çıplak ve esmer ayaklarına bakınca hiç kimse tiksinti duymaz halbuki.

Helena de Noailles öldüğünde, doktorları büyük ölçüde şampanyaya ve elbette taze süte dayalı bir diyetle beslendiği gözönünde tutulduğunda, beklenenden daha uzun yaşadığını belirttiler.

Vasiyetnamesinde ruhban kızlarına ölümünden sonra kurallarının yaşatılacağı bir yetim yurdu bağışladı. Yurda alınacak kızların kafatasları "sağlam mizaçlı vc dürüst" olduklarına emin olmak açısından iki bağımsız frenolog tarafından incelenecekti. Hiçbir kız aşılanmayacaktı -Kontes aşıların başka hastalıklara yol açtığı kanısındaydı- vc on yaşın altındaki hiçbir kıza

çarpım tablosu dışında matematik öğretilmeyecekti.

George Fordyce: Öleceğini Haber Veren Adam

Tuhaflık bakımından George Fordyce'ın (1736-1802) ondan pek aşağı kalır yanı yoktu. Aslında şarlatanlıkla mücadclc eden saygın bir doktor olarak, epilepsiyi öğütülmüş geyik toynağından yapılmış macunla tedavi etmenin yararsızlığını gösterdi ve hum ma, çiçek, beslenme ve metabolizma üzerine önemli tezler orta ya koydu. Ayrıca ısıtılmış odalarda yürüttüğü deneylerle, insan vücudunun her ortamda sıcaklığını etkili biçimde ayarlayabildi ğim ilk kez kanıtladı.

Fakat Fordyce tıbbi uzmanlığı kadar huysuz doktorluğuyla da ünlüydü. Hastalanna karşı duygusuz ve ketumdu: Muayenesi genellikle hastanın dilini çıkarmasını istemekten ve nabzını ölçmekten ibaretti. "Bu kadar yeter" diye alışılmış açıklamasını yaptıktan sonra, bir reçete yazmaya koyulurdu. Aberdeen doğumluydu ve üstün başarılı çocuklar yetiştirmiş bir ailedendi:

Kardeşlerinden ikisi doktor, biri Presbiteryen papaz, biri bankacı ve biri profesördü. Daha on dört yaşındayken Aberdeen Üniversitesi'nden lisans diploması aldı ve Rutland'de doktor olan amcasının yanında birkaç yıl stajyer olarak çalıştı. îskoçya'ya dönüşünde Edinburgh'de tıp öğrenimi görerek on sekiz yaşında mezun oldu. Tersliği ve suskunluğu her iki oğlunu çocukken trajik biçimde kaybetmesiyle ve bunlardan birinin Thames Nehri'nde boğulmasıyla daha da katılaşmış olabilir. Aynca iki kızı vardı ve bunlardan biri Jeremy Bentham'in kardeşi Samuel'le evlendi.

Fordyce bütünlüklü -ve de uzun- dersler vermesiyle

tanınırdı. Otuz yılı aşkın bir süre boyunca Straııd adlı caddede kendisi ne ait binada her sabah ders verdi. Olağanüstü hafızasıyla önün de notlar olmaksızın sabahın yedisinde konuşmaya başlar ve bu nu saat ona kadar sürdürürdü. Kaba tavırlarının yol açtığı kötü şöhretine rağmen, Kem Kraliyet Hekimler Kurulu, hem de Kraliyet Derneği üyeliğine seçildi. Dr. Johnson, sanatçı Joshua Rey nolds ve aktör David Garrick'le tanışıklığı vardı; birçoğu obur luk tutkusunu paylaşan daha neşeli ve daha ünlü adamların oluşturduğu bir topluluğa sessizce eşlik etmekten mutluydu.

Fordyce'ın yeme alışkanlıkları, derslerinin zaman çizelgesi kadar düzenliydi. Yirmi yıl boyunca her gün öğleden sonra saat dörtte St. Paul Katedrali yakınındaki Dolly's Chop House'da yemek yedi. Sindirim ve Gtda Üzerine İnceleme (1791) adlı kitabın

da ortaya koyduğu teoriye göre, insanlar yaban ortamdaki aslanları Örnek alarak, sık öğünlerle sindirim sistemini aşırı çalıştırmak yerine günde sadece bir kez sofraya oturmalıydı. Yeme ğe bir maşrapa sert bira, bir şişe Porto şarabı ve bir büyük boy bardak brendi içerek başlardı. Ardından atıştırma faslı hız ka zandırdı. Aperatif olarak genellikle hafif bir şey alırdı - kızartıl mış kuş eti ya da bir tabak mezgit. Bunun üstüne cila olarak bir bardak brendi içtikten sonra, brendinin kalan kısmı eşliğinde bir kilo bifteği mideye indirirdi. Tatlı niyetine bir şişe daha Porto şarabı açtırırdı. Daha sonra evinin yolunu tutarak, gecenin bü yük bir bölümünü çalışarak geçirirdi. Al basmış ten rengiyle dik kat çekmesi şaşırtıcı değildi, tabii bir de pejmürde kılığıyla: Ço ğu kez sabah dersine önceki günün kıyafetiyle girerdi.

Birçok gıda teorisyeni gibi, Fordyce da tek bir amaca

takılıp kalmanın bedelini ödedi, ömrünün son haftalarını gut nedeniyle yatalak olarak geçirdi, ama başka bir doktora tedavi olmaya yanaşmadı. Bir gece kızı Maggie ona kitap okurken, birdenbire bağırdı: “Kes! Odadan çık, ben öleceğim!” Öyle de oldu.

Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth: İnsanlıktan Çıkmışçasına İnce

Fordyce'ı 18. yüzyıl iştahlılarının tipik bir örneği. Sayarsak, Avusturya imparatoriçesi Elizabeth (1837-1898) bir 19. yüzyıl romantik romanından fırlayıp çıkmış gibi görünür bize. Avus- turya-Macaristan imparatoru Franz Joscph'in eşi vc veliaht Prens RudolPun annesi olan bu kadın, vücut yapısına kafasını takmış bir sosyete dilberiydi. Yetişkinlik yaşamı boyunca 40 santimlik bel Ölçüsünü korumaya kararlıydı; belinin güzelliğini en iyi biçimde ortaya çıkarmak için bağlanması bir saat süren sımsıkı korseler takardı. Üç çocuk doğurduktan sonra beli biraz kalınlaşarak 45 santime çıktı; ama 1,70'lik boyuyla ağırlığının 48 kiloyu geçmesine asla izin vermedi. Bu sınırı aştığında, fazla kiloları atana kadar portakal dışında hiçbir şey yemezdi.

Elizabeth güzel ve maceraperestti; at sırtındaki korkusuzlu ğuyla ve diz hizasına kadar inen kopkoyu gür saçlarıyla nam sal mıştı. Dışarıya çıktığında at sürerken bile, basın için bir görün tüsünü yakalamaya çalışabilecek eskiz ressamlarından ve fotoğ rafçılardan yüzünü gizlemek üzere bir yelpaze taşırdı. Bazılarına göre ise asıl sebep her zaman sarı olan dişlerini gizlemek istemesiydi.

Bavyera kraliyet ailesinin kızı olarak Posscnhoffen Şatosu'nda doğan Elizabeth, "Deli" Kral II. Ludwig'in gözde bir ku zeniydi; ama dışarıdan bakıldığında lüks içinde gözüken hayatı trajedilerle bozguna uğramıştı. En küçük kızı Sophie 1857'de he nüz iki yaşındayken Öldü ve veliaht oğlu Prens Rudolf da 1889'da skandal

yaratacak bir şekilde intihar etti. Cesedinin genç sevgilisi Mary Vetseıa'yla birlikte bulunmasının dışında, babasına karşı tertipler içinde olduğu yolunda söylentiler çıktı.

Elizabeth'in imparatorla evliliği Franz Joseph'in sıkı denetimi altındaki Hapsburg sarayının formaliteleriyle daha da gerildi. İmparator yemekte bir tabağı bitirince, sofradaki diğer her kes de bıçağını ve çatalını bırakmak zorundaydı. Telefon, oto mobil ve tren gibi modern icatlara karşı güvensiz bir tavrı vardı vc elektrik ışığının gözlerini tahriş ettiğini söylerdi. Üsriinc üst lük, karısının ikide bir patlak veren "asabiyet" atakları ve bes lenme konusundaki takıntısı sürekli bir didişme konusuydu. Kendi payına Elizabeth çocuk doğurmayla bağlantılı her şeyden nefret ederdi ve imparatorla seksi bir zevkten ziyade bir görev olarak görürdü. Dört çocuk doğurmasına karşın, onları ninele rinin ya da hizmetçilerinin bakımına bıraktı ve onlara sevgi göstermekte güçlük çekti. Bir arkadaşına sıkça yaşadığı depresyon nöbetlerinin üstesinden ancak binicilik sayesinde gelebildiğini itiraf etmişti.

Yakın çevresinin "Sisi" olarak andığı imparatoriçe genellikle atları insanlara tercih ederdi. Yatak odasında bütün atlarının portrelerini bulundurur, ölmüş olanları "daima insanlardan da ha sadık ve daha az habis" olan "yitik dostlar" olarak nitelendirildi. Söylenenlere göre, "bir melek gibi görünür, ama bir şeytan gibi sürerdi" ve çoğu kez kendisine ait binek atlarını gemiyle ve trenle taşıtarak, Avrupa'nın her yanında avlanmaya giderdi. Neyse ki, hobisiyle uğraşması için 5.000 sterlin (bugünkü değer le yaklaşık 300.000 sterlin) düzeyinde kişisel aylık ödeneği vardı. Corfu'da kendi ifadesiyle "bir

öğrenci" gibi yaşamak istediği bir tatil villası yaptırdı. Bu isteği ancak Maric-Antoinette'ın Versa- illes Sarayı'nda bir çoban gibi yaşama çabaları kadar gerçekçiy di: Elizabeth'in öğrenci yurdunun 128 odası ve elli atı alan ahırları vardı.
İmparatoriçe biniciliğin tehlikelerinden habersiz gibiydi. Bir keresinde atının ayağı Alpler'deki sarp bir boğazın üzerinden geçen bir köprünün kalasları arasına sıkışınca ucu ucuna ölümden kurtuldu. Daha sonra Normandiya'da bir duvarın üstünden at lamaya çalışırken, atının silkmesiyle düşerek baygın halde yere serildi. Ama hiçbir şey hızını kesemedi. Binicilik narin endamını korumasını sağlayan bir şeydi - tabii incecik belini de. Binicilik kıyafetlerinin üstüne oturması için potları dikip düzeltecek yerel terziler çağrılırdı ve haliyle yediği şeylere her zaman dikkat eder di. İngiltere'nin Shropshire yöresindeki Combermere Manastı rında kaldığı sırada, aşçıdan taze çorba pişirmek üzere canlı kaplumbağalar bulundurmasını istemişti ve İmparatoriçenin gereğince banyo yapması için Galler kıyısından fıçılarla deniz suyu getirtilmişti.

Elizabeth biniciliği kırklı yaşlarının sonlarına kadar sürdürdü; ardından enerjisini uzun yürüyüşlere, yüzmeye ve jimnastiğe, ayrıca özellikle oğlunun ölümünden sonra neredeyse aralık sız çıktığı gezilere kaydırdı. Zinde kalma rejimi her gün jimnas tik salonuna uğramayı kapsadığı için, doğal olarak bütün ika metgâhlarına jimnastik salonları yaptırdı. Bir ziyaretçinin anla tımına göre, bileklere kadar inen ve devekuşu tüyleriyle süslen miş siyah bir gecelik giymiş olarak yerden havalanmak üzere halkalar kullanırdı. Kendi ifadesiyle "sıçramayı unutmamasını sağlamak

üzere" egzersiz alanı çepeçevre bir halatla sarılırdı.

Resmi ziyafetlerde Elizabeth sadece bir fincan et suyu, iki dilim kepekli ekmek ve biraz meyveyle yetinmekte ısrar ederdi. Ayrıca bazen sofraya hiç oturmayarak, bunun yerine bir bardak sütle ve bir bisküviyle odasına çekilerek imparatoru kızdırırdı. Doktorları ona anemik olduğunu bildirdiğinde, bir süre kırmızı et yemeye ikna edildi; ancak çok geçmeden bunu az pişmiş bir bifteğin suyuna indirgedi ve neredeyse başka hiçbir şey yemez oldu. Bir aristokrat onu "insanlıktan çıkmışçasına ipince" diye tarif etmişti. Güzellik kürleri arasında sıkı masajlar ve deniz yosunu doldurulmuş ıslak havlulara sarınma vardı. Teninin pürüzsüz olması için zeytinyağı küvetlerinde yatardı ve muhteşem saçları her üç haftada bir bira ve balla yıkanırdı. Gezilerinde ara sıra büyükçe pasta dilimleri yerken ve sıcak çikolata içerken görülürdü; bu durum muhtemelen bulimiye yakalandığına işaret eder.

Elizabeth oğlunun ölümünden sonra olabildiğince gözlerden uzak kalmaya çalışarak, genellikle gezilere tek bir nedimeyle çıktı. Güncesine şunu yazdı: "İnsanoğlundan rahat bırakılma dışında hiçbir şey dilemiyorum." Veliaht prensin ölümü Elizabeth ve Franz Joseph'i kederde birleştirdi; her seferinde aylarca ayrı kal malarına karşın, günü gününe yazışırlardı. Franz Joseph karısına son mektuplarının birinde şu dokunaklı sözleri etti:

Mutluluk bize pek uyan bir sözcük değil; azıcık huzurla, hoş bir karşılıklı anlayışla ve daha az talihsizlikle yetinmeliydik...

Dileğine ulaşmadı. Elizabeth Eylül 1898'de Cenevre Gölü'ndeki bir feribota binerken bir İtalyan anarşistçe tam kalbinden bıçaklandı. Luigi Lucheni adlı bu adam Orleans düküne suikast

dü zenlemek üzere Cenevre'ye gitmiş, ama onu bulamamıştı. İmpa- ratoriçenin o civarda olduğunu duyunca, riski göze alıp şansını denemişti. Daha sonra verdiği ifade şöyleydi: "Bir hanedan men subunu öldürmek istiyordum, hangisi olacağı önemli değildi." Elizabeth can çekişirken, bir doktor brendiye batırılmış bir kes me şekeri dudaklarının arasına sıkıştırdı; günümüzde bir yeme bozukluğundan muzdarip olduğu tanısı konmuş olabilecek bir kadın için ironik bir son dokunuştu bu. Kaderinde her zaman trajik kadın kahraman rolü yazılı biri olarak, birkaç gün önce refakatçisi Kontes Sztaray'a, "güzel vc kocaman bir tabutta yat ma vc sırf huzur, sadcce huzur bulma yönünde büyük bir özlem" duyduğunu belirterek içini dökmüştü.

John Harvey Kellogg: Mısır Gevreğinin Mucidi

Dr. John Harvey Kellogg'un (1852-1943) basit bir sloganı vardı: "Maymun ne yiyorsa onu yiyin, yani aşırıya kaçmadan sade yiyeceklerle yetinin". Bu öğüdü şimdi olduğu gibi o zaman da kırmızı ete ve beyaz ekmeğe düşkün olan çok sayıda Amerikalı yurttaşının doğasına aykırıydı. Kabızlığın ve "yavaş çalışan kalınbağırsaksın tehlikelerini ciddiye alan Kellogg, sağlıklı olmak için insanların haftada en az üç kez lavman yaptırmasını salık verdi. Yayımladığı elliden fazla kitabın birçoğu mastürbasyonun -onun ifadesiyle "kendini kirletme" işleminin- korkunç sonuçları konusunda kamuoyunu uyarmaya yönelikti. Ona göre, mastürbasyon insanı aylak, sivilceli, bunalımlı ve oğlanlar açısından bodur duruma düşüren bir şeydi. Boyunun 1,60 olmasına bakılırsa, belki de anlatmadığı bir şeyi biliyordu. Kellogg ve karısı Ella kırk iki çocuk büyütmekle ve bunların yedisini evlat edinmekle birlikte, hiç cinsel ilişkiye girmediler. Zifaf gecesinde oturup sabahın körüne kadar ileride en çok tutulacak kitaplarından biri, cinsel dürtüleri bastırmaya dayanan sağlıklı yaşamı anlattığı Yaşlılar ve Gençler İçin Açık Gerçekler üzerinde çalıştı. Doksan iki yaşına varmak üzereyken öldüğünde hâlâ bakirdi.

John Harvey bir delikanlıyken, Yedinci Gün Adventizmi mezhebinin kurucusu olan Kilen G. White tarafından, Michi gan'ın Battle Creek kentinde 1866'da açmış olduğu Batı Sağlık Reformu Enstitüsü'nün yönetimine yardımcı olmak üzere seçil di. Enerjik ve çabuk öğrenmeye yatkın bir genç olduğunu gören bu

iyiliksever kadın, New York'ta tıp öğrenimi görmesine des tek oldu. İnançlarından biri vejetaryenliğin aydınlanmaya var mayı sağlayan bir unsur olduğuydu. Bellevue Hastanesinde staj yaptığı sırada Kellogg'un yedi sade bisküvi ve bir elmadan oluşan sıkı bir kahvaltı rejimi vardı; haftalık lüksü bir hindistancevizi ve çok nadiren biraz yulaf ezmesi ya da patatesti. Öte yandan hazırlanması kolay olan sağlıklı tahılları satın almaya özen

gösterdi. İşin tam ehli olarak 1876'da Battle Creek'e döndüğün de, günde en az üç kez bağırsakları açan basit yiyecekler geliştir meye koyuldu. Bu deneylerden granoia ve zamanla dünyanın en popüler kahvaltı gevreğine dönüşecek olan Kellogg mısır gevreği ortaya çıktı.

Battle Creek'in üç ilkesi egzersiz, diyet ve vücudu katışık maddelerden arındırmaktı. Ama Kellogg aynı zamanda usta bir cerrahtı. Kariyeri boyunca -tek bir günde yirmi beşe varan bir rekor- 20 binin üzerinde ameliyat yaptı. Seksen sekiz yaşına var dığında hâlâ ameliyathaneye girmekteydi, Jinekolog olarak eğitim gördüğü için, hemoroit almada da uzmanlaştı. Ameliyat masasındaki hastalara ılık sudan oluşan bir boşaltma lavmanı verilmekteydi ve ameliyat sonrası şoku azaltmak için yataklarına sı cak kum torbaları konulmaktaydı. Kellogg ayrıca enfeksiyonu önlemek amacıyla yaralarına laktoz serpmekteydi. Cerrahi girişimden hemen sonra hastalarını yatakta tutmasına karşın, egzersizin toparlanmaya yardımcı olduğuna inandığından, bazen kaslarını ağrısız elektrik şoklarıyla uyarmaktaydı.

John Harvey Kellogg'un küçük kardeş William yanında asis tanı olarak çalışmaya başladı; ama ilk

baştaki adı Battle Crcck Toasted Cornflake Company olan aile işletmesi niteliğindeki gevrek imparatorluğunu kurmaya yöneldi. John Harvey sana toryumun bir işletme gibi çalışması gerektiğini kavrasa da, yön temlerinin ticari kazanç için kullanılması fikrinden hoşlanmadı. William daha pratikti ve -can alıcı bir dönemeç olarak- daha geniş bir pazarın damak tadına uyması için mısır gevreğine şeker katmaya eğilimliydi. Kellogg kardeşler bu konuda anlaşmazlığa düştüler ve ömürlerinin son otuz yılında birbirleriyle hiç konuş madılar. William zengin bir adam haline gelirken, John Harvey maaşını sanatoryum giderlerini karşılamaya, ayrıca Hindistan ve Çin'e hastane yatakları bağışlamaya ayırdı. Kitaplarının telif kazançları çok sayıdaki manevi çocuklarını doyurmada ve giydirmcde kullanıldı.

John Harvey Kellogg kırmızı etten kaçınmanın yanısıra, temiz hava almayı vc yemiş tüketmeyi savundu; hatta "Yemişler İnsan Soyunu Kurtarabilir" başlıklı bir makale yazdı. Yoğurdun ve soya peynirinin yararlılığını ilk savunanlardan ve Jane Fon- da'nın doğmasından çok önce, can sıkıntısını gidermek amacıy la müzik eşliğinde egzersiz yapmanın yararına inananlardan bi riydi. Columbia Records onun egzersiz konulu kitapçığına eşlik etmek üzere beş plaklık bir seri çıkardı. Kellogg öjenik, yani seçici soy ıslahıyla insan sağlığını ve zekâsını geliştirme konusun da da amatörce çalışmalar yaptı ve "İnsan Soyunu Geliştirme Vakfı "nın kurucuları arasında yer aldı.

Kellogg'un bir zamanlar saçma görülen teorilerinin birçoğu doğrulanmış bulunuyor. Sigaraya karşı kampanya açan ilk dok torlardan biriydi. İnek sütünün hastalar için uygun olmadığını ve yemeklere tuz

katılmaması gerektiğini ileri sürdü; yüksek oranda hayvani yağ vc süt ürünleri içeren bir beslenmenin so nuçta sağlıksız olduğunu ilk belirtenlerden biri de oydu. Bitkisel yağların domuz yağma, içyağına ve tereyağına göre daha tercih edilir olduğunu da gördü. Savunduğu "biyolojik yaşam" sistemi "iyi sindirim, sağlam uyku, berrak kafa, sakin ruh hali ve yaşa ma sevinci" ilkelerini benimsetmeye yönelikti. Sistemin bir un suru da "sıçrayıp oynayan sincapları seyrederek" açık havada uyumak ve meyve, yemiş ve böğürtlenle beslenmekti; Kellogg'a göre, böyle basit bir yaşam insanların "gök kubbenin müziğini dinlemesine" olanak verecekti. Teorilerini kendi yaşamına uy guladı, geceleri on dört saat uyudu ve doksan bir yaşında zatürreye yenik düşene kadar zinde ve sağlıklı kaldı.

Henry Ford: Sağlıklı Beslenen Fabrikatör

Amerikan iş hayatının daha başarılı bir başka hanedanının kurucusu da diyet ve egzersiz konusuna yakın ilgi gösterdi. Henry Ford (1863-1947) yetmiş beş yaşında hâlâ amuda kalkabilecek durumdaydı. Ellili yaşlarının sonuna yaklaşırken, havaya sıçra yıp şömine rafındaki bir puroyu aşağıya indirerek arkadaşlarını hayrete düşürmüştü. Bu bedensel zindeliğini, vücudunu zehirle yebilecek her türlü şeyden sakınmasına bağlamaktaydı. Kellogg gibi, o da beyaz ekmeğin büyük bir düşman olduğu kanısınday dı; arkadaşlarını ve yanında çalışanları buna karşı sertçe uyarır dı. Vücudun soğuk içilen suyu ısıtmak için enerji harcadığı inancıyla, her zaman ılık su içerdi. Asla şeker yemezdi; çünkü kristal lerin cam parçaları gibi olan keskin kenarlarının iç organlara zarar verebileceğini düşünürdü. Kristallerin ıslanınca eridiğinin kendisine açıklanmasına kadar bu tutumunu sürdürdü.

Ford 1920'lerde bir ara -mucizc bir besin olduğuna inandığı için- sadece buğday yemeye çalıştı. Doktoru ona gıdasızlığın ölümüne yol açacağını bildirdi ve bu durum sadece buğdayla beslenen domuzlar üzerindeki deneylerle ona gösterildi. Domuzların neredeyse ölecek hale gelmesi, Henry'yi beslenme tarzını değiştirmeye ikna etti. 1926'da bu sefer havucun her derde deva sihirli bir sebze olduğuna karar verdi ve on dört farklı havuç ye meği tarifi geliştirdi. 1927'de buğday tohumu, yulaf ezmesi, ce viz vc zeytinyağından insanın bütün besin ihtiyaçlarını karşıla maya yeterli bir bisküvi üzerinde çalıştığını ve böylece yakında domuzun, ineğin ve tavuğun "gereksiz" hale geleceğini duyurdu. "Harika besin" bisküvinin seri üretimine asla geçilemcdiyse de,

bu sonuç Ford'u amansız besin denemelerinden alıkoymadı. De neylerden herkes nasibini aldı. Ford'un Detroit yakınındaki ma likânesinde öğle yemeğine davet edilen arkadaşları vc işadamla- n Ford tarafından "yol kenarı yeşillikleri" olarak anılan şeylerle karşılaştı; bunlar arasında haşlanmış dulavratotu ve içine ipekotu konulmuş soya ekmeği sandviçleri vardı.

Gıdaya karşı bu tutum Ford'un genelde hayata karşı tutumu na epeyce ışık tutar. Onun gözünde, denetim her şeyin başında gelen öneme sahipti. Cesur Yeni Dünya (1932) romanında devlet dini "Fordçuluk" olarak anılır: Aldous Huxley aslında Ford'un çalışma yöntemlerinin ekonomik özgürlükle olduğu kadar sosyal yönlendirmeyle de ilgili olduğunu görmüştü. Ford'un hayattaki misyonu imalat sürecini daha verimli hale getirmekti. Ona gö.re, insan mutluluğunun anahtarı üretkenlikti ve üretken liği aksatan her şeye -savaş, kurumsal din, finansörler, sendika lar, kötü beslenme- karşı konulmalıydı.

Dünyayı değiştiren bir kavrayıştı bu. Bugün tüketim toplu mu dediğimiz şeyi fiilen Henry Ford yarattı: Mallan aynen gıda lar gibi "tükettiğimiz" fikri tamamen yeni bir şeydi. Bu anlamda "tüketici" kelimesinin kayda geçmiş ilk kullanımı 1896 tarihli bir Sears Roebuck katalogunda yer alır. Ford ilk meşgalesini on beş yaşındayken saatleri söküp tekrar yerine takma yönündeki yeteneğini keşfederek buldu. Otuz yaşına vardığında, Detroit'teki Edison Illuminating Company'nin başmühendisiydi. Edison'u kendisine idol seçen Ford bu elektrik tapmağında sıkı çalıştı; tipik azimliliğiyle ve kendine inancıyla, boş zamanlarında tamamen farklı bir güç kaynağını geliştirmeye yöneldi:

Benzinli motor. Kaba biçimli ilk “atsız araba "sının üstündeki örtüyü 1896'da kaldırdı. Dört bisiklet tekerleğinin bulunması ve bir zincirle sürülmesi nedeniyle, araca “dört tekerlekli bisiklet” adı takıldı. Kötü planlamanın alışılmış bir örneği olarak, ürünün yeni hali bittiğinde atölyeden çıkarılamayacak kadar büyüktü ve Ford bir baltayla oracıkta daha geniş bir çıkış kapısı uyduruverdi. Ama Edison hayran kaldı ve cesaret verdi:

Elektriğin neler yapabileceğini bilmiyoruz, ama her ş*eyi ya pamamasını doğal karşılarım. Makinen üzerinde çahşmaya devam et. Peşinde olduğun şeye ulaşabilirsen, büyük bir geleceği görebiliyorum.

İki yıl sonra Ford kendi işini kurmak üzere ayrıldı. Detroit yakı nındaki donmuş St. Clair Gölü’nün yüzeyinde “999” adı verilen bir arabayla saatte 146 km’ye ulaşarak 1903’te dünya kara ula şımı hız rekorunu bizzat kırdı- Hçr nc kadar çarpıcı olsa da, “motorlu araba” yapılması vc satılması pahalı, ancak varlıklıla- ra uygun bir oyuncak sayılarak kolayca baştan savıldı. Oysa Ford’un başka fikirleri vardı. Montaj hattını icat etmesi imalat sürecini basitleştirerek, maliyetleri aşağıya çekti ve üretim sure sini köklü biçimde düşürdü. Ama dehasının asıl eseri, montaj hattının fiyatları da düşürmesi oldu. Her işçi potansiyel bir müşteriydi ve kâr sürümden gelecekti. Plan işledi. İlk Model T Ford’lar 1908’de 825 dolarlık fiyatla piyasaya çıkmaya başladı. Fiyat 1914’c doğru 360 dolara (bugünün fiyatlarıyla 4500 sterlin gibi çok makul sayılacak bir düzeye) indi. 1918’de Amerika’daki arabaların yarısı Model T serisindendi ve on yıl kadar sonra üretim durdurulduğunda, üretilen toplam araba sayısı 15 milyo nu bulmuştu - Volkswagen’in

"kaplumbağa" modeli dışında di ğer arabaların hepsinden yüksek bir sayıydı bu.

Ford bu başarıya, tümü denetimi merkezileştirmeye dönük bazı cesur yeniliklerle ulaşmıştı. Sekiz saatlik vardiya usulü üç işçi takımının üretim hattını günün yirmi dört saati çalışır du
rumda tutmasına olanak verdi. Taşıma bandıyla işleyen ilk "hareketli üretim hattı"nın 1913'te devreye girmesi, araba şasisini üretme süresini altı saatten doksan dakikaya indirdi. Öre yandan, Ford bayiliklerinden oluşan bir şebekenin kurulması sadece bayileri zenginleştirmekle kalmayarak, Ford arabalarını her Amerikan kentinde görülür hale getirdi ve böylece daha fazla ta lep yarattı. Tedarik zincirinin öbür ucunda, Ford aksam, cam ve lastik üreten şirketleri satın alma ya da onlarla stratejik ittifak lar kurma, teslimatta sürekliliği daha yüksek düzeye çıkarma ve üretim maliyetlerini daha da aşağıya çekme yollannı aradı. Bu ileride modern imalat şirketleri için şablon haline gelecekti. Ustelik Ford bütün bunları muhasebeciler olmadan başardı. Üretim vc idare işlerinin yapılmasına doğrudan katılmayan insanla rı işe almaktan hoşlanmayan biriydi: Ford Motor Company öm rü boyunca mali denetimden asla geçmedi.

Ford'un diğer önemli yeniliği personelle ilgiliydi. 1914'te günde 5 dolarlık asgari ücreti uygulamaya koydu; önceki 2,34 dolarlık düzeye göre büyük bir artıştı bu. Sistem anında başarıya ulaşarak, motivasyonu son derece yüksek binlerce işçiyi Det- roit'e çekti ve yüksek düzeydeki personel değişimi sorununu bir çırpıda çözdü. Ama bazı koşullar vardı. Asgari ücrete hak ka zanmak için Ford'un sosyal vizyonuna uymak

zorunluydu: Aşırı içki yok, sigara yok, boşanma yok, sendika lafı yok. Ford bir Sosyal Departman oluşturarak, başına eski boksör ve kabadayı, kişilikli Harry Bennett'i geçirdi. Bennett'in emrinde işçilerin ki şisel yaşamlarına ilişkin istihbarat toplayan elli kişilik bir soruş turma ekibi vardı. Ford Motor Company'nin standartlarına uy makta güçlük çeken herkes asgari ücret hakkından yoksun kala caktı. Bcnnett ıslah programı kisvesi alcında gangsterleri ve eski suçluları işe alarak, her sendikalaşma girişiminin kesintiye uğra- tılmasmı sağladı. Sıkışıklığında başvurulan iş bitiriciydi ve Ford'un tam güvenini kazanarak, patronunu yirmi yıl boyunca her gün arabayla işyerinden alıp evine götürdü. Bir gazeteci ona Ford'un istemesi halinde gökyüzünü siyaha boyayıp boyamaya cağını sorduğunda, şu karşılığı vermişti:

Bunu ayarlamakta biraz sıkıntı çekebilirim, ama ertesi gün 100 bin işçiyi koyu camlı gözlüklerle fabrika kapılarından içeriye girerken görürsünüz.

Sosyal Departman Ford'un karakterinin daha karanlık yönüne ilişkin ipuçları verir. Aykırı görüşlere tahammül edemeyen bir otokrattı kendisi. Bcnnctt*in kendisi bunu gayet iyi kavramıştı.

Ford'un ona söylediği neredeyse ilk şey şuydu: "Harry, aklım dan geçenleri okumaya asla çalışma." Bennett de ona, "Yani, si zi anlamaya asla çalışmayayım, öyle mi?" diye karşılık verdi. "Doğruya oldukça yakın." Aralarında öz oğlu Edscl ve torunu Henry Ford II olmak üzere, kendisine kafa tutmaya kalkışanlar yok sayılma ya da kapının önüne konma durumuna düştüler. Bu acımasızlık Hitler'in çalışma masasının yanı başında Ford'un as lına uygun büyüklükte bir resmini bulundurmasının sebeplerin den biriydi (Daha sonraları

aynen Model T'nin Volkswagen'i etkilediği şekilde, kendisinin de Ford Sosyal Departmanından ilham alarak Gestapo'yu oluşturduğunu ileri sürecekti). Ve de Hitler'in Ford'la tek ortak yanı bu değildi. Ford 1920'Ierde me şum (ve sahte) "Bilge Siyon Büyüklerinin Protokolleri" de dahil bir dizi anti-Semitik belgeyi yayımlayan Dearborn Enquirer adlı gazetenin sahibiydi. Daha sonraları bu gazeteye sahip çıkmadı ve ırkçı içeriğinden habersiz olduğunu ileri sürdü; ama bütün bulgular bu özürlerin göz boyama olduğuna işaret eder. Ford ömrünün son haftalarında bile Yahudi bankerlerin İkinci Dün ya Savaşı'na yol açtığı dırdırını tekrarlamaktaydı.

Haziran 1916'da Chicago Tribune "Ford Bir Anarşist" man şetiyle, şirketin Ulusal Muhafızlar'da göreve çağrılan işçilere üc ret ödemeye yanaşmadığı yolunda gerçek dışı bir haber yayımla dı. Ford'un açtığı dava üzerine gazete suçlu bulundu, ama sadece altı sentlik para cezasına çarptırıldı - Ford'un ve şirketinin uğ radığı itibar kaybını karşılamak için jürinin yeterli gördüğü meb lağ bu kadardı. Yargılama sırasında Ford'un tanık sandalyesinde çapraz sorgulamaya tutulması, genel bilgi birikiminde bazı garip boşlukları ortaya çıkarmıştı. Amerikan Bağımsızlık Savaşinın 1812'de yapıldığını sandığı, "velvele" vc "chilli con came" [acı biberli ve kıymalı sebze yemeği] gibi kelimeleri ve ibareleri ta-mmlayamadığı anlaşıldı. Vatan haini Benedict Amold'un bir yazar olduğu görüşündeydi. Çoğu kez "Tarih palavradır" diye eksik aktarılan sözleri bu cehaletini savunmaya yönelikti. Aslında söylediği şey şuydu: "Okullarda öğretilen tarih palavradır..." Ford'u günümüzdeki çoğu CEO'dan ayırt eden şey, vizyonunun

iş dünyasının çok ötesine geçnıesiydi. Teknolojinin düzgün yönetildiğinde savaşsız bir dünyayı getireceğine ve böylece Ford şirketinin mutlu bir küresel versiyonuna dönüştüreceğine inanan bir ütopyacıydı. Bu özelliği beslenme ve kişisel ahlak konusundaki takıntısını açıklamaya yardımcı olur - aynı şekilde ser veti içten yanmalı motora dayanan adamın kararlı bir çevreci olmasının ardındaki belirgin paradoksu da. Detroit yakınındaki Fair Lane'de bulunan çiftliğinin elektrik kaynağı Rouge Nehri üzerinde yaptırdığı kendi barajından gelen hidroelektrik enerjiy di. Sivrisinekleri organik yoldan denetim altına almak için, çift lik arazisinde yüzlerce yarasa yuvası yaptırdı ve çiftliğin inşaat çalışmaları sürerken, ağaçlar kesilirken ölmemeleri için sincap yakalayıp getiren yöredeki oğlan çocuklara para ödedi.

Ford gençliğinde bir çayırkuşunu vurduktan sonra avcılığı bırakmıştı. İki av arkadaşıyla birlikte Ölü kuşu bulduğunda, şaş- kınltk içinde ağzından dökülen sözler şöyleydi: “Benim için bu iş bitti. Güçlü kuvvetli üç koca adam tüfeklerle şunun gibi ufacık bir kuşa musallat oluyorsa, son kurşunumu sıkmışım demektir.” Geri kalan yaşamı boyunca bir barışsever oldu: Oğlu Edsel'in oyuncak silahlarla oynamasına bile izin vermedi.

Birçok bakımdan Ford doğduğu çiftliği asla terk etmedi. Do ğayı seven ve kamp yapmaktan keyif alan biriydi; kendilerine “Berduşlar” adını takan bir grup zengin arkadaşıyla birlikte dü zenli doğa gezilerine çıkardı. Grupta eski akıl hocası Thomas Edison, araba lastiği kralı Harvey Firestone ve sevecen bir takıl mayla “Doğanın Büyük Patronu” olarak anılan doğa bilimci John Burroughs vardı. 1921'de dönemin ABD başkanı

Warren Harding bir geceliğine onlara katıldı. John Burroughs'un aktar dığına göre, kampçılar "sırf çıplak gerçekliğe bir kez daha dokunmak uğruna rutubete, soğuğa, dumana, sivrisineklere, karasineklere ve uykusuz gecelere neşeyle katlanırdı." Ancak "sürünme"nin bayağı rahat bir biçimiydi bu: Her adamın cibinlikli kendi kişisel çadırı vc yemek için ayrı bir tenteli bölmesi vardı.

Ford daha da halk adamı bir tavırla, geleneksel Amerikan

keman çalgıcılığının canlanmasına katkıda bulundu. Tam 75 bin dolarlık kendi kemanı (haliyle bir Stradivarius) vardı, ama doğal yeteneği yoktu; aynı anda keman çalıp dans etme konu sunda sürekli başarısız olduğun için kendi kendine kızardı. Bu nu telafi etmek üzere, geleneksel ezgileri kayda geçirmesi için Mellie Dunham adında yaşlı bir kemancıyı tuttu ve keman çalma yarışında verilen Henry Ford Altın Kupası için kaynak sağ ladı. Girişimleri kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Ülke çapında bir diriliş yaşayan keman çalgıcılığı, kır müziğinin temel bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir.

Teknoloji uzmanlığına yükselen bir çiftlik çocuğunun so nunda iki disiplini biraraya getirecek bir yol bulması belki de ka çınılmazdı. Ford 1930'larda aradığı fırsatı gördü: Tarımsal ham maddelerin sanayide yeni kullanım alanlarım bulmaya çalışan ve "tarımsal kimya sanayisi" olarak anılan yeni bir bilim dalı. Ford konuya öylesine merak sardı ki, Ford Motor Company so yayı vites kolu topuzlarının ve klakson düğmelerinin yapımında kullanmaya başladı. Ford'un girişimiyle 1934'te oluşturulan Tarımsal Kimya Sanayisi

Konseyinin Michigan eyaletinin Dear born kentindeki ulusal konferansına George Washington Car ver (1864-1943) davet edildi.

George Washington Carver: Yerfıstığının Babası

Eski bir köle olan Carver efsanevi bir kişilikti. Dört tekerlekli bi sikletin ve "tüketici" kelimesinin sahneye çıktığı 1896'da, kendi si dc eski bir köle olan büyük eğitimci Booker T, Washington ta rafından Tuskegee Siyahları İçin Öğretmenlik ve Sanayi Enstitüsü'nde tarımsal araştırma müdürlüğüne atandı. Amacı siyah çiftçilerin dönüşümlü ekime geçerek vc toprağı tüketen pamuğa alternatifler bularak ürünlerini geliştirmelerine yardımcı olmak tı. Ford'un ilgisini çekmesini soyayı savunması sağlasa da, ona ölümsüzlük kazandıran şey yerfıstığı oldu. Büyük ölçüde onun sayesinde, yerfıstığı sonraki elli yılda bütün Güney bölgesinde başat ürünlerden biri haline geldi.

İlk başta yerfıstığına pek rağbet olmadığı için, Carver yan ürün olasılıklarını araştırmaya koyuldu. Ardı arkası kesilmeyen denemeleri sonucunda ortaya çıkan 300 kadar yerfıstığı türevle rinden bazıları şunlardı: Meşrubat tozu, peynir, mürekkep, bo yalar, sabun, tıbbi yağlar ve kozmetik ürünleri, metal cilası, plastik, hazır kahve, et yumuşatıcı, tıraş kremi, pudra, ahşap bo yaları, ayakkabı boyası, şampuan ve çeşitli yemeklik soslar. Bu ürünler ona "Yerfıstığı Adamı" takma adını kazandırdı. Yerfıs- nğı ezmesini de pekâlâ icat etmiş olabilir, ama hiçbir zaman pa tentini almadı. Gıda ürünlerinin tanrısal bir nimet ve dolayısıyla herkese ait olduğu kanısındaydı.

Carver konferans için Dearborn'a gidişinden birkaç hafta sonra, Henry Ford'a soya yağının kullanıldığı bir et suyu ikamesinin tarifini göndererek, Bayan Ford için şu

notu ekledi:

Lütfen, birkaç gün jöleleştirilmiş domuzayağı yemesinden sonra Bay Ford'un sindirim yolunu izleyin. Yüzünün nasıl dolgunlaştığını göreceksiniz. Teni temizlemek, kırışıklıkları gi dermek vs. için saf vc rafine yerfıstığı yağıyla masajı deneyin.

Carver aynı ay içinde bir kez daha Clara Ford'a mektup yazarak şunu belirtti: "Bay Ford'un dosdoğru topraktan alman ürünlerle yaşayabileceğimiz yolundaki şaşırtıcı açıklamasını kanıtlamasına yardımcı olmak istiyorum." Bu işbirliği 1942'de zamanının epey ilerisinde bir tasarıyla sonuçlandı: Soyadan yapılan, standart çelik modele göre yüzde 30 hafif olan ve tahıl alkolüyle çalışan plastik bir karoser. Ne yazık ki, araya savaş girdi ve ilk çev reci arabanın üretimine geçilemedi.

Ford'un son yıllarına öbür dünyaya ilişkin bir paranoya ve spekülasyon damgasını vurdu. Oğlu Edsel'in 1943'te henüz kırk dokuz yaşındayken kanserden ölmesiyle, bunlara kendisini iyicc kaptırdı. Ford hükümetin kendisini devirmeyi planladığı kana atine vardı ve suikast girişimleri korkusuyla bütün şoförlerini silahlandırdı. Aslında, işin başından erken çekilmesi tamamen sağlığının bozulmasından dolayıydı ve torunu-Henry Ford-II 1945'te yerine geçti. Bazı kaynaklar son darbeyi Polonya'daki utanç verici Nazi toplama kampı Majdanek'le ilgili sansürsüz bir görüntüye bakarken geçirdiği bir inmeyle aldığını belirtir.

Ford'un ruh göçüne sıkıca inanan bir kişiye dönüşmesinde, okumuş olduğu çok az kitaptan özellikle birinin büyük etkisi vardı: Orlando Jay Smith'in yazdığı Büyük Sorulara Kısa Bir Ba kış (1899). Kitabın hayatta kazanılan tecrübelerin boşa gitmedi ği savı ilgisini çekti. Henry Ford israftan hoşlanmazdı.

Din bu konuda hiçbir şey sunmamaktaydı. Çalışmak bile

bana tam bir doyum vermekten uzaktı. Eğer edindiğimiz tecrübeleri sonraki bir hayatta degerlendiremeycceksek, çalış mak boşunadır.

Böylece 1863'te -Gettysburg Muharebesi'nin yapıldığı tarihte— doğmasından dolayı, orada ölen bir askerin ruhunu taşıdığına karar verdi.

Yaşamının sonuna doğru Ford, bugün değeri 188 milyar do

ları bulabilecek bir servet biriktirmişti. Ruh göçü ona başarısı nın çapı ve yeteneğine güveni konusunda akla yakın bir gerekçe sundu, Daha önce birçok tecrübe geçirmiş olmalıydı. San Fran cisco Examiner'm bir muhabirine 1928'de bunu şöyle açıkladı:

Deha tecrübedir. Kimileri bir Tanrı vergisi ya da yetenek olduğunu sanıyor, ama birçok hayatta edinilmiş uzun tecrübelerin semeresidir. Bazı insanlar diğerlerine oranla daha eski ruhlar taşıdıkları için, daha fazla şey biliyorlar. Ruh göçü nün anlaşılmış olması yüreğime su serpiyor. Bu konuşmanın bir kaydını saklarsanız, bunu yazın ki, insanların yüreğine su serpilsin. Köklü hayat görüşünün bizlere verdiği sükûneti başkalarına aktarmak isterim.

Henry Ford'un yüreğine su serpmesinin diğer yolu her şeyin düz gün ve tertipli olmasını gözetmekti. Kayıt tutmada çok titizdi. Karısı Clara ondan üç yıl sonra 1950'de öldüğünde, personel evdeki elli altı odadan birçoğunun ona ait belgelerle, defterlerle ve makbuzlarla dolu olduğunu gördü - aralarında Edsel Ford'un küçük bir çocukken Noel Baba'ya yazdığı mektuplar bile vardı. Altmış yılı aşkın bir süre boyunca hiçbir şeyi atmamıştı. Kolek siyon 10 milyondan fazla belgeyi barındıran Ford arşivlerinin te melini oluşturdu.

Howard Hughes: ABD’nin En Zengin ikinci Adamı

Henry Ford’un girişimcilik becerisi, olağanüstü zenginliği ve yaşamın her alanını denerim altına alma çabaları, başka bir dolar milyarderi olan Howard Hughes’uıı (1905-1976) hayatı ve kariyeriyle karşılaştırıldığında sönükleşerek sıradan görünür.

Hughes 1976’da öldüğünde, J. Paul Getry’den sonra ABD’nin ikinci zengin adamıydı. Babası petrol sanayisinde dev rim yaratan döner sondaj matkabının patentini (1909’da) alarak bir servet kazanmıştı. Hughes Tool Company 2000 yılı itibariy le dünya sondaj matkabı piyasasında hâlâ yüzde 40 gibi şaşırtıcı bir paya sahipti. Hughes» miras aldığı serveti petrolün yanısıra madencilik, havacılık, silah yapımı, sinema ve emlak alanlarını kapsayan bir imparatorluk kurmak için kullandı; sahip olduğu

mülkler arasında Las Vegas’taki birçok otel ve kumarhane de vardı. TWA havayolu şirketinde denerime sahip olmasını sağla yan hisselerini 1966’da sattığında, o zamana kadar bir kişinin namına yazılmış en yüksek meblağlı çek kondu önüne - tam 566 milyon dolar. On yıl sonra ölümüyle birlikte geride bıraktığı meblağ aşağı yukarı buna yakındı - ancak yatırımlarına ve mi rasına ilişkin ayrıntıların açığa çıkması bir on beş yılı daha aldı. Bu, insana klasik Amerikan rüyası gibi gelir; ama büyük serveti Howard Huglıes’a başka neler vermiş olursa olsun, onu asla mutlu edemedi.

Hughes 1950’den itibaren gittikçe içine kapandı obsesif- kompülsif bozukluktan vc anoreksiden dolayı çalışamaz hale geldi. Hayatının son yirmi yılını sadık yardımcılardan ve doktorlardan oluşan küçük bir ekibin

bakımı altında geçirdi; bu iç çevre onu yabancılardan korudu ya da başka bir perspektiften: bakılırsa, onu nevrozu içinde sıkışıp kalmış durumda tutmak için elbirliğiyle çalıştı. Ekipteki kişilerin birçoğu, Hughes'uıı kiliselerine mensup olmamakla birlikte güvendiği Hormonlardı- Hughes bir Texas hastanesinden Acapulco'ya bir deri bir kemik kalmış, uzun süreden beri yıkanmamış, vücuduna ağın kcsici ve yatıştırıcı ilaçlar pompalanmış halde bir ambülans uçakla götü rülürken öldü. Yapımcılığını üstlendiği Hollywood filmlerinden daha dramatik olan hayatında yeme alışkanlıkları özellikle öne çıkar. Bu alışkanlıklar gittikçe tuhaflaşan bir dizi kişisel törene, iç sıkıntısının dışa dönük simgelerine dönüştü.

Oysa her şey çok farklı başlamıştı. Hughes gençliğinde şunu ilan etmişti:

Dünyadaki en büyük golfçu, Hollywood'daki en iyi film ya pımcısı, dünyadaki en harika pilot ve dünyadaki en zengin adam olmak niyetindeyim.

Bütün bu emellerine varmaya çok yaklaştı (tabii golfta iki hadıkap puanının ötesine asla geçemeyişi bir yana bırakılırsa). Sinema dünyasına oyuncu olarak girmemesine karşın, daha sonra pilotluktaki başarılarıyla hatırlanacaktı. Henry Ford otomobilin olanaklarını test etmek için nasıl bir yarış sürücüsü olduysa, Hughes da kokpitin içinden yeni havacılık bilimini anlamak üze re kendisini eğitti. Bir Lockheed Supcr Electra'yla 1938'de uça rak dünya hava ulaşımı hız rekorunu, ayrıca Amerika'nın bir ucundan öbür ucuna ve dünya çevresinde (1938'de 91 saat 14 da kika) en hızlı uçış rekorlarını kırdı. Pilotluk kariyeri 1939'da Kongre'nin altın madalya ödülüyle takdir edildi. Hughes tipik tavrıyla gidip bunu alma

zahmetine bile girmedi: Yıllar sonra Başkan Truman nihayet ödülü postayla gönderdi.

Uçuş Hughcs'un amatör tutkusu olsa da, profesyonel film yapımcılığı kariyerinde bundan yararlanmayı başardı. İlk başa rılı filmi Cehennem Melekleri (1930) Birinci Dünya Savaşı'nda- ki avcı uçağı pilotlarının destansı bir öyküsüydü. Toplam 3,8 milyon dolarlık bütçesiyle o zamana kadar çekilmiş en pahalı film olmasında Hughes'un mükemmeliyetçiliğinin küçümsen meyecek payı vardı. Film için olabildiğince çok Birinci Dünya
Savaşı uçağı bulmak üzere Avrupa'ya alıcılar gönderdi ve seksen yedi tane uçağı Amerika'ya getirtti. İt dalaşı sahnelerinden bir çoğunun koreografisini hazırladı. Gösteri pilotlarının hiçbiri tehlikeli son sahnede uçmaya yanaşmayınca, bunu bizzat yapa rak uçakla yere çakıldı, ama ufak yaralarla kurtuldu - tabii iste diği çekimler de oldu. Filmin çekimi sırasında gösteri pilotların dan üçü yaşamını yitirdi.

Yakışıklı, gözü pek ve zengin olan Hughes filmlerinde başrol verdiği erkeklerin hepsiyle boy ölçüşecek sayıda sevgililer edin di. Jcan Harlovv, Katherine Hepburn, Rita Hayworth, Bette Da- vis, Ginger Rogers, Kathryn Grayson, Ava Gardner ve Lana Turner onun yakışıklılığına ve cömertliğine tutuldu. Özellikle
Hcpburn cesaretine hayran kalarak, 1938'de dünya çevresindeki uçuşu için ona kızartılmış hindiden ve peynirli sandviçlerden oluşan kumanya hazırladı; dahası Hughes onunla birlikte çıktı ğı Manhattan üzerindeki bir gece uçuşunda özel uçağını 59. Cadde Köprüsü'nün altından geçirirken dümeni ona bıraktı. Söylentilere bakılırsa, Hughes'un ayrıca Cary Grant, Randoiph Scott ve "hoş

çocuk" olarak bilinen başka birçok yıldızla ilişkileri oldu.

Hughes 1930'larda ve 1940'ların başlarında gençlik dönemi nin bütün emellerine ulaşmış gibiydi. Ama daha o sıralarda uğursuz belirtiler sezilebilir durumdaydı. Çalışma arkadaşları onun mantıksız isteklerinden, şiddetli ruhsal çalkantılarında ve kafasını ufak ayrıntılara takmasından yakınmaktaydı. 1943 ya pımı Kanunsuzlar filminde Jane RusselPın memeleri konusunda bir saplantıya düşerek, daha iyi görünmelerini sağlamak üzere destekli ve çelik takviyeli özel bir sutyen yaptırdı (Gerçi Russefl daha sonraları sutyeni aslında hiç giymediğini ileri sürecekti). Daha can sıkıcı bir durum olarak, 1941'de (muhtemelen Lana Turner'dan kaptığı) frengi teşhisinin konması üzerine, başka in sanlardan "mikrop kapma" olasılığının eziyetini çekmeye başla dı. Enfeksiyon için kendisine penisilin verilmesinden sonra, kâh yasına neredeyse bütün giysilerini çamaşır torbalanna koyup ağızlarını asma kilitlerle kapatması, ardından çimenlere atarak yakması talimatını verdi. Frengi, Hughes'un ellerinde şiddetli bir kızarıklığa yol açınca, doktoru antibiyotiklerin bunu tedavi edinceye kadar kimseyle tokalaşmamasını söyledi. Böylece kirli hiçbir şeye dokunmama yönündeki saplantısı kök salma yoluna girdi.

Aralık 1947'de tam bir sinir krizi geçirdi. Personeline bazı filmleri izlemek istediğini söyleyerek, yakındaki bir stüdyonun gösterim odasına kapandı. Dört ay boyunca oradan çıkmaya rak, konuşmaktan ve kendisiyle konuşulmasından kaçındı; personeliylc sadece notlar karalanan sarı bir bloknotla iletişime gir
di, sırf çikolata ve sütle beslendi.

Nihayet 1948 ilkbaharında dışarı çıktı, ama artık eskisi gibi olamadı. Saçlarını ve tırnaklarını kesmeyi bıraktı, idrarını cam şişelere koymaya ve "değerli" saydığı dışkısını saklamaya başla dı. Sadecc oda servisi yemekleri yiyerek, sandviçlerinin özenli üçgenler halinde kesilmesi, hiçbir domatesin 0,6 cm'den fazla bir kalınlıkta dilimlenmemesi ve marulun "çapraz" doğranması ta limatını verdi. Sipariş ettiği bezelyeleri ölçmek için odasında bir cetvel bulundurarak, "çok büyük" bulduklarını geri gönderir hale, geldi. Hughes dengesini gerçek anlamda bir daha bulama dı. Gittikçe kendi yaşamından da kopar oldu.

Üçüncü karısı aktris Jean Peters'la evlendiği 1957'de mikrop korkusu yeni bir yoğunluk düzeyine çıkmıştı. Günde bir düzine kadar kâğıt mendil kutusu tüketerek, bunları eşyalan Eutmak ve oturacağı yerleri yalıtmak için kullanmaktaydı. Gıda konserveleri bile iyice ovulup dezenfekte edilmeli ve içlerindeki şeyler kutu kenarlarına değip kirlenmemeleri açısından çok yavaşça çıka rılmalıydı. Karısı Jean'la birlikte Nassau'daki bir otelde kaldı ğında, temizlik görevlilerinin odalarına girmesine izin vermedi vc bunun yerine çok kirlendiğinde dosdoğru başka bir odaya ta şınma yoluna gitti. Çift 011 dört yıl boyunca evli kaldı; ama çoğu zaman Peters fiilen bir mahpus konumundaydı; otelden dışarıya çıkmak üzere izin almak istediğinde Hughes'a bir mektup yaz mak zorundaydı. Evliliklerinin daha az çekilir yanlarından biri, kocasının kesmeyi reddettiği kocaman ayak tırnaklarının tıkırtı ları yüzünde geceleri uyuyamamasıydı. Karısının daha iyi bir ge ce ıtykusu çekebilmesi için Hughes, önce ayak parmaklarının arasına kâğıt mendiller sıkıştırdı; ardından Aircraft

Com- pany^deki mühendislerden taban kısmında tırnakları ayrı tuta cak metal çıkıntıların bulunduğu bir dizi kaliper yapmalarını is tedi. Bay vc Bayan I-Iughes'un ayrı buzdolapları vardı; adamcağız böylece karısından mikrop kapmamış olacaktı vc yine bu sebeple karısının televizyon düğmelerine dokunması yasaktı. An cak on yılı birarada geçirebilen çift 1971'de boşandı. Hughes ye niden evlenen sabık karısını gözetim altında tutabilmek için, ye ni evinin her iki yanında birer, ayrıca sokağuı karşısında iki dai re satın aldı.

Dostsuz ve ailesiz ölen Hughes'un sefil çöküşü, pencereleri karartma malzemeleriyle örtülen otel odalarında geçti. Çoğu kez cinsel organlarını bir otel peçetesiyle kapatıp çıplak halde oturarak, filmleriarka arkaya defalarca izlerdi. Alistair MacLe- an'in 1968'de çektiği vc başrolünü Rock Hudson'm oynadığı ge rilimli casusluk filmi Buz İstasyonu Zehra'yı 150 seferden fazla seyrettiği söylenir. Filmde bu kadar ilgisini çeken şeyin ne oldu ğunu kimse bilmiyor. Hughes son aylarında kronik kabızlığa ve sıı kaybına yakalanınca, asistanı John Holmes her üç günde bir bademli Hershey çikolata çubuklarının, homojenleştirilmiş sütün ve tuzsuz cevizlerin bulunduğu kesekâğıtlarıyla başucu nda oturmakla görevlendirildi. Bunlar sessizce verilmeliydi ve torba lar Hughes'un elini uzatıp temiz bir kâğıt mendille hepsini teker teker çıkarabilmesi için 45 derecede tutulmalıydı. Biyografisini yazan Richard Hack'e göre, çikolatalar "1,2 cm'lik kareler halinde kesilir, her kare ayrı ayrı çiğnenir ve ardından bir yudum süt içilirdi." Hughes öldüğünde 45 kiloya kadar inmişti. Bakım sızlık ve kötü beslenme yüzünden görünümü öylesine değişmişti ki, FBI kimliğini

saptamak üzere parmak izlerine başvurmak zo runda kaldı.

Her gözden düşüş hikayesinde olduğu gibi, Hughes açısın dan da bunun efsanevi bir yönü vardır. Çok az erkek onun ka dar paranın ve şöhretin keyfini sürmüştür; çok az erkek dünya dan böylesine kesin bir kopuş noktasına varmıştır. Hughes'u 1947'de keçileri kaçırmaya yönelten şey neydi? Çocukluk döne minde ipuçları vardır: Annesi Ailene her zaman mikroplar konusunda endişeliydi; küçük Hovvard'm yaz kampı gözetmenine haber kupürleri göndererek, yayılmakta olan çocuk felcinin teh likelerinden dolayı bu kadar çok oğlanın biraraya gelişine izin verirken ihtiyatlı olması yönünde öğütlerde bulunurdu. Ninesi Mimi de tozdan korkan biriydi vc güneş ışığıyla "dezenfekte" edilmek üzere dışarıya çıkarılamayacağı gerekçesiyle evde göm me dolaplar bulunmasına izin vermezdi. Dahası, Hughes henüz yirmi yaşına varmadan hem annesini, hem de babasını ansızın kaybetmişti.

Ama geçirdiği sinir krizinden hemen önce meydana gelen ve daha doğrudan etkide bulunmuş olabilecek iki özgül olay daha vardsr. Temmuz 1946'da XF-11 adlı bir casus uçağının test uçu şunda pilotluk yaptığı sırada, mekanik bir arıza uçağın Beverly Hills. kenarında düşmesine yol açtı. Uçak üç eve çarptıktan son ra infilak etti. Ağır yaralanan Hughes'un bir akciğeri patladı, altı kaburgası ve köprücük kemiği kırıldı, ayrıca geniş çaplı kesik ler vc yanıklar aldı. Elindeki ciddi bir yanığı tedavi etmek için kullanılan morfin muhtemelen reçeteli uyuşturucu ilaçlara ba ğımlılığın! başlattı ve yaşamının geri kalan yıllarında sürekli ağ rı çekti.

İkinci aksilik Hughes'un savaşa katkısıyla ilgiliydi.

Atlas Ok- yanusu'ndaki Alman denizaltılarının saldırılarıyla Amerikan as kerlerinin ve donanımının uğradığı kayıplara çözüm bulmak is tediği için, 750 askeri ve iki tankı taşıyacak büyüklükte devasa bir nakliye deniz uçağı yapmayı üstlendi. "Ladin Kaz" olarak da bilinen sekiz motorlu H-4 Hercules, o dönemde yapılmış en bü yük uçaktı ve tarihteki en büyük ahşap uçak olma özelliğini ko rumaktadır. Büyüklük bakımında Antonov An-225 adlı Rus uça ğı nca geride bırakılmış olsa da, 96 metreyi bulan kanar açıklığı hâlâ bir dünya rekorudur. Hughes'un birçok tasarısın-da olduğu
gibi, bütçe bir hayli aşıldı ve uçak teslim edilemedi; rüşvet suçla maları arasında ihale iptal edildi. Prototip tek bir uçuş yaptı; Kasim 1947'de 21 metrelik bir irtifada yakla-şık 1,6 km yol aldı.
Hughes bizzat -denemenin başındaydı. Bu projenin çöküşü guru runa (ve cebine) ağır bir darbe indirdi; 1976'daki ölümüne kadar uçağı yılda bir milyon dolarlık maliyetle kusursuz durumda bir hangarda tutru. Başarısızlığa alışkın bir adam değildi. Bir muha bire şunu hatırlatmıştı: "Dengesiz, paranoyak bir milyoner deği lim. Lanet olsun, bir milyarderim." İki hafta sonra film gösterim odasına çekilmesiyle, unutulmaya doğru uzun düşüşü başladı.

Howard Hüghes'un yemek açısından kaçıklığa kapılışı Hclenaı de Noaillcs'ın ya da John Harvey Kellogg'un beslenme konu sundaki eksantrik yanlarından veya Avusturya imparatoriçesi Elizabethan kilosunu kollama rutinlerinden bir hayli uzaktır. Günümüzde birisine obur dediğimizde, aşın yemek yediğini kas tederiz. Bu bölümde hayatı anlatılan kişilerden sadece George Fordyce tanıma uyuyor. Ama oburluğun ilk baştaki anlamı çok

daha incelikliydi. Büyük Ortaçağ ahlakçısı Aziz Tommaso d'Aquino oburluğu "müfrir arzu"nun yol açtığı günah diye ta nımlamıştı: Çok yemenin yanısıra çok çabuk yemenin, çok he vesle yemenin, çok pahalı şeyler yemenin ve çok titizlikle yeme nin de aynı ölçüde yanlış olduğu kanısındaydı. Üstelik bunlara söyleyen de işin bir erbabı. Hazretin kendisi o kadar şişmandı ki, göbeğine yer açmak için yemek masasının kenarına yarım daire biçimli bir oyuk açtırmak zorunda kalmıştı. Ama gıda söz konu

su olduğunda yargılarımızda çok aceleci olmamalıyız. G. K. Chesterton'ın dediği gibi: "İçinden gelen dürtüyle havyar yiyen insanda, prensip itibariyle kuru üzüm yiyen insana oranla daha fazla yalınlık vardır."

BÖLÜM 6 Bahtsızlığı Sineye Çekenler

Korku ve hastalık olmasaydı, başardığın şeylerin hepsini asla başaramazdım. (EDVARD MUNCH)

Hırs, şöhret, seks, doyumsuzluk: Bunların hepsi hayatımızı da ha iyi ya da daha kötü yönde dönüştürme gücüne sahiptir ve gördüğümüz üzere, onları denetim altına alma mücadelemiz ya pımızı belirleyebilir. Ama bir türlü denetim altına alamayacağı mız bazı sarsıcı olaylar vardır: Bir uzuv kaybı, körlüğün başla ması, bir ruhsal bozukluk atağı. İnsan soyu hastalıklarla vc in cinmelerle sürekli bir kavga içindedir. Şimdiye kadar yaşayan in sanların çoğu (belki de 45 milyar kişi) sıtmadan ölmüştür; veba ve çiçek bütün savaşların ve doğal afetlerin yol açtığının toplamından daha fazla insanın canını almıştır. Günümüzün refah düzeyi yüksek Britanya ve ABD'sinde bile her on yetişkinden bi ri kayıtlara göre iş göremez durumdadır: Elli yaşın üzerinde bu oran ikide bire çıkmaktadır. Amerikalıların dörtte biri bir tür nevroz, psikoz ya da bağımlılık rahatsızlığından muzdariptir ve Britanya'da doktorların tedavi ettiği en yaygın hastalık depres yondur. ister dinde huzur bulalım, ister felsefede avuntu araya lım, isterse de dosdoğru metin olma yolunu tutalım, ani beden sel talihsizlikle başa çıkmayı öğrenmek hepimizin er ya da geç uğraşmak zorunda kalacağı bir şeydir.

Pieter Stuyvesant: New York'taki Son Hollandalı

Sonraki kuşaklar şimdi New York dediğimiz kentin son Hollandalı valisi Pieter Stuyvesant'a (1612-1672) değerbilirlik göstermiş
değildir. Bir Amerikalıya onun hakkında ne bildiğini sorduğu nuzda, muhtemelen tahta bir bacağı olduğunu söyleyecektir si ze. New York'taki Stuyvesant LisesPnin futbol takımı hâlâ "Tahta Bacaklılar" diye anılır ve huysuz, inatçı Tahta Bacak Pe te ülkenin uzun soluklu oyununda bir figüran, asıl perdeye geçiş ten önceki konu dışı bir girizgâh olarak görülür en fazla. Was hington Irving'in yergili Knickerbocker'in New York Tarihi (1809) kitabında, Stuyvesant "bıçkm, dayanıklı, cesur, yanık yüzlü, atak, dik başlı, sağlam, aslan yürekli, gönlü zengin yaşlı bir vali" olarak tarif edilir. Oldukça hayranlık dolu bu portre 1938'e doğru yerini Kurt Weill ve Maxwell Anderson'ın Knic- kerbockerin Tatili müzikalindeki baskıcı proto-faşist tipe bırakır. Gösterinin bir klasiğe dönüşmüş olan en önemli sahnesinde, Stuyvesant'ı temsil eden karakter hem buruk, hem de tatlı "Ey lül Şarkısrnı söylemeye koyulur. Oysa Stuyvesant'ın gerçek ha yatı tatlı olmaktan ziyade buruktu. Hollanda'nın kuzey düzlük lerindeki Friesland'dan, yani dindar köylülerin yaşadığı ve asık suratlı aşırı tutuculuğun hüküm sürdüğü bir yöredendi. Babası Hollanda Reform Kilisesi'nc bağlı bir papazdı ve Pieter'in görü nen kariyeri de onun yolundan gitmekti. Ama genç Stuyvesant isyan ederek, teoloji yerine felsefe öğrenimi görmeyi seçti; ev sa hibinin kızıyla yattığı için üniversiteden atıldı. Derhal Hollanda Batı Hint

Kumpanyası'na memur olarak girdi; idari kadroda ça buk yükselerek 1642'de, otuzuncu yaş gününden hemen önce Karayip kolonisi Curaçao'nun direktörlüğüne atandı.

Stuyvesant hırslı, azimli ve karizmatik kişiliğiyle bir dizi yar dımcıyı çevresinde topladı. İçlerinde ona en bağlı olan ise Batı Hint Kumpanyasından memur arkadaşı, yetenekli bir ressam ve Şair olan John Farret'ti. Yıllar boyunca iki adam baştan aşağı manzıım anlatımlı, eğlenceli bir mektuplaşmayı sürdürdü. Far- ret taparcasına hayranlık duyduğu Stuyvesant'a "Ekselans" ve"Stuyvesant Efendim" diye hitap etmekte, onun oldukça takır çukur şiirlerini "tanrısal" diye nitelendirmekteydi. Gönışığma ancak 1920'lerde çıkan bu mektuplar hafif bir eşcinsellik havası taşısa da» aralarında cinsel bağlantıya dair bir emare yoktur. Oliver Cıomvvell'in ordugâh süvarisi bir mektup arkadaşı oldu ğunun ortaya çıkışına oldukça benzer biçimde, mektupların var lığı Stuyvesant'ın haşin ve asabi imajına yeni bakış açısı getir miştir.

îspanyollardan St. Martin adasını geri almak üzere düşünce- sizcc girişilen bir harekâtta bacağı koptuğu sırada Stuyvesant, Karayıp görevinde ikinci yılına girmişti. Askerlerinin kumsalda aldığı bir sipere Hollanda bayrağını gösterişli bir şekilde diker ken, adanın kalesinden atılan bir top güllesi sağ kavalkemiğini parçaladı. Bu hikâyeyi anlatacak kadar yaşaması dirençliliğini gösterdi. Hollandalı doktorlar Avrupa'da en ileri düzeydeydi ve uzuv kesmenin yeni tekniklerini geliştirmede yaratıcıydı. Ama bu hiç de kolay ya da hoş bir şey değildi. İşin esası hızdı. Kapak olarak kullanılacak sarkık bir deri parçası yaratmak

üzere yağ ve kas dokusunun kesilip çıkarılması ve bu kapağı dikerek kemi ğin olabildiğince çabuk örtülmesi gerekirdi. Bazı cerrahlar bütün işlemi bir dakikadan az sürede yapabilmekteydi, ama sağ kalma şansı üçte birden düşüktü.

Stuy vesant'ı her kim kurtardıysa mükemmel bir iş yaptı; ama hasta birkaç hafta boyunca kendisine gelemedi. Olabildiğince erken döndüğü çalışma masasındaki ilk işi, kumpanyanın yönetim kuruluna bir özür mektubu yazmak oldu. Saldırının "umul duğu kadar başarılı olmaması" nedeniyle duyduğu üzüntüyü ile terek, "sert bir güllenin kopardığı sağ bacağını kaybetmesinin küçümsenmeyecek bir engel oluşturduğunu" belirtti. Ardından çalakalem bir şiirsel pusula yazdığı Farret, buna "Soylu ve Cesur Bahadır Stuyvesant'ın St. Marten Adası Önünde Mermiyle Kopan Bacağı Üzerine" başlığım taşıyan bir şiir denemesiyle karşılık verdi. Farret'in dalkavukluk standartları açısından bile, Stuyvesant putperestliğini yeni zirvelere taşıyan bir şiirdi bu: "Mermi onun bacağını vurdu; sonra sekip benim yüreğime değdi..."

Görevini eskisi gibi sürdürme kararlılığına karşın tropikal sıcaktan dolayı yarası irin toplamaya başlayan Stuyvesanr, gereğince toparlanmak üzere gönülsüz biçimde ülkesine dönmek zo runda kaldı. Bakımım eniştesinin kız kardeşi ve kendisinden üç yaş büyük olan Judith Bayard üstlendi. Bu çirkin ama iyi kalpli kız kurusuyla evlenme niyetini açıkladığında, Farrct böyle bir işe uygun olmamasından dolayı evliliğin tamamına ermeyeceğini ileri sürerek ona sataştı. Stuyvesant'ın şiirle verdiği karşılık küs- tahçaydı ve çift zaman içerisinde iki oğul sahibi oldu.

Stuyvesant iyileşir iyileşmez, Batı Hint Kumpanyasının Amsterdam'daki bürosuna başvurarak görev istedi. Son model, pahalı tahta bir bacağı ve acil durumlar için ucuz yedek bir ba cağı vardı. Terminator filminin 17. yüzyıl versiyonundan bir sahneydi bu sanki - yaralı asker daha yaşlı, daha akıllı ve işine daha odaklı bir halde geri döner, takma bacağını sağlamlaştır mak için üzerine parıldayan, gümüş çiviler çakılmıştır. Karşıla rında tam da kumpanyaya yaraşır bir adam gören yönetim kurulu üyeleri hayran kaldılar. Stuyvesant'a yeni bir görev verdiler: Kuzey Amerika'nın doğu kıyısındaki başıbozuk Nieuw Neder land kolonisinde düzeni sağlamak.

Genel direktör olarak koloninin merkezi Nicuw Amsterdam'a yerleşen Stuyvesant, görevde kaldığı on altı yılın büyük bölümünde kumpanyanın çıkarlarını Özenle gözetti. Uyanık bir müzakereciydi: Sert, ödünsüz ve adil tavrıyla, İsveçli göçmenle rin ve Amerikan Yerlilerinin tehditlerini savuşturdu ve hatta bir ara New England sakinlerine Hollanda egemenliğini kabul ettirdi. Ama sonuçta çabaları hiçbir işe yaramadı. Okulda hangi tarihin öğretileceğine galipler karar verdiğinden, günümüzde çok az insan Nieuw Ncderland'ı duymuştur, ayrıca Pieter Stuyvesant adını duymuş olsalar bile, bildikleri tek şey Hollandalı ve tahta bacaklı olduğudur. Bu son derece haksız bir durumdur.

Nieuw Nederland 10 binden fazla kişinin yaşadığı bir kolo niydi. Çoğunlukla Püriten olan New England'ın aksine, dinsel temeller üzerine kurulmamıştı. Esas olarak bir ticaret merkeziy di; Hollanda'yı 17. yüzyıl finansal ve düşünsel dinamosu haline getiren liberal

bakış açısının sindiği bir yerdi. Bunun bir sonucu olarak, milliyetlerin ve karşılıklı evlilikler için bir eritme potasıy dı. Nieuw Amsterdam adı çok geride kalmış olsa da, New York'un özü -ve dili- hâlâ Hollanda damgasını taşır. Amerika'ya özgü sandığımız birçok kelime aslında Hollanda dilinden alınıp benimsenmiştir: Patron, kurabiye ve lahana salatasının Amerikan İngilizcesindeki karşılıkları, hatta Noel Baba anla mındaki Santa Claus. Bugünkü "Wall" Street'e adını veren şey HollandalIların diktiği savunma duvarıdır; Stuyvesant'ııı çiftliği (bouwerie) şimdi The Bowery adıyla kentin en ünlü caddelerin den biridir; Stuyvesant tarafından kurulan Broadway'in adı bile Breede we£in İngilizce telaffuzundan başka bir şey değildir. Nieuw Amsterdam'ın çiftlikleri -Nieuw Haarlem, Breukelcn, Greenwyck, Bronck's Plantation, Jonkcr's Plantation- şimdiki New York'un ilçe adlarında varlığını sürdürmektedir: Harlem, Brooklyn, Greenwich, Bronx ve Yonkers.

Bu ilçelerden sonuncusu ilk başta Hudson Nehri kıyısında bir bıçkıhaneydi ve adı da bıçkıhanenin sahibi Jonkheer van der Donck'tan gelmekteydi. Genç bir avukat ve arazı sahibi olan Adriaen van der Donck'un adının başına getirilen Jonkheer as lında onursal unvanıydı ("Genç Beyefendi" anlamına gelen bu unvan aşağı yukarı "Saygıdeğer" hitabına eşdeğerdir). Tam din sel özgürlüğün ve sansürden yoksunluğun geçerli anlayış olduğu Leiden Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, Galileo, Descartes ve Spinoza'nın ortaya attığı yeni öğretileri sindirmişti. Amerika'ya 1641'de vardığında, ülkeye hemen âşık oldu: Doğal manzara, bitkiler, hayvanlar ve en başta da Yerli Mohikan ve

Mohavk kabilelerinin dilleri ve görenekleri. Yeni gelişen ekonomi açısından kunduzların önemini erken kavrayarak, birkaç tanesini çiftliğin de besledi ve yaşam döngülerinin her yönünü inceledi. Nieuw Nedcrland'ı neredeyse sonu gelmez olanaklara sahip, yasaların ve yönetim tarzının halklar arasında barış ve işbirliği ilkeleri üzerine kurulabileceği bir yer olarak gördü. Koloninin özellikle rini kayda geçirme ve haritasını çıkarma işine kattığı tutkuda, yüzyılı aşkın bir süre sonra Amerika'nın bağımsızlığını getirecek olan fikirlerin ilk ışıltısını görmek mümkündür.

Stuyvesant'tan önceki genel direktör olan Willem Kleft, ko lonicilerin hiç sevmediği biriydi. Van der Donck'un barışçıl ilke lerine karşı biri olarak Yerlilerle başlattığı kanlı savaş, koloninin kaynaklarını tüketti ve dış alanları tehlikeli hale getirdi. Van der Donck ona muhalefet etmek ve yerine başkasının getirilmesini sağlamak için hitabet becerilerini kullandı. Stuyvesant 1647'de koloniye vardığında, van der Donck "avam başkanı", yani fiilen onun yardımcısı olarak atandı. İki adam ilk başta iyi uyuştu,, ama yeni genci direktör sevilmekten çok beğenilmeye açıktı. Ad riaen van der Donck'un aksine, Tanrı'nın ve yeryüzündeki teza hürü Hollanda Batı Hint Kumpanyasının demir yasaları dışında bir şeye ayıracak zamanı olmayan koyu muhafazakâr biriy di. Yurttaşlardan "uyruklar" ya da "evlatlarım" diye söz eden bir otokrattı; tartışmaları ince hukuk hoşluklarıyla değil, bağıra rak, küfürler savurarak ve tahta bacağını yere vurarak kazan maya alışkındı. Tepinmelerin verdiği acı gittikçe onu daha da çekilmez hale getirdi. Hem karakter, hem de siyasal özlem bakı mından giderilmesi zor farklılıklar,

yardımcısıyla ilişkilerini bozdu. Görevden alman Van der Donck art arda gelen darbeler le işini, avukatlık yapma hakkım ve sonunda yaşamını yitirdi. Trajik bir ironiyle, bir Yerli baskınında öldürüldü.

Stuyvcsant'ın yitirdiği şey ise koloniydi. Van der Donck'un
ölümünden on yıl sonra, İkinci İngiltere-Hollanda Savaşı patlak verdi ve dört İngiliz savaş gemisi Hudson Nehri'nden içeriye gir di. Hollandalı koloniciler şanslarının olmadığının farkındaydı: Batı Hint Kumpanyası gücü olmadığı ya da istemediği için, ko loniyi gereğince savunacak birlikler göndermedi. Kavgadan bez miş olan Stuyvesant aralarında oğlu da olmak üzere önde gelen Nieuw Nederland yurttaşlarının makamına gelerek kendisini sı kıştırması karşısında cesurca dikildi. "Cesedimin buradan sü rüklenerek çıkarılmasını tercih ederim" diye karşılık verdi. So nunda kaçınılmaz akıbeti kabul etmeye mecbur kalınca, peşinde Hollandalı askerleriyle tam takım üniforması içinde topallayan adımlarla kaleden dışarıya çıktı.

Ona acımamak zordur. Onun inatçılığı ve zekâsı olmasaydı, koloni İngilizlerin eline çok daha erken geçebilirdi. Bu gerçekleş tiğinde ise çoğu kolonicinin -aynı şekilde Stuyvesant ve ailesinin- New York'lu olarak yaşamaya barışçıl geçiş yapmasına elverecek kadar oturmuş yapıdaydı. Stuyvesanr'ın özel yaşamı hakkında çok az şey bilinir. Ama Curaçao'da geçirdiği yıllardan kalan bir tutkusu vardı. Tropikal kuşlar toplardı ve 1672'de öldüğünde on larla dolu birkaç büyük kuşhanesi vardı. Bu ketum yaşlı ahlakçı nın günün birinde berduşların ve ayyaşların sokağı olarak nam salacak yerdeki çiftliğinde siyah-beyaz dünya görüşüyle gürültü

lü kuş cıyaklamaları ve parlak renkli kanat çırpmaları arasında ömrünü doldurduğunu düşünmek insana tuhaf geliyor.

General Antonio de Santa Anna: On Bir Kez Başkan Olan Tek Kişi

Bacağını yitirmenin Stuyvesant'm yaşamını ne kadar değiştirdiğini kestirmek olanaksızdır. Sakatlığa modern yaklaşımın temel unsurlarından biri, kimsenin bununla kısıtlanmaması ya da ta nımlanmaması gerektiğidir. Stuyvesant metin Hollandalı karak teriyle bunu herhalde onaylardı. Tek bacaklı başka bir asker adamın kariyeri ise çarpıcı bir tezat oluşturur. General Antonio de Lopez de Santa Anna (1794-1876) biri on beş günü bile geç memek üzere on bir ayrı dönemde aynı ulus-devletin başında bulunmuş tek kişi olma gibi benzersiz bir seçkinlik taşır. Meksi ka 1833'ten 1855'e kadar Meksika standartlarına göre bile istik rasızlık içinde kaldı: Başkanlık makamı tam otuz altı kez el de ğiştirdi. Santa Anna bu umut verici olmayan koşullarda bir siya sal kariyer edinebilmek için, halkın desteğini almak uğruna her şeyi yapmak zorunda kaldı - buna eksik uzvundan dolayı arsız ca duygu sömürüsü yapmak da dahildi.

Meksika'ya yerleşmiş saygın bir İspanyol ailesinin çocuğu olarak Veracruz liman kentinde doğdu. İlk başta İspanyol tahtı na sadıktı. Seçkin bir asker olmakla birlikte, düşkün bir kumar bazdı ve genç bir subayken sıklıkla borç batağına düştü. Te- xas'taki ilk görev döneminde alay kasasından zimmetine para geçirdi, suçu açığa çıktı ve ceza olarak Veracruz'daki karargâha geri gönderildi. Bu atama diğer tutkusu olan kadınlarla düşüp kalkmasına fırsat sağladı. Askeri görevleri öyle zorlu değildi ve çok geçmeden fuhuş vakalarının ve başka erkeklerin karılarıyla cilveleşmelerinin getirdiği

bir şöhret kazandı.

Kendisinin ilk karısı evlendiğinde daha on dört yaşındaydı. Nikâh törenine katılamayacak kadar muharebeyle meşgul oldu ğundan, müstakbel kayınpederini vekil tayin etti. Karısı ona bir çiftlik almasına yetecek kadar çeyiz getirdi. Ama kısa bir süre sonra, Texas'taki başka bir nikâh töreninde şahsen yer aldı; an cak evlenme koşuluyla sevişmeye razı olan genç bir kadını yatağa atabilmek için, askerlerinden birini rahip kılığına girerek ni kâhı kıymaya ikna etmişti.

Bu esnek acımasızlık Santa Anna'ya siyasette de hizmet etti. Uzun kariyerinin çeşitli dönemeçlerinde başkalarmca kendisine liberal, muhafazakâr, monarşist, cumhuriyetçi, kurtarıcı ve despot gibi sıfatlar yakıştırıldı. Oysa aslında bir pragmatistti. Siyasal ideoloji onu heyecanlandıran bir şey değildi: Önemli olan tek şey kazananın yanında olmaktı. İlk önemli ihanetini 1821'de ser giledi. Artık albay rütbesinde olan Santa Anna, o sırada Agustin dc Iturbide'nin ayaklanmasını bastırmak için gönderilen İspanyol kuvvetinde yer aldı. Gidişatın asiler lehine dönmek üzere ol duğunu görünce saf değiştirdi. Meksika'nın ilk meşruti impara toru olarak taç giyen Iturbide, hizmetine karşılık onu tuğgeneral rütbesine yükseltti. Ama iki adam uyuşamadı. Tamamen inanılır bir söylentiye göre, Iturbide altmış yaşındaki kız kardeşiyle flört ettiği için Santa Anna'da hoşlanmamıştı. Santa Anna bir kez daha Veracruz'a gönderildi, ama bu sefer eyalet valisi konumuyla.

Hiç zaman kaybetmeksizin şatafatlı bir malikâne {hacienda)
ve geniş araziler edinirken, hemşerilerine ceza

kabilinden vergiler yükledi. Halkın o kadar tepkisini çekti ki, kendinden menkul imparator onu başkente çağırmak zorunda kaldı. Bu bir hataydı. Santa Anna'nın antenleri ona rüzgârın bir kez daha yön de ğiştirdiğini bildirdi: Iturbide'yı devirmek ve yeni bir devlet baş- kanının, Vicente Guerrero'nun yönetiminde bir cumhuriyet kur mak üzere liberallerle işbirliğine girdi. Daha sonraları şu yoru mu yapacaktı:

Cumhuriyetin ne olduğunu şahsen bilmiyordum; ama ben insanları ikna etmeye çalıştıkça, onlar daha gür sesle "Yaşa sın Cumhuriyet!" diye bağırıyorlardı. Bunun üzerine birlikte böyle bir şeyi aramaya koyulduk.

Şana ulaşma anı 1829'da geldi. Eski sömürgeyi geri almaya yö nelik son bir girişimle, üç bin İspanyol askeri Meksika Körfezi kıyısındaki Tampico'ya çıktı. Santa Anna bunun yarısı kadar bir kuvvetle istilacıları altı hafta boyunca kıstırarak, sonunda İkmal yetersizliğine ve sarıhummaya dayanamayarak teslime zorladı.

Tek başına cumhuriyeti kurtarmıştı ve hemen bir ulusal kahramanına dönüştü. "Mütevazı" bir tavırla "ülkenin kendisine ihtiyaç duyacağı ana" kadar Veracruz'daki malikânesine çekildi. Çok fazla beklemesine gerek kalmadı. 1833'te ilk kez başkan seçildi.

Nikâhındaki tutumuna oldukça benzer biçimde, Santa Anna şahsen ülkeyi yönetme gereği duymayarak, çiftliğinde kaldı ve yetkilerini başkan yardımcısı Valentín Farias'a devretti. Gelgelelim, Farias sahici bir liberaldi ve iki yıl içinde reformlarıyla Ka tolik Kilisesi'ni kızdırdı ve Santa Atina'nın da önde gelen bif mensubu olduğu büyük toprak sahiplerinin canını sıktı. Siyasetin birdenbire yaşamına girmesiyle telaşa kapılan Santa Anna, kararlı biçimde harekete geçerek Farias'ı görevden aldı, yeni anayasayı rafa kaldırdı ve merkezi bir

diktatörlük kurdu. Bu gi rişim aralarında Texas'in da bulunduğu bazı eyaletleri bağım sızlıklarım ilan etmeye kışkırttı. Meksika bir kez daha savaştaydı.

Santa Anna'nın Meksika dışında nam salmasını sağlayan Texas harekâtıydı. Başında bulunduğu 1.500 kişilik kuvvet 6 Mart 1836'da on iki günlük bir kuşatmadan sonra Alamo olarak bilinen küçük garnizonu aldı. Sayıca çok daha az olan Texashlar cesurca direndi; ama Santa Anna aman tanımayarak, teslim olan herkesin kurşuna dizilmesini emretti. Askerlerinin o gün uyguladığı vahşet muhtemelen savaşın seyrini değiştirdi ve kesinlikle Amerika kıtasında sadist bir tiran şöhreti kazanmasını neden ol du. Garnizonun düşmesinden sonra bile, Meksikalı askerler ce setleri kurşunlayıp süngiilemeyi sürdürdü; tören yapılmaksızın üst üste yığılan cesetler daha sonra yakıldı. Halk kahramanları Jim Bowie ve Davy Crockett'in yan ısı ra, 250 Texasli daha kı yımdan geçirildi. Sadece kadınlar ve çocuklar ile iki köle sağ kurtuldu. Bunlar da eyaletin geri kalan kesiminde bir panik ha vası yaymaları için serbest bırakıldı. Santa Anna üç hafta sonra Goliad'daki katliamın emrini vererek işi daha da ileriye götürdü; 342 silahsız Texasli savaş tutsağı, Meksika askerlerince kurşun yağmuruna tutuldu ve sağ kalanlar sopayla dövülerek, süngülenerek ya da atlarla çiğnenerek öldürüldü.

Bu mezalim haberlerinin duyulmasıyla birlikte, Texas ordu su gönüllülerin akınına uğradı. General Sam Houston komuta sındaki birlikler Santa Anna'nın ordusunu San Jacinto'da siesta keyfini sürerken pusuya düşürüp öçlerini aldılar. Şimdi efsane leşmiş olan "Alamo'yu Hatırla!" naralarıyla düşmanı önlerine

katarak, uyku sersemi Meksikalılann yansından fazlasını on se kiz dakikada öldürdüler. Santa Anna kaçmayı başardıysa da, ertesi gün yakalandı. Şık üniformasını üstünden atmış olmasına karşın, bir Meksika piyadesi için pek olağan sayılmayacak ipek li iç çamaşırı giyen tek savaş tutsağı olmasından dolayı kimliği kolayca teşhis edildi. Hayatını kurtarmak için küçük düşürücü bir barış antlaşması imzaladığından, kendi hükümetince tanın madı ve mecburen ABD'de sürgün kaldı. Bağımsız bir cumhuriyete dönüşen Texas'in başkanlığına Houston seçildi.

Santa Anna yaralarını sarmak üzere 1837'de gizlice ülkesine döndü. Ama tarih bir kez daha yakasını bırakmadı. Bir Fransız filosu görünüşte Mösyö Remontel adlı aşırı kızgın bir Fransız pastane aşçısını desteklemek üzere Veracruz'u abluka altına al dı. Bu adam I. Louis-Philippe'e bir mektup yazarak, Mexico City'de hüküm süren ve pastacılık işine kötü bir etkide bulunan kargaşadan acı bir dille yak inmişti. Santa Anna bir tür İspanyol Kral Arthur'u gibi dövüşün ortasına atılıverdi. Meksika'nın dara düştüğü bir ortamda bir kez daha anavatanını yabancı ege menliğinden kurtardı. Hükümetin ona arka çıkmaktan başka seçeneği yoktu.

Santa Anna "Pastane Savaşı"nı kazandı, ama bu süreçte bacağını kaybetti. Atına çarpan bir top güllesi hayvancağızı öldü rürken, onun da ayak bileğini haşat etti. Yerde yatarak cerrahı beklerken, Meksika'nın yeni seçilmiş başkam Anastasio Bustamente'ye dokunaklı bir mektup döşendi:

Devletten naaşının tam vurulduğum bu kumsala gömülmesi için ricada bulunuyorum; böylece silah arkadaşlarım bura nın onlara işaretli olarak bıraktığım muharebe hattı olduğunu bilsinler.

Bugünden itibaren Meksika halkının cn insafsız düşmanlan topraklarımıza kirli ayak tabanlarıyla basmaya cüret edemesinler. Bütün Mcksikahlar siyasal hatalarımı ba ğışlayarak, çocuklarıma bahşetmeyi dilediğim tek unvandan beni mahrum bırakmasınlar: İyi bir Meksikalı olmak.

Gerçi ölmedi, ama bacağı oldukça acemice kesildi: Cerrahlar aşırı çıkıntılı bir kemik yumrusu bıraktılar vc kopuk bacak kö künü örtmek için deriyi fazla germek zorunda kaldılar. Santa Anna geri kalan ömrü boyunca sancı ve iltihap sıkıntısı çekti; ki mi zaman derinin yarılmasıyla kanamalar yaşadı. Ama rakiple rinin hiçbir zaman boy ölçiişemeyeceği bir propaganda silahı el de etti: Kopuk bacağı Meksika bağımsızlığının ve fedakârlığın canlı timsaliydi. Mayıs 1839'da ikinci kez başkan seçildi.

İkinci yönetim dönemi ilkinden daha da baskıcı olduğu için, bacak kartını kullandı. Siyasal toplantılarda vc askerleri heyeca na getirmek istediği durumlarda, savaş kahramanı statüsünü doğrulatmak istercesine tahta bacağını başının yukarısında sal lamayı alışkanlık edindi. Kesik bacağını 1841'de Veracruz'daki son istirahatgâhından törenle çıkarttırarak, bir cam mahfaza içinde eskorda başkente taşıttırdı ve Santa Paula mezarlığındaki bir mozoleye eksiksiz bir askeri törenle gömdürdü. Bu girişim kabaran hoşnutsuzluk dalgasını durdurmaya yetmedi. Taşkın bir kalabalık 1844'te heykelini kırarak parçaladı, mezarlığın yolunu tuttu ve mübarek uzvun yer aldığı mahfazayı topraktan çıkardı. Kesik bacak "Topala Ölüm!" bağırışları arasında sokaklarda gezdirildi. Kısa bir süre sonra Santa Anna devrildi ve sürgün olarak Küba'ya gönderildi.

Bir yıl sonra geri döndü. ABD güneydeki topraklarını genişletmek vc sağlama almak peşinde olduğu için Meksika'ya savaş açmıştı. Meksika hükümetine bir

mektup yazan Santa Anna, başkanlığa oturmaya çalışmayacağı yolunda resmen söz vere rek, hizmete koşma isteğini bildirdi. Bir kez daha başkanlığı üst lenmiş olan cefakâr Farias isteksizce öneriyi kabul etti. Bilmediği nokta ABD yönetimiyle gizli görüşmelere giren Santa An- na'nın iktidara gelmesi koşuluyla Meksika'nın büyük bir bölü münü sarmayı önerdiğiydi. Santa Anna 1846 başlarında bulun maktan en çok hoşlandığı konuma, yani Meksika ordusunun başına geçti. Hiçbir işi yarım bırakmak istemeyen biri olarak, her iki sözünden aynı anda caymaya karar verdi; böylece baş kanlığa el koydu ve orduyu işgalci Amerikan birliklerinin üzeri ne sürdü. Ama ABD kuvvetlerinin taktik üstünlüğüyle ve ağır toplarıyla başa çıkamayarak, art arda altı muharebeyi kaybetti. Meksika-Amerika Savaşı sonuçta Meksika'yı felakete sürükledi ve Santa Anna'yı küçük düşürdü. ABD birlikleri Eylül 1847'de Mexico City'ye girdi ve Meksika'nın kuzeydeki topraklarının yarısından fazlası ABD'ye bırakıldı. Meksika'nın Utah, California, New Mexico, Arizona ve Nevada eyaletleri ile Colorado'nun yarısı 2 Şubat 1848'de artık ABD'nin bir parçası olan Texas'a katıldı. Çarpışırken can verenlerin dışında, her iki tarafın yaralanmalar ve hastalıklar yüzünden verdiği ölü sayısı 50 bini aştı. Santa Anna bir kez daha sürgüne gitti, ama bu sefer Jamaika'nın yolunu tuttu.

Bacağı da savaşta kötü bir sınav verdi. Amerikalılar 1847'de- ki Cerro Gordo muharebesinde Meksikalıları öylesine çabuk bozguna uğrattı ki, Santa Anna yarısını yediği tavuğu sofrada ve her iki tahta bacağını geride bıraktı. Bacaklar Illinois Dördüncü Piyade Alayının iki mensubu tarafından "esir" alındı. Mantar ve deriden

yapılan asıl şık bacak, New York'lu bir marangoz olan Charles Bartlett'in eseriydi. Tam 1.300 dolara {bugünkü değerle yaklaşık 35 bin dolara) mal olmuştu ve bilyeli yataklar üstünde hareket eden eklemli bir ayağı vardı. Savaştan Sonra eyalet fuarlarında on sentlik izleme ücretiyle gösterime sunuldu ve ardından Springfield'deki Illinois Eyaleti Askeri Müzesi'nc teslim edildi. Daha basit olan (yedek) tahta bacak bir süre General Abner Doubleday tarafından beysbol sopası olarak kullanıldı ve şimdi Georgia'nın Decatur kentindeki Oglesby Malikânesi Müzesi'nde görülebilir.

Düştüğü durumla Santa Anna hikâyesi bitmiş olmalıydı, ama öyle olmadı. Vatandaşlarının zihninde tamamen mitolojik düzeyde bir etki gücü vardı ve ülkenin yarısını elden çıkarması na karşın, bu sefer muhafazakârların girişimiyle yeniden göreve çağnldı. 1853'te on birinci ve son kez başkanlık yemini etti. Gös termelik demokrasi unsurlarını bile bir tarafa atarak, kendisini ömür boyu diktatör olarak atadı ve Zatıâlilcri resmi unvanının kullanılmasında ısrar etti. Napolyon özentisi artık tastamamdı. Eski bir müttefikine yazdığı mektupta görüşünü açık seçik ortaya koydu:

Önümüzdeki yüz yıl boyunca halkım özgürlüğe hazır olma yacaktır. Cahil oldukları ve Katolik ruhban kesimin etkisin de kaldıkları için Özgürlüğün ne olduğunu bilmiyorlar. Bu yüzden despotizm onlara uyan yönetim biçimidir; ama akıllı ve erdemli bir despotizm olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Ne yazık ki, Santa Anna ne akıllı, nc de erdemli olmaya muktedirdi. İktidara dönünce, Amerikalılara demiryolu inşa etmeleri için başka bir toprak şeridini sattı; bu arada 15 milyon dolarlık bedelin bir kısmını cebe atmanın yolunu buldu. Sonunda muhafazakâr müttefikleri bile ülkenin sırtında bir yük

olduğuna karar verdiler ve 1855'te temelli devrildi, Küba'ya sürüldü ve gıyabında yargılanarak yolsuzluktan suçlu bulundu.

1860'ların sonları onu New York'un Staten Adası'nda sürgün yaşarken yakaladı. Orada tesadüf eseri dünya tarihine en önemli ve en kalıcı katkısında bulundu. Dostça ilişkiler kurduğu Amerikalı mucit Thomas Adams, generalin herdemyeşil Mattil- kara ağacından elde edilen çikle adlı sakızı çiğneme alışkanlığı na merak sardı. Aslında Meksikalıların ta Maya İmparatorluğu döneminden beri yaptığı bir şeydi bu. Sakızın ucuz bir lastik ika mesini yapmayı uman Adams, belki bir sonuç çıkar düşüncesiy le Santa Anna'dan bir ton çikle satın aldı. Lastik yapmayı başaramadıysa da, şeker kattığında müthiş bir yeni şekerleme ürünü nü elde ettiğini gördü: Çiklet. Bunu "Adams New York No. 1[M] adıyla 1871'de piyasaya sürdü. Kurduğu şirketi daha sonra Wrigley'in şirketiyle birleşti. Böylece ortaya çıkan çiklet devi, 2006'da 4,6 milyar dolarlık bir ciroya ve yüzde 63'lük küresel bir pazar payına sahipti.

Santa Anna Amerikan sakızının babası olma rolünden dolayı tek bir peseta kazanamadı. 1874'te nihayet Meksika'ya dön mesine izin verildi. Ayrı kaldığı yirmi yılda ülkesi iç savaşa sü rüklenmiş ve bir süre Fransızların dayattığı AvusturyalI kukla bir imparatorun yönetiminde kalmıştı. Ülkeye vardığında libe raller yeniden iktidardaydı. Yönetimi elinde tutan Benito Juârez ise Meksika'nın ilk Amerikan Yerlisi {ve ilk sivil) başkanıydı. Santa Anna'nın dönüşünü umursamadı: Bu sefer siyasal yaşama yeniden girme fırsatını bulamayacaktı. "Batı yarıkürenin Napolyon'u" mal mülkü ve nişanları elinden alınmış, körlüğün eşiğin de ve meteliksiz olarak Mexico City'de 1876'da öldü.

Tahta bacağı hâlâ sürgünde duruyor. Geri venrıeye dönük çeşitli girişim ler boşa çıkmıştır. Son girişimde Meksika'daki Ulusal Müze'de görevli bir tarihçi buz gibi bir cevap verdi. Santa Anna'nın yalnız çıkarını gözeten bir teatral fırsatçı olduğunu belirtti: "Bacağı iade etmenin pek anlamı yok. Geri gelmesini istemiyoruz."

Bir bacağı kaybetmek Santa Anna'nın hayatının seyrini köklü biçimde değiştirdi mi? Muhtemelen hayır. Bir dönüm noktası mıydı? Hiç kuşkusuz ever. Kopuk bacak kendisine yakıştırdığı kurtarıcılık rolünün simgesi, bir tür ermişlik mertebesine yüksel menin görsel kanıtıydı. Öte yandan, Stuyvesaıt'ta olduğu gibi, ulusal bir fıkra konusu oldu. Sanra Anna'nın hayatı gösterişçili ğiyle, acımasızlığıyla ve dürüstlükten uzaklığıyla yine de ilginç bir nitelik taşır: Sanki Casanova enerjisini seks yerine siyasete yöneltmiş gibidir. Her ne kadar özlemini çektiği ölümsüz ulusal kahraman konumundan sonuçta mahrum kalmış olsa da, bir heyamolaya ilham kaynağı olmuş kaç kişi vardır?

Hey! Tahta bacaklı Santianna, Vira et bakalım, Santianna!
İskambilleri sürerdi o bacakla, Dolaşarak Meksika ovalarında!
Hey! Geçti devrin Santianna, Vira et bakalım, Santianna!
O dövüşemeyecck bir daha, Dolaşarak Meksika ovalarında!

Daniel Lambert: En Sevimli Şişko

Daniel Lambert'in (1770-1809) "şaşırtıcı şişmanlığına adanmış Şarkılar yoktur: ama bir dönem adı, büyük olan her şeyin evren sel klişesiydi. Londra "kentlerin Daniel Lambert'i" ve özellikle engin bilgili her uzman "bilimin Daniel Lambert'i" olarak anılır dı. O zamandan beri daha kilolu insanlar görülmüş olsa da, sa yılan çok değildir ve hiçbiri onun kadar sevecenlikle anılmaz. Belki bu nedenle Guimess Rekorlar Kitabı'nda saygın bir yere sahiptir. Otuz dokuz yaşında öldüğünde, ağırlığı 335 kg, bel çevresi ise 284 cm'ydi. Bu da, şimdiki Ölçülerle vücur kürle endeksinin 104 olduğu, yani obczitcnin devreye girdiği düzeyin üç katı na vardığı anlamına gelir. Nasıl bu kadar irileştiği başkaları için olduğu kadar onun için de bir muammaydı. Aşın yemek yemez di vc sadece su içerdi. Durduk yerde kilosu sürekli artıyordu.

Obezite modern bir olgu olmamakla birlikte modern bir sap lantı haline gelmiş durumdadır. Günümüzde Britanya ve ABD'de her dört yetişkinden biri obezdir vc bunun (sağlık gider leri ve kayıp kazanç potansiyeli bakımından) maliyeti yüzlerce milyar dolara varmaktadır. Ucuz gıdaların bir sonucu olarak, tarihte ilk kez yüzde 20'lik alt gelir dilimi yüzde 20'lik üst gelir diliminde ortalama olarak daha obezdir. Tek başına A-BD'de di yet sektörüne verilen para yılda 60 milyar dolar, yani Microsoft ve McDonald's şirketlerinin toplam küresel cirosundan fazladır.

Bu ikili isteri -önce aşırı yeme ve kilo vermeye çalışma-18. yüz yıl sonlarının Leicestershire kırsal kesiminde pek görülen bir şey değildi.

Lambert neşeli bir alt-orta sınıf ailesindendi. Akrabalarının hiçbiri gerek cüsse, gerekse başarı

bakımından zerre kadar dik kate değer değildi. Babası Leicester ili ıslahevinin gardiyanıydı. Islahevleri o dönemde yerel sulh yargıçlarınca yönetilir ve so kakları serserilerden, aylaklardan ve küçük suçlara yatkın insan lardan temizlemek için kullanılırdı. Gardiyanlar maaş alırdı; ama ıslahevi sakinlerini ucuz bir yerel işgücü kaynağı olarak ça lıştırma yoluyla ek gelir kazanmalarına göz yumulurdu. Lam* bert'in kurumunda üçü erkekler ve beşi kadınlar için olmak üze re sekiz oda vardı (Kadınların bir odayı paylaşmaları uygunsa yılmazdı).

Daniel her Leicestershire kır insanı gibi açık havada hareket li bir yaşam sürerek büyüdü. Horoz dövüşüne ve tavşan kovala maya düşkündü, avcılara eşlik ederdi ve Soar Nehri'nde çocuk lara yüzmeyi öğretirdi. Çabuk olgunlaşarak, ergenlik çağında neredeyse 1,80 boyuna ulaştı. Ayrıca son derece güçlüydü; söylenenlere göre, kocaman kağnı tekerleklerini ve çeyrek tona va ran ağırlıkları taşıyabiliyor, sırtına tutunmuş iki adamı çekerek yüzebiliyordu. Bir keresinde Lambert'in köpeği kasabada göste ri yapacak bir dansçı ayıya saldırdı. Ayı da misillemede bulu nunca, bakıcıları biraz şenlik olsun diye ayının ağızlığım çıkar dılar. Lamberc onlardan ayıyı tutmalarını rica etti; aldırmadık larım görünce de ayıyı çenesine indirdiği tek yumrukla yere sererek köpeğini kurtardı.

Babasının emekliye ayrılması üzerine ıslahcvini çekip çevirmeyi devralan Daniel, gözetimi altındaki kişilerce epeyce sevildi. Yaşam koşullarını düzeltmek ve hepsinin adil muamele görme sini sağlamak için çok çalıştı; hatta ıslahevi sakinlerinin ayrılır ken onun iyilikseverliğinden dolayı minnetle ağladıklarına dair anlatımlar vardır.

İşindeki tek sorun ıslahevinin önünde iskem lesine oturma dışında pek bir şey gerektirmemesiydi. Öylece otururken tütün dolu piposunu içmesiyle, yoldan geçen insan larla sohbete koyulmasıyla ya da dövüş horozu ve tazı yetiştirmeye ilişkin fikir teatisine girmesiyle Leicester'dc popüler bir ki şiliğe dönüştü. Lambert'e göre hızla kilo almasının sebebi böyle hareketsiz bir yaşama birdenbire geçmesiydi; ama bir metaboliz ma bozukluğuna yakalanmış olması muhtemeldir. İki yıl içinde 203 kiloya çıktı ve bu cüssesiylc artık ağırlığını taşıyacak bir at bulamaz hale geldi. Basit bedensel işler bile onu yormaya başladı: Oturup dünyanın gidişatını seyretmek daha kolaydı. Bir ha pishane müfettişi 1803'te Lambcrt'in "bünye itibariyle rahatına düşkünlüğüme dikkat çekti. "İnsancıl ve iyiliksever bir adam ol duğu söyleniyor; ama bana bir hapishane gardiyanı olma açısından çok elverişsiz bir kişi gibi göründü."

Derken 1805'te Leicester sulh yargıçları ıslahevini kapatma ya vc sakinlerini angarya işlere koşmaya karar verdiler, Lambert bir şükran nişanesi olarak 50 sterlin tutarında tek seferlik bir emeklilik tahsisatıyla ödüllendirildi; ama (bugünkü değerle yaklaşık 4.000 sterlini bulan) bu para yaşamını sürdürmesi için ye terli değildi. Artık otuz beş yaşındaydı ve ağırlığı 318 kiloya ulaşmış«.; bu durumda iş bulması olanaksızdı, Yarışları izleme ye gitmek için standart boyda bir atlı arabaya sığamayacak du rumdaydı. Aynı yılın sonuna doğru para tükendi vc uğraşmak tan hoşlandığı çok çeşitli hobilerden yoksun kalan Lambert kendisini fiilen eve çakılı kalmış halde buldu. Leicester'in "insan az manı** söylentilerinin doğru olup olmadığını görmek isteyen zi

yaretçiler durumu daha da zorlaştırdı. Nottingham'lı sırnaşık bir adam danışması gereken özel bir konu olduğu gerekçesiyle içeriye alınması için sıkıştırdı. Sonunda eve girmesine izin veril

diğinde sorduğu şey yerel bir kısrağın soyuydu; kısrağın sahibin den rahatlıkla öğrenilebilecek bir bilgiydi bu. İnsanlara nüktey

le ağızlarının payını vermede artık ustalaşmış olan lambert şu cevabı verdi: "Ya! Öğrenmek istediğin buysa, meraktan doğan münasebetsizlikle dünyaya geldi."

Böyle ziyaretler can sıkıcı olmakla birlikte, Lambert'in aklı na bir tasarı getirdi. 1806 başlarında Londra'nın Piccadilly adlı işlek caddcsinde bir ev kiralayarak herkesi şaşkınlığa uğranı. Kente varışını el ilanları vc gazete reklamları furyasıyla duyur du: Londra'nın kibar insanları bir şilin karşılığında "Britan ya'daki En Ağır Adam"la görüşme keyfine varabilecekti. Duru munun kendisini çalışmaktan alıkoyduğunu gören Lambert, in sanla rın merakını bir kazanç kapısına dönüştürmeye karar ver mişti. Katı kuralları vardı: Nezaket mutlak bir önkoşuldu ve şapkasını çıkarmaya yanaşmayan beyefendiler dışarıya çıkaril maktaydı. Lambert bazı kişilerin sorularındaki sataşkanlığı mi zahla savuşturmak için elinden -geleni yaptı. Burnunun dibine kadar sokulan genç bir züppenin o sırada moda olan tek camlı gözlükle onu incelemesi ve en çok neden hoşlanmadığını sorma sı üzerine, "Tek camlı bir gözlükle canımın sıkılması" diye sertçe karşılık verdi. Kocaman kırmızı paltosunun kaça mal olduğunu soran bir kadına göz kırparak şöyle dedi: "Yeni bir palto he diye etmeyi uygun bulursanız, kaça mal olduğunu tam olarak öğrenirsiniz, madam." Hoyrat bir tavırla sıfır hoşgörü

politikası uyguladı: Onu hanım konuklara gözlerini çok fazla dikmekle suçlayan bir adamı hemen tutup pencereden fırlatmakla tehdit etti. Sergilediği “oyun” eğlenceli hikâyeler anlatmaktan, günün haberlerini tartışmaktan ve belirli atların ya da tazı sürülerinin niteliklerini ayrıntılı olarak konuşmaktan ibaretti. Bu arada kendi yetiştirdiği cins puanterleri- ve spanyelleri satarak kıvrak bir ticaret de yürüttü. Evinde beslediği teriyer öylesine beğenildi ki, onu almak için yüz altın (bugünün değeriyle 8.000 sterlinden fazla para) öneren biri çıktı; ama bu köpeğin en yakın ve en sa dık dostu olduğunu belirterek öneriyi geri çevirdi. Lambert’e uğ ramak modaya düşkün her Londralı için bir gereklilik haline geldi; bazı öğle sonralarında 400 kadar kişinin eve girip çıktığı oldu. The Times hayranlıkla şunu yazdı:

Olağandışı cüsseye sahip böyle bir adamın geniş bilgiye, son dcrccc cana yakın vc sevimli tavırlara, kusursuz bir konuş ma rahatlığına ve melekesine sahip olduğunu görmek yük sek tutmuş olduğumuz beklentilerin de üzerindeydi. Kadın izleyiciler sayısı karşı cinsten seyircilere oranla daha fazlay dı; onun erkeksi ve zeki çehresini ne kadar çok beğendikleri ni açıkça bildiren kadınların sayısı hiç de az değildi.

Yakışıklı profiline vc nükteli sohbetine karşın, Lambert’in ro mantik bir ilişki yaşadığına dair hiç kayıt yoktur. Hayatının o evresinde aşka uygun bir bünyesi yoktu:

Otururken muazzam bir et kütlesi izlenimini uyandırıyor; çünkü göbeği uyluklarını öylesine kapatıyor ki, dizleri dışında hiçbir şey görülmüyor; bu arada minderleri andıran bacak ederi neredeyse ayaklarını gömecek kadar aşağıya sarkı yor.

Müdavimlerinden biri dc yirmi yıl öncc sağlam bir çırakken Bir mingham’daki “eğlence gösterişi”ni hatırladığı meşhur Polonyalı cüce Kont Joseph Borulawski’ydi. Lambert ona endamını tam

göstermek üzere ayağa kalktığında, ufak ziyaretçi (o sırada çevresi bir metreye yaklaşmış olan) baldırlarından birini kavradı ve şaşkınlıkla bağırdı: “Ah mein Gott! Sırf et ve kan. Sıcaklığı hissediyorum. Aldatmaca yok! Sevindim buna. Zira bir aldatmaca olduğunu duymuştum.” Buna karşılık Lambert ona (normal cüsseli) karısının hâlâ sağ olup olmadığını sordu. “Hayır, öldü” diye cevap verdi cüce. “Çok da üzgün değilim, çünkü onu gücen dirdiğimde ceza olarak beni şömine rafına koyardı.”

Lambert aynı yılın sonlarında varlıklı ve ünlü bir kişi olarak Leicester’e döndü. Mükemmel görgüsü ve neşesi sayesinde, durumunun yarattığı karabasanı kendi yararına kullanmıştı. Hep sinden önemlisi, bunu kendi belirlediği koşullarda yaparak ucu be gösterisinin dehşetinden sakmmışrı. Kafayı diyetle bozmuş çağımıza oranla şişmanlığa karşı daha hoşgörülü bir tutum gös terilse bile, Lambert şaşırtıcı bir olgu, Moming Post'un ifadesiyle “fani büyüklüğün şahikası” sayılmaktaydı. Ama belki onurlu duruşundan ve kendini hiçbir şekilde açındırmamasından dola yı, İngiliz gururunun bir simgesi haline geldi. Şampiyon bir bo ğa gibi, iriliği ve hoş mizacı ulusal karakterin en iyi yanlarını yansıtır oldu. Nisan 1806’da çıkan bir karikatürde devasa Lam bert şaşkın (ve ufacık) Napolyon’la alay ederken görülür:

Ben Leicester ilinin sakini doğuştan bir İngiliz’im - Britanya’nın güzel havasıyla beslenmiş dingin bir zihin ve sağlam bir beden her İngiliz’i canlı tutar.

Başka bir karikatürde Napolyon küçük bir çorba kâsesinin ba şında otururken, Lambert önünde okkalı bir biftek, bir kâse hardal, kocaman bir somun ve bir maşrapa köpüklü birayla ziyafet çeker. Ayrıca bir açıklamaya gerek yoktu. John Bull* (Ingilizlcrin ya da İngiltere’nin kimileştirilmiş hali. ABD'deki dengi Sam Aınca’dır) bütün ihtişamıyla karşılarında duruyordu.

Sonraki iki yıl boyunca Lambert özel takviyeli bir arabayla
ülkeyi dolaşarak, Birmingham, Cambridge ve York gibi taşra kentlerinde kendisini sergiledi, ayrıca iki kez daha Londra'ya gitti. Ama sürekli yolculuklar sağlığına zarar verdi ve emekliliği için planlar yapmaya başladı. Eylül 1809'da son ikametgâhı Lincolnshire'daki Stamford'a yerleşti. Stamford'un yarış ortamı hoşuna giden bir şeydi. İriyarıdan ziyade azman sayılabileceği dönemde, kasabanın birçok birahanesinde küçük bir avans verilmesi kaydıyla Stamford'u bir uçtan öbür uca aşma yarışını ka zanabileceği yolunda bahislere girmenin keyfini çatmıştı. Kasa ba daracık sokaklardan oluşan bir labirent gibiydi; bu bakımdan bir kez insanların önüne geçtiğinde, onların yolunu basbayağı tıkayabileceğini ve onu asla geçcmcyeceklerini biliyordu.
Artık merdiven çıkamayacak durumda olduğu için, Wagon
& Horses adlı hanın zemin katında bir oda tuttu ve Stamford Mercury'ye komik bir pusula göndererek, kasabaya varışını du yuracak matbu el ilanları siparişini vereceği bir adam gönderilmesini istedi: "Dağ Muhammed'in ziyaretine gidemediği için, Muhammcd dağa gidecekti." Matbaacı geldi vc onu yorgunluktan yakınmakla birlikte, ertesi günkü randevulardan dolayı coş kuyla dolu bir halde gördü. Lambert sonraki sabah tıraş olmak üzereyken, hancıya nefes almakta güçlük çektiğini bildirdi. On dakika sonra öldü. Otopsi yapılmadı, ama büyük olasılıkla akciğerlerinde büyük çaplı bir kan pıhtısı oluşmuştu. İki gün sonra gömüldüğünde Mercury, "naaşının olabildiğince özenle huzur içinde tutulduğu" yorumunda bulundu.

Lambert'i gömmek bir mühendislik başarısıydı. Devasa kare tabutunu yapmak için 34 metre karaağaç kerestesi kullanıldı ve onu dışarı çıkarmak için otel odasının bütün bir duvarını sök mek gerekti. Tabut dingillerle donatıldı ve büyük bir kalabalığın toplandığı kiliseye doğru tekerlekler üstünde yavaşça götürüldü. Yirmi adam yarım saat uğraşarak Daniel Lambert'i mezara in dirdi. Dostları şu sevgi dolu kitabenin yer aldığı anıtın masrafla rını karşıladı:

LEICESTER doğumlu, yüce vc şen bir ruha sahip, kişisel bü yüklük bakımından EMSALSİZ DOĞA HARİKASI DANIEL LAMBERTin hatırasına

Kitabe düzgün bir adama yaraşan bir övgüdür. Ünlü Leicesters hire at terbiyecisi Dick Christian'a göre, Lambert "muhabbeti hoş olan, ama kendisine bakılmasından sıkılan bir adamdı." Sadece karakter gücüyle sıkılganlığının üstesinden gelerek, cüssesi nin yarattığı utanç ve rahatsızlık duygusunu aşarak ulusal bir kahraman haline gelmişti. Günümüzde yerel turizm bürosu onu gururla "Leicester'in en büyük evladı" olarak tanıtıyor.

Florence Nightingale: Şifa Dağıtan Yatalak

Daniel Lambert'in kısa ömrü boyunca sergilediği rahat neşe Flo rence Nightingale'c (1820-1910) Ömrünün son anına kadar nasip olmadı. Günümüzde çoğu kimse "şifa veren melek" ya da "Lambalı Hanım" imajının daha karmaşık bir gerçeği gizlediği sezgisini taşır; yine de yaşamının yarısından fazlasını bir hemşire ola rak değil, Mayfair şehrindeki dairesinde epeyce süre yatalak hal de olmak üzere hastalıklı biri olarak geçirdiğini öğrenmek bir şok yaratır insanda.

Bu hastalığın tam niteliği bir hayli spekülasyona konu olmuştur. Hastalığı boyunca görünüşü kurtarmak için elinden geleni yapan Nightingale, çoğu zaman yatağa çekilmeden önce yı kanıp süslenir ve kesinlikle gerekliyse günde en fazla bir kişi ol mak üzere ziyaretçisiyle görüşmek için hazır beklerdi. Ama çıl gınca bir meşguliyeti sürdürmekten de geri durmazdı. Mesaiye sabah saat beşte başlayarak, sürekli yanında bulundurduğu ka lem ve kâğıtlarla kitaplarını, makalelerini, aile fertlerine ve ünlü dostlarına göndereceği mektupları yazamaya koyulurdu. Ömrü boyunca 14.000'den fazla mektup yazdıysa da, en kişisel olanla rının birçoğuna "Özeldir. Yakınız" diye not düşmüştü. Şimdi onunla özdeşleştirdiğimiz şeylerin çoğu -modern hemşireliğin kuruluşu ve hijyen standartlarının yükseltilişi- Kırım'da kaldığı kısa sürenin değil, yatakta geçirdiği yılların ürünüydü. Ölümünden sonraki yüzyılda biyografi yazarları vc tarihçiler ona hastalık numarası yapma, başkalarından yararlanmak amacıyla stra tejik bir yatalaklık uydurma,

hastalık hastası olma vc hatta nevrozlu lezbiyenlik gibi çeşitli suçlamalar yönelttiler. Daha merha metli bir tutum takınarak, geriye dönük bir incelemeyle ona travma sonrası stres bozukluğu, manik depresyon, (Tanrı'nın sesini duyduğuna ilişkin savından dolayı) şizofreni ve kronik yorgunluk sendromu teşhisi koyanlar da çıktı.

Bütün tıbbi bulgular onun adamakıllı hasta olduğuna işaret etmektedir. Gösterdiği fiziksel belirtiler şimdi brusella olarak bildiğimiz {ve o dönemde Kırım ya da Akdeniz humması olarak bilinen) bakteriyel enfeksiyonla tutarlıdır; bunu muhtemelen sa vaş sırasında askeri hastanede çalışırken pastörize edilmemiş süt içmesinden dolayı kaptı. Brusella tedavi edilmediği zaman Flo rence Nıghtingale'in sonraki yıllarında karşılaştığı durumlara denk düşen uzun süreli sağlık sorunlarına yol açar. Sağlığı 1861'den 1868'c kadar özellikle kötüleşti ve odadan odaya baş kalarınca taşınmak zorunda kaldı. Belirtilerine ilişkin kendi ta nımlamaları kısa olmakla birlikte aydınlatıcıdır. 1863'te "beyinde aşın basınç"tan yakındı; 1865'te "omurga ve sağ dirsek romatizmasından söz etti ve aynı yıl "büyük çaplı soluksuz kalma" sıkıntısı yaşadı. Derken 1866'da "akciğer spazmları" ortaya çıktı. 1867'c doğru "otuz gramlık bir şeyi kaldıramayacak kadar takatsiz" düştü ve 1868'de "kafasının tepesi uçurulmuş gibi bir his" duymaya başladı. 1879'da "hızlı çarpıntılar" ve "doksan sa at uykusuz kalma" şikâyetlerini dile getirdi.

Fakat bu fizyolojik belirtiler hiç kuşkusuz sahici olmakla birlikte, güçlü bir psikolojik bileşeni maskelemekteydi. Çalışma konusundaki zorlamalı tutumu ve dünyadan saklanma arzusu, derin kökleri

çocukluğuna kadar inen bir iç çalkantının dışa dö nük ifadesiydi. Anlaşıldığı kadarıyla Florence'ın ilk yılları mutlu vc dengeliydi. Anne babası nazik ve müşfikti; Derbyshire, Hampshire ve Londra'da evleri bulunan ailenin hali vakti yerin- deydi. Büyüdüğü aile yuvası ilahiyatçıları, sosyal reformcuları, tarihçileri ve sanatçıları barındıran canlı bir entelektüel sahne nin parçası gibiydi. Üniteryan mezhebine bağlı Nightingale çifti lütufkâr bir Tek Tanrı'nın yanısıra bilim ve ilerlemeye de inanan liberal Hıristiyanlardı. William Nightingale küçük kızına doğduğu Floransa kentinden dolayı Florence adını vermiş ve böylece o zamana kadar oğlanlara takılan bu adın kızlar için de rağ bet görmesine öncülük etmişti. Bir yıl Önce Napoli'de doğan abla da nüfusa kentin Yunanca adıyla Parthenope olarak geçirildi; bu isim (en azından şimdiye kadar) aynı ölçüde revaç bulmuş de ğildir. William iki kızının eğitimini bizzat üstlendi. Florence'ın akademik yönüyle müstesna olduğu daha baştan belliydi; dil, sanat ve bilim derslerinde çok parlaktı. Ancak bu durum yaşamında sürekli bir gerginlik kaynağı olacaktı. Ömrünün büyük bir bölümünde bulunduğu her ortamda açık ara sivrilen bir kişiydi ve bunun da bilincindeydi. “Girdiğim toplulukta parlama yönündeki arzumun üstesinden gelmeliyim” diye yazmıştı güncesi ne henüz ergenlik çağmdayken. Ayrıca çekiciydi. Romancı Bayan Gaskell'in ona ilişkin tasviri şöylcydi: “Uzun boylu, endamıyla fidan gibi, oldukça kısa kesilmiş gür ve canlı kumral saç ları, nefis bir ten rengi ve genellikle dalgın olmakla birlikte en şen hale bürünebilen gri gözleri var.” The Times'ta çizilen pro fili “doğuştan gelen yetenekleri eşsiz, ... marifetleri olağanüstü bir genç hanım”

ibaresiyle onu neredeyse aşırı kusursuz gibi gösterir.

Florcnce Nightingale uğraşması gereken sefalet, ihmal ya da

kötü muamele dehşetleri yaşamadı, ama depresyon nöbetleriyle ve intihar eğilimine varacak ölçüde kendini beğenmeme duygu suyla sarsıldı - "Geride bıraktığım otuz bir yılda ölüm dışında makbul hiçbir şey göremiyorum" sözleri güncesindeki tipik ifa delerden biriydi. Mutsuzluğunun kaynağı içinde büyüdüğü dün yanın boğucu sosyal gereklerine ve ikiyüzlülüğüne ters düştüğü yolundaki derin histi. Popüler efsanedeki dik yakalı ve keskin dilli buyurgan kadın tipiyle pek alakası olmayan genç Florence aslında bir Bayan Gaskell ya da George Eliot romanından çık mış kadın kahraman gibiydi: Son derece zeki, tutkulu ve dik baş lı. Sevilmeye can atmasına karşın, anne babası gibi kibar burju va tuzağına düşme fikrine tahammülü yoktu:

Kocaların ve karıların birbirlerine pek az benzemeleri şaşır tıcı değildir. Şaşırtıcı olan şey güya arada büyük sevgi varmış görüntüsünün verilmesidir. Zira ortada sevginin besini yok tur. O sevgiyi ayakta tutan nedir - onu besleyen nedir? Ko calar ve karılar birbirlerine söyleyecek pek fazla şeyleri yok muş gibidir. Neler üzerine konuşurlar? Öyle büyük dinsel, sosyal, siyasal sorular ya da duygular üzerine değil herhalde. Akşama kimlerin yemeğe gelcccğini, bu odada ve şu odada kimin kalacağını, evde hangi tadilatların yapılacağını ya da Londra'ya ne zaman gidileceğini konuşurlar* ... Peki, karı koca arasında gerçek bir duygu ortaklığı -varoluşun derinliklerine dalma ve oradan çıkınca buldukları şeyleri birbirlerine aktarıp karşılaştırma- var mı? Böyle bir şeyi hiç hayal eder miyiz? Evet, "tutku" mevsiminde bunu hayal edebiliriz. Ama daha sonra buna hiç rastlamayız. Hatta hayatımızdan çıkmasını bekleriz ve bunu

sağlayacak şekilde bir düzen kurarız. Koca, tesadüf eseri, varoluşunun derinliklerine inerse vc orada aykırı şeyler bulursa, çok sık görülen bir tutumla bunu karısından özenle gizler - “onun kanaatlerini altüst et mekten” korkar.

Bu pasaj otuzlu yaşların başındayken yazdığı, ama bilgili erkek arkadaşların tavsiyesi doğrultusunda hiç yayımlamadığı Cassandra adlı bir kitabından alınmadır. Yer yer bir roman, iki kız kardeş arasında bir felsefi diyalog ve içten bir polemik havası ta şıyan bu kitap, sadece çalışmanın yaşama anlam katacağı yolun daki inancının en eksiksiz ifadesidir. 19. yüzyılın harika feminist metinlerinden biridir, düşünsel ve duygusal bakımdan zekicedir, ama sonraki yazarların sindirmekte güçlük çekeceği kadar hamdır. Virginia Woolf etkili olduğunu kabul etmekle birlikte, “sinirsel kıvranışın bir çığlığı” olduğu kanısındaydı.

> Bir kadın Florence Nightingale’in eserlerini okudukça, erkek olarak doğsaydı, John Stuart Mili gibi büyük bir ahlak felsefeci si ya da Thomas Cariyle gibi saygın bir tarihçi olabileceğini da ha iyi sezer {Her ikisi de onun yazılarına hayrandı). Ne var ki, Florence erkeklerin teoriler üzerine aylakça konuştukları, kadın- larm ise “taşbaskı resimlere bakmakla, yünlü işler yapmakla ve hafif kitaplar okumakla” yaşamlarını boşa harcadıkları bir evde büyümüştü. Victoria döneminde yoksulların çektikleri acılara aşırı duyarlı bir çocuk olarak, altı yaşından itibaren “bir meslek, bir zanaat, elzem bir meşgale, bütün melekelerini açığa çıkarıp işe yarar kılacak bir şey” edinmeyi kafasına koydu. Onu “gün düz akıtılacak hiçbir kanal bulamadığı için biriken” ve kadınların “her gece yatağa girdiklerinde çıldıracakmış gibi” bir duyguya kapılmalarına yol açan “sinirsel enerji”dcn ancak bu kurtara bilirdi.
>
> Florence on altı yaşında “Tanrı’nın kendisini hizmete

çağırdığı" bir dinsel sarsılma geçirdi. Bu, onu yerel kilisede hayır işleri peşinde koşturarak vakit geçirmeye değil, dünyadaki yanlışlıkları düzeltmek için ellerini ve beynini kullanmaya yöneltti. Anne ve babasına hemşirelik yapma niyetini destekleyip destek lemeyeceklerini sordu. Dehşete düşerek karşı çıktılar. Doğrusu, annesi Fanny küçük kızının öngördüğü şeyin yarattığı şokla he men oracıkta bayılmıştı. "Yumurtadan bir yabani kuğunun çıktığını gören ördekler gibiyiz" diye hayıflanacaktı daha sonraları. Böylece Florence evde yaşamaya devam etti ve mistisizmi araştırmaya dalarak, evdeki buz gibi ortamdan kaçmaya çalıştı. Sonraki on yılda kendine özgü bir teoloji geliştirdi; bunu ana hatlarıyla ortaya koyduğu İngiltere'nin Sanatçıları Arasındaki Hakikat Arayıcılarına Düşünce Önerileri adlı kitabı da yayımlanmaksızın bir kenarda kalma yazgısından kurtulamadı. Araştırmaları Hıristiyanlık sahillerinin çok ötesine geçti. İnsan, 18.50'lerde başka kaç İngiliz kadınının bir arkadaşına şunu yaz mayı aklından geçirmiş olabileceğini merak ediyor ister istemez: "Mistisizmin doğru kaynağına varmak için Muhammcdiliğe, Budizm'e, Doğu'ya» sufilere ve fakirlere, panteizme gitmelisin." Öte yandan, görev duygusuyla sosyal yükümlülüklerini getirdi ve bir dizi hevesli taliple vakit geçirdi.

En ısrarcı erkek hayranı bir edebiyat hamisi, sıradan bir şair ve aynı zamanda Pontefract milletvekili olan Richard Monckton Milncs'tı. John Keats'in ilk biyografisini yazan ve Ralph Waldo Emerson'ın eserlerini Britanyalı okurlara tanıtan Tennyson'ın iyi bir arkadaşıydı. Görünüşe bakılırsa, Florence'ın kusursuz dengiydi: Akıllı, çevresi geniş ve varlıklı. Besbelli ki bu iş

için doğnı adam olduğu kanısındaydı: Dokuz yıl boyunca sabırla ona kur yaptı. Genç kadının da onu çekici bulduğu açıktı:

Tatmin edilmesi gereken entelektüel bir yapım var ve onda bu tatmini bulacaktır. Tatmin edilmesi gereken tutkulu bir yapım var ve onda bu tatmini dc bulacaktır. Tatmin edilme si gereken manevi ve aktif bir yapım var ama onun hayatın da bu tatmini bulamayacaktır. Bazen tutkulu yapımı her ha lükârda tatmin edeceğimi düşünüyorum; çünkü bu en azın dan beni düşlere dalma kötülüğünden kurtaracaktır. Peki, olur mu acaba? Farklı yetilerimizi büyük bir gayede birara- ya getirerek onunla birlikte bir hayat sürmekten tatmin ola

bilirim. Sosyeteye girerek ve ev işlerini düzenleyerek onunla bir hayat geçirme yoluyla bu yapıyı tatmin edemem.

Bay JMonckton Milnes 1849 başlarında kesin bir cevap alması gerektiğine karar verdi. Florence hayır dedi. Anne babası köpürürken, o da pişmanlık içinde azap çekti:

Şunu biliyorum ki, onu bir daha görecek olursam ... tam da onu görme düşüncesi beni mahvediyor. Onu reddettiğimden beri tek bir günümün onu düşünmeksizin geçmediğini, onun sevecenliği olmadan hayatın boş olduğunu biliyorum.

Yılın sonuna doğru ruhsal çöküşe yakın bir duruma düştü ve aile dostları onu Yunanistan ve Mısır'ı kapsayan bir geziye götürmeyi önerdi. Florence otuzuncu yaşına denk gelen 1850'yi bir dönüm noktasına çevirmeye kararlıydı:

Bugün 30 yaşına bastım - yani, İsa'nın misyonuna başladığı yaşa. Artık çocukça şeylere yer yok. Artık sevgiye yer yok. Aıtık evliliğe yer yok. Tanrım, artık senin iradeni, benden yapmamı dilediğin şeyleri düşüneyim.

Fakat o yıla ait günce notları Tanrı'nın iradesini huzur içinde

kabul etmekten uzaktır. Hâlâ "düşlere dalma kötülüğü

"nün sal dırısından kurtulamadığı açıktır:
Mart 15: Tanrı beni en büyük günahtan ve bütün düşünce lerimi temelli katletmekten kurtardı.

Mart 21: Gemiden el ele tutuşarak ayrıldık. Platon'un yürü düğü ve Musa'nın dua ettiği Heliopolis bahçelerinde geçiri len enfes bir saat. Büyük düşmanımca rahatsız edilmeden. Haziran 7: Uzun manevi ölüm, bütün şifa bulma çabaların

da başarısızlık. Sanırım, bu son hafta kadar kendimi kötü hissettiğim olmamıştır.

Haziran 12: Megara'ya vardık! Heyhat, nereye gittiğim pek önemli değiî - düşmana ram olmuş durumdayım. İster Lon dra'da, ister Atina'da olayım, benim için hep aynı.

Haziran 17: Uykusuz bir geceden sonra madden vc manen hasta ve çökmüş durumdayım, bir köleyim - Atina'dan ay rıldığım için sevinçliyim. Yeryüzünde uyumaktan başka bir dileğim yok.

Haziran 18: Bir dileğim yoktu, hiç düşmanım yoktu, tek öz

lemim uyumaktı. Düşmanım bana göre çok güçlü, her şey denendi şimdiye kadar. Hepsi, ama hepsi boşuna.

Haziran 21: Corfu'da iki keyifli gün. Düşmanım beni saldı. Hem bedenen, hem zihnen hayata döndüm. Ah! Bugün ne kadar hoş» ne kadar şiirsel geçti - ve de özgürdüm. Haziran 29: Mutlak kölelikle geçen dört uzun gün.

Haziran 30: Bir mektup bile yazamıyorum, içimden hiçbir şey yapmak gelmiyor.

Temmuz 1: Geceleyin yatakta uzanırken, Tanrı'ya beni kurtarması için yakardım. Ruhum onunla konuştu ve içim rahatladı.

Bu esrarengiz notlar incelemiş olduğu Hıristiyan mistiklerin azap dolu manevi çilelerini çok andırır: Avila'lı Azize Teresa ya da Aziz Juan de la Cruz. Onlar gibi, Tanrı'dan çoğu kez "kocam" diye söz eder. Burada sırf dinsel esriklikle kalmayan bir şey söz konusudur. Geceleri onu bu kadar rahatsız eden "düş"lerin ne olduğunu hiç kimse kesin bilemezse de, bunların cinscl fantezi, hatta bir olasılıkla mastürbasyon olması son derece akla yakın görünmektedir. Milnes'i reddetmekle bizzat evliliği ve buna bağlı olarak seksi reddetmişti. Güncesinde Miltıes'e bedensel bir ilgi duyduğunu açık seçik belirtir ve baş başa kalınca aralarında neler geçtiğini asla bilemeyeceğiz. Milnes cinsel konular da kesinlikle saf biri değildi: Ölümünden sonra gelmiş geçmiş en büyük erotik edebiyat koleksiyonlarından birine sahip olduğu ve Markiz de Sade'nin eserlerine özel bir düşkünlük taşıdığı ortaya çıktı. Florence'ın mistisizmi, Tanrı'yla evliliği benimsemesi pekâlâ ona enerjisinin bir kısmını yüceltmenin bir yolunu sunmuş olabilir. Ama yılın sonuna doğru, "düşlere dalma" sorunu na uygun çözümün ellerini ve zihnini meşgul tutmada olduğu kanısına vardı.

Protestan Kadın Diyakozlar Enstitüsü'nden üç aylık temel bir hemşirelik kursu almak üzere 1851'de Almanya'daki Kai-
serswerth Hastanesi'ne gitti. Bu kurs gözünü açtı: "Orada hem
şirelik sıfırdı, hijyen korkunçtu" diye yazacaktı daha sonraları. "Ama bu kadar yüce bir manevi havayı, bu kadar saf bir adanmışlığı daha önce hiç görmemiştim, thmal diye bir şey yoktu." Kursun ardından bir süre Paris yakınındaki Merhamet Rahibeleri'ıiin yanında

kaldı; ama eve dönüşünde yatağından pek kal kamadığı başka bir depresyona düştü. Aile doktoru anne baba yı, ev ortamının dışına çıkmanın kızlarının “asabiyetime iyi geleceğine ikna etti ve böylece Florence 1853’te Londra’nın Harlcy Sokağı’ndaki Zor Durumdaki Hasta Hanımlara Yardım Kurumu’ıuun başına getirildi. Solıo yakındaki bir kolera salgını büyük çaptaki hasta akınıyla başa çıkmada yerel hastanelere yardım
ederken, yöneticilik ve baskı altında soğukkanlılığını koruma becerisini ilk kez sergilemesine olanak verdi.

Britanya 1853 sonuna doğru Kırım sorununa bulaşarak, Rusya’ya karşı Osmanlı devletini desteklemek üzere Fransa’nın ya nında yer aldı. Gazete haberleri İngiliz kamuoyunda Kırım yarı madasından İstanbul’daki Üsküdar’a nakledilen askerlere yöne lik sağlık hizmetinin yetersiz standartlan konusunda duyarlılık yarattı. Florence’ın yakın bir arkadaş olan Sidney Herbert savaş bakanlığına atanınca, savaş alanına gönderilecek bir İngiliz hemşire kafilesine yöneticilik yapıp yapamayacağını sordu. Kasım 1854’te otuz sekiz hemşireyle birlikte Kışla Hastanesi’ne varan Florence, burayı tepeden tırnağa yeniden düzenlemeye giriş ti. Temel ilkeleri taze hava, temizlik, iyi beslenme ve egzersizdi; kargaşa ve pis koku ortasında hemşireler kusursuzca hizmet ver di vc kayıtlar askeri bir titizlikle tutuldu. Florence her akşam koğuşları gezip yedi kilometreye yakın yol teperek, yaralı askerlerin evlerine mektup yazmalarına yardımcı olarak vc rahatlarının yerinde olup olmadığını yoklayarak doğrudan işin başında yer aldı. Fiilen yatak lazımlıklarını boşaltma ya da yaralıları sarma gibi uğraşlardan çok, her zaman bir hemşirelik teorisyeni olarak görev yapmasına karşın, bu

gece yürüyüşleri askerler arasında
ve ülke kamuoyunda onunla ilgili efsaneyi doğurdu.

Üsküdar'daki ilk birkaç ayı feci geçti. Hastanedeki ölüm ora nı hızla yükseldi, hemşireler vc doktorlar bile hastalıklara yenik düştü. Ölüm oranı ancak kanalizasyon sisteminin elden geçiril mesi ve enfeksiyon kaynağının bertaraf edilmesiyle düşmeye başladı. Nighringale bu bağlantıyı ancak savaş bitliğinde kura bildi. Londra'ya 1856'da bir kadın kahraman olarak döndü; travmalı ve hastalıklı olmasına aldırmayarak, bütün enerjisiyle ordudaki sağlık durumunu inceleyecek bir Kraliyet Komisyonu'nun kurulması için çalıştı. Girişime destek için Kraliçe Victoria ve Prens Albert'le şahsen görüştü. Daha sonraları kraliçe şu yorumda bulunacaktı: "Ne müthiş bir kafa! Keşke onu savaş ba kanı yapabilseydim." Çabaları sonuç verdi ve Sidney Herbert komisyonun başkanlığına atandı.

Florence 1858'de bulgularını İngiliz Ordusunda Sağlığı, Ran dımanı ve Hastane İdaresini Etkileyen Meseleler Üzerine Notlar başlığını taşıyan 830 sayfalık bir rapor halinde komisyona sun du. Rapora Genel Kayıt Bürosu'nun başındaki William Farr'ın yardımıyla hazırladığı ve "horozibiği çiçeği" adını verdiği istatis tiksel diyagramları da ekledi. Bunların arasında ünlü "kutup alanı diyagramı" da vardı, bir tür pasta grafik olan diyagram o tarihten sonra istatistiksel grafiklerin bir standardı haline gele cekti- Rakamların ve diyagramların ortaya koyduğu şeyler derin bir şok yarattı. Savaşın korkunç geçen ilk kışında Üsküdar'da kalan askerlerin ölme ihtimali cephedeki basit sahra hastanele rindeki orana göre üç kat yüksekti. Kırım'daki askerlerin çoğu nun ölüm sebebi yaralar değil, ama

koğuşlardaki yetersiz temiz lik koşullarından kaynaklanan enfeksiyonlardı. Bir tarihçinin belirttiği gibi, Üsküdar bir hastaneden ziyade bir ölüm kampıydı. Florence mahcubiyet duygusuna kapıldı. Kanalizasyonu ve genel hijyeni daha erken elden geçirmiş olması halinde, binlerce askerin hayatı kurtulabilirdi. Bu durumun yanında hastaların elini tutmanın ve koğuşları gezmenin bir önemi yoktu- Florence yaşadığı dehşetin ızdırabıyla raporunu teslim ederken, "Lambalı Hanım" efsanesinin bir sahtekârlık olarak teşhir edilmesi yö nünde bir beklenti içindeydi: "Lamba bana sadece kesin yıkılışı mı gösteriyor." Rapor hiçbir zaman yayımlanmadı. Sonuçları
nın gelecek kuşaklar için hastane hijyenine ve hemşireliğe ilişkin İngiliz politikasının çerçevesini belirlemesine karşın, hükümet bulguları tam anlamıyla açıklamanın ulusal morali fazlasıyla bozacağına karar verdi. Bu karar Florence'ı kurtarmak için geç ti. Rakamları hazırlamanın stresi, kişisel suçluluk duygusunun ağırlığı vc ağırlaşan brusella belirtileri bir bedensel çöküşe yol açtı ve onu ölüme yaklaştırdı. Otuz yedi yaşında yatağa düştü ve o yataktan bir daha gerçek anlamda çıkmadı.

Bununla birlikte şöhreti ve nüfuzu sürekli arttı. Ailesindeki aksaklıklardan yalıtılmış bir halde tutulduğu Mayfair'deki yatağından, dünyanın her yanında sağlık, hijyen ve temizlik alanlarındaki gidişata yön verdi. Onun adına halktan toplanan 45 bin sterlin Londra'daki St. Thomas Hastanesi'nde Nightingale Hemşirelik Okulu'nun kurulması için kullanıldı. Kraliyet İstatistik Derneği'ne seçilen ilk kadın oldu {Üsküdar'daki tecrübesi ona "istatistiğin, tanrısal

amacın ölçüsü" olduğunu öğretmişti). I860'ta yayımladığı Hemşirelik Üzerine Notlar: Nedir, Ne Değildir? kitabı "taze hava ve temizlik" düsturunun herkese ulaşmasını sağladı. Nadiren dışarıya çıkmasına karşın, başta Bayan Gaskell, General Gordon (Hartum komutanı), William Gladstone ve Harriet Beecher Stowe olmak üzere dönemin en ünlü insanlarıyla mektuplaştı. Romantik gönül ilişkilerine gelince, buna en fazla Oxford'daki Balliol College'm dekanı Benjamin Jowert'le uzun süren nükteli mektuplaşmalarda yaklaştı. Manevi günah çıkarıcısı haline gelen Jowett, onu mistisizmin bir tarihi olan Ortaçağın Dindar Yazarlarından Notlar'ı, yani büyük bir istife dönüşmüş durumdaki yayımlanmamış kitaplarının sonuncusunu yazmaya teşvik etti. Ona, "Birinci Florence, Çöpçülerin İmparatoriçesi, Hemşirelerin Kraliçesi, İngiliz Ordusunun Muhterem Seçkin Anası, Hindistan Valisinin Mürebbiyesi" diye hitap ederdi. Florence'ın karşılığı ise şuydu: "Daha doğrusu bütün kirli işlerin hizmetçisi ya da Dertleri Giderme Yasası, işte ben buyum." Lytton Strachey'in belirttiği gibi: "O bir yatalak, garip karakterli bir yatalak olarak kaldı - merdivenden inemeyecek kadar takatsiz olan ve çoğu kabine bakanından çok daha sıkı ça lışan bir yatalak."

Bütün zorluklara rağmen, Florence Nightingale içine düştüğü durumun perişanlığına dayandı. Liyakat Nişanı alan ilk kadın olmasından kısa bir süre sonra, doksan yaşındayken uykuda öldü. Yaşamının son yirmi yılında yumuşamıştı. Ona yön veren entelektüel küstahlığı, acı çekmemiş ahmakların neşesine karşı sabırsızlığı ve mükemmeliyetçiliği sönmeye yüz tuttu ve kedilerine düşkün, hoşgörülü, eksantrik bir yaşlı hanıma dönüştü.

> Hayvanlar onun için hep bir avuntu kaynağı olmuştu ve hastalarına çoğu kez ev hayvanlarının şifa verici gücünü salık vermişti. I850'de Parthenon harabelerini dolaşırken bulduğa küçük bir baykuşla bir süre yaşamını paylaşmıştı. Yuvasından düştükten sonra bazı Yunan oğlanların eziyet çektirdiği bir yavruydu bu. Florence bir çeyrek peniye çocuklardan aldığı baykuşu yanında tuttu ve ona Athena adını verdi. Gündüzleri manto cebindeki bir torbada duran baykuş geceleri evin içinde uçup dolaşmaktaydı. Ama yatakta geçirdiği uzun yıllarda değişmez oda arkadaşları kedilerdi. Quiz, Muff, Dr. Pusey ve Bismarck gibi adlar taşıyan altmıştan fazla kedisi oldu. Bir kedi gibi esrarlı, kendine yeterli ve kaldığı yere bağlı yaşam tarzıyla, onlardan niçin hoşlandığı şu sözlerden anlayabilirsiniz:

Hayat dersini ufak bir kedi yavrusundan, bir eve sığınan iki yavrunun küçüğünden öğrendim. Yaşlı kedi onları görünce, “Burada ne işiniz var, hanımım sadece bana baksın isterim” der. Büyük yavru hemen kaçar. Küçüğü ise olduğu yerde ka lır vc yaşlı düşmanı ona doğru yaklaşınca, burnunu öperek onunla barışır. Hayat dersi budur: Saldırı karşısında geri çekilmcksizin düşmanının burnunu öp.

Fernando Pessoa: Binbir Surat Şair

Florence Nightingale gibi geri adım atmayan çok az insan vardır. Bir keresinde “kişisel bir mülahazanın etkisi altına” asla gir mediğini belirterek övünmüştü. Bedeni belki onu hayal kırıklığına uğrattı, ama her zaman ne istediğini bilen biri olarak kaldı.

Portekizli yazar Fernando Pessoa (1888-1935) tamamen farklı bir dertten muzdaripti. Onun aklından geçen yüz ayrı seçenek vardı ve bunlar arasında kararsızdı. Tıpkı Florence Nightingale gibi, evlenmeden ölen depresif biriydi. Ayrıca kırk yedi yaşında karaciğer yetmezliğinden yaşamını yitiren alkolik bir hastalık hastasıydı. Yazdığı hemen hiçbir şeyi yayınlamamıştı. Ancak Pessoa’nm sorunu tam olarak “kim” olduğuydu.

Pessoa öldükten sonra bulunan bir tahta sandıktan elle yazılmış 25 bin yapraktan fazla eser terekesi çıktı. Büyük bir bölümü hâlâ ayıklanmayı bekleyen bu arşiv hem manzum, hem nesir ürünleri, yıldız fallarından dedektif hikâyelerine kadar her şeyi içermektedir. Pessoa’nın 20. yüzyılın büyük şairlerinden biri ve belki de tarihteki birkaç büyük şairden biri olarak kabul edilmesini sağlayan eserler onun kaleminden çıkmıştı, ama yüz den fazla farklı adla - sadece takma adlar değil, tutarlı biçimde farklı üsluplarla yazan apayrı edebi kimlikler söz konusuydu. Pessoa’ya göre, bunlar eşanlam olmayan “diğer-adlar”dı. Öte
ki benliklerine yakıştırdığı nitelendirme ise “var olmayan tanıdıklardı.

Pessoa diğcr-adlar yaratmaya altı yaşında kendisine, “Le Chevalier de Pas” adıyla Fransızca mektuplar yazarak başladı. En ünlü yaratımları “kırsal kesimde yaşayan ve

veremden ölen dâhi bir cahil adam" diye tarif ettiği Alberto Caeiro (1889-1915) ve klasik methiyeler yazan bir doktor olarak tanıttığı Ricardo Reis'tir. Bir de serbest vezinle yazmaktan hoşlanan tek cam gözlüklü varoluşçu ve deniz mühendisi Alvaro de Campos var dır. Caeiro, Reis ve de Campos birbirlerinin eserleri hakkında yazıp bunları gerektiğinde eleştirel bir tavırla inceden inceye tahlil eder. Sıradan diğer-adlarından bazıları, sözgelimi intihara eğilimli aristokrat Ticve Baronu vc dansçı kızlara meraklı Fransız denemeci Jean Seul de Meluret alışılmışın dışındadır.

Pessoa'nın diğer-adlarından sadece biri kadındır — her gün evi nin önünden geçerken gördüğü yakışıklı bir kaynakçının hasretiyle yanıp tutuşan veremli, kötürüm bacaklı vc kambur Maria José.

Pessoa'nın en çok bilinen kimliği Bernardo Soares'in büyük bölümünü yazdığı Huzursuzluğun Kitabı y konudan konuya at layan ilginç bir biyografidir ve kısmen günce havası taşır. Pessoa'nın ölümünden çok sonra yayımlanmıştır. Pessoa mektup larında bu kitaptan "marazi bir üretim" ve "mesnetsiz bir oto biyografi" diye söz eder. Kitabın girişinde şu sözler yer alır: "Bunlar itiraflarımdır ve eğer size hiçbir şey anlatmıyorsam, bunun sebebi anlatacak hiçbir şeyimin olmamasıdır." Soares kişiliği hakkında Pessoa, "Bizzat benim kişiliğim olmasa da ondan farklı değildir, sadece onun bozulmuş bir halidir" der. "[Soares] yorgun ve uykulu olduğumda, bendeki çekingenlikler hafifçe kalktığında ortaya çıkar; o anlatım sürekli bir hayale dalıştır." Bu sözler insana bahtsızlıktan çok dalgacılığı yansıtıyormuş gibi gelebilir; ama böyle bir kanı Pessoa'nın hayatının büyük bir bölümündeki sessiz

çaresizliği, içkiyle uyuşturduğu bir ızdırabı gözden kaçırmayı getirir. Ayrıca diğer-adlarını denetim altında tuttuğunu varsayar; oysa görünüşe bakılırsa durum hiç de öyle değildi. Onu böylesine büyüleyici kılan şey budur. Anlaşıldığı kadarıyla şizofreni ya da çoklu kişilik bozukluğu gibi bir psikolojik sıkıntısı yoktu; ama sahip olduğu "takıntı" bizim oturmuş "benlik " ve "kişilik" anlayışlarımızı aşındıracak kadar aşırı ve tamdı. Bir başka büyük şair T.S. Eliot, etkili denemesi "Gele nek vc Bireysel Yetenek"te çok isabetli bir gözlemde bulunur:

Şiir, duyguları dizginden salıvermek değil, duygulardan bir kaçıştır; kişiliğin dışavurumu değil, kişilikten bir kaçıştır. Ama bu şeylerden kaçışın ne anlama geldiğini ancak kişiliği ve duygulan olan biri bilir elbette.

Pessoa neden kaçıyordu?

Çocukluğunun büyük bir bölümünü Güney Afrika'da geçirmişti: Üvey babası Durban'daki Portekiz konsolosuydu. Bunun bir sonucu olarak, yedi yaşından itibaren iki dil, Portekizce ve İngilizce konuşur hale geldi. Öz babası iki yıl önce (Fernando'nun ilk diğer-adını yaratmasından bir yıl önce) veremden ölmüştü; ertesi yıl küçük kardeşini de kaybetti. Annesi üvey baba sından art arda ikisi kız, ikisi oğlan olmak üzere dört çocuk daha doğurdu; ama asıl ailesinin hızla yok oluşu Fernando'yu yalnızlık ve reddcdilmişlik duygusu içinde bıraktı.

Durban'daki okulunda başarısıyla sivrilerek, şiir ödülleri kazandı ve Alexander Search adı altında bütün haberlerini yazdığı vc bütün resimlerini çizdiği kendi "gazete"sini yarattı. On dört yaşına vardığında, Lizbon'daki bir gazeteye "Dr. Pancrâcio" ("Dr. Avanak") takma adıyla bulmacalar göndermekteydi. Annesinin

aileyi 1902'dc Portekiz'e geri götürmesinden sonra, bu sefer ters istikamete, yani bir Durban gazetesine "Tagus" adıyla yazılmış veya J. G. H. C. baş harfleri ya da Charles Robert Anon adı kullanılarak imza atılmış makaleler göndermeye başladı.

Pessoa'nın babaannesi 1907'de Öldüğünde, ona biraz para bıraktı. Bu parayla "İbiş" adlı küçük bir matbaa kurdu, ama çok geçmeden iflas etti. Onunla ilgili günümüze ulaşan az sayıda anekdot vardır. Üvey kardeşi Joâo'nun anlatımına göre, Fernando sarhoş numarasıyla sokaklarda sersem sepelek yürüyerek, lamba direklerine sarılarak ailesini utandırmayı alışkanlık edinmişti. Bir başka alışkanlığı tek bacak üstünde dikilerek, "Ben bir ibişim" diye bağırmasıydı. Bu bir 20. yüzyıl şairi için oldukça uysal bir davranış sayılır; ama Lizbon'un ağırbaşlı muhitlerinin gözünde muhtemelen aşırıydı. Zamanla Pessoa'nın numara yapmasına gerek kalmadı; çünkü alkol gittikçe yaşamına egemen oldu.

Pessoa'nın benlik reddi ilginçtir, özellikle de tam bir ironiyle Portekizce pessöa kelimesinin "kişi" anlamına geldiği gözönünde tutulduğunda (Aslında soyadı doğru yazımla Pessöa olmalıydı, ama daha kozmopolit hava vereceği düşüncesiyle "o" harfi üstündeki aksam kullanmaz). Görünüşe bakılırsa, yakın aile çevresi dışında hiç sıkı dostluklar kurmadı. Geçimini İngilizce tercümana gerek duyan şirketler için çalışarak sağladı ve Lizbon'un eski kesiminde, eşyalı bir dizi küçük odada tek başına yaşadı. "Bernardo Soares" bunu şöyle açıklar:

Herhangi bir sosyal vecibe düşüncesi -bir cenazeye gitmek, birisiyle resmi bir meseleyi görüşmek, tanıdığım ya da tanımadığım birisini karşılamak üzere istasyona gitmek- başlı

başına bütün gün aklımı karıştırmaya yeterdir.
Otuz iki yaşındayken Ophelia Queıroz adlı ve henüz on dokuz yaşında genç bir kadınla gönül ilişkisine girdi. Muhtemelen ilişkinin tensel yanı yoktu; dokuz ay boyunca ona farklı diğer-adlar- la mektuplar yazdı ve ardından ilişkiyi kopardı. Yaklaşık on yıl sonra Ophelia'yla yeniden temas kurdu, ama bir kez daha bir denbire iletişimi kesti ve mektuplarına cevap vermekten kaçındı. İngiliz okültist Aleister Crowley'e de mektuplar yazdı, onun 1930'ta Lizbon'u ziyareti sırasında düzmece intihar numarasını sergilemesine yardımcı oldu. Crowley herhalde onu eğlendirici bulmuş olmalıdır. Pessoa'nın başına arada bir "otomatik yazma" dediği durum gelir ve öbür dünyadan iletişimleri kâğıda döküve- rirdi. Ayrıca ölü amcasından, İngiliz filozof Henry More'dan (1614-1687), "Wardour" adlı anlaşılmaz bir varlıktan ve ara sıra Kont Alessandro di Cagliostro'dan (bkz. s. 295) mesajlar alırdı.

> Bu ruhlardan bazıları gayet makul biçimde Pessoa'yı mastürbas yonu bırakmaya zorlar ve bekâretini bozmaya özendirirdi. Onla rın tavsiyesini kulak ardı etti. Pessoa gerçek ruhların kendisiyle temasa girdiği fikrini alaya almakla birlikte, onlardan Öğüt isteycbilme durumundan hoşlandığını belirtirdi. Ruhların sağladığı şey gerçek insanlarda bulamadığı sosyal temastı. Pessoa için, tek sahici gerçeklik bizzat (veya bu durumda yine Soares aracılığıyla} kendisi için yarattığı gerçeklikti:

Hayat tecrübesi hiçbir şey öğretmez» aynen tarihin hiçbir şey öğretmediği gibi. Gerçek tecrübe gerçeklikle temasımızı kısıtlamaya ve bu temasa ilişkin analizimizi arttırmaya dayanır. Böylece duyarlılığımız kendisini genişletir vc derinleşti rir, çünkü her şey içimizde yer alır; yapmamız gereken tek şey onu aramak ve nasıl arayacağını bilmektir.
Pessoa diğer-adlarından birine ilk kez ciddi biçimde

“tutulduğunda” yirmi altı yaşındaydı. Komodininin yanında dururken, şiir yazma dürtüsüne kapıldı. Öylece dikilmiş halde otuz şiiri art arda çabucak döktürüveıdi, derlemeye “Koyunların Bekçisi” adını verdi ve “Albert Caeiro” diye imza attı. Yaşadığı durumu bir transa benzeterek, “Efendim içimde belirdi” dedi.

Edebiyat eleştirmeni Cyril Connolly bir yazısında Pessoa’nın “an sürüleri gibi ayrı kişiliklere bölündüğünü” belirtir; ama bu ancak kâğıt üstünde ortaya çıkan bir şeydi: Bu kişilikler asla başka bir kimseyle paylaşılmazdı. Pessoa yalnız bir adamdı. Otuz yıl boyunca her gün aynı restoranda yemek yedi.

Ben öldükten sonra, biyografimi yazmak isterlerse eğer, Bundan daha basit hiçbir şey yok.

Sadece iki tarih yeter: Doğduğum gün, öldüğüm gün.
İkisinin arasındaki bütün günler bana aittir.

“Doğrusunu söylemek gerekirse, Fcmando Pessoa diye biri olmadı” diyen ise tuhaf ve ürkütücü biçimde Âlvaro de Campos, yani tek cam gözlüklü varoluşçuydu. Soyadı “kişi” anlamına gelen ve yüzü aşkın farklı kişiliğe sahip olan adam neredeyse bütün Ömrünü kendi varlığını yadsıyarak geçirdi.

Ebeveynlerinden doğru dürüst sevgi göremeyen birçok parlak çocuk gibi Pessoa da çevresini saran yalnızlık gerçeklerinden okuyarak kurtulmaya çalıştı. Dickens’in capcanlı sayfaları özel likle hoşuna giden bir şeydi:

Bay Pickwick’le birlikte gerçek hayatta yaşayamadıkları vc Bay Wardle’la tokalaşamadıkları için gerçekten acı çeken çocuklar var. Ben onlardan biriyim. O romanı okurken, o dönemde o insanlarla, gerçek insanlarla birlikte yaşamamış olmaktan dolayı sahici gözyaşları döktüm.

Burada da konuşan Fernando Pessoa değil, “Bemardo Soares” tir.

Pessoa romanlar okurdu, ama Soares romanlar üzerine yazardı. Pessoa'nın yazar kimliklerinden birini okuyunca, sü rekli karşılaşılan tehlike maskeyi, adamın kendisi sanmaktır. Soares her ne kadar "Beni açığa vuran ya da başka herhangi bir şeyi açığa vuran bir sayfayı asla yazmayacağım" diye yazmış olsa da, Pessoa aslında epeyce şeyi açığa vurdu. O benzersiz-insa nın benzersiz bir yaklaşımla "çoklu benzersiz" olarak nitelendirebileceği- bir yazardır; çünkü birçok farklı üslubu, birçok fikri, zengin bir içgörüler ve olasılıklar bileşimini sunar. Hem ilham kaynağı, hem de arkadaş çevresi bakımından kendine has ve kendine göndermeli bir edebiyat geleneği yaratmış gibidir nere deyse. Kendi hayatı hazin, kısa ve trajik geçmiş olabilir; ama her yönüyle en az Florence Nightingale ya da Daniel Lambert kadar,

> o da, daha doğrusu oluşturduğu takım da bahtsızlığını kalıcı de ğere sahip bir şeye dönüştürdü:

Eğer bir adam ancak sarhoşken iyi yazıyorsa, ona şöyle derim: Sarhoş ol. Eğer bana bu yüzden karaciğerinin zarar gördüğünü söylerse, ona şöyle cevap veririm: Karaciğer ne ki?

> Ancak sen yaşadığın sürece yaşayan ölü bir şey; oysa yazdı ğın şiirler sonsuza kadar yaşar.

Dawn Langley Simmons: İki Bedenli Yazar

Fernando Pessoa başa çıkabileceğinden daha fazla benliğe sahipken, İngiliz yazar Dawn Langley Simmons'ın (1937-2000) tek bir benliği, ama iki farklı bedeni vardı. Vodvil ile Yunan tragedyası arasında çılgınca dönüşlere şaline olan hayatına, Vira Sackvilie-West'in özel şoförünün gayrimeşru oğlu olarak ve Gordon Langley Hail adıyla adım attı. Daha sonra İngiliz karakter oyuncusu Margaret Rutherford tarafından evlat edinildi ve Ameri ka'da yapılan ilk cinsiyct değiştirme işlemlerinden biri için ameliyat masasına yattı. Güney Carolina'nın Charîcston kentinde siyah uşağıyla 1969'da evlenerek başka bir tabuyu yıktı; eyalette ırklar arasındaki ilk yasal evlilikti bu. Ölümünden sonraki anma yazılarından birinin yorumu şöyleydi: "Bütün kural bozucu dav ranışları içinde ırk ayrımını aşmasının Güneyli komşularında en büyük şoku uyandırması önyargının yükselen ölçeğini yansıtır."

Dawn Simmons hem erkek, hem de dişi cinsel organlarıyla ya da -her zaman ısrarla belirttiği gibi- bir adrenal anormalliği nin erkek gibi görünmesine yol açtığı dişi cinsel organlarıyla doğdu. Her halükârda, kendisini hep dişi olarak hissetmesine karşın, ailesi tarafından Gordon adlı bir oğlan çocuk olarak bü yütüldü. Ninesi Nelly Hail Ticehurst tarafından yetiştirildi ve tatillerini Vita SackvilleAVest ile Harold Nicolson'ın evinin bu lunduğu Sissinghurst'ta geçirdi. Çiftin sonradan yazar ve yayın cı olan oğlu Nigel Nicolson çocukluğunda herkesin "Cici" olarak bildiği

Gordon'la oynardı. Sackville-West'i ünlü kılan özel liklerden biri Virginia Wooifun Orlando (1928) romanına ilham kaynağı olmasıydı; bu romanda bir erkek çocuk büyüdü ğünde güzel bir kadına dönüşür. Simmons daha sonraları otobiyografisinde şöyle yazacaktı: "Vita eğer biraz daha yaşasaydı,
bana hitap ettiği adla "Cici" çocuğun gerçek hayattaki bir Orlando'ya dönüştüğünü görmeyi ilginç bulurdu herhalde."

Gordon yazmaya erken yaşta başladı, ilk şiiri dört yaşındayken yayımlandı ve onunla -Mae West'in kucağında otururken- yapılan ilk röportaj daha dokuz yaşındayken Sussex Express'le çıktı. Ninesinin 1953'te ölmesinin ardından göç ettiği Kanada'da bir Ojibwa Yerli kampında öğretmen oldu. Ergenlik çağında âdetler görmesine ve sesinin çatlamamasına karşın, hâlâ erkek görünümlüydü ve saçlarını asker traşı kestirmekteydi. Ojibwa Yerlileri arasında yaşadığı olayları anlattığı Ben Yerli Çocukla rının Bakıcısıyken 1955'te yayımlandı ve çok satan kitaplar arasına girdi. Kısa bir süre sonra taşındığı New York'ta gazeteci vc biyografi yazarı olarak çalıştı. Bayan Abraham Lincoln, Prenses Margaret ve Jackie Kennedy'nin hayatları üzerine yazdığı kitaplar eleştirmenlerce çok beğenildi. Nüktedan, eksantrik ve gösterişli kişiliği Gordon'a New York sosyetesinin çok geniş kesiminden arkadaşlar kazandırdı; bunlar arasında Carson McCullcrs gibi yazar meslektaşları, Joan Crawford gibi aktrisler ve "Şeker" lakaplı boksör Ray Robinson gibi sporcular vardı. Uzaktan ak rabası olan varlıklı ressam Isabel Whitney, hemen kanının kay naması nedeniyle, West Village semti 10. Cadde'deki malikâne sinde kendisiyle birlikte kalmasını istedi.

Gordon orada Marga ret Rutherford'la, hâlâ en çok Noël Coward'in 1945 yapımı Çılgın Ruh filmindeki medyum Madam Arcati rolüyle hatırlanan anaç aktrisle tanıştı. Rutherford çekilmesi öngörülen Ben Yerli Çocuklarının Bakıcısıyken filminde nine rolünü kapma umu duyla eve gitmişti, ama Gordon'un kişiliğine hemen vuruldu. Onu tarifi şöyleydi: "Çoktan ölmüş bir Endülüslü atasından kalma iri kahverengi gözleri olan ... bir çocuktu;... omzunda Marilyn adını verdiği yeşil ve kırmızı tüylü kocaman bir Amazon papağanı vardı." Isabel Whitney'nin 1962'de lösemiden ölmesi üzerine, Margaret Rutherford ve kocası o sırada yirmi beş yaşında olan Gordon'u yasal olarak evlat edindi.

Whitney evini ve 2 milyon dolar değerindeki malvarlığını Gordon'a bırakmıştı. Buradan gelen gelirle Güney Carolina'daki Charleston kentinin eşcinsel mahallesinde 1840'lardan kalma solgun ve pembe alçı sıvalı bir konak satın aldı. Evini Chippendale ve eski Amerikan mobilyalarıyla döşeyerek ve Vita Sackville-West'in gönderdiği tasarımlara göre bahçeyi yeniden düzenle yerek, kusursuz iç mekân dekoru duygusunu gözler önüne serdi. Charleston sosyetesinin bir-demirbaşı sayılır oldu: Aşikâr nonoş görünümüne karşın, makbul bir bekârdı. Bir keresinde köpekle rinden ikisi için verdiği tanışma partisinde, kuçular püsküllerle, uzun eldivenlerle ve incilerle süslenmiş olarak kadife minderler üstünde sunuldu.

Derken 1968'de her şey değişti. Baltimore'da Johns Hopkins Üniversitesi bünyesinde yeni açılmış Cinsiyet Kimlik Kliniği'ne muayene için giden Gordon, düzeltici bir cinsel organ ameliyatı geçirdi ve bir süre psikolojik danışmanlık desteği aldı. Psikiyatri raporlarının bîrinde,

erkek ölçülerine göre üstün zekâlı olması na karşın, yeni kadının “on dört yaşında bir kız aklına” sahip ol duğu önseziü bir yaklaşımla belirtildi. Bu saptama doğru çıka caktı. Charleston’a Dawn Pepita Hall adıyla, bir komşusuna göre “aynen rüküş bir Jackie Kennedy dublörüne benzeyccek şekil de seksi hava taslayan bir saç stiline” bürünmüş olarak döndü ve birkaç ay sonra araba tamircisi ve heykeltıraşlığa hevesli siyah uşağı John-Paul Simmons’la nişanlandığını duyurdu. “Siyah eli beyaz elime değdi; iş o kadar basitti” diye yazacaktı otobiyografisinde.

Charleston öfkeyle ayağa kalktı. Bomba tehditleri yüzünden nikâh töreni ön salonda yapıldı ve Newsweek dergisi olayın “Güney eyaletlerini sarstığını” iddia etti. Ama Margaret Ruther ford’u şoka uğratmadığı kesindi. Time dergisine şu demeci verdi: “Gordon’un bir kadına dönüşmesine sevindim, Dawn’un başka ırktan bir adamla evlenmesine sevindim ve Dawn’un dü şük konumlu bir adamla evlenmesine sevindim, ama anladığım kadarıyla bir Baptistmiş!” Hastings’te ikinci bir İngiliz nikâh tö reni düzenlenmesi için (arkadaşı Tony Benn’in yardımıyla) dö nemin Canterbury başpiskoposu Geoffrey Fisher’i sıkıştırarak Gordon’a yardımcı oldu.

Charleston’da ise işler daha da kötüye gitti. Çifte İngiltere’den gönderilmiş düğün hediyelerinin yer aldığı sandık kasıtlı olarak sokakta ateşe verildi. Yerel polis şefi (kendi adamlarının sokağa saçtığı) yanan ateş kalıntılarının yolu tıkadığı gerekçesiy le Simmons’a para cezası kesmek üzere bizzat eve gitti. Çiftin köpekleri zehirlendi; sokakta el ele dolaştıkları bahanesiyle üstlerine kurşun sıkıldı; Dawn’u öldürtmek için bir

mafya çetesi tu tulduğu yolunda söylentiler çıktı. Çiftin kızı Natasha'nın 1972'de doğması olayların üstüne tüy dikti. Charleston makamları bunu bir numara sayarak çocuğa doğum belgesi vermeye yanaşmadı; ama Margaret Rutherford bir Harley Sokağı (Londra'nın tıp uzmanlarını barındıran ünlü sokağı cerrahından Dawn Langley Simmons'ın tam çalışan bir rahme sahip olduğunu doğrulayan bir belge elde etmeyi başardı. Kısa bir süre son ra, eve zorla giren bir adam bebeğe saldırdı, ardından Dawn'un ırzına geçmeye yeltendi, burnunu kırdı ve kolunu ağır biçimde yaraladı. Simmons çifti bu kadarının da fazla olduğuna karar vererek, New York eyaletinin Catskill kasabasına taşındı.

Ancak o sırada evlilikleri bozulmaya yüz tutmuştu. John-Paul aşırı içki içiyordu. Dawn'un iddiasına göre, ayrıca onu dövü yor ve viski almak için ev eşyalarını satıyordu. Adam 1974'te "ilk kocasını vurarak öldürmüş" başka bir kadın uğruna onu terk etti, ama kısa bir süre sonra şizofreni teşhisiyle bir akıl has tanesi ne konuldu. Dawn ondan boşandı, ama 2000'de ölene ka dar ona bakmaya devam etti.

Hâlâ Gordon kimliğiyle New York'un Hudson kentinde bir Katolik okulunda öğretmenlik yaptığı 1981'de manevi annesi Ruthcrford'un biyografisini yazması yönünde bir teklif aldı. Bunu 1995'te kendi otobiyografisi Dawn: Bir Charleston Efsanesi izledi. Her iki kitap da okurlardan olumlu tepki aldı ve dergilere geniş çapta konu oldu. Dawn son yıllarını Charleston'da kızı Natasha'yla, gururlu bir nine olarak yakın ilgi gösterdiği üç kız torunuyla birlikte geçirdi. Bir zamanlar onu mahvetmeye çalış mış olan kent bu sefer hafif kaçık olsa bile çok sevilen bir yerci şöhret olarak onu bağrına bastı.

Dawn'un otobiyografisinin 1995'te yayımlanmasından son ra, Nigel Nicolson Spectator dergisinde dokunaklı bir yazı yazdı. "Ben geçmişte onu kötülemiş, garip kaderini alaya almış ve onunla görüşmeyi reddetmiş olan biriyim" diye belirtti. "Benden bir İngiliz nikâhı ayarlamaya yardımcı olmamı rica etmişti ve bana uğradığında ondan saklandım." Hatta Charleston'a gittiğinde onunla görüşmekten kaçınmıştı. Ancak onu bir televizyon röportajında izlerken, kendi annesinin resimlerini onun duva rında görünce merhamete gelmişti. "İlk kez duygulandım." Ona karşı kırıcı davranışına rağmen, "kitabında kendisiyle ilgili tek bir sitemin yer almadığını" ekledi. "Cici'nin diğer her yönü gibi, bu kitap da kibar, esnek ve kesinlikle yüce gönüllüdür."

Dawn Langley Simmons'ın alışılmadık ve iyimser hikâyesiy le, tuhaf ve hesapta olmayan bahtsızlıklara uğramış erkeklere ve kadınlara ilişkin bu katalog bitmiş oluyor.

Gördüğümüz üzere, böyle felaketler kendini tanıma (Santa Anna), zafer (Stuyvesant), aşk (Florence Nightingale), uzun ömür (Lambert) ya da mutluluk (Pessoa) getirmiş olmasa bile, (kepa ze Santa Anna dışında) her zaman daha iyiye doğru bir değişim sağlayarak, her birine tarihte kesin bir yer kazandırmıştır.

İsviçreli psikolog Carl Jung güçlüklerin sağlık açısından gerekli olduğu kanısındaydı. Bunlar değişim yönünde, özellikle de tutum değişikliği yönünde bir potansiyel sunar. Eski Atina'nın Stoacıları bütünlüklü bir felsefe okulunu bu anlayışa dayandır dılar; ama (tek talihsizliği daha da parlak ve ünlü bir kardeşinin olmasından gelen) Alman

filozof Wilhelm von Humboldt bu an layışı en Özlü ifade eden kişidir:

Mutluluğun ya da mutsuzluğun hayatta yaşanan olayların niteliğinden ziyade bu olayları karşılama tarzımıza bağlı ol duğu yolundaki kanaatim gittikçe daha da güçleniyor.

BÖLÜM 7 Maymun Besleyenler

Kediler ve maymunlar, maymunlar ve kediler - bütün insan yaşamı oradadır. HENRY JAMES

Kedilerin aksine, maymunlar yoğun bakım, bol para ve tükenmez sabır ister. Kimse tesadüf eseri bir maymun beslemez. Tahmin edebileceğinizden daha fazla insan böyle bir işe soyunmuştur. Sonraki sayfalarda hikâyelerini okuyacağınız sekiz kişiye ek olarak, diğer seçkin maymun besleyiciler arasında Büyük Petro, Lord Byron, Alexander von Humboldt, Francis Galton, Mcher Baba ve Michael Jackson sayılabilir.

Kraliçe Victoria'nın Londra Hayvanat Bahçesi'nde orangutan Jenny'yle tanıştıktan sonra belirttiği gibi, kuyruklu ve kuy ruksuz maymunlar "ürkütücü, ızdırap verici ve can sıkıcı dere cede insandır." Maymunlar bonzai insanlardır: Kendimizi hatır lamamızı sağlarlar.

Oliver Cromwell: Bir Maymun Tarafından Kaçırılan Askeri Lider

Oliver Cromwell'in (1599-1658) uzun ve tartışmalı kariyeri ne redeyse hiç yaşanmayacaktı. Anne babası sıklıkla dedesi Henry'nin kır çiftliği Hinchiıigbrooke'a uğrardı. İşte orada doğ duktan kısa bir süre sonra, küçük Oliver dedesinin beslediği maymun tarafından kaçırıldı. Yaratık, bebeği beşiğinden kaptığı gibi çatıya çıktı. Hizmetçiler hayvanın onu aşağıya atması halinde düşüşünü yumuşatacak döşekleri avluya taşımak için koşturdular; ama birkaç dakika boyunca maymun onlara aldırmak sam, küçük Oliver'i tüylü koltuk altına sıkıştırmış halde tüm sekten tümseğe hoplayıp durdu. Toplanan kalabalık sonunda hayvanı kandırıp aşağıya indirdi ve boylece İngiltere'nin gele cekteki "koruyucu efendi"si sağ salim geri geldi. Bunun nasıl ba şarıldığına dair bir kayıt yoktur - ancak günümüzün maymun bakıcıları genellikle bir tabak reçelin gerekli işi gördüğünü belirtirler.

Bildiğimiz kadarıyla, Cromwell bizzat hiç maymun beslemedi - böyle bir şey yapması bayağı şaşırtıcı olurdu. Ama 1664'te basılmış hicivli bir yemek kitabının ön kapağında, güya yazarı olduğu söylenen karısı Elizabeth omzunda bir maymunla görü lür. Resim onu çirkin görünüşlü bir kokoş gibi sunar. İsimsiz ya zar da kitap boyunca ondan "Joan" (bulaşık işleriyle görevli hizmetçilere verilen basmakalıp ad) diye söz ederek, alaycı bir tavır la Whitehall'un bir mandıraya çevrildiğine ve Joan'ın "pintice kanaatkârlığının ve tutumlu alçaklığının" aslında "bir saraydan çok bir ahıra yüz kat yakıştığına" değinir. Maymunun omzunda yer

alması Bayan Cromvvell'i bir maymuna çevirmeye, böylece herkese sonradan görme bir taşralı hödük olduğunu göstermeye vc okurlara şu eski özdeyişi hatırlatmaya yöneliktir: "Maymun ne kadar yükseğe çıkarsa, kıçı da o kadar açığa çıkar."

Catherine de' Medici: Ata Yan Binen Kraliçe

Birkaç yüzyıl boyunca maymunlar kraliçelerin gözde ev hayvanı olmuştu: "Joan" Cromvvell'in maymunu aynı zamanda soylu büyüklerini "taklit" uğraşı içinde olduğunu ima eder. Gerçek kraliçelerin portrelerinde gördüğümüz maymunlar şehveti, ço cukça taşkınlığı, zayıf irade gücünü ya da okülte dönük zaafı yansıtan Örtük simgelerdir. Bütün bunlar maymun sahibi bütün kraliçelerin en ünlüsü Catherine de' Medici'nin (1519-1589) kişiliğinde biraraya gelmiş niteliklerdi. "Kara Kraliçe", "Yılan Madam" ve "İtalya Mezarından Çıkmış Kurtçuk" olarak da bilinen bu şahsiyet kırk yılı aşkın bir süre Avrupa'nın en güçlü kadını olarak kaldı.

Catherine Muhteşem Lorenzo'nun, yani Floransa kentindeki

Rönesans'a maddi kaynak sağlayan adamın torununun çocuğuydu, ama hayata kolay başlamadı. Bir tüccar kızı olmasından dolayı resmiyette avam tabakasındatıdı ve üstelik doğumunun üzerinden bir hafta geçmeden öksüz kaldı. Kuzeninin VII. Clemens adıyla papalığa seçildiği 1523'te durumu biraz düzeldi. Henüz dörr yaşında olmasına karşın, Avrupa saray siyasetinin sonu gelmez evlilik oyunlarında bir pazarlık kozu haline geldi. Derken 1527'dc Mcdici ailesi Floransa'da iktidardan düşürüldü. Catherine rehine olarak alındı ve bir dizi rahibe manastırında tutuldu.

On iki yaşına vardığmda, bir eşeğe bindirilip sokaklarda dolaştırılarak kızgın bir kalabalığın alaylarına maruz kalmıştı. Ayrıca çıplak olarak bir sepet içinde kent surlarından aşağıya sarkıtılmıştı, asıl amaç o sırada

“kendi” kentlerini kuşatma altında tu tan aile mensuplarını oyuna getirip onu vurmalarını sağlamaktı. Floransa sonunda düştüğünde, Cathcrinc’i Roma’ya getirten papa kuzeni onu gözyaşları içinde karşıladı. Birkaç aya kalmadan, Fransız tahtının ikinci vârisi konumundaki Orleans dükü Hcnri’ylc nişanlanmasını ayarladı. Bu işten memnun olan Papa Clement, Medici ailesinin bildik abartma yeteneğine uygun olarak, “dünyadaki en büyük izdivaç karannı” gururla duyurdu.

Henri’nin babası I. Francis de memnundu ve yardımcı olma ya fazlasıyla hevesliydi. Çiftin 1533’teki zifaf geccsinde “her ikisinin de dövüşçe yüreklilik gösterdiğinden” emin oluncaya kadar yatak odasında kaldı. Bu umut verici başlangıca karşın, Catherine’in Henri’ye bir çocuk vermeşi on yılı buldu. Onun karısı olarak kalabilmesi irade gücünün ve uyanık siyasal içgüdülerinin kanındır.

Bunu sağlayan kesinlikle endamı değildi. Her ne kadar “narin hatlara” sahip olduğu söylense de, kısa boyluydu, “kocaman bir ağzı” ve Medici ailesinin alameti farikası parlak gözleri var dı. Düzgün vücuduna ve her gün güvercin dışkısından yüz mas kesi yaptırmayı içeren bir güzellik rejimini uygulamasına karşın, Venedik büyükelçisi “ancak yüzü örtülüyken” iyi göründüğünü söylemekten kendini alamamıştı. Ancak beş santimlik gülünç topuklarıyla, kocasının zırh ustası tarafından yapılmış çelik korseleriyle ve çevresi ancak 33 santimi bulan belinin sırrıyla Fran sız sarayım şoka uğratan kesin bir stil duygusu vardı. Ayrıca av cı bir kadındı - altmış yaşım epeyce geçene kadar coşkuyla av lanmayı sürdürdü. Fraıısızları yan eyerle ata binme tarzıyla ta

nıştırdı (tabii bu arada görsel bakımdan az sayıda güçlü yanla rından biri olan baldırlarını da sergileyerek).

Cacherine’in diğer moda yenilikleri brokoli, enginar, karna bahar ve çataldı. Parfüm sürmeye, saç boyatmaya ve iç çamaşır giymeye de öncülük etti ve ağzına asla alkol değdirmemesine karşın, tütünü hararetle benimseyen ilk kişilerden biri oldu. Hırslı bir koleksiyoncu olarak, saraylarını ithal porselenlerle, madeni eşyalarla, oyuncaklarla, doldurulmuş timsahlarla ve bir sürü canlı ev hayvanıyla donattı. Hayvanlar içindeki gözdesi ise Antilier'den getirilen uzun kuyruklu bir maymunda. Sürekli üzerine titrediği maymununu uğur tılsımı olarak nitelendirirdi.*(Maymunu kayınpederinden miras almış olması mümkündür: l. Francis’in maiyetiyle birlikte resmedildiği bir minyatür portresinde uzun kuyruklu bir maymun görülür.)

Catherine şatafatlı partiler, maskeli balolar ve danslar konu sunda yeni bir Avrupa standardı getirdi. Dönemin en iyi sanat çılarını, dansçılarını, mimarlarım ve müzisyenlerini tutarak dü zenlediği eğlenceler les magnificences olarak bilinirdi. Son dere ce işe yarar bir yeniliği de hizmetleriyle uluslararası diplomasinin yürütülmesine çeşni ve entrika katan seksen nedimesinden oluşan “uçan filo”suydu. Bu hanımlar 1577’deki unutulmaz bir ihtişam gecesinde üst kısımları tamamen çıplak halde hizmet sundular. Ayrıca Catherine’in sıkı talimatı doğrultusunda kasık tüylerini tıraş etmeme ya da yolmama yönünde yeni modayı baş lattılar (Cavlak kasıklar frengi belirtisi olarak görülebilirdi). Navarre’ın bağnaz Protestant kraliçesi Jeanne, rakibesi konu mundaki Catherine’in sarayı için şunu yazmıştı: “Kötü olduğunu biliyordum, ama korktuğumdan bile kötü olduğunu gördüm.

Orada normalin aksinc kadınlar erkeklere asılıyor.”

Çocuksuz olduğu yıllarda Catherine’ın kraliçelik konumu sürekli tehdit altında kaldı, özellikle de Hcnri’nin bir hizmetçi den çocuk peydahlayarak erkekliğini kanıtlamasından sonra. Bundan hareketle Henri, Catherine’in güzelliğiyle ünlü kuzeni Diane de Poitiers’i metres olarak tuttu. Catherine gebe kalma

çabasından vazgeçmeyerek, kocaman fırtlar çekerek katır sidiği içti, erkek geyik boynuzlan taktı, vücudunu inek dışkısıyla sıvadı vc çare sunması için dostu Nostradamus'a danıştı. Hatta kocasının yatak odasının döşemesine bir delik açtırdı; aşağıdan bu delik aracılığıyla Henri ve Diane'yi gözetleyerek pratik ipuçları kapmaya çalıştı. Bazı tarihçiler durumu değiştiren hamlenin payesini saray hekimi Jean Fernel'e verir. Çiftin üreme organların daki bazı "bozuklukların farkına varan Fernel sorunu çözecek bir yol önerdi. Bulduğu çözüm her neyse, Catherine ilk çocuğu nu doğurduktan sonra gebe kalmada artık bir sıkıntı çekmedi. Dokuz çocuk daha dünyaya getirdi vc bunların yedisi büyüyerek yetişkinlik çağma vardı. Oğullarından üçü daha sonra Fransa kralı olarak tahta otururken, kızlarından ikisi krallarla evlendi. İkisi dışında bütün çocuklarından daha uzun yaşadı.

Kraliçe olarak iktidara ortak olduğu ve ardından her üç oğ lunun hükümdarlıkları sırasında dizginleri elinde rutruğu dö nem boyunca yegâne amacı, kocasının mensup olduğu Valois hanedanını tahtta tutmak oldu. Bu doğrultuda da ülkenin parçalanması tehlikesini yaratan Fransız Din Savaşları (1562-1598) sırasında manevralara girişerek Katolikleri, Fransız Protestanlarına karşı kurnazca kullandı. Siyasal istikrarı savunma uğruna, gerektiğinde kendi çocuklarına karşı bile şaşırtıcı hırçınlıkta davranışlara girmekten geri kalmadı. Genç kızı Margueritc'in, baş rakibi Guisc dükünün oğluyla yattığım öğrcnincc, onu sü rükleyip yataktan çıkararak, geceliğini parçaladı ve saçlarından tutamlar kopardı. Daha sonraları Maıguerite yeniden yakalan

dı; bu sefer Navarrc kralı olan köcası Henri'yi aldatmıştı. Cat herine kaçamak sevgiliyi idam ettirdi, Marguerite'i vasiyetinden sildi ve onunla bir daha hiç konuşmadı.

Catherine'in son ayları gut ve kolik nöbetlerinin yarattığı sı kıntılarla geçti (Her zaman oburluğuyla tanınan biriydi ve bir keresinde bir fıçı tavuk kursağı güveci yiyince neredeyse ölecek hale gelmişti), ölümünden sonra, bir vakanüvis "kimsenin onu ölü bir keçiden daha fazla umursamadığı" saptamasında bulun du. Daha sonraları isyancı bir topluluk kemiklerini mezarından çıkarıp bir çukura attı. Yaptırdığı debdebeli binaların çoğu yıkıldı. Siyasal manevralarla ve entrikalarla kurduğu düzen bile ondan daha uzun ömürlü olmadı. Öbür dünyaya göçüşünden sade ce seiciz ay sonra, oğlu III. Henri'nin öldürülmesiyle 300 yıllık Valois yönetimi son buldu. Uzun süre çile çekmiş damadı, yani Marguerite'in kocası, IV. Henri adıyla Fransa tahtına geçerek Bourbon hanedanını başlattı. Her iki Medici hanımı yüzünden bir dizi aşağılamaya maruz kalmış olmasına karşın, eski kayna nası hakkında şaşırtıcı bir yüce gönüllülük göstererek, "akıllıca davranış tarzı"nı övdü ve "Asla daha kötüsünü yapmamış olmasına şaşıyorum" yorumunda bulundu. Catherine'in geride bı raktığı şeylerin muğlaklığını belki de en iyi yansıtacak kitabe, akıllılık edip ismini saklı tutan bir çağdaşının şu sözleridir: "Bir kadın için çok fazla zekâ kıvraklığına, bir kraliçe için ise çok az dürüstlüğe sahipti."

Kraliyet aileleri açısından maymunların çekiciliğinin bir ölçüde nadir olmalarından ve tuhaf minyatür insan niteliği taşıma larından kaynaklandığı göz önünde tutulunca, gerçek minyatür insanların da sarayda

kendilerine yer bulmaları herhalde şaşırtı cı olmamalıdır. Catherine de' Medici yanındaki cüceler topluluğunu basbayağı bakımı altında tutar, onları güzel elbiselerle giy dirir ve tam bir hizmetçi ordusunun onlara göz kulak olmasını sağlardı. Hatta cüceler arasındaki evlilikleri ayarlar ve onları üremeye özendirirdi. Cücelerin cinsel yaşamına dönük garip ilgi maymunlarla başka bir bağlantıya işaret eder: Her iki canlı türü de hayvani şehvetin çaresiz kurbanları gibi görülürdü. Maymun ları ve cüceleri birlikte oynamaya yöneltmek daha da eğlenceliydi. İşte size 1537'de Floransa dükü olmasından kısa bir süre sonra I. Cosimo de' Medici'yi eğlendirmek üzere bir cüce ile bir maymun arasında düzenlenen bir güreş müsabakasına ilişkin anlatım:

Cüce biri omzunda ve öbürü kolunda olmak üzere iki yara alırken, maymunun bacakları sakatlandı. Maymun sonunda pes etti ve cüceden merhamet diledi. Ancak maymunun di linden anlamayan cüce, arkadan bacaklarını kıstırmış halde başını yere çarpmaya devam etti. Eğer Dük Hazretleri araya girmeseydi, cüce işi maymunu öldürmeye kadar götürecekti. Çıplak dövüşen cücenin üstünde mahrem yerlerini örten don dışında koruyucu hiçbir şey yoktu. Müsabakadan cücenin galip çıktığını ve on altın sikke kazandığını söylemek yeterlidir.

Jeffrey Hudson: Küçük Dev Adam

Cosimo'nun torununun kızı ve İngiltere kralı I. Charles'ın eşi Henrietta Maria, başka bir maymun ve cüce meraklısıydı. Saraydaki gözdesi "ufak İngiliz insan"lannın en meşhuru olan kra liyet maymunu bakıcısı Sir Jeffrey Hudson'du (1619-1682).

Rutland'ın Oakham kasabasında doğan Jeffrey Hudsoıı, bo ğaları köpeklerle dövüşrüren "boylu poslu" bir kasabın oğluydu ve bu kadar küçük olması kimsenin anlayamadığı bir şeydi. Ye rel teoriler gebelik sırasında annesinin genzine bir acurun kaç masından, anne babasının onu bir kutuda tuttuğuna dair karan lık rivayetlere kadar uzanmaktaydı. Aslında, çocukcağız hipofiz bezinin tutukluk yapmasından kaynaklanan büyüme hormonu eksikliğinden muzdaripti.

Sekiz yaşına vardığında boyu ancak45 santime varmıştı. Değerlendirilecek bir fırsatı sezen babası, onu hizmetinde çalıştığı Buckingham düküne götürdü. Düşes Katherine çocuğa hayran kaldı. Kocası o sırada kralın "gözdesi" ve çok muhtemelen kendisi dc sevgilisiydi. Bu durumun kraliçenin hoşuna gitmemesi nedeniyle, düşes Jeffrcy'yi bir hediye olarak ona sunmaya karar verdi: Mağdur bir eşten başka bir mağdur eşe bir barış sunusu. Küçük oğlanın soğuk bir pasta içinde saraya varmasını sağladı. Pasta sofraya geldiğinde, eksiksiz bir zırh takımı içindeki Jeffrey sıçrayıp çıktı, eğilip selam verdi ve masanın üstünde bir ileri bir geri yürümeye başladı. Anında herkesin diline düşer. Kraliçe onu hizmetine girmeye davet etti, ona kendi hizmetçilerinden birini verdi ve onu saraydaki maymunu Pug'un bakımını üstlenmekle görevlendirdi.

Jeffrey çok geçmeden boyu 2,25 metreye varan

William Evans adında bir hamalla arkadaşlık kurdu ve böylece bir saray göstericisi olarak kendine ayrıcalıklı yer edindi. İkilinin hazırladığı oyun şuydu: Evans bir cebinden bir somun ekmek, öbür ce binden Hudson'u çıkardıktan sonra, bir sandviç yapmaya koyu luyordu. İkili sıklıkla birlikte halkın karşısına çıktı ve bir dizi Londra meyhanesine onların adları verildi. Sonradan ortaya çı kan ve 151 yaşında olduğunu ileri süren Thomas Parr'ın katılımıyla, topluca "Çağın Üç Harikası" olarak anılır oldular.

Jeffrey bir hilkat garibesi olmanın Ötesinde özelliklere sahipti: Stuart sarayı adına diplomatlık yapacak ölçüde zeki ve atıl gandı. Daha on bir yaşındayken, hamile Kraliçe Henrietta Maria için bir ebe getirmek üzere Fransa'ya gönderilen elçi heyetin de yer aldı. Heyet kraliçenin annesi Marie de' Medici'nin huzuruna kabul edildi. Medici çok hoşlandığı Jeffrey'ye 2.000 srerlin değerinde mücevherat armağan etti. Bu muazzam bir paraydı.
Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Jeffrey'nin babasının bir kasap olarak yıllık kazancı muhtemelen 10 sterlin dolayındaydı.

Fransız kıyı kenti Dunkirk 1620'li ve 1630'lu yıllarda bağımsız bir Flaman devletçiği ve nam salmış bir korsan üssüydü. İşte bu "Dunkirk korsanları" İngiltere'ye dönmek üzere Manş Denizinden geçmekte olan kraliyet gemisinin yolunu keserek, Jeffrey'nin yeni elde ettiği mücevherata el koydu ve heyetin bütün mensuplarını kaçırdı. Ancak korsanlar için biraz fazla "yakıcı" olan topluluk çarçabuk serbest bırakıldı. Olay, William Davenant'ın Jeffretdos (1638) adlı alaycı destanına ilham verdi; destanda aç bir baba hindinin cüce

kahramana yönelik yıldırıcı sal dırısı işlenmekteydi.

Jeffrey yaşının büyümesiyle birlikte hanımlarda ilgi uyandır maya başladı. Tablolar onu iri mavi gözleriyle ve sarı bukleler den oluşan yelesiyle çekici vc (küçük olsa bile) düzgün vücutlu biri olarak gösterir. Gençliğinde en az on beş saray dilberiyle yanığını, övünerek belirtmekten hoşlanırdı ve 1641'de Charles'ın kızı Mary'nin Willem de Oranj'la düğününden sonraki "alıştırma" töreni için teşrifatçı seçilmişti. Gelinin henüz dokuz yaşında olması nedeniyle, "gerdek" sadece soylu çiftin çıplak ba caklarını birbirine değdirmelerinden ibaret olacaktı. Ne var ki, Hollandalı damadı epeyce şaşırtan bir şekilde, yatağında sıkıca dikilip kapatılmış geceliği içinde durması buıııı engelledi - ta ki ağır adımlarla içeriye giren Sir Jeffrey'nin bir makasla sorunu halletmesine kadar.

İngiliz İç Savaşı sırasında Jeffrey kralın ordusunda bir süvari birliğine komuta etti; ondan sonra da kendisini hep Yüzbaşı Jef frey Hudson olarak takdim etei. Kralcıların savaştan yenik çık masının ardından, kraliçeye eşlik ederek Fransa'daki sürgün ma iyetinde yer aldı. Resmiyetten daha uzak olan bu ortamda şöval yelerin alaylarına maruz kaldı. Baştan bunun önünü kesmek üzere, kraliçenin muhafız birliğinin komutanı William Croft'un kardeşine meydan okudu ve bir düelllo yapılması kararlaştırıldı. Crofc düelloya bir su tabancasıyla giderek ölümcül bir hata işle di. Jeffrey'nin şakası yoktu. Boş zamanlarını iyi değerlendirmişti ve artık usta bir nişancıydı. Croft'u tam alnının ortasından vurdu. Kraliçenin, çarptırıldığı ölüm cezasını sürgüne çevirmeyi başarmasıyla, sürgün olarak İngiltere'ye gitmek üzere yola çıktı. Jeffrcy garip kötü talihiyle bir

kez daha korsanların eline düştü
ve bu sefer Kuzey Afrika'nın daha azılı Berberi korsanlarına çat tığı için, Cezayir'de köle olarak satıldı. Sonraki yirmi beş yılını orada geçirdi.
Fidyesinin ödenmesiyle Jeffrey'nin İngiltere'ye dönmesini kimin sağladığını ya da bu işin nasıl olduğunu kimse kesin olarak bilmiyor; ama aradan geçen yıllarda boyu iki katın üzerine çıkmıştı: Kulampara Türk sahiplerinin defalarca ırzına geçmesin den kaynaklanan travmaya bağladığı bir büyüme açılımıydı bu. Artık 1,20 metreye yakın boyuyla kesinkes bir cüce olarak hiz met veremeyeceği için Rutland'a döndü. Bir süre yeryüzüne inmiş, gerçek bir "hobbit" gibi evinde kaldı; tütün tüttürerek ve bi ra içerek, çevresindeki insanlara serüvenlerini anlattı. Ama 1678'de yoksulluk ve can sıkıntısı yüzünden, yeni kralın kendisi ne bir iş vermesinin yolunu aramak üzere tekrar Londra'ya gitmeye karar verdi. Bu talihsiz bir zamanlamaydı. Rutland'lı hemşerisi Titus Oates'un ortaya attığı Papalık Komplosu yüzünden Londra kargaşanın pençesindeydi. Jeffrey malum bir Katolik ve kralcı olduğundan, uzamış boyuyla bile hemen ranındı ve böylece kendisini Gatehouse zindanında buldu. Daha sonra serbest kaldığında, (ne olduğu hiç belirtilmeyen) hizmetlerine karşılık olarak ufak bir hibe aldı; ama bu onu yoksulluktan kurtarmaya yetecek bir meblağ değildi. Oyun yazarı Thomas HeywoocPun "doğa tarafından yaratılmış en şirin, en hünerli ve en düzgün vü cutlu küçük adam" olarak nitelendirdiği Yüzbaşı Jeffrey Hud son unutulup gitmiş biri olarak öldü ve minik bedeni Katolik di lenciler için tahsis edilmiş gizli bir mezara gömüldü.

Rembrandt van Rijn: Koleksiyoner Ressam

Yoksulluk, maymun sahibi başka bir ünlü olan Rembrandt van Rijn'in (1606-1669) hayatında da kol gezdi. Rembrandt neredeyse tam tamına Jeffrey Hudson'un çağdaşıydı ve bu İngiliz cüce gibi şöhretin meyvelerini henüz gençken tattı. Ama arsız saray soytarısının aksine, öne çıkmayı sıkı çalışması sayesinde başar dı. Ergenlik çağı boyunca işiyle uğraşıp durarak, kendisini "gençlerin normal zevklerinden mahrum bıraktı; ancak neler kaçırdığının tamamen farkındaydı. "Rüyalarımda başıma o kadar çok iş açan o düşkün fahişclcri seviyorum" diye itiraf edecekti daha sonraları.

Rembrandt 1630'da Amsterdam'a vardığında, artık başarı, para ve aşk için hazırdı. Her üçü de çabuk geldi. İki yıldan az bir sürede kendisine kucak açan bu kentin mühim ve makbul insanlarının kırk altı portresini yaptı, tabii bu arada kesesini de dol durarak. Tüccarlar, avukatlar, yerel eşraf ve onların eşleri önün de oturup poz verme şansı için birbirleriyle kavga eder hale gel diler. Rembrandt yirmi altı yaşma vardığında, sinema yönetmeni Peter Greenaway'in ifadesiyle, "Mick Jagger ve Bill Gates karması bir melez" gibiydi: Genç, başarılı, iş bilir ve çalımlı. Kendisinden önceki Rafael, Leonardo ve Michelangelo gibi, eserlerine ön adıyla imza attı ve biz de hâlâ onu öyle anmaktayız. tik başta sırf "Rembrant" olan imzasına 1633'te bir "d" harfi ekledi. Sebebini kimse bilmese de, buna önem verdiği çok açıktır; çünkü bu yazımı geri kalan kariyeri boyunca sürdürdü. (Çagdaşları onun ön adının yazımı konu$uıida görü$ birliğine varmakta güçlük çekti - bunun sebebi

muhtemelen şöhretinin ağızdan ağza yayılmasıydı. İşte size kayıtlara geçmi$ birçok versiyondan bazıları: Rhcmbranr, Rhcinbrand, Rcijn- brai'.d, Rhacrbrant, Riınbrantt, Rcmbrand, Rcınblant, Rcijnbrant, Rembrando, Rheimbrand, Rijnbraudc, Rimbrandt, Rem Brant, Reijmbram, Rcnbrant, Rcyıı- branç, Ryrabrandc, Rhdnbrandc, Rhijnbrandt, Rcımbrani, RhiııbnHH, Rirab-ram, Rynbram, Rijıibrant, Reinbrand, Rimbram, Rhinbrand, Rhınıbraıu.)

Aynı yıl son derece zengin bir Amsterdamlı ailenin kızı olan Saskia van Ulenborch'la tanışıp evlendi. Saskia çckici görünümünün ve lüks hayata düşkünlüğünün yanısıra, mükemmel bir finansal yöneticiydi vc çift çok geçmeden Yahudi mahallesinde ki pahalı bir eve taşındı. Rembrandt bu evi sanat eserleriyle ve toplamaktan hoşlandığı egzotik biblolarla doldurdu. Varlığı bilinen 2300'ü aşkın tablo, eskiz ve gravürle şaşırtıcı ölçüde üret ken bir sanatçı olduğu kadar yetenekli bir öğretmendi de; öğrencilerinin en az ellisi piyasaya iş yapan ressamlar olarak kendilerine bir yer edindiler.

Van Rijn çiftinin sanatı ve ticareti birlikte yürütme konusunda ah edilemez gibi görünen mahareti pek uzun sürmedi. Saskia art arda dört çocuk doğurdu, ama Titus dışında bunların hiç biri birkaç haftadan fazla yaşayamadı. Kısa bir süre sonra da an ne vereme yenik düştü. Karısının ticari dirayetinden yoksun kalan Rembrandt'ın eşya toplama çılgınlığı borçlarının gittikçe yığılmasına neden oldu. Buna aldırmaksızın daha da sıkı çalışarak bir dizi şaheser yarattı: Portreler, Kitab-ı Mukaddes sahneleri, otoportreler ve en muhteşemi Gece Devriyesi (1642) olan büyük sipariş eserler. Söz konusu tablonu adı aslında Yüzbaşı Frans Banning Cocq ve Teğmen Willem van Kuytenburgh 'un

Müfrezesi olacaktı. Aynı zamanda yarım mesai sivil muhafızlık yapan on sekiz tüccardan alınmış bir grup siparişiydi bu. Ödeme koşulları basitti: Rembrandt her adamı verdiği para ölçüsünde öne çıkararak çizecekti. Ne yazık ki, Rembrandt'ın en iyi eserlerinin birçoğu gibi, bu tablo da korumaya dönük yerersiz girişimlerden zarar gördü. Her tarafına kalın vernik tabakaların boca edilmesi sahneyi öylesine kararttı ki, Sir Joshua Reynolds bir buçuk yüzyıl sonra gördüğü tabloyu "Gece Devriyesi" olarak nitelen dirdi vc bu ad üstüne yapışıp kaldı. Modern restorasyon çalış malarının gösterdiği gibi, aslında güpegündüz resmedilmiş bir sahne söz konusuydu.

Rcmbrandt'la ilgili hikâyelerin hepsi dönüp dolaşıp paraya gelir. Par a göz. tutumu dilleredestandı: -Öğrencileri mahsus yere sikke resimleri çizer ve durup bunları yerden almaya çalışması nın ne kadar zaman alacağını görmek için beklerdi. Bazı öğren cilerinin anlatımına göre, fırçalarını ve "benzer nitelikteki başka şeyleri" silmek için kullandığı giysileri kirli çaputlara benzerdi.

Her nc kadar elbiseye para harcamasa da, Saskia'nın ailesi onun diğer savurganlıklarından rahatsızlık duyacak kadar haberdardı. Yeniden evlenmesi halinde, karısının malvarlığından hiçbir şekilde miras alamayacağını kesin bir dile bildirildi. Bu yüzden Rembrandt oğlu Titus'un dadısı olan pis kokulu Geertje Dircx'le sevgili hayatı yaşamasına karşın, onunla evlenmeye ya naşmadı. Yedi yıl sonra cinsel ilgisinin tombul kâhyası Hendrickje Stoffels'e yönelince, Geertje sözünü tutmadığı gerekçe siyle ona dava açtı. Gerçi dava Rcmbrandt'ın lehine sonuçlandı, ama Geertje'ye yılda

200 guldenlik ömür boyu gelir bağlanması kararlaştırıldı. İflasın eşiğindeki Rembrandt'ın ödeyemeyeceği bir tutardı bu. Misilleme olarak kadının ahlaki kurallara uyma maktan ve önüne gelen kişilerle yatmaktan dolayı suçlu bulana rak bir ıslahevine kapatılmasını sağladı.

Maddi durumu gittikçe daha da kötüleşti. İngiltcrc-Hollanda Savaşı'yla zayıflamış olan Hollanda ekonomisi 1650'lerin başlarında ciddi bir kredi çıkmazına girdi. Bir Rembrandt por tresi hem zaman, hem de para açısından pahalıydı: Portresi yapılacak kişi bazen üç ay tuval önünde oturmak zorundaydı ve ressam Anthony Van Dyck'm Flaman okulunun öncülük ettiği daha ucuz, çok parlak renkleri kullanarak modaya uymaya ya naşmayan biriydi. Siparişler kesiliverdi.

Rembrandt evini kurtarmaya yönelik son bir çare olarak, çapuları on beş yaşındaki oğluna devretti. Alacaklılar bunu duyar duymaz, telaşa kapıldılar ve borçlarım acilen ödemesini istedi ler. Ressam Temmuz 1656'da cessio bonorum [maldan feragat] başvurusunda bulunmaya mccbıır kaldı. Bu onu iflas ayıbından kurtardı, ama borçlarını ödemek üzere bütün eşyalarını satma sını gerektirdi. Yıllarca emek vererek topladığı şeyler mezada düştü - dev miğferi, zenci kafasının alçı kalıbı, arbaletler, bam budan yapılmış on üç üflemeli çalgı, işeyen bir çocuk heykeli, di şi ve erkek iki aslan postu ve onlarca tablo. Sanat koleksiyonu öylesine zengindi ki. Ressamlar Loncası piyasada aşırı bolluk oluşacağı endişesine kapıldı. Lonca yöneticileri satışı hızlandır mak için nüfuzlarım kullandılar; Rembrandt müzayededen ancak 600 gulden gibi cüzi bir para elde edebildi vc kentin yoksul bir kesiminde küçük bir kiralık

eve taşındı.

Rembrandt'ın kâhyası/sevgilisi ve oğlu neredeyse müflis du ruma düşen ressamı borçlardan kurtaracak bir planı birlikte ha zırladılar. Tabloları kendi adlarına alıp satmak ve Rembrandt'ı bir "asistan" olarak çalıştırmak üzere bir ticarethane açtılar. Bir zamanlar Amsterdam'ın en gözde ressamı olan kişi artık kendi öğrencilerinin bir çalışanı konumundaydı. Bunu başka trajediler izledi. Hendrickje 1662'de ve Titus 1668'e vebadan yaşamını yitirdi. Rembrandt ertesi yıl "tek bir dostu ya da guldeni ve hatta yiyecek bir dilim ringası olmaksızın" öldü. İşaretsiz bir mezara gömüldü.

Saskia'nın ölümünü izleyen yıllarda evde beslediği maymunu Puck ona can yoldaşı olmuştu; ikisi arasındaki yakınlık Rembrandt'ın günümüzde en çok takdir ettiğimiz yanını açığa vurur.

Başlı başına para umurunda değildi. Parayla alınan şeyleri severdi, ama paranın insanları düşürdüğü durumdan hoşlanmazdı. Stüdyosuna gelen fiyakalı ve azametli insanları dolduruşa getire rek frapan giyinmeye Özendirir ve tablolarda daha da gülünç ve abes görünmelerini sağlardı. Rembrandt hayatı doğal haliyle resmetmeyi yeğ tutardı: İşeyen insanlar, buruşuk suratlar, gam- zeli kalçalar. Vaftizci Yahya'nın Vaazı gibi dinsel temalı resim lerinde bile ön tarafta çiftleşen iki köpek çizmekten kendini ala madı. Puck'un ölümü onu çok üzdü. Sevdiği Saskia'ı nasıl ölüm

döşeğinde resmettiysc, üzerinde çalıştığı bir aile portresine maymununun cesedini ekleyerek anısını ölümsüzleştirdi. Ailenin reisi buna karşı çıktı ve can sıkıcı bu kısmı çıkarmaması halinde siparişi geri çekme tehdidinde bulundu. Rembrandt buna yanaş mayarak parayı gözden çıkardı ve maymunlu tabloyu kendisine

sakladı. Ne yazık ki, maymun tasvirinin yer aldığı bu şaheseri çoktan kayıptır.

Frida Kahlo: Bıyıklı Cazibe

Otoportrelere ve maymunlara düşkün bir başka ressam Meksikalı Frida Kahlo'ydu (1907-1954). Hafiften bıyıklı ve tek kaşlı bu kadın ressam çoğu kez bir gerçeküstüeti olarak anılır; oysa bu yaftadan hiç hazzetmezdi ve André Breton ile avenesinden "guguk kuşu beyinli orospu çocukları" diye söz ederdi. "Ben hiç rüyalarımın resmini yapmadım, kendi gerçekliğimin resmini yaptım" diye yazmıştı. Çocuk felcine yakalandığı altı yaşından iti baren bu gerçekliği az çok belirleyen şey acıydı.

Henüz on sekiz yaşında olduğu 17 Kasım 1925'te okuldan

eve dönmek için bindiği otobüse bir tramvay yandan çarptı.

Omurgası, leğen kemiği, köprücük kemiği, kaburgaları ve (on

bir yerden) sağ bacağı kırıldı, bir ayağı ve bir omzu yerinden çık tı. Ayrıca metal bir parmaklık parçası vajinasını yırttı. Ölümü

nün kaçınılmaz olduğu sanılıyordu; ama bir yıldan fazla yatakta bitkin halde kaldıktan sonra toparlanıp iyileşti. Fotoğrafçı (ve aynı zamanda ressam) olan babası, odadaki nesneleri görüp çizmesi için yatağının yukarısına bir ayna vc çeşitli mekanizmalar takrirdi. Frida'yı bir ressam olmaya yönelten şey buydu. Yaşamının geri kalan bölümünde otuz beş cerrahi operasyon (ayrıca birkaç kürtaj ve düşük) geçirdi ve sanatı hemen her zaman bedenine, çektiği acılara ve yaşadığı sıkıntılara odaklı kaldı, hem de bazen şoka uğratıcı gerçekçi ayrıntılarla.

Bedensel acılar yetmezmiş gibi, Frida Meksika'nın en havalı

vc geçinilmesi en zor erkeklerinden birine, Marksist duvar ressamı Diego Rivera'ya âşık olmayı başardı. 1929'da evlendiklerinde kendisinden yirmi bir yaş büyüktü (ve cüsse olarak iki katıydı); bu kesinlikle bir aşk izdivacı olsa da, en uçuk Meksika me lodramından daha fazla inişli çıkışlıydı. Bütün kabiliyetine vc cüretine rağmen, Diego'nun sert bir mizacı vardı vc bastırılamaz bir duyguyla Frida'ya karşı sadakatsizdi - hatta Frida'nın öz kardeşi Cristina'yla yatacak kadar. Doktorunun "tekeşliliğe uygun olmadığı" yolundaki teşhisine seve seve uydu. Öyle ki, Meksika'yı görmeye giden Amerikalı kadınlar için Diego Rivcra'yla yatmanın Aztek kenti Tenochtitlan'ı dolaşmak kadar turistik gezinin önemli bir parçası olduğu söylenirdi.

Sebep Frida'mn bu anlamda beceriksiz olması değildi. Onun da hem erkeklerle, hem kadınlarla sayısız kaçamağı vardı - bunların en ünlüsü Lev Troçki'yle 1937'de, yanında karısı Natalya da olmak üzere evlerinde konuk olarak kaldıkları sırada başla yan ilişkisiydi. Troçki'ye sakalından dolayı "Piochitas" ("Küçük Keçi" diye seslenirdi. Daha sonraları el viejo'dan ("ihtiyar") bıktı ve onu epeyce hayal kırıklığına uğratarak ilişkiyi kesti. Troçki'nin buz kıracağı kullanan suikastçısı Ramön Mercader, cina yet nedeniyle tutuklanmasından kısa bir süre önce Rivera çifti nin evine akşam yemeği için davet edildi. Frida vc Diego bütün yaşanılan boyunca sıkı birer komünist vc Sovyctler Birliği destekçisi olarak kaldılar. Frida yatağının dibinde Stalin, Lenin,
Marx, Engels ve Mao fotoğraflarını asılı tutardı.

Siyasal görüşleri onları keyif çatmaktan (ya da evde bir sürü hizmetçi çalıştırmaktan) alıkoymadı. Rivera

çiftinin bir sohbet, şarap ve tekila cümbüşüne dönüşen akşam yemeklerinin konuk ları Meksika cumhurbaşkanından Nelson Rockefeiler ve George Gershwin'e kadar uzanan bir yelpazeyi kapsardı. Frida sırtını desteklemek için çelik ve alçı karışımı bir korseyi sürekli takmasına karşın, {Meksika'nın güney kesiminde aslında hiç görmediği bir bölge olan) Tehuantapec'in geleneksel kıyafetine uy gun olarak gösterişli biçimde giyinirdi: Parlak sarı, mavi ve kır mızı tonlarda canlı çiçek baskılarının yer aldığı giysilerdi bunlar. Başkalarının önüne asla makyajsız çıkmazdı, ama alameti farikası olan bıyığını aldırmaya asla yanaşmazdı ve çoğu kez daha da karartmak için bir kalem kullanırdı. Dedikoduyu ve kötü şakaları seven biri olarak, Avrupa sanat evlerinin soyut teorik tartışmalarına ayıracak pek fazla zamanı yoktu:

Paris'in bu "sanat" cadalozlarıyla bir teşriki mesaiye gir mektense Toluca çarşısında yere oturup tortilla satmayı ter cih ederim. Kafelerde değerli popolarını ısıtarak saatlerce otururlar ve hiç durmaksızın "kültür", "sanat", "devrim" vs. üzerine konuşurlar; kendilerinin dünyanın tanrıları sanırlar, en fantastik saçmalıkların hayalini kurarlar ve asla gerçek leşmeyen teorileriyle havayı zehirlerler.

Evlilik dışı cilveleşmelerine göz yumsa bile, Diego'yla birlikte yaşamanın gerginliği zamanla Frida için dayanılmaz hale geldi. Sürekli kadınların peşinden koşması onu derinden yaralayan bir şeydi. "Hayalımda geçirdiğim iki ağır kaza var" diye yazmıştı. "İlkinde bir tramvay ben ezip geçti; diğer kaza ise Dicgo'dur." İkili bir süre üst geçitle birbirine bağlanan ayrı evlerde yaşamayı denedi. Bu bir işe yaramadı ve Frida 1939'da Diego'nun boşanma önerisini kabul etti. Kendisini içkiye vurdu, saçlarım kı sacık kestirdi ve erkek elbiseleri giymeye başladı. Frida'ıın ruh

sağlığından büyük ölçüde endişelenen doktorunun önerisiyle, bir yıl dolmadan ikili yeniden evlendi. Diego vardıkları anlaşma yı otobiyografisinde şöyle anlatır:

O kendisi açısından belirli şartlar koştu: Eserlerinden elde ettiği gelirle geçimini bizzat sağlayacaktı; ben ev masrafları nın sadece yarısını karşılayacaktım; bir de aramızda hiç cin sel ilişki olmayacaktı. Bu son şarta ilişkin açıklamasına ge lince, bütün diğer kadınların görüntüleri aklından film şeridi gibi geçerken benimle sevişmesinin mümkün olmadığını, çünkü ona yaklaşmamla birlikte bir psikolojik engelin he men belirip araya girdiğini söyledi.

İkilinin hiç çocuğu olmadı. Frida'nın bedensel yapısı bunu olanaksız kıldı. Ama ölesiye anaçtı: Hatta kürtajla alınan fetüslerinden birini yatağının başucundaki bir kavanozda tuttu. Çocuk özleminin yerini sevgiye boğduğu ev maymunlarını, Özellikle de örümcek maymunu Don Fulang Chang tuttu. Fulang Chang ve Ren (1937) adlı güzel otoportresi bir numaralı hayranı Madonna tarafından 1988'de bir milyon dolara satın alındı. Diğer bir kaç tablosunda daha maymunlar yer alır. Frida'nın maymunları bildik şehvet ya da salaklık simgelerinin yerine, doğal zarafeti ve çocuksu haylazlığı yansıtır. Diego'nun eve uğramadığı uzun dönemlerde küçük hayvanat bahçesinin diğer mensuplarıyla bir likte ona eşlik ettiler - karaca Granizo, papağan Bonito, minya tür tüysüz köpek Senor XoIotl ve kartal Gertrude Caca Blanca.

Frida'nın eserleri hayatta olduğu sırada yaygın bir ilgi görme di. Ticari anlamdaki çıkışı 1.938'de bir ABD (kendi ifadesiyle "Gringolandia") gezisinde Diego'ya eşlik etmesiyle başladı. İlk bireysel sergisi New York'ta düzenlendi ve ilk önemli satışı Hollywood'un sert erkek oyuncusu Edward G. Robinson'm her biri 200 dolardan dört tablosunu almasıyla gerçekleşti. Frida 1939'da

Paris'e gitti ve bir eseri Louvre tarafından satın alınan ilk 20. yüz yıl Meksika ressamı oldu. Ömrü boyunca Meksika'da onun adına sadece tek bir gösteri düzenlendi ve bu da ancak 1953'e denk geldi. Doktorlarının koyduğu yasağa rağmen, Frida yatağından çıkmaksızın bir kamyonla kendisini galeriye taşıttı ve tekerlek üstünde zafer dolu bir edayla konuklar arasına katıldı.

Kısa bir süre sonra sağlığı hızla bozulmaya yüz tüttü; içki içmesi ve aşırı uyku hapı alması çöküşünü hızlandırdı. Aynı yılın Ağustos ayında hasarlı sağ bacağı kangrenden dolayı kesildi. Bir yıl sonra öldü; görünürdeki sebebin zatürre olmasına karşın, bazı arkadaşları aşırı doz almış olabileceği kanısındaydı. Ölümün den birkaç gün önce güncesine şunu yazdı: "Ayrılışın neşeli ola cağını umarım - ve bir daha dönmeyeceğimi umarım."

O zamandan beri asla fazla uzaklaşmadı. Frida Kahlo tek kadınlı bir uluslararası sektördür: Feminist eleştirmenlerce el üstünde tutulan tek kaşlı ve hafif bıyıklı görüntüsü dünyanın her yanında sergi, baskı resim, alışveriş çantası, fare altlığı ve kol saati satışlarında kullanılıyor. 2001 'de bir ABD posta pulunda yer alan ilk İspanyol asıllı kadın oldu - Amerika'dan nefret etmesine ve amansız bir Stalinist olmasına karşın bu onurun verildiği tek kişi olduğuna hiç kuşku yok. Bunların hiçbiri Diego'yu herhalde şaşırtmazdı. Frida'nın eserleriyle karşılaştırıldığında, onun sosyalist ve gerçekçi duvar resimleri şimdi oldukça demode ve siyasal bakımdan ıaif görünüyor. Birçok günahına karşın, Diego karısının şaşırtıcı tablolarının kalitesini herkesten daha iyi anlamıştı:

Size onu bir koca olarak değil, eserlerinin coşkulu bir hayra nı

olarak tavsiye ederim; dokunaklı ve duyarlı, çelik kadar sert ve kelebek kanadı kadar narin, güzel bir gülücük kadar

sevimli, hayatın burukluğu kadar derin ve acımasızdır.

Bayan Mao: Batı Meraklısı Komünist

Asıl adı Jiang Qing (okunuşu “Yang Çing”) olan Bayan Ma- o’nun (1914-1991), yani Başkan Mao’nun eşi, Kültür Devri- mi’nin afiş yıldızı ve kötü şöhretli Dörtlü Çetc’nin mensupların' dan biri olan kadının bütün hikâyesini aşağı yukarı özetleyen şey acımasızlık ve burukluktur. Şimdiye kadar maymunları can yol daşı, ikame çocuk, ressamların ilham perisi, soyluluk zenginliği nin vc ayrıcalığının canlı timsali olma yönleriyle gördük. Bayan Mao’nun maymunu çok daha meşumdu, bir yardakçı ve bir suç ortağıydı.

Yaşamı boyunca sekiz ayrı ad taşıyan Jiang Qing’e doğduğunda verilen ad Li Jinhai’di. Doğu Çin’in Shandong bölgesinde geçen ilk yılları yoksullukla ve ihmalle lekelendi. Daha sonrala rı sağlığının sürekli bozuk olmasını çocukluğunun büyük bölü münü aç geçirmesine bağlayacaktı. Annesi güzel kızına sevgi göstermeye ayıracak zamanı pek bulamayan bir odalıktı: ama onu ayak bağlama yönündeki korkunç âdete de maruz bırakma dı. Jiang’ııı babası sert ve ağzı bozuk bir alkolikti. Küçük kız kavgacı ruhunu sergileyen bir tavırla ona saldırarak kolunu fena halde ısırdı. Olaydan kısa bir süre sonra da annesiyle birlikte ev den kovuldu. On dört yaşındayken bir öğretmene tükürdüğü gerekçesiyle okuldan atıldı. Bunun üzerine Pekin’e kaçtı vc orada aktris oldu.

Yaşamının bu dönemine ilişkin ayrıntıların bulanık olmasın da, iktidara geldikten sonra bunlara herhangi biçimde değinil- mesini sıkı biçimde bastırmasının küçümsenmeyecek payı var dır. Ama anlaşıldığı kadar en az iki kez evlenip ayrıldı, komü nistlerin safına katıldı ve bir ara terörizm suçlamasıyla tutuklan dı. Hasımları

her zaman hapisten kaçabilmek için gardiyanlarla yattığını ileri sürdü. Lan Ping ("Mavi Elma") sahne adıyla bazı önemli rollere çıktı; bunlar arasında İbsen'in Bir Bebek Evi adlı oyununda yer alan ve benliğini bulunca erkekleri reddedişi genç aktrisin başından geçenlerle uyuşuyormuş gibi görünen Kora tipi de vardı. Hollywood filmlerine hayranlık duyan Jiang, giyimiyle Garbo'yu taklit eder, onun gibi makyaj yapar ve yüksek topuklu ayakkabılar giyerdi. Aynı zamanda kindardı ve hafızası çok güçlüydü. Yıllar önce kendisinden bir başrolü kapmış olan (ve zamanla ünlü bir aktris haline gelerek, Beyaz Saray'da Ro- osevelt çiftinin Önünde sahne alan) Wañg Ying'i tutuklatıp hap se attırdı ve orada icabına bakılmasını sağladı.

Sahneyi 1937'dc bıraktı ve gönüllü olarak devrime katıldı. O dönemde devrimin ana üssü Uzun Yürüyüş'ün sonunda varılan ve Çin'in iç kesimlerinde bulunan Yunnan mağaralarıydı. Jiang derslerini ön sırada oturarak izlediği Mao'nun gözüne kısa süre de girmeyi başardı. Mao da askerler için sahnelenen bir operada onun gösterisini izlemeye gitti. Gösteriden sonra kuliste belirivererek, omuzlarına paltosunu koydu. Ertesi gün Jiang'ın paltoyu geri vermek üzere Büyük Önder'i ziyaret etmesi, geceyi yanında geçirmesiyle noktalandı.

Bu ilişki komünistlerin üst kademesince hoş karşılanmadı. Mao kıdemli bir parti görevlisiyle hâlâ resmen evliydi ve Jiang'ın geçmişi seksin, aldatmanın vc Batı tarzı çapkınlığın deli dolu bir bileşimiydi. Büyük Önder'in yeni gelişen kültüne tartış malı ve gereksiz fazlalık katacak gibi görünmekteydi, özellikle dc Jiang'ın eski sevgililerinin bir şişe ispirto içip toz haline geti rilmiş kibrit uçlarını yutarak intihara kalkıştığı

yolundaki söy lentiler ortalıkta dolaşırken. Bunu umursamayan Mao, parti yö neticileriyle şöyle bir anlaşmaya vardı: Jiang'ı karısı olduğunun alenen açıklanmaması ve yirmi yıl boyunca hiçbir siyasal görev üstlenmemesi kaydıyla yanında eş olarak tutacaktı.

Görünüşe bakılırsa evlilik pek de mutlu geçmedi. Mao çok

geçmeden Jiang'a dönük cinse! ilgisini yitirdi (Yirmi üç yaşındaki kadın onun zevkine göre biraz yaşlı sayılırdı; çünkü ergenlik çağında bakirelere dönük doymak bilmez bir iştahı vardı). Öte yandan, Mao yeni karısının bağnazlığa varacak ölçüde sadık ve işine yaramaya yetecek kadar acımasız olduğunu gördü. Jiang daha sonraları, "Başkan Mao kimi ısırmamı istediyse, hemen ısırdım" yorumunda bulunacaktı. Böylece Mao yirmi yıllık "ya sağın" sona erdiği 1%3'te Jiang'ı Kültür Bakanlığı'nın başına getirdi.

Jiang izleyen yıllarda cn nüfuzlu konumuna kavuştu. "Proleter Kültürün Büyük Sancaktan" sıfatıyla Kültür Devrimi'ni yöneterek, her türlü geleneksel kültür faaliyetini bastırdı; hasım gördüğü kişilerin kitlesel gösterilerde korku salan Kızıl Muha fızlar aracılığıyla aşağılamasını ve fiziksel saldırıya uğramasını sağladı. "Kültürü Yok Edin" manifestosunu hazırladı vc 1966'da Çin'deki kitapların, resimlerin ve filmlerin sadece propaganda amacına dönük olmasını sağlamaktan sorumlu "Çekir dek Devrimci Grup"un bâ$ıiıa geçti. Ülkede çekilen bir avuç fil min yapım sürecine bizzat el attı. Hatta Çekirdek Devrimci Grup bütün Batı çalgılarının en tehlikelisi saydığı piyanoyu ya sakladı.

En parlak dönemindeki Jiang -Batı medyasının ona taktığı adla Bayan Mao- Başkan'a eşlik eden imparatoriçe gibi davran dı: Paranoyanın, aşırılığın ve kuruntunun

berbat bir bileşimini sergiledi. Geçmişini bilen insanları hapse attırdı ya da öldürttü. Çin köylülerinin korkunç bir yoksulluk içinde debelendiği bir ortamda, fotoğrafçılık hobisini tatmin etmesi için savaş gemileri nehirlerde dolaştırdıldı ve güzel yerleri görüp gezmesi için özel olarak yollar yapıldı. Kitleler uysallaştırıcı bir Maocu propaganda diyetiyle beslenirken, o özel şevki için dışarıdan Batı filmleri getirtmekle meşguldü (Gözde filmi Neşeli Günler'di).

Bayan Mao'yla birlikte yaşamak kâbus gibi bir şeydi. Odalarının kışın tam tamına 21,5 °C, yazın ise tam tamına 26 °C sıcaklıkta tutulması gerekirdi. Yabancılara ve ani seslere karşı yoğun bir korkusu vardı; sürekli suikasta uğrama dehşeti içindeydi. Boşboğazca konuşmalar hizmetçilerin hapse atılması için yeterliydi. Asap bozukluğu yüzünden her gece üç doz uyku hapı al maktaydı; rahatsız olmaması için personele evin civarındaki bü tün kuşları ve ağustosböceklerini toplama talimatı verilmişti. El bise hışırtılarının kulağına gitmemesi için, hizmetçiler kollan yukarıya kalkık ve bacakları ayrık halde yürümek zorundaydı. Jiang bir ara sağlıklı genç erkeklerden kan nakli yoluyla gençliği ve zindeliği arttırıcı bir tekniğin uygulandığını duydu. Onlarca muhafızı genel bedensel muayeneden geçirerek, "yeni program"! için en iyilerini seçme yoluna gitti. Neyse ki, Mao bundan haberdar olunca karısının bu şekilde enfeksiyon kapabileceği yönündeki sağlık gerekçesiyle tasarıyı durdurdu.

Jiang'm berbat bir ishal nöbetine yakalanınca, kendisini ze hirlemeye kalkıştığı savıyla tek çocuğunun bakıcısını hapse attırıp işkcnccdcn geçirdiği böylesine grotesk bir ortamda, evde beslediği maymunun rolü

oldukça açık olsa gerek. Ne de olsa, mut lak biçimde bağlı, asla küstahça karşılık vermekten uzak ve kap risli şiddet eylemlerine girişmeye yatkın bir yaratıktı. Tıpkı Phi lip Pullman'm Karanlık Cevher üçlemesineki Bayan Coulter'in tekinsiz altın maymun-iblisi gibi, Jiang'ın maymunu da yanından hiç ayırmadığı can dostuydu; ipekli elbiselerle giydirilir ve en güzel yemeklerle beslenirdi. Jiang onu Kanton'daki orkide bahçesinde dolaşan insanların üstüne salmaktan özel zevk alır, başlarına vc omuzlarına sıçrayışlarıyla onlara verdiği rahatsızlığa kahkahalarla güler ve hayvanın saldırısı karşısında ürküntüye kapılmayanları vahşice cezalandırırdı. Bir keresinde erkekle rin "bir damla sperm" dışında hiç katkısının olmadığını belirt mişti. Görünüşe bakılırsa maymunlar onun için birlikte yaşama konusunda çok daha tercihe şayandı.

Mao'nun psikoz sınırındaki bu şımarık kadını bütün ihtişam sanrılarına karşın ciddi biçimde ardılı olarak düşünmüş olması pek akla yakın değildir. Bir korku kültürünü kurmada onu acımasızca kullanmıştı; ama yaşamının sonuna doğru onu çevre sinden uzaklaştırdı. Öyle ki, Jiang hakkında olumlu şeyler söy lemeleri için kocasının genç sevgililerine yalvaracak duruma diişrü. Başkan Mao'nun 1976'daki ölümünün üzerinden bir haf ta geçmeden, Bayan Mao, Dörtlü Çete'nin öbür mensuplarıyla birlikte kansız bir darbe sonucunda tutuklandı. Mahkemeye çı karıldığı 1980'de duruşmaları her gece televizyondan verildi ve çok geniş bir kitlenin ilgisini çekti. "Karşı-devrimci suçlar" işle diği kararma varıldı; ilk başta verilen ölüm cezası daha sonra ömür boyu hapse çevrildi. Jiang 1991'de bir hastane banyosun da kendisini asarak yaşamına son verdi.

Ölümüne kimse yas tutmadı. Kızı bile yetkili makamlara dilekçe vererek serbest bırakılmasını istemekten kaçındı (Bu olay Jiang'ı son öfke nöbetlerinden birine kapılarak, bir karpuzu yere çalmaya ve kızını "kalpsizlik"!« suçlamaya yöneltmişti). Kültür Devrimi sırasındaki gaddarca baskıların ve kargaşanın canlı timsali olan Jiang için, Çin'de neredeyse en fazla nefret edilmiş kişi olduğu söylenebilir. Bizzat Mao'nun şu sözleri onun kendi kendini düşürdüğü yalnızlığı yansıtır: "Çok az insan onun zev kine uyar - belki de bir tek kendisi." Maymununun akıbeti ka yıtlara geçmiş değildir.

Frank Buckland: Kirpi Yiyen Adam

Maymunların evcil hayvan olarak beslenmesi konusunda doruk noktasına Victoria dönemi İngiltere'sinde ulaşıldı, imparatorluğun ganimetlerinden biri de düzenli bir akış içinde gelerek paralı kesimlerin evlerini dolduran egzotik yabani hayvanlardı. Darwin'in çabalarına rağmen (ve belki de bundan dolayı), maymunlar vazgeçilmez aksesuarlar haline geldi. Arthur Henry Patterson'ın 1888 tarihli Ev Maymunları ve Onları idare Etme Yolları Üzerine Notlar kitabında bu hava şöyle ortaya konur:

Bir meraklı kişi ev hayvanı alma ve ev hayvanına bakma konusunu keseye göre ayarlamaya alışkın değilse, bir dizi maymun gereğince düzenlenmiş bir ikametgâhta ona sadece hatırı sayılır düzeyde ilginç ve eğlenceli şeyler sunmakla kalmaz; eğlenmeye hep teşne tanıdıklardan oluşan geniş bir çevreye de sınırsız neşe saçar.

Maymun bakıcılığının en eksiksiz anlatımlarından biri, 19. yüz yıl ortalarının David Bellamy's«' sayılan Frank Buckiand'ın (1826-1880) eserinde yer alır. Westminster başpiskoposu olan babası William Buckland (1784-1856), jeolojiyi ve paleontoloji yi saygın akademik disiplinler haline getiren ve "dinozor" kelimesinin ortaya atılmasından yirmi yıl önce bir dinozoru ilk kez tarif etmiş olan kişiydi (Bulduğu şeye onun verdiği ad "Stonesfield'in Büyük Fosil Kertenkelcsi"ydi).

Buckland ailesinin cv içi düzeni Victoria dönemi standartlarıyla bile nev'i şahsına münhasırdı. Kısmen müze, kısmen zoolo ji bahçesi görünümünde olan bu evde canlı ve ölü hayvanlar yer bulmak için jeolojik kayaç Örnekleriyle itişip kakışırdı. Baykuşlar ve cüce kargalar serbestçe uçar, yılanlar ve kurbağalar kafesler içinde odalara saçılmış olarak durur ve çocukların

midillilerine binip evin içinde dolaşmalarına izin verilirdi. Böyle bir ortamda büyüyen küçük Frank'ın "doğanın bir başrahibi ve insanoğlunun bir hayırseveri" olmayı, edineceği meslek olarak belir lemesi pek şaşırtıcı sayılmaz. Daha dört yaşındayken, babası eski bir fosili gösterip ne olduğunu sorduğunda, bir çırpıda şunu söylemişti: "Bir iktiyosobuşun omuygaşı." Üniversitede okur ken, Oxford'daki Christ College içindeki kilisenin çeşme kuyu suna inerek ve önce iri bir kaplumbağanın, ardından belalı bir timsahın sırtına biıiip dolaşarak akranlarını hayrete düşürdü.

Her iki hayvan onun için sofrada yer alacak yiyeceklerdi. Zoofaji, yani alışılmamış hayvanlan yeme alışkanlığı Frank Buckland'ın babasıyla paylaştığı başka bir tutkuydu. Başpisko posun çıtası yüksekti; fareden bizona kadar her hayvanı yediği iddiasmdaydı. Kirpi, sıçan, enik, devekuşu, tosbağa ve salamura at dili evin menüsünde düzenli olarak yer alırdı; fare kızartması ya da ezmesi evin bir spesiyalitesiydi. John Ruskin evde akşam yemeğine konuk olmaya can atan biriydi:

Talihsiz bir meşgaleden dolayı enfes bir fare kızartmasını kaçırdığım günlerde hep esef duymuşumdur; sıcak bir yaz sabahı hoş ve kibar iki Carolina kertenkelesinin bana bekçi lik ederek sinekleri kovuşunu keyifle hatırlıyorum.

Baba Buckland'ın bizzat itirafına göre, sadece iki gastronomi hüsranı yaşamıştı - haşlama köstebek ve kurtsineği yahnisi. Genç Frank işi daha ileriye götürerek, gergedan etinden börek yaptı ("çok sert sığır eti gibi"), kulağakaçan kızarttı ("korkunç acı"), domuzbalığı başı kapaması pişirdi ("kavrulmuş lamba fi tili gibi") ve birkaç gün toprak altında gömülü kalmış bir pan terden kestiği parçaları yedi ("pek hoş değil"). Ancak konuklarına tesadüf eseri kızarmış zürafa eti (bir hayvanat bahçesi yan

gınının mutlu sonucu), çiğ deniz salyangozları vc kanguru sala mı sunarak hoş sürprizler yaptığı da olurdu (cn azından konuk larına yediklerinin ne olduğunu söyleyene kadar). Bu hobisinin ciddi bir amacı vardı. 1859'da kurduğu Hayvanları Birleşik Krallık Ortamına Alıştırma Derneği, egzotik havyan türlerini al ternatif ve yüksek verimli besin kaynakları olarak ithal etmeye koyuldu. Dönemin devekuşu, manda ve bizon yetiştirme moda sını Frank Buckland'ın delice coşkusuna borçluyuz.

> Bir Buckland'm midesine girme yolunu bulan en tuhaf yiyecek XIV. Louis'nin yüreğiydi. Bu kurumuş vc kayışımsı nesnenin yenişi çoğu kez Frank'a yakıştınlırsa da, ilk ağızdan tek an latım İngiliz hikayeci ve seyahat yazarı Augustus Hare'in (1834- 1903) otobiyografisinde yer alır. Hare, kral yüreğine ağız sürme nin rek failinin William olduğunu açık seçik belirtir:

Garip kalıntılara ilişkin sohbette söz bir Fransız kralının Nuneham'da bir gümüş kutuda saklanan yüreğinden açıldı. Dr. Buckland buna bakarken sesi titreyerek, "Birçok garip şey yedim, ama şimdiye kadar bir kral yüreğini hiç yemedim" demiş. Ve de kimsenin onu engellemesine fırsat kalmadan, bunu hızla atıştırıp yutmuş ve böylece kıymetli emanet ebediyen kaybolmuş.

Bu anlatım böyle bir olayın sahiden yaşandığını kanıtlamadığı gibi, hikâyeye renk katıcı çeşitli süs unsurları -yüreğin sote edi lip kızartıldığı, Fransız fasulyesinden yapılan bir yan yemekle birlikte ikram edildiği, Buckland'ın ipek maymunu kanından yapılmış bir sosla tadının daha iyi olacağı yönünde kanaat belirttiği, yüreği Noel yemeğinde yediği— kesinlikle dikkatli bir incelemeye karşı duracak gibi değildir. Ama olay Charles Darwin'in yaşlı Buckland'a karşı "güçlü önyargı"sını açıklayabilir. Darwin onun "kaba şakalar yapma tarzindan ve "vakurluktan uzak şaklabanlığından hoşlanmazdı. Buckland

İkilisi ise Dar-win'in evrim teorisine karşı çıkarak, yaratılışçı bir anlayışı savundular, üstelik dünyanın jeolojik yaşını milyonlarca yıl geriye götürülmesinde bizzat rol oynamış olmalarına karşın.

Eksantriklik ve hoş mizaç baba kadar oğlun da yaşamına her bakımdan damgasını vurdu. Franken Christ College yurdundayken çeşitli dönemlerde odasında bulundurduğu hayvanlar arasında dağsıçanlan, kobaylar, bir bukalemun, çeşitli yılanlar, bir çakal, bir kartal, Jacko adlı maymunu ve kadim Asur kralına atfen Tiglath-Pileser adım verdiği bir ayı vardı. Ayının öğrenci içki partilerinde bir Öğretim üyesinin kepini ve cüppesini giy miş halde arzı endam etmesi üzerine, Christ College dekanı Frank'a ya "Tig"i okuldan çıkarması ya da okulu bırakması ültimatomunu verdi. Ayı usulünce derdest edilip uzaklaştırıldı; bunu kısa aralıklarla Jacko'ıuun ve gittikçe huysuzlaşan kartalın atılması izledi.

Frank tıp diplomasıyla mezun oldu ve 1854'te İkinci Muhafız Süvari Alayı'ıa asistan cerrah olarak alındı. On yıl görev yapmakla birlikte hiç terfi alamadı; muhtemelen bunun sebebi gerçek ilgisinin başka alanlara yönelik olması ve başından geçen serüvenleri rahat okunan renkli bir üslupla The Fielci dergisine yazmasıydı. Frank'ın bu dönemiyle ilgili olarak aktarılan birçok anı her bakımdan sevimli biri olduğu izlenimini verir: Boyu an cak 1,33 metreye varan, çıkık göğüslü, kızıl saçlı ve puro tiryaki si bir enerji küpüydü; her türlü tuhaf, grotesk ya da açıklanamaz şeyle ilgilenmeyi kendisine görev edinmiş biriydi. Aynı zamanda ayaklı bir hayvanat bahçesiydi. Nerede görünse, paltosunun iç cebinden kör kertenkelelerin oluşturduğu kıvrımlı bir top ya da yavru kurbağalarla dolu bir kibrit kutusu

çıkarması beklenen bir durumdu. Bir keresinde Southampton rıhtımına vardığında, maymununu kaçak olarak trene bindirmeye çalıştığı gerekçesiy le 5 şilinlik para cezasına çarptırıldı. Gişe memuru ısrarla may munu bir köpek sayarak köpek bileti kesme yoluna gitti. Buck land dalga geçmek için cebinden bir kaplumbağa çıkararak, “Belki buna da köpek dersin, ha?” diye sordu. “Hayır” diye kar şılık verdi memur, “onlardan ücret almıyoruz, çünkü onlar böcek.”

Frank doğa tarihindeki garipliklerin yanısıra, guanoyla sıvanarak saklanmış mumyalar, fosilleşmiş denizkızlan, şarkı söyleyen Siyam ikizleri, olağandışı şişman bebekler, inanılmayacak kadar ufak bebekler, sualtında sigara içebilen “İnsan Kurbağa”ve amuda kalkarak yürüyen adam üzerine haberler de yazdı.

Onun muhabirliğini, konu edindiği şeylere karşı Victoria döne mine çok aykıra düşen bir sevecenlik duygusu belirler. Meksika lI sakallı hanım Julia Pastrana’nın kötü mumyalanmış cesedini gördüğünde şunu yazmıştı:

Yüz hatları alnında biten tüylerin ve siyah sakalının gürlü ğünden dolayı basbayağı gudubetti; ama endamı son derece hoş ve narindi, ufacık ayakları ve düzgün kıvrımlı bilekleri güzel batlarıyla kusursuzluğun ta kendiliydi.

Başpiskopos babasından farklı olarak, Frank Buckland büyük bir bilimci sayılamaz; ama bilimin popülerleşmesine kesinlikle büyük katkısı olan biriydi: Yeni ve daha önce farkına varılmamış şeylere dönük sonu gelmez coşkusuyla yazıları çoğu kez tek kişilik bir Fortean Times [garip olguları işleyen bir dergi] havası taşır.

Frank’ın yaşamı 1867*de değişti. Bir Kraliyet Komisyonu ta rafından somon dalyanlan müfettişliğine atandı. Bu artık olgun laşmış bir adam için uygun bir

görevdi. Buckland konunun bü tün inceliklerini öğrenerek, balık üretme çiftlikleri için öncü ye ni teknikleri ve teknolojiyi uygulayarak ve nehirlerdeki kirliliğe karşı ülke çapındaki ilk kampanyayı başlatmak üzere müthiş ca zibesini ve enerjisini kullanarak, çok kısa süre içinde ülkenin “Bay Somon”u olarak anılır hale geldi. Tam anlamıyla bir eko loji uzmanı değildi; ama okyanus sıcaklıkların balık sürüleri üzerindeki etkisini ve balık stoklarını optimum düzeyde tutmak için ağ gözü büyüklüğünün önemini ortaya koymaya yönelik ilk elden araştırmalar yaptırdı. Ayrıca Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda’daki nehirlerin ve göllerin somon ve alabalık sürüleriyle doldurulmasını tek başına bir uğraşla sağladı. Bu daha önce fare derilerinden ayakkabı ve eldiven imal etme yönündeki tasarısına oranla gayet başarılı sonuçlanan bir girişim oldu.

Buckland ailesinin ev yaşamında her zaman en az iki may mun yer aldı. Frank’ın çalışma odası, maymunların orada kal ması nedeniyle, “Maymun Odası” olarak anılırdı. Evde may mun beslemenin allak bullak edici deliliğini ondan daha iyi an latan bir yazar yoktur. Oıılan zekâ bakımından diğer hayvanların hepsinden çok üstün sayar ve “neredeyse bir yarışma sınavı na girmeye uygun” olduklarım belirtirdi. Maymunlar, Buckland ailesinin bütün sosyal kutlamalarını olaya yakışacak kıyafetlerle onurlandırırdı: Frank onlara özellikle kenarları yaldız dantelli yeşil kadife elbiseler giydirmekten hoşlanıldı. Onları bazen us lu çocuk görünümündeymiş gibi tasvir ederdi (kendisinin tek ço cuğu Frank junior beş yaşında ölmüştü). Bazen de erkek kulüp lerinin ikide bir uyuklayan can sıkıcı tiplerine benzetirdi (ateş başında oturmayı severlerdi, Porto

şarabını ve seyreltilmiş roma bayılırlardı, hatta içlerinden biri pipo içerdi). Ama çoğunlukla maymunlar zor zapt edilebilir bir kargaşa kaynağıydı. Frank Batı Afrika dişi maymunları olan kendi gözde çifti Minik ve "Cadı"mn "bir kırlangıç hızıyla" evin içinde dolanıp durduklarını anlatır. Bayan Buckland'ın kız kardeşine karşı irrasyonel bir hoşnutsuzluk göztereıı Cadı, "giysilerini çekip üstünden çıkar manın eşiğine kadar gelirdi." Maymunların yiyecekleri çalma, ziyaretçileri çimdikleme, süs eşyalarını parçalama ve diğer ev hayvanlarına dehşet saçma huyları vardı. Bir yatak odasında on dakika kendi başlarına bırakıldıklarında, "bedelin Habeşistan seferine yakın" olduğunu yazar Frank. Bol yanak keseleri ağız larına attıkları ganimetlerle şişerdi (Frank'ın tahminine göre, Cadı her bir kesesinde yirmi asit damlası salgılayabilecek güç teydi). Bir akşamüstü ağızlarını zorla açarak, "bir çelik yüksük, kendi altın yüzüğünü, bir çift inci kol düğmesi, bir çeyrek peni, bir düğme, bir şilin ve bir parça tatlı" boşaltmalarını -sağlamıştı.

Fakat Buckland biraz anarşiye karşı değildi:

Bir hayli muziplik yapmalarına karşın, maymunlarımın böyle davranmalarına göz yumarım. Neşeli ve sevecen tavırlarıyla bunun karşılığını bolca alırım;... hiçbir şey beni onlardan ayrılmaya yöneltemez. Maymunlarım beni sever ve ben de onları severim.

Özellikle Cadı'yla sıkı bir anlayış birliği sağladı. "Bakışından ne istediğini anlardım; onun da kendince düşüncelerimi okuyabil diğine gayet eminim." Ona göre, "maymundan maymuna" fark vardı ve "biri diğerine tıpatıp berizemez"di. Oh iki yıl sürekli can yoldaşı olan maymunu için, "Eğer düşünen bir hayvan varsa, bu yaşlı

Cadı olmalı" demişti.

Çağdaşlarından birçoğunun aksine, Buckland hayvanlarla ilişkilerini duygusallaştırmadı; ne de olsa, daha küçük bir öğrenciyken tarla farelerini kızartıp yemekten hoşlanan biriydi. Ama maymunlarla ilham almaya varacak kadar sıkı bir yakınlık kur du: “Birçok fikir sevgili Cadı’nm parlak gözlerine bakarken ak^ lıma geldi.” Yıllar boyunca kızartarak, haşlayarak, yahnisini ve püresini yaparak yediği bütün hayvanlar göz önünde tutulursa* Frank Buckland’ın maymun yediğine dair hiçbir kaydın bulun mamasını açıklayan şey belki de budur.

Yunanistan Kralı I. AÌeksandros: Maymunun Tahttan İndirdiği Kral

Eğer içinizden maymun besleme gibi bir dürtü varsa, bu son ibretlik hikâyeyi düşünerek karar verin. Schleswig-Holstein-Son- derburg-Glucksburg hanedanına mensup olan Yunanistan kralı
1. AÌeksandros (1893-1920) I. Konstantinos'un ikinci oğlu ve İngiliz kraliyet ailesinden Edinburgh dükünün birinci kuşaktan kuzeniydi. İleride tahta geçme olasılığı çok düşük olduğundan, ikinci veliaht prenslik konumundan sonuna kadar yararlanarak yaşadı: Öğrenim için gittiği Oxford'da aşırı bir merakla futbol vc tenis oynadı ve yarış arabalarını olabildiğince hızlı sürdü. Son dcrccc sevilen hoş bir genç olmakla birlikte, her nedense kazala ra yatkın biriydi. 1917'de bir tren bombalaması sırasında ölüm den kıl payı kurtuldu. Başka olaylarda da "yüksek adama alış tırması yaparken" bir bacağını kırdı ve yola atılan bir keçiye Çarpmamak için direksiyonu kırmasıyla meydana gelen bir ara
ba kazasında ağır yaralandı.

Tahta 1917'de çıkışı babasının I. Dünya Savaşı'nda Yunanis tan'ı tarafsız tutma çabası sonucunda gerçekletti (Nc de olsa, kraliyet ailesi çoğunlukla Alman kökenliydi). İtilaf devletlerinin buna katlanması mümkün değildi ve İngiltere, Fransa ve Rusya bir ültimatom verdi: Konstaııtinos'un Alman yanlısı büyük oğ luyla birlikte ülkeyi terk etmemesi halinde, isyan bayrağı açmış Eleutherios Venizelos İtilaf devletlerince Yunanistan'ın yasal yö neticisi olarak tanınacaktı. Bu tehdit Aleksandros'u hak sahibi iki kişi hâlâ sağken

Yunan tahtına geçme gibi oldukça usule ay kırı bir durumda bıraktı. Onun taç giymesinden kısa bir süre sonra, Venizelos yine de Yunanistan'ın başbakanı oldu ve yeni kralı avucunun içine aldı. Çatışmaların yaşandığına dair haber lere karşın, aslında Aleksandros yeni demokratik hükümetin kuklası konumundaydı.

Fakat rejim onu uzun süre kullanamadı. Tahttaki üçüncü yı lında (pek incelikli sayılmayacak bir davranışla Fritz adı verilen) köpeği, babasının ev maymunlarından ikisinin saldırısına uğradı. Köpeğini savunmaya çalışan Aleksandros maymunlarca ağır biçimde hırpalandı ve kısa bir süre sonra kan zehirlenmesinden öldü.

Bu belki de modern Avrupa tarihinde maymunların öncülük ettiği bir darbenin tek örneğiydi, ama sonuçları çok kapsamlı ol du. Konstantinos yeniden tahtı ele geçirdi ve ülkesini Türkiye'ye karşı felaketle sonuçlanacak ve etkilen hâlâ hissedilen bir sava şa sürükledi. Churchill şu saptamada bulunacaktı: "Bir maymun ısırığı 250 bin insanın ölümüne mal oldu." Yunan monarşisi 1922'dc devrildi ve kraliyet ailesi temelli sürgün edildi. Ailenin sonradan Philip Mountbatten adını alacak olan bir mensubu olan Prens Philip Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glucksburg, önceki yıl Corfu'daki aile evi Villa Mon Repos'ta yemek odası masasının üstünde doğmuştu. Güvenlik için bir portakal sandı ğına konularak götürüldü.

Bu bölüme, konu olan, bütün kişilerin size anlatabileceği üzere, bir maymun beslediğinizde dostluk, yakınlık ve neşe yönündeki yetilerinden haz almanın yanısıra karanlık, vahşi yanlarıyla uğ raşmak durumunda kalırsınız. Eski kültürler onlara tanrısal ko num yakıştırarak bu ikili nitelikle başa çıkarlardı. Eski Mısırlı lar

kendi çocuklarından daha akıllı buldukları maymunlara ta parlardı. Bilgelik ve yaratıcılık tanrısı olan babun başlı Tot'un yazıyı icat ettiğine inanırlardı. Hindistan'ın soylu ve yaratıcı maymun tanrısı Hanuman vardı. Ortaçağ Çini'nde Sun Wu-kong adlı Maymun Kral'ın tek bir taklayla 50.000 kilometrelik mesafeyi almaya yetecek kadar güçlü olduğu söylenirdi.

> İnsanlar ve maymunlar aynı evrim sürecinin sonucudur. Bazılarımızın kuyruğu var, bazılarımızın kuyruğu yok; ama çoğu kez oıtak bir atadan daha fazla ortak yanlarımız varmış gibi gö rünür. Dcscartes'ın kafasını kurcaladığı gibi, maymunların açı ğa vurduklarından çok daha akıllı olma ihtimali ilginç bir merak konusudur. Kadim kuzenlerimiz aslında kusursuzca konuşabilmelerinc karşın, bazı işlere koşturulmamak için, bunu bizim önümüzde yapmayacak kadar uyanık olabilirler mi acaba?

BÖLÜM 8 Başka Kimliklere Bürünenler

Bu dünyadaki yerim ne? Ah, büyük muamma işte budur.
LEWIS CARROLL

Titus Oates: Oğlancı Rahip

Birçoğumuz başka birisi olmanın nasıl bir şey olduğuna dair ha yallere kapılırız; ama gerçek hayatta insanın kendini farklı bir kişi olarak yutturması çok daha fazla zaman ve uğraş gerektirir. Titus Oates'un (1649-1705) böyle bir girişimde bulunmak için haklı gerekçesi vardı.

Berbat bir çocuktu. Sürekli akan burnuyla ve salyalı ağzıyla mide bulandırıcıydı; ikide bir havale geçirerek çırpınırdı. Yaşı büyüyünce bariz bir topallamayla yürür hale geldi vc havlama ile zırıldama arası, kulak tırmalayıcı bir ses tonu edindi. Yüzü ürkütücü derecede çirkindi, renk itibariyle kıpkırmızıydı ve çe nesi neredeyse yoktu; öyle ki* yiizü kalın boynunun bir uzantısı gibi görünürdü. Mizacı da görünümünden daha sevimli değildi. Salak, kalın kafalı ve yalan söylemeyi alışkanlık edinmiş biriydi: Hiç kimse, hatta öz babası bile onu sevmezdi. Öğretmenini kan dırıp Öğrenim harçlarını ona ödettirdiği için okuldan atıldıktan sonra kapağı Cambridge'e attı; orada da bölümlerin birinden aptalca davranışları, İkincisinden de tembelliği yüzünden kovul du. Diploma almaksızın ayrılmasına karşın, basbayağı bir diplo ması varmış gibi yaptı. Bu şekilde Londra piskoposundan vaiz lik izni kopardı ve Mart 1673're Kent ilindeki Bobbing'in papazı olarak atandı. Böylece İngiliz tarihindeki en saçma ve trajik olaylarından birisine vesile olan kurmaca bir hayat başladı.

Oates'un babası Samuel, İngiltere Kilisesi'ne bağlı rahipler den birinin oğluydu. Gençliğinde kiliseden ayrılıp radikal bir Baptist vaiz ve papaz olarak Cromwell'in Yeni Örnek Ordu'su na katılmıştı. Ama Titus'un doğmasına yakın, bir kez daha saf değiştirip

Anglikan mezhebine dönmüştü. Hıristiyan inancıyla bu oldukça esnek ilişki, oğluna geçen neredeyse tek karakter özelliğiydi.

Oates rahiplik görevinde de okul ya da üniversite sicilinden daha iyi sayılacak bir başarıyla tutunamadı. Bir ayyaş olduğun dan, kiliseye gelenlere karşı kaba ve küfürbaz bir tavrı vardı ve iki yıla kalmadan cemaati ondan kurtulmanın bir yolunu buldu. Hastings'teki aile evine döndüğünde, vekaleten babasının yar dımcılığını üstlendi; ama çok geçmeden yerel okul müdürünün yerini kapmanın daha iyi olacağına karar verdi. Böylece onu oğ lancılıkla itham etti. Bu arsızca yalanı çabuk açığa çıktı ve iftira dan mahkeme önüne çıkmaktan kurtulmak için, Londra'ya kaçtı ve bir bahriye papazı olarak denize açıldı.

Tanca'ya giden Adventure adlı gemide görevliyken, II. Charles'ı öldürmeye yönelik "Papalık Komplosu"na dair söylentileri duyduğunu söyledi; ama homoseksüel ilişkilere girdiğinin, dö nemin daha kibar deyişiyle "İtalyan aşkı" yaşadığının açığa çık masıyla denizcilik kariyeri kısa sürdü. Oğlancılık asılmayı ge rektiren bir suçtu; bir rahip olması sayesinde canını kurtardı.

Ölümden ucu ucuna kurtulmuş olmasından yılmayan Oates, yine bir dalavereyle papaz olarak Norwich kontunun hizmetine girme yolunu buldu. Genellikle görevinin gereklerine uymaması vc sürekli sarhoş dolaşması yüzünden birkaç aya kalmadan ko vuldu. Kariyer seçeneklerinin hızla daraldığını görünce, bir Ka tolik olarak şansını denemeye karar verdi. Peder Berry adında eksantrik (ve büyük olasılıkla kaçık) bir rahibin gözünü boyaya rak, Mart 1677'de Katolikliğe geçti. Kısa bir süre sonra İngiliz Cizvi derinin üstadı Peder Richard

Strange'le tanıştı. Strange'in o sırada Oates'la düşüp kalkmaya başladığı yolunda sağlam ka nıtlar vardır - aksi halde böyle sevimsiz bir adamı tarikata ala rak başını derde sokmasını açıklamak zor olur.

Strange, gözdesi Oates'un Titus Anıbrosius takma adıyla Valladolid'de Cizvitlerin yanında öğrenim görmesine aracılık et ti. Bir kez daha serüven kısa sürdü. İspanyollar zerre kadar Latince bilmediğinin farkına varınca onu sepetlediler. İngiltere'ye dönen Oates {haliyle kenarından bile geçip görmediği) Salamanca Ünivcrsitesi'nden ilahiyat diploması almış olmakla övündü. Strange'in başka bir yerde şansını denemesi yönündeki teşviki üzerine, Fransa'da yeni bir düzmece adla başka bir Cizvit ilahi yat okuluna kaydoldu: Samson Lucy. Orada kişisel alışkanlıklarının -içki, tütün, küfür ve yalan- depreşmesiyle öylesine hoş nutsuzluk yarattı ki, okuldaki kızgın bir tavayı kaptığı gibi üstü ne saldırdı. Usandırıcı ölçüde bildik bir şablonla, bir daha kovuldu ve Londra'ya eli boş döndü. Onu Katolikliğe yönelten gelgeç ilgi sönüp gitti. Artık istediği tek şey kendisini bu kadar hor layan Vatikan'dan -ve özellikle Cizvitlerden- öç almaktı.

Fazla beklemesine gerek kalmadı. Babasının yaşlı bir dostu ve sert bir Katoliklik karşıtı olan Dr. Israel Tongue, güya "Cizvit tehdidi"ni teşhir etmek üzere Oates'un ilk elden "bilginlerini kullanarak bazı broşürler hazırlamayı Önerdi. Vatikan'ın II.Charles'a suikast düzenlemeye ve yerine Katolik kardeşi James'i geçirmeye yönelik planlarına ilişkin gizli bir rapor gibi sunulan metni birlikte tasarladılar. Broşür tepeden tırnağa yalan üzerine kuruluydu: İki adamın süsleyerek tutarlı bir hikâye haline getir meye çalıştığı yanm yamalak bir dizi

söylenti, uydurma sav ve varsayım. Heyecan uyandırmak üzere biraraya getirilebilecek her türlü unsura başvurulmuştu: Avrupa çapında en üst düzeyde yürütülen bir tertip, toplanan özel ordular, Londra meyhane lerinde buluşan gizli entrikacılar, hain Katolik ailelerin sağladığı büyük maddi yardımlar, hatta gümüş mermi sıkan ve kralın yürüyüşe çıktığı sırada suikast için kullanılacak özel bir silah.

II. Charles bu yürüyüşü her gün dakik olarak yapmaktaydı. Hatta Hyde Park'can St. James Parkına günlük “zinde kalma yürüyüşü”nü kraliyet sahasından ayrılmaksızın yapabilmek için bir arazi şeridini satın almıştı. O sırada Yukarı St. James Parkı {şimdi Yeşil Park) olarak bilinen kesimdeki Zindelik Tepesi'nin adı bu yürüyüşlerden gelmekteydi. Kral 13 Ağustos 1678'de mutat gezisindeyken, yolu kesilerek eline Tongue ve Oatcs'un ipe sapa gelmez broşürünün bir nüshası verildi. Belgede çoğu Cizvit rahipler olmak üzere yüze yakın “komplocu”nun isimleri sıralanmaktaydı. Yirmi dokuz yaşındaki Oates'un gördüğü her hakaret korkunç bir hınçla ölüm kalım niteliğinde bir kandırma belgesine bürünmüştü. Savlan umursamayıp kulak ardı etme eğilimi taşıyan Charles, meseleyi birinci bakanı Danby kontuna bıraktı. Olaya farklı bakan kardeşi James ise, imalar karşısında öfkeye kapıldı ve açıkça bir soruşturma istedi.

“Komplo” artık ortalıkta konuşulur hale gelince, Oates ini siyatifi eline aldı. Sir Edmund Godfrey adlı bir yargıcın huzurunda, suçlamalarının gerçek olduğuna yemin etti. Gayretkeş ama inandırıcılıktan uzak bir yalancıydı. Kanıtları karışık ve çelişkiliydi. Kırk üç ayrı ihbarda bulunarak, tanınmış İngiliz Katoliklerin

isimlerini gelişigüzel bir listeyle verdi. Godfrey savları kuş kuyla karşıladı, ama Oates Özel Danışma Kurulu'nun önünde ifade vermeye çağrıldı. Kralın bizzat sıkı bir çapraz sorguya gi rişmesi Oates'u konuya ısındırdı. İhbarlarının sayısını seksene çıkardı ve Samucl Pepys ile Dublin başpiskoposunu da işin içine kattı; ardından kozunu ortaya sürdü. Bu koz sahiden bağnaz bir Katolik ve James'in eşi York düşesi Modena'h Mary'nin kâtibi olan Edward Coleman tarafından Fransa kral XIV. Louis'nin özel günah çıkarıcısı Peder La Chaise'e yazılmış bir mektuptu.

Bu şok yaratıcı açıklamanın her Londra meyhanesinde ve kahvehanesinde hararetli bir tartışma konusu olmasının üzerinden

henüz birkaç gün geçmişken, Sir Edmund Geoffrey'nin boğulduktan sonra kendi kılıcına oturtulmuş cesedi Çuhaçiçegi Tepesinde bulundu. Özel Danışma Kurulu hemen bunun papacıların marifeti olduğu sonucuna vardı ve Oates'a komployu ezmek için sınırsız yetki verdi. Oates talihin yüzüne gülüşüne inanamadı. Bir çağdaşının gözlemi şöyleydi: "En büyük zevki askerlerin eşliğinde sağa sola koşturarak, elindeki tam yetkiyle seçtiği kişi leri hapse atmanın keyfine varmaktı." Kendisini çocukken okul dan atmasından dolayı hiç bağışlamadığı eski müdürünü tutuk latarak bir hesabı görme fırsatını bile buldu.

Samuel Pepys yakalanıp Londra Kulesi'ne atıldı. Jürinin kararını vermek üzere on beş dakika görüşmesinin ardından, Edward Coleman asıldı ve dört ata bağlanıp çekilerek parçalandı; aralarında birkaç Katolik rahibin ve Armagh başpiskoposunun bulunduğu otuz dört kişi daha krala ihanetten dolayı idam edildi.

Bir toplu panik baş gösterdi: Katolik olduğuna dair hafif bir kuşku bile duyulan herkes Londra'nın dışına sürüldü ve 16 km'lik bir yarıçap içindeki bir alana dönmelerine izin verilmedi. Avam Kamarası'nda barut araması yapıldı ve Fransızların Dorset açığındaki Purbeck adasına çıkarma yaptığı yolunda söylentiler yayıldı. Parlamento 1678'in sonuna doğru Parlamento'nun her iki kamarasında sadece Protestanların yer alabileceği hükmünü getiren ikinci Sınama Yasası'nı çıkardı. Yasa uyarınca ka mu görevi üstlenen herkes tahta bağlılığım resmen belirtmek ve hükümdarın İngiltere Kilisesi'nin başı olduğunu teyit eden "üstünlük" yeminini etmek zorundaydı. Kral da dahil birçok kimse Oates'un suçlamalarının doğruluğundan kuşkuluydu; ama ona ödül olarak Whitehal'da bir daire, yılda 1200 sterlinlik maaş ve kendi armasını kullanma hakkı verildi.

Ancak zamanla kamuoyundaki hava tersine döndü. Söylenen "büyük komplo" gerçekleşmedi. Oates'un kanıtlarında ciddi çelişkiler ortaya çıkmaya ve yargıçlar onun suçlamış olduğu kişilerin lehine deliller bulmaya başladı. Oates 1681'dc iltimaslı konutundan çıkarıldı; 1684'te bir kahvehanede tutuklandı, iftiradan yargılandı, 100 bin sterlin para cezasına çarptırıldı ve kra lın kardeşi James'i bir hain olarak nitelendirdiği için hapse atıldı. Oates'un yalanlarıyla ölüme mahkûm edilmiş Katolik din daşlarının öcünü almaya kararlı James'ın tahta geçmesiyle daha beteri de geldi. Bir zamanlar İngiliz monarşisinin kurtarıcısı sa yılan adam broşürlerde "Dik Çeneli ve Yağ Tulumu Kahrolası Utanmaz $eytan" olarak yerin dibine batırıldı. Bu sefer yalancı şahitlikten ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı, rahiplik statüsünden mahrum edildi vc halkın önünde

kırbaçlanmayı sineye çekti. Aldgate'ten Tyburn'a kadar yaklaşık beş kilometrelik yol da bir kağnının peşinde sürüklenerek götürülürken binden fazla kırbaç darbesi yedi. Yaraya tuz basan ceza ise yılda beş kez Londra'nın farklı kesimlerinde bütün gün boyundurukta tutulurken yumurta ve mutfak artığı yağmuruna tutulmasıydı.

Kırbaç darbeleriyle ve gardiyanların sürekli dayağıyla aldığı korkunç yaralara rağmen hayatta kalan Oates 1688'de Willem de Oranj'ın (William) tahta geçmesi üzerine serbest bırakıldı. Başından geçen olaylardan uslanmayarak vc hâlâ sağlam olan ikna gücünü kullanarak, kraliyet casusu olarak iş bulmayı ba şardı. Yeni kral ona James yanlısı olası Fransız komplocuları gö zetlemesi için maaş bağladı. Oates her ne kadar çirkin olsa da, 1693'te varlıklı bir genç dulla evlendi. Homoseksüelliğinden dolayı bıyık altından gülünmesine karşın, çiftin bir kızı oldu. Oates'un bu sefer bir Baptist kilisesinde bulmayı başardığı papazlık görevi önceki ruhbanlık tecrübelerinden daha başarılı gitmedi. Cemaat mensuplarından Heather Parker adlı kadın ondan öylesine nefret ediyordu ki, ölüm döşeğindeyken cenaze törenini yönetmesine engel olunmasını açıkça istedi. O gün geldiğinde Oates'un tepkisi töreni geciktirmek için kürsüden uzun ve anlamsız bir vaaz vermek oldu. Bu tavrı kilisede galeyana yol açtı ve bir kez -daha kendi cemaatince kovuldu.

Bu son kovuluşu oldu, ama mahkemeye son çıkışı olmadı. Bastonuyla bir kadının başına vurmaktan dolayı 1702'de Westminster'da para cezasına çarptırıldı. Kadın İngiltere Kilisesi'ni eleştiren ve II. Charles'ı gizli bir

papalık yanlısı olmakla suçlayan vaazları konusunda onunla tartışmaya girmişti. Ellili yaşların ortasındaki bir adamın bir kadını dövmesi özellikle acınacak bir durumdur. Hapishane, adamın tavırlarını düzeltmesine ya da küstahça böbürlenişini azaltmasına yaramamıştı. Her za manki haliyle güvensiz bir korkak ve bir zorbaydı. Kuruntulu hayalleri tamamen masum otuz beş adamın ölüm fermanım im zalamış, ülkenin hukuk düzenini değiştirmiş ve binlerce Katolik İngiliz'in hayatını alt üst etmişti. Son yıllarını bir köşede unutulmuş halde, kimsenin okumadığı dinsel risaleler yazmakla ve bir izleyici olarak sürekli Westminster mahkemelerine uğramakla geçirdi. Çapraşık ve kendisini haklı çıkarıcı hikâyeler anlatmak tan hiç yorulmadı.

Kont Alessandro di Cagliostro: Goethe ve Mozart'a İlham Verdi

Titus Oates'un iyi tarafları varsa bile, tarih bunları yazmıyor. Kont Alessandro di Cagliostro (1743-1795) için aynı şey söylenemez. O da bir yalancı ve şarlatandı, ama 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın her yanında gerçek bir şöhret haline geldi. Büyücü, mason, simyacı, kalpazan, ruh çağırıcı ve şifacı kimlikleriyle hem Goethe'nin Faust'una, hem de Mozart'ın Sihirli Flüt'üne ilham kaynağı oldu. Hayat hikâyesi aynı anda Papa IV. Pius, Marie Antoinette, II. Katerina, Casanova ve William Blake'i birbirine bağlayan başka bir tarihsel kişilik pek yok gibidir.

Asıl adı Giuscppc Balsamo'ydu. Sicilya'nın en yoksul kesimlerinden birinde doğdu. Babasını daha çocukken kaybetti. Annesinin maddi gücü eğitimini karşılamaya yetmediği için, on beş yaşındayken akrabaların yardımıyla yakındaki bir manastıra gönderildi. Manastır, kurdukları hastane şebekesiyle ünlü Augustinus'çu keşişlerden oluşan Fatebenefratelli ("Hayır İşleri Kardeşliği") tarikatının yönetimindeydi. Tıp ve kimya dersleri iyi öğretilmekteydi ve Giuseppe yetenekli bir öğrenciydi. Boş za manlarını kütüphanede geçirerek, kendini büyü kitaplarını ince lemeye verdi. Ama özünde hâlâ Sicilyalı bir sokak fırlamasıydı ve -Oates'a oldukça benzer yapısıyla- küfürbaz, kavgacı ve tembeldi. Yemek vaktinde azizlerin hayatları okunurken, adlarının yerine namlı Palermo fahişelerinin adlarını geçirirdi. Keşişler bu tür oyunlardan çabuk sıkılarak ona yol verdiler. Cin gibi uyanık ve ahlak tanımaz bir genç olarak, adi suçluların

> dünyasına girmede karar kıldı ve kısa sürede bir çete lideri haline geldi. Manastırda öğrendiği şeylerden yararlanarak, inandırıcı bir tavırla simyacılık da tasladı. Bu kisveyle Marano adlı bir kuyumcuyu, ruhunu şeytana satmış bir adam olduğuna ve dağlarda altınla dolu bir mağaranın yerini saptayabileceğine, ama bazı pahalı hazırlık büyülerini yapmak için öncelikle 60 ons değerli sikkeye ihtiyaç duyduğuna inandırdı. Çıkarcı ve safdil Marano parayı getirdi ve gece yarısı dağa doğru yola çıktı; orada Giuseppe'nin dirgenlerle (yaba) donanarak ve dehşete düşen tüccarın anlatımına göre, mavi ve kırmızı alevler saçarak şeytan kılığına girmiş altı hempası (omuzdaş) tarafından pusuya düşürüldü. Ölesiye dövülerek soyulduktan sonra öylece bırakıldı. Giuseppe payına düşen parayı cebine attı ve bir daha dönmemek üzere Palermo'dan ayrıldı.
>
> Bu olayda ayrıntıya verilen özen çarpıcıdır. Kostümler soygun için mutlaka gerekli bir unsur değildi; ama kulaktan kulağa anlatılan ve hep Marano'nun bir ahmak gibi görünmesini sağlayan hikâyeye canlılık katmıştı. Mağdurlan uğradıkları akıbeti hak eder duruma düşüren bu yaratıcı yaklaşım Giuseppe'nin alametifarikası olacaktı.

Adanın öbür ucundaki Messina'ya vardığında, hali vakti yerinde olan dayısı Joseph Cagliostro'nun yanında bir süre kaldı; ardından biraz parasını ve soyadını alarak çarçabuk ortalıktan sıvıştı. Giuseppe Cagliostro kimliğiyle, Mısır ve Türkiye'de bir dizi maceraya atıldı; yanında birkaç Doğu dilini konuşabilen Althotas adında esrarengiz ve becerikli bir simyacı vardı. İki adam yol masraflarını çıkarmak için, yaşlı büyücünün kaba kenevir elyafını sözde dönüşüme uğratarak ipeksi görünüme kavuşturmak üzere geliştirdiği kimyasal bir terkibi satma

yöntemi ne başvurdu. Bunu kâr payı alarak tüccarlara satmak, adi meta li altuıa çevirmeye oranla daha pratik bir simyaydı.

Giuseppe 1765'e doğru Malta'ya geçerek, Avrupa'nın en zen gin ve en güçlü hayır kurumu konumundaki gizli Hospitalier Şö valyeleri tarikatının hizmetine girdi. Tarikatın büyük üstadının bir simyacı olması nedeniyle, geçmişte aldığı eczacılık bilgileri işine yaradı: Gündüzleri ilaç maddelerini öğütmeye ve akşamları kendi iksirlerini hazırlamaya başladı. Üç yıl sonra İtalya'ya dön menin artık güvenli olduğuna karar verdi ve 1768'de elinde biz zat büyük üstattan alınmış tavsiye mektuplarıyla Roma'da ortaya çıktı. Bu mektuplar sayesinde himayesine girdiği Kardinal Orsini'nin kâtibi oldu. Roma'nın sıkı bir Sicilyalı topluluğu vardı: Para kazanmaya can atan bu kıvrak zekâlı ve bcccrikli göçmen lerden sahte tablolar ve antika eşyalar yapıp turistlere satma yolunu öğrendi. Öte yandan, tıbbi becerilerinden yararlanarak, kendisini bir hekim olarak tanıttı ve Malta deneylerinin semerelerini sattı: Güya yaşlanma sürecini gcciktircn bir hayat iksiri.

Roma'ya varışından kısa bir süre sonra, Giuseppe yoksul bir aileden gelen Lorenza Serafina Feliciani adında ve on dört yaşın da Romalı bir kıza âşık olarak onunla evlendi. Kansı hem yürek hoplatacak kadar güzel, hem de onu yaya bırakacak kadar kur nazdı. Onsuz Kont Alessandro di Cagliostro kimliğinin baş dön dürücü zirvesine belki de hiç ulaşmazdı. Müthiş bir ikili oluşturdular - adam yakışıklı, karizmatik ve acımasız, kadın şatafatlı ve ayrıcalıklı bir hayata kavuşmak için her şeyi yapmaya hazır dı. Giuscppe fantaj yapabileceği varlıklı erkekleri tuzağa düşür mek için onun cazibesini kullandı. Dört dörtlük bir dolandırıcı olan Agliata

markisiyle karşılaşınca daha da ileriye gitti; kendi sine sahte resmi belgeler yapmayı öğretmesi karşılığında karısı nı sundu. Kısa sürede teminat mektupları, vasiyetnameleri, ordu siparişleri, hatta tapular hazırlayabilecek duruma geldi. Bunu bir dizi yeni kimlik izledi. "Albay Pelligrini ve Eşi" kisvesine giren ikili Casanova'yla tanıştı. Casanova onlara hayran kaldı, ama dikkatli olmaları için dc uyardı: Kalpazanlık riskli bir işti ve bedeli ölüm cczasıydı. Endişe etmesine gerek yoktu: Roma zaten çifte dar gelmeye başlamıştı ve Engizisyon fazlasıyla işkilliydi. Pelligrini'ler ortalıktan kayboldu, ardından Kont ve Kontes di Cagliostro Avrupa'yı kasıp kavurmaya başladı.

Karı koca sonraki yirmi yılda Fransa, İngiltere, Portekiz, İspanya, Almanya, Rusya ve Polonya'da kalıp çalıştılar. Alman ya'da başka bir büyük düzenbazla, 2 bin yaşında olduğunu ileri sürerek rahat bir geçim yolu bulan Kont dc Saint Germain'le tanıştılar. Her zamanki gibi, Cagliostro can kulağıyla dinleyip yeni şeyler öğrendi. Strasbourg'da hayvan manyetizmasına ilişkin moda teoriyle karşılaştı ve bunu repertuarına kattı. Londra'da tesadüfen bulduğu eski bir yazma ona kadim Mısır'ın taş ustaları tarikatını dirilterek, masonluğun sahici köklerine bir dönüş olarak sunma ilhamını verdi. Sloane Caddcsi'nda bir ev kiralayarak, kendisini "Büyük Kopta" olarak tanıttı. Karısı Scrafina ise bir kişinin yanağına üfleyerek sonsuz ruhu aktarabilen Bü yük Rahibe'ydi. Tarikat kadınları da loncaya almanın yanısıra,

her iki cinsiyetten katılımcıların yarı şeffaf cüppeler dışında hiç bir şey giymediği gösterişli törenler düzenlediler. Yeni katılanlara dünyevi zenginliklere ve

ölümsüzlüğe ulaşma yolunu kolay laştırmak üzere yedi gizli meleğin isimleri öğretilmekteydi. Londra sosyetesi büyülendi ve tarikata girmek isteyenler akın etti.

Gittikleri her yerde temel iş planı aynıydı. Bir kente varınca geniş ve debdebeli bir yer tutarak, yepyeni bir tıp ve felsefe okulunun kuruluşunu duyuruyorlardı. Sunulan hizmetler masonluğu, simyayı, hayvan manyetizmasını ve Giuseppe'nin hayat iksi rini biraraya getiriyordu, tabii bu arada şaşmaz biçimde bir seks çarpıntısı zemini sağlayarak. Cagliostro şifa dağıtma işini ve törenleri yönetiyordu; Kontes ise oturarak esritici bir havayla bakıyor ve bir tür incelikli mistik telsiz teknoloji harikası kullanıyormuşçasına manevi dünyayla doğrudan bir bağlantı kuru yordu. Parisli bir vakanüvis şunu belirtmişti:

Paris'te Lucretius'un gölgesiyle birlikte yemeğe oturmayacak zarif bir hanım, Sezar, Hannibal ya da İskender'le savaş konuların görüşmeyecek bir subay ve Cicero'yla hukuk meselelerini tartışmayacak bir avukat ya da danışman bulmak zordu.

İksir ve ruh çağırma gibi özel hizmetler ücrete tabiydi; ama şifa dağıtıcılığı parasızdı ve herkese açıktı. Bu harika bir pazarlama hilesiydi: Haber yayılır yayılmaz, hastaların ve yoksulların bina önüne kuyruğa girmesi, Cagliostro çiftinin artan şöhretine ha yırseverliği katmaktaydı. Dahası, tedaviler işe yarıyor gibiydi. Strasbourg 15 binden fazla insan iyileştiğini öne sürdü; Bordea-u:x'da çifti karşılamaya gelen kalabalık öylesine büyüktü ki, ye rel milisleri sevk etmek gerekti; Lyon'da Cagliostro furyası onun "Mısır ayini"nin yapılacağı kocaman bir yeni mason tapınağının inşa edilmesini beraberinde getirdi.

Moda şeylerde hep olduğu gibi, heyecanın kısa sürede sönmesi kaçınılmazdı. Çoğu iyileşmelerin kaynağı

plasebo etkisi, yani insanların sunulan büyülü güçlere inancıydı. Bu inancın sarsılmaya başlamasıyla birlikte başarı oranının düşmesi, Cagliostro'yu hep daha da aşırı iddialarda bulunmak zorunda bıraktı: Zamanda yolculuk edebilme, Gana'daki düğünde İsa'yla bir likte olma, görünmez hale gelebilme vb. İşin bozulmaya yüz tut ması ayrılma vaktinin geldiğinin belirtisiydi.
Bu tarz çalışmayı birkaç yıl iyi götüren çift bayağı bir servet edindi. Derken işler ciddi biçimde ters gitmeye başladı. Cagliostro'nun bir aşk ikisiyle II. Katerina'yı kandırma girişimi umutsuz bir fiyaskoya dönüştü. Çariçe onu bir sahtekâr ve tehdit kay nağı ilam ederek Rusya'dan attırdı. Londra'da ondan simya formüllerini sızdırmaya niyetlenen fırıldakçı bir ekip, İngiliz hukukunu bilmemesinden yararlanarak onu borç altına soktu. Erkek leri ve kadınları Mısır tarikatına girmeye kandırarak elde ettiği paranın büyük bir bölümü borçlular hapishanesine düşmemek için dağıttığı rüşvete gitti. Fransa'da dostu Kardinal de Rohan, ucu Marie Arttoinette'a dokunan "Elmas Gerdanlık 01ayı"na karıştı. Aleyhinde en ufak delil olmamasına karşın, Cagliostro da Bastille Hapishanesine atıldı. Orada bile kalıcı bir iz bıraktı: Hücre duvarına çiziktirdiği bir yazıda Bastille'in 1789'da "yıkılacağı" öngörüsünde bulundu.

Fransa'dan neredeyse müflis halde sürülen çiftin köksüz ya şam tarzından ve gittikçe tehlikeli hale gelen yolculuklardan yorulması üzerine, Serafina kocası Cagliostro'yu Roma'ya dönme ye ikna etti. Bu feci bir hata oldu. Engizisyon masonluğu sıkı gözetim altında tutmaktaydı ve büyük illüzyonist iki papalık casusunu Mısır tarikatına sokmaya çalışırken yakalandı. Serafina kendisini kurtarmak için aleyhine ifade verdi. Cagliostro

ölüm cezasına çarptırıldı, ama papanın huzuruna çıkarılmasından sonra, bu ceza ömür boyu hapse çevrildi. Giuseppe Balsamo'nun, namı diğer Kont di Cagliostro'nun benzersiz yaşamı Urbino yakınındaki San Lco kalesinin yüksek bir burcundaki taş hücrcde son buldu. Dört yıl boyunca dış dünyayla tek bağlantısı ufak bir kapı mazgalı aracılığıyla oldu. Gardiyanların işkencesi, açlık ve bitli ortam zamanla aklını kaçırmasına yol açtı ve 1795'te bir inmeyle öldü. Bir sapkın olduğu gerekçesiyle, son törenden mahrum kaldı ve kalenin dışında işaretsiz bir mezara gö müldü. Birçok kimse bu habere inanmadığı için, Napolyon resmi bir rapor istemek zorunda kaldı: Hayat iksirinin mucidi Cagliostro'nun gerçekten öldüğünü kuşkuya yer bırakmayacak ka dar ayrıntılı bir rapor ölümünden birkaç yıl önce, Sicilya'yı gezen Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Cagliostro'nın aslında kont falan değil, sonradan sivrilmiş Palermo'lu bir sokak çocuğu olduğu yolundaki söylentileri ilginç buldu. Cagliostro'ıun annesinin izini sürerek, kızıyla ve iki torunuyla birlikte tek odalı bir daire de zor bir yaşam sürdüğünü öğrendi. Oldukça dokunaklı görüş mede, Giuseppe'nin kendi adına bayağı iyi yere geldiğini duyun ca heyecana kapıldılar, ama kendilerine yardım etmemiş olmasından dolayı da hayal kırıklığına uğradılar. Goethe daha sonra onlara biraz para gönderdi, ama ziyareti onun açısından çok daha değerli bir sonuç verdi. Hayatı bir yalan üzerine kurulu olan ve doğaüstü güçler taşıdığını ileri süren bir adam teması, yıllar sonra büyük oyunu Faust'ta yer alarak tarihte kendine bir yer buldu. Cagliosrro'nun yoksulluktan şöhrete ve zenginliğe, ar dından para sıkıntısına ve itibar kaybına

doğru yolculuğunun yadsınamaz bir efsanevi niteliği vardır. Bugün bile bazı insanlar ona çok azımızın becerebildiği şeyi yapacak cesarete ve enerjiye sahip büyük bir kâhin özelliğini yakıştırıyor: Daha iyi bir hayatın hayalini kurmak ve daha sonra bunu yaşamak. Oates nasıl insanların yakın bir felakete ilişkin meçhul korkularını kullanarak onlardan istifade ettiyse, Cagliostro hayatın göze ilişenin Ötesinde şeyler barındırdığı, başımıza gelen şeylere görünmez güçlerin yön verdiği yolundaki genel anlayıştan yararlandı. Bu nu başarmasının sebebi belki de insanların ona inanmak istemesiydi.

George Psalmanazar: Dil Uzmanı Düzenbaz

Cagliostro sıradan bir aileden geldiğini hiçbir zaman itiraf etme di ve çoğu düzenbaz asla bunu yapmaz. Bazılarının gerçek kimliği başkalarınca açığa çıkarılır; bazıları kisveden kisveye girer; çok azı maskesini bizzat çıkarır. Bunlardan biri olan George

Psalmanazar (1679-1763) İngiltere'de 1704'te bir Formoza pren si kimliğiyle zuhur etti; güya uzaktaki memleketinden (bugünkü Tayvan) Avrupa'ya gelen ilk kişiydi. Bu kimlik birkaç yıl boyun ca çeşitli kişiliklere bürünmeye çalışarak kıta Avrupa'sında dolaşma sürecinin sonucuydu. Önce Roma yolundaki Irlandalı bir hacı kisvesine büründü; hacı cüppesi ona para dilenme olanağını sağladı. Ama insanların İrlanda'ya ilişkin bilgilerinin can sıkı cı ölçüde yaygın olmasından dolayı, yeni bir kişilikte karar kıldı. Önüne gelene sövüp saymaya, yoğun baharatlı çiğ et yemeye ve bir iskemlede dimdik oturup uyumaya düşkün biri pozuna girerek, kendisini Japonya'dan gelmiş bir "putperest" gibi tanıttı. Almanya'da paralı asker olarak hizmet verirken, boş zamanlarında yeni kimliğini doğrulayacak kanıtları düzenli biçimde geliştirdi: Yirmi karakterden oluşan ve sağdan sola doğru yazılan bir "Japon" alfabesi; "kendi" dilinin ve pagan dininin temel kuralları; yirmi ay üzerine kurulu bir takvim. Hollanda'ya vardığı 1701 'de menşeini daha da az bilinen Formoza'ya çevirmiş ve Psalmanazar adını almıştı. Kitab-ı Mukaddes'te geçen Asur kralı Şalamanezer'dcn esinlenerek uydurduğu adın başına şık bir yabancılık havası vermek üzere bir "P" harfi eklemişti.

Hollanda'da Alexander Innes adından hırslı bir genç İskoç ordu papazıyla tanıştı. Oates'un geride bıraktığı anti-Katolik paranoyanın unsurlarından biri Cizvitlerc yönelik derin bir antipatiydi. Cizvitlerin Protestanlığı zayıflatma ve her fırsatta kendi mezheplerine adam kazandırma peşindeki gizli bir uluslararası casus şebekesini yönettiklerine inanılmaktaydı. Psalmanazar kılık değiştirmiş bir Cizvit tarafından kandırılarak yurdundan ayrıldığını vc hu yüzden Katolikliğe karşı güçlü bir nefret duyduğunu belirtti. Buna inanmış olsun ya da olmasın, Jnnes mesleğinde yükselmesini sağlayacak fırsatı hemen gördü. Tam aksi is tikamette din değiştirmesinden dolayı kamuoyunda büyük yankı uyandırabilecek biri vardı karşısında. Şimdi gereken tek şey onun İngiltere Kilisesi'ne kabul edilmesini sağlamaktı. Plan işe yaradı. Putperestlikten Anglikanlığa dönmüş adam hikâyesiyle heyecana kapılan Londra piskoposu, onu Londra'nın ckâbir ze vatına gururla tanıttı. Innes bu din değiştirmeyi sağlamasından dolayı bolca övgü almanın yanısıra» Psalmanazar'm göz kamaş tırıcı bir "soylu" gibi izleyicilerin karşısına çıktığı paralı gösteri leri sunma hakkının getirdiği kazançlı bir işi elde etti.

Dönemin eğitimli İngilizlerinin bile Uzakdoğu (ve hele Formoza adası) hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemesi nedeniyle, Psalmanazar bazı deli saçması savları rahatça ortaya atabildi. Anlattığına göre, bu diyarın Xternetsa adlı başkentinde İmparator Meriaandanoo hüküm sürmekteydi ve erkekler cinsel organ larını örten gümüşten ya da altından bir bezemeli levha dışında çıplak olarak dolaşmaktaydı. Şimdi ıslah olmasına karşın, kendisi de bir zamanlar yamyamdı;

çünkü Formoza'da eşini aldatan kadınları yemek yasalara uygundu. Erkekler genellikle elli yaşı na kadar evlenmezdi; ama bazen fil, bazen de öküz görünümü
ne bürünen tanrıya canlı adak olarak sunulan küçük erkek çocuklarına dönük sürekli talebi karşılamak üzere o yaştan sonra olabildiğince çok evlilik yapardı. Psalmanazar'ın boynuna bir yılan dolamasına ilişkin açıklaması ise Formozalıların bu yolla bedenlerini serin tuttuklarıydı. Daha bir yılı dolmadan yazdığı bir kitap hemen tutarak yüksek bir satışa ulaştı. Japon İmpara toruna Bağlt Bir Ada Olan Formoza 'nm Tarihsel ve Coğrafi Bir Tasviri adlı bu kitapta güya Formoza yaşamına, diline vc kültü rüne ilişkin ayrıntılı resimlere yer verildi. Ustalıkla yazılmasına karşın, sansasyonel ve tamamen düzmeceydi.
Bazı kimseler başından itibaren şüpheliydi. Psalmanazar
Formoza'da gerçekten bir süre kalmış olan Jean de Fontenay adlı bir Cizvit'le yüz yüze geldi. Keşişin niçin açık tenli olduğuna ilişkin sorusuna, Formoza hanedan mensuplarının yeraltında yaşadığı biçiminde bir cevap verdi. Kraliyet Derneği üyeleri önünde konuşmaya çağrıldığı bir toplantıda astronomi bilgini Edmund Halley'in sıkı bir sorgulamasıyla karşılaştı. Halley güneş ışığının Formoza evlerinin bacalarından aşağıya doğrudan inip inmediğini sordu. Adanın ekvatora yakınlığı nedeniyle yılın belli zamanlarında bu durumun görülmesi mantıklıydı, ama Psalmanazar öyle olmadığını söyledi. Ardından soruda bir tuzağın olduğunu sezerek şunu ekledi: "Formoza'da bacalar hemen her zaman eğri olarak yapılır ve büklümler barındırır."

Formoza furyası 1707'ye doğru sona erdi.

Psalmanazar'ın "beyaz Formoza işi" adını verdiği bir lake çeşidini pazarlayarak şöh retinden para kazanma girişimi tutmadı. Kısa sürelerle kadın yel pazelerine resim yapmayı ve bir ordu alayında kâtip olarak çalış mayı denedikten sonra, yazarlıkla uğraşmaya karar verdi. 1717'de arkadaşlarına bütün işin bir kandırmaca olduğunu itiraf etti. Gerçek karakterinin güvenilirliği, dışlanmak yerine toplumda yer bulmasını sağladı. "Sahte Formozalı" Grub Sokağı'nın götürü işler yapan yazarlarından biri olarak kolayca yeni bir hayat kurdu. Zaten iyi bildiği Latince dışında İbranice öğrendi ve çeşitli büyük ansiklopedilere katkıları araştırmalarının sahihliğiylc takdir topladı, özellikle de kadim halkların göreneklerine ve kültürlerine ilişkin anlatımlarında. Hatta Formoza üzerine bu sefer gerçek olgulara dayanan ve yanlışlıkları düzelten bir ansiklopedi maddesi yazdı. Genç Dr. Johnson onu yakın bir dostu saydı: Onunla muhabbetin "hemen herkese oranla tercih edilesi" oldu ğunu coşkuyla belirtti. Bos\vell'in aralarındaki konuşmalarda Formoza'ya hiç değinip değinmediğini sorması üzerine, "Çin'e bi le değinmekten çekindiği" karşılığını verdi ve böylesine bilgili ve içten bir insanla karşı karşıya gelmekten nasıl kaçındığını şöyle ifade etti: "Bu bana bir piskoposla çatışmaya girmek gjbi gelir!" Psalmanazar'ın nedamet gösterici son davranışı anılarını yazmak oldu. Ölümünden sonra yayımlanan bu anılar, Formo- za kimliğini oluşturma ve daha sonra ortadan kaldırma yönündeki anlaşılmaz kararlarına ışık tutar. Şimdiye kadar hiç kimsenin saptayamadığı asıl adım açıklamamasına karşın, Fransa'nın güney kesiminde yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğduğunu, Cizvitler tarafından eğitildiğini ve babasının henüz

kendisi genç yaştayken evden ayrıldığını belirtir. Psalmanazar'ın sıkıntıları zengin bir ailenin yanında özel hocalık yaparken, evin hanımı nın cinsel sırnaşmalarını geri çevirmesinden dolayı işten atılma sıyla başladı. Dil konusundaki "müthiş" yeteneği ona bir çıkış yolu ve başka bir kimlikle geçimini sağlama şansını sundu. Ka fasını Formoza'ya takması önüne "verimli bir hayal gücünü işleyeceği geniş bir alan" açtı. Başka bir çağda yaşamış olsa, incelik li uydurmalara dönük yeteneğiyle pekâlâ mükemmel bir fantezi roman yazarı olabilirdi.

Oates ve Cagliostro'nun aksine, Psalmanazar sonuçta doğru cu bir adamdı. William Lavv'un Dini Bütün ve Kutlu Bir Yaşama Ciddi Bir Davet (1728) adlı kitabını okuduktan sonra bir dinsel sarsılma geçirdi. Bir tür 18. yüzyıl kişisel gelişim rehberi olan ve arkadaşı Dr. Johnson'un hayatını da değiştiren bu mistik eser, tanrısal hikmetin rasyonel sorgulamanın ötesinde oldu ğu gerekçesiyle Tanrı'ya teslim olmayı öğütlemekteydi. Bu yeni felsefi bakış açısının irfanı derin bir özümseyişle birleşmesi, bir şekilde Psalmanazar'ı özgürleştirerek, kısa bir süre şöhrete ulaş masını sağlamış olan "kepaze ve romantik anlatımca hesaplaşmasını mümkün kıldı. Dindar ve saygın bir İngiliz edebiyatçısı olarak kendisini yeniden yarattı, böylece son ve en mutlu kişiliğini edindi. Ama seksenli yaşlarında yazdığı hatıratında yine de muzip bir göz kırpması vardır: "Doğduğum ülkeyi doğru tahmin eden ya da buna yaklaşan biriyle hiç karşılaşmadığım gibi, böyle biri olduğunu da duymadım." Son sırrını, yani gerçek kimliğini kendisiyle beraber mezara götürdü.

Prenses Caraboo: Sülük Tedarikçisi

Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, kendinden menkul yabancı asilza deliğin başka bir örneği İngiltere'nin güneybatı kesiminde Prenses Caraboo'nun (1791-1864) egzotik kişiliğinde günışığına çıktı.

Nisan 1817'de türbanlı güzel, genç bir kadın Gloucestershire ilinde Bristol'a pek uzak olmayan Alrnondsbury köyündeki bir köşkerin kapısını çaldı. Anlaşılmaz bir dille konuşmasına karşın, el işaretlerinden yatacak bir yer aradığı belliydi. Köşkerin karısı ne yapacağını bilemediği için, onu yoksulların bakıcısı Bay Hill'e götürdü. Hill, genç kadını normalde avare sayıp bir odaya kapatması gerekirken, yörenin ileri geleni konumundaki Bristol sulh yargıcı ve sicil memuru Samuel Worrall'dan tavsiye almak üzere malikâneye götürdü. Worrall'ui (Yunan asıllı olan ve bir kaç Avrupa dili konuşabilen) uşağı da kadının konuşmalarından bir şey çıkaramadı; bunun üzerine kadının geceyi köy hanında geçirmesi kararlaştırıldı. Kadın orada yatak yerine yerde uyu mada ısrar etti. Duvardaki bir resimde gördüğü meyveyi işaret ederek "ananas" dedi. Bir fincan çay verildiğinde, bunu içmeden önce gözlerini yumdu ve duaya benzer bazı sözler mırıldandı.

Ertesi gün ikinci bir görüşme için tekrar malikâneye götürüldü. Samuel Worrall'ın Amerikalı eşi Elizabeth kanının ısındığı kadına Çin sahneleriyle bezenmiş bazı mobilyalarını gösterdi ve onu tatlı bir dille yumuşatarak, adının "Caraboo" olduğunu öğrendi. Ama Yunan asıllı uşak kuşkuluydu. "Şeytan" Worrall olarak bilinen vc namlı bir ayyaş olan yargıç hırçın bir tavırla araya girdi ve kadının bir dilenci olduğuna hükmederek,

avare likten yargılanmak üzere Bıistol'agönderilmesini bildirdi. Kadı nın hapiste turulduğu sırada, dilini anladığım ileri süren bir Portekizli gemici bulundu. Adam onunla konuştuktan sonra, Javasu adlı bir adadan geldiğini açıkladı. Aktardığına göre, (yamyam olan) Buğularla bir savaşta annesini kaybeden kadın daha sonra korsanlarca kaçırılmış vc bu arada içlerinden birini öldürmüştü. Bristol Boğazından geçtiği sırada korsan gemisinden suya adayarak kaçmış ve yüzerek karaya çıkmıştı. Dahası, köken itibariyle bir prensesti.

Bu bilgiler "Şeytan" Worrall açısından durumu değiştirdi. O sırada zora girmiş özel bankasına itibar kazandırma çabası için deydi; bu yüzden "prenses"in saygın bir konuk olarak Knole Park"a geri getirilmesi için ısrar eden karısının isteğini son dere ce uygun buldu. Yaz boyunca onlarla birlikte kalan prenses eve akın eden ziyaretçileri eğlendirdi. Kılıç ve okçuluk becerilerini sergiledi, gölde çırılçıplak yüzdü, gonk eşliğinde savaş dansı yaptı, baharatlı piliç kızartması pişirdi vc ağaçların üstüne tüne yerek "Allah Tallah" için dualar etti. Worrall ailesinin Yunan asıllı uşağı ise arkadan planlar çevirmeye koyuldu. Bir keresinde gece yarısı "Yangın var!" diye bağırarak kadını uyandırdı, ama prenses hiçbir telaş belirtisi göstermedi. Prenses Caraboo'nun anadilinin yazılı bir örneği Oxford Üniversitesine ulaştırıldığında, dilbilimciler uydurma olduğu yolunda kanaat bildirdi. Bunun üzerine Bay Worrall allamelik taslayan Dr. Wilkinson'i meseleyi temelli çözmek üzere Bath'ten getirtti. Elektrikten yıkana bilir duvar kâğıdına kadar her konuda ahkâm kesen Wilkinson, hemen bütün kuşkulan bir tarafa attı. Kadının başının arka tarafındaki kesikler ancak Doğu

cerrahlarının işi olabilirdi ve konuştuğu dil kesinkes Sumatra dilinin bir lehçesi olan Rejang'dı.

Worrall sonuçtan duyduğu hoşnutlukla Dr. Wilkinson'ı bulgularını bütün yönleriyle yerel gazetede yayımlamaya teşvik etti ve bu adım prensesin foyasını ortaya çıkardı. Bristol'da bir pansiyon işleten Bayan Neale, kadının geçmişte evinde kalırken düzmece bir dil konuşarak müşterileri eğlendiren kişi olduğunu anladı. Bu haber karşısında yıkılan prenses işin aslını Bayan Worrall'a itiraf etti: Gerçek adı Mary Baker'dı ve Devon ilindeki Titheridge'de yaşayan bir köşkerin (ayk. Tamircisi) kızıydı.

Worrall çifti (ve aptallığı ortaya çıkan Dr. Wilkinson) maskara durumuna düştüler; ama kızı cezalandırmanın işi daha da berbat edeceği ne karar verdiler. Sırra kadem basmasının mahcubiyeti azaltacağı düşüncesiyle, onu Philadelphia'ya giden bir gemiye koydular. Kısa bir süre sonra bankası iflas eden Worrall si cil memurluğundan da istifa etmek zorunda kaldı. Mary birkaç ay Amerika'da teatral sunumlar yaptı ve Bayan 'Worfall'a yazdı ğı mektuplarla onu küçük çapta bir şöhret olarak ilerleyişi ko nusunda bilgilendirdi. Yılın sonuna doğru mektuplar kesildi. Hiçbir haber alınamayan "Prenses Caraboo" birdenbire Londra'nın Bond Caddesi'nde yeniden ortaya çıkıverdi. Daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde turnelere çıktı; gösterilerinin tutma ması üzerine döndüğü Bristol'da oldukça tuhaf bir tesadüfle Ba ker soyadlı bir adamla evlendi ve bir kız çocuğu doğurdu.

Prenses Caraboo kimliğine bürünmeden önceki yaşamının ayrıntıları dönemin birçok yoksul kadınınkine hazin bir benzerlik taşır. Çocukken

yakalandığı ateşli romatizmadan sonra, babasının ifadesiyle “hiçbir zaman aklı başında biri” olmadı. Çiftlik ırgatı ve ev hizmetçisi olarak çalışırken geçirdiği nöbetlerle yıpranmasına karşın, her zaman erkek gibi bir kız olarak dav randı. On dokuz yaşındayken evden ayrıldı ve sağda solda dolaşarak sefalet çekti. Yarı aç ve bunalımlı bir anında kendini as maya çalıştı; ama vahim bir günah işleme korkusuyla son anda caydı. Londra’ya vardığında ağır hastaydı - Dr. Wilkinson’in başında saptadığı yara izleri aslında bir düşkünler evi hastane sindeki sakarca bir ameliyatın sonucuydu.

Mary memleketinden uzak kaldığı beş ya da altı yıllık dö nemde başka birçok serüven yaşadı. Kötü yola düşmüş kadınla rın barındığı Magdalen hastanesine kabul edildi; ama kısa bir süre sonra aslında hiç fahişelik yapmadığının anlaşılması üzerine ayrılması istendi. Oraya niçin geldiği sorulduğunda, tek sebebin hastanede kalanlara giydirilen kahverengi elbiselerin ve ha sır şapkaların hoşuna gitmesi olduğunu belirtti. Bir keresinde güvenlik açısından erkek kılığına girmiş olarak Salisbuary ovasın da dolaşırken, bir haydut çctesince yakalanıp bir süre alıkondu. Başka bir olayda gebe kaldı; ifadesine göre bebeğinin babası John Baker adında Exeter’li bir duvar ustası ya da bir kitapçıda tanıştığı bir Fransız olmalıydı. Çocuk pek fazla yaşayamadı ve Mary tekrar yollara koyuldu. Bir süre takılıp ayak uydurduğu bir Çingene topluluğun ona “Javasu” dilini uydurma ilhamını vermiş olabilir; yanlarında aşçılık yaptığı bir Yahudi ailenin din sel ayinlerinin esrarlı dua sözleri için gerekli malzemeyi sağlamış olması mümkündür.

Prenses Caraboo kimliğiyle bir anda ortaya çıkışından

hemen önce Islington'da Bay ve Bayan Starling adlı bir ailenin yanında dadılık yaparken, "Doğu Hint Adalan"nda doğan biriymiş gibi anlattığı tüyler ürpertici masallarla çocukları korkut masından dolayı işinden atılmıştı. Bayan Starling'e göre, aktardığı anekdotlar öylesine çılgıncaydı ki, "düşünüp hatırlamaya çalıştığında sapkınlıklarının dörtte biri bile aklına gelmeyecek" düzeydeydi. Marifetlerinden biri de bir hafta içinde iki yatağı ateşe vermekti.

Prenses Caraboo'nun hayatını anlatan dönemin bir yazısın da, sürekli sorgulamalar karşısında hikâyesinin tutarlılığını korumadaki olağanüstü kabiliyetine dikkat çekilir ve performansı "tam bir ustalık ve düzenbazlık Örneği" olarak nitelendirilir. Londra'dan Bristol'a geçtiğinde, Breton dilenci kızlarını görün ce onların giyimini taklit ederek bir türban taktı. Kendisini Fransız asıllı gibi tanıttı, ama bir Fransız memur tarafından sorguya çekildiğimde İspanyol olduğunu bildirdi. Yüzleşme için bir İspanyol bulunup getirildiğinde ise kendine özgü "lehçe"yi oracıkta kafadan uyduruverdi.

Şimdi açık seçik görüldüğü üzere, asıl büyük aldatmacası sırf avarelikten dolayı geceyi mahpus olarak geçirmekten kurtulmaya çalışmasıyla başladı. Almondsbury'nin birçok muteber insanının kendisine inandığını görünce, alçaltıcı ve amaçsız geçmişi ne bir dönüşten her türlü yola başvurarak sakınma düitüsünc karşı koyamamış olsa gerek. Eğitim görmemiş olmaktan gelen eksikliklerini hayal gücü, kıvrak zekâsı ve dört dörtlük hafızası sayesinde fazlasıyla kapattı. Yerel eşraf kendi cehaletini açığa vurmak yerine onun fantezisini benimsemiş görünmeye razı ol du. Yabancı ülkeler konusundaki Muzman"lar onu sorgulamak üzere

getirtildiğinde, Prenses makul ama muammalı suskunluğunu korudu. Bununla birlikte onları dikkatle dinleyerek, kulağına çalınan konuşmaları daha sonra kullanmak üzere akimın bir köşesine yazdı. Psalmanazar'da görüldüğü gibi, şöhret onu değiştirip uslandırdı. Anlaşıldığı kadarıyla birçok hayranının aşırı övgüleri gençlik döneminin tez canlılığını ve intihar eğilim lerini dindirdi. Şöhreti ona servet getirmedi; ama belki kendi kimliğini buldu ve böylcce uzun süreden beri bir türlü yakalamadığı gönül rahatlığına erişti.

Mary ömrünün son otuz yılını kibar bir kadın olarak geçirdi ve Bristol Hastanesi'ne sülük sağlayarak sakin biçimde hayatını sürdürdü. Geçmişi sadece yöredeki çocukların ona "Caraboo!" diye seslenmesiyle ara sıra onda utanç duygusu uyandırdı. 1864'ün Noel Arifesinde sokakta yere yığılıp can verdi ve işaretsiz bir mezara gömüldü. Yine Mary adını taşıyan kızı sülük işini devam ettirerek, kedilerle dolu bir evde tek başına yaşadı ve 1900'de evinde çıkan bir yangında öldü.

Louis de Rougemont: Dünyanın En Büyük Palavracısı

Soyluluk savı bir yana bırakılırsa, Prenses Caraboo'nun hikâyesi bir kuşak sonra Louis de Rougemont'un (1847-1921) serüvenlerinde aynen karşımıza çıkar. Rougcmont kamuoyunda Londra'nın WideWorld dergisinde yayımlanan bir tefrikayla tanındı; tefrikanın temeli Papua Yeni Gine'nin yaban ortamında ve Avustralya'nın iç kesiminde geçirdiği otuz yıla ilişkin anılardı.

Hikâyesine göre, aslen İsviçreli olan bu adam Singapurlu inci avcılarına ait bir tekneyle 1864'te Avustralya'nın kuzey kıyılarına giderken kaza geçirerek denize düşer. Uzun saçlarından tutup onu dipten çıkaran ve daha sonra kuyruğuyla çekiştirerek kıyıya götüren köpeği Bruno sayesinde kurtulur. Issız bir adada geçirdiği iki yıl boyunca, kumsalda jimnastik yaparak vc kaplumbağalara binip dolaşarak zindeliğini korur. Gitmek istediği yöne göre sol ya da sağ ayak başparmağıyla uygun gözü dürterek sürdüğü kaplumbağaları daha sonra yer; ters çevrilmiş kabuklarına ektiği tahılları onların kanıyla sulayarak yetiştirir. Bir kanoyla adanın yakınından geçen bazı yedilerce kurtarılır; on larla birlikte köylerine giderek Yamba adında bir kabile kadınıyla evlenir ve bir tanrıymış gibi muamele görür. Kuşları havada uçarken okla vurup yere indirmesinden dolayı ona "Winni- mah" ("Yıldırım") adı verilir. Uzun bacaklı görünmesini sağlayan ayaklıklar takarak ve bir büyücü gibi giyinerek kabileyi di ğer köylere karşı girişilen savaşlarda yönetir. Denizlerde korku suz bir gemici olarak nam salar; bir keresinde koca bir balinayı tek başına öldürür ve başka bir olayda bir timsahla boğuşur.

De Rougemont'un tefrikasına kuşkuyla bakanlar çıktı. Psalmanazar'ta başına geldiği gibi o da sorguya çekilmekten kurtulamadı ve Kraliyet Coğrafya Derneği üyelerinin karşısına çıkarıldı. Bulunduğu yerleri herhangi bir harita üstünde gösterememesi ve yaban ortamda öğrendiğini ileri sürdüğü yerli dillerin hiçbirini doğru dürüst bilmemesi hiç de iyi karşılanmadı. Bu arada Daily Chronicle gazetesinin yaptığı bir araştırma De Rouge mont'un gerçek adının Henry Louis Grin olduğunu ve Avustralya'da bir karısı ile yedi çocuğunun bulunduğunu ortaya çıkardı.

Çeşitli salakça icatlarını sarmayı beceremeyince sorumluluklarından kaçmıştı; bu icarlar arasında çalışmayan bir otomatik patates kazıcısı vc deneyen ilk adamın boğulmasına yol açan bir dalgıç elbisesi vardı. Kuzey Avustralya'ya ilişkin bilgilerini Bri tish Library'nin okuma salonunda kitapları tarayarak zenginleştirmişti. Basında teşhir edilen De Rougemont (ya da Grin) bunu lehine çevirerek, Güney Afrika'da 1899'da "Dünyanın En Büyük Palavracısı" sıfatıyla turneye çıktı; ancak Avustralya'daki benzer turne hiç de iyi geçmedi ve yuhalanarak sahneden indirildi.

Tekrar ortaya çıktığı 1906'da Londra Hipodromumdaki devasa akvaryumda kaplumbağa sürme becerilerini başarıyla sergiledi. Ama Birinci Dünya Savaşı sırasındaki son ticari girişimi hiçbir işe yaramadı; güya etin yerini tutmak üzere ürettiği mad denin yenir bir şey olmadığı ortaya çıktı.

New York Times'ta çıkan vefat yazısına göre, De Rouge mont bu olaydan sonra 1921'de bir düşkünler evi hastanesinde ki ölümüne kadar Londra'da "Louis Redmond" adıyla "basit bir tarzda" yaşadı.

Cagliostro'yla karşılaştırıldığında, düzenbazlık

kariyeri kısa sürdü. Psalmanazar ve Prenses Caraboo döneminden beri dün ya değişmişti. Rasyonellik dönemin geçerli düzeniydi. Modem iletişim olanakları nedeniyle gözlerden ırak çok az yer vardı ve bilim camiası aradan geçen yıllarda epeyce şey öğrenmişti. De Rougemont makul bir yalancı olmasına ve derinlemesine araş tırmalarla donanmasına karşın, aşırı abartıya kaçma dürtüsüne karşı koyamadı. Uçan kangurularla karşılaştığı savının bilirkişi incelemesini atlatma şansı pek yoktu.

James Barry: Kadın Doğdu, Erkek Öldü

Bilirkişi incelemesini hiç kuşku çekmeksizin ve bütün bir ömür boyunca atlatanlardan biri James Barry'ydi (1792-1865). Özün de barındırdığı büyük sır olmasa bile, Barry'nin hayatı olağanüstü sayılacak niteliktedir. On üç yaşındayken doktorluk diploması alarak orduya katıldı ve daha on beş yaşını doldurmadan asistan cerrah olarak atandı. İlk görev yeri olan Cape Town'da Vali Sir Charles Somerset'in özel hekimi oldu. Başarılı bir sezaryen doğum yaptıran ilk İngiliz doktor olarak 1826'da şöhrete kavuştu. Ufak tefek yapılı olan ve boyu 1.50'yi ancak geçen James Barry keskin diliyle ve asabi mizacıyla da meşhurdu; birkaç adama meydan okuyarak düelloya girdi (Ancak hiç kimseyi öldürmedi). Mauritius ve Jamaika'daki görevlerinin ardından, yerleşik cerrah olarak St. Helena'ya nakledildi. Orada münakaşacılık huyu "yakışıksız davranış"tan dolayı divanıharbe verilmesine yol açtı; aklanmasına karşın, İngiltere'ye geri gönderildi. 185l'de hastaneler genel müfettiş yardımcısı olarak atandığı Corfu'da hastaların hijyeni ve diyeti konusunda getirdiği yenilikler Florence Nightingale'e ilham kaynağı olacak yeni standartları belirledi. Çok yaşlı sayıldığı için görevli olarak gönderilmediği Kırım'ı yine de ziyaret etti ve orada tanıştığı Lambalı Hanım'a hayatının en büyük zılgıtını çekti. Nightingale daha son raları şunu yazacaktı: "[Onun] bütün orduda şimdiye kadar karşılaştığım en katı yaratık olduğunu söylemek zorundayım." Barry daha birçok tıbbi reformdan ve başka başarılardan sonra (istemediği halde) emekliye ayrılınca Londra'nın Marylebone semtine yerleşti ve 1865'teki bir salgında ishalden öldü.

Öldüğünde elbiselerinin çıkarılmaması ve o şekilde üstüne dikilecek bir çarşafla gömülmesi yolunda sıkı talimat vermişti. Kıdemli doktorun onu muayene edip ölüm belgesini imzalama sına karşın, naaşının tabuta yerleştirildiği sırada olağandışı bir şey orada bulunan kadınlardan birinin dikkatini çekti. Tabutta bir kadın bedeni vardı - hem de geçmişte bir ara çocuk doğur muş bir kadının. Buna rağmen St. Paul Katedralindeki cenaze töreni yapıldı ve Barry (bir erkek olarak) Kensal Green mezarlı ğına gömüldü. Ama skandal haber kısa sürede dışarıya sızıp yayıldı. Bazıları Barry'oın bir hünsa, bazıları bir kadın olduğunu söyledi; birçok kimse böyle bir şeye inanmaya yanaşmadı. Ama otopsi yapılmadığından kesin yargıya varılmadı ve ordu Barry'nin sicil kayıtlarının bir yüzyıl boyunca saklı tutulmasına karar verdi.

Tarihçi Isobel Rae'nin 1950'lerde yürüttüğü cesurca araştırma sayesinde, artık James Barry'nin Cork'lu bir manavın kızı olarak doğduğunu ve asıl adının Margaret Ann Bulkley olduğunu biliyoruz. Daha on yaşından itibaren bir oğlan çocuk gibi giyinmeye başlamıştı. Annesi Mary-Ann Kraliyet Akademisinde resim hocası olan gerçek bir James Barry'nin kız kardeşiydi. Margaret'in babasının 1803'te borçtan dolayı hapse atılmasından sonra aile dara düştü; bunun üzerine annesi ve dayısının bazı nüfuzlu arkadaşları işbirliğine girerek genç kızın erkek kimli ğiyle tıp okuluna girmesini sağladı.

Margaret Bulkley'in ortadan kayboluşu ve James Barry'nin ortaya çıkışı özenli bir planla ayarlandı. Bayan Bulkley ve "Ja mes" teyze-yeğenmiş gibi Edinburgh'e gitti ve yeni "James Barry" üniversiteye kaydoldu. Ana

ve kız sırrı korumak için dostlarıyla ve aileyle bağlarını kopardılar. Kim olduklarını yal nızca planı uygulayanlar biliyordu. O tarihten itibaren Marga ret her zaman bir palto giydi; pürüzsüz yüzüne ve tiz sesine iliş kin sorulardan kaçınmak için yaşı konusunda yalan söyledi. Okuldan 1812'de mezun olunca, o sırada kimsenin farkında olmamasına karşın, Britanya'da doktorluk diploması alan ilk ka dın oldu.

Bebeği konusuna gelince, ona Kap Kolonisinin valisi Lord Charles Somerset'le ilişkisi sonucunda gebe kalmış olması yüksek bir olasılık gibi görünmektedir. İkilinin yakın dostluğu o sırada bir eşcinsel aşk söylentilerine yol açmıştı. Barry'nin açıklanmayan bir gerekçeyle birkaç aylığına gittiği Mauritius'ta çocuğunu doğurmuş olması mümkündür. Çocuğun akıbetine ilişkin olarak günümüze ulaşan hiçbir kayıt yoktur. Annesi de haliyle onun varlığına dair asla bir ipucu bırakmış değildir.

Böylesinc başarılı ve kamuoyunda tanınan bir kişinin cinsi yetine ilişkin sırrı altmış yıldan fazla saklamış olması inanılması zor bir şeydir. Durumu idare etmenin baskısı herhalde olağanüs tü boyuta varmış olmalıdır ve saldırgan tavırları kısmen buna bağlanabilir. Bu şaşırtıcı kişiye geçmişte yapılan travesti ya da karışık cinsiyetli bir tür ucube yakıştırmalarının ikisi de hakça değildir. Kadınlarla cilveleşecek kadar erkeksi vc sevgilisinin çocuğunu doğuracak kadar kadınsı olan James Barry bütün za manların en başarılı düzenbazı sayılmalıdır.

Ignâcz Trebitsch Lincoln: Alman Casusu Yahudi

Tek bir kimlik değişikliği Margaret Bulkley'yi bir ömür boyu yok etmeye yeterken, Ignâcz Trebitsch Lincoln'un (1879-1943) çoklu kişilik bozukluğundan muzdarip olduğu söylenebilir. Hayatının değişik evrelerinde aktör, silah taciri, posta memuru, petrol vurguncusu, İngiliz Liberal milletvekili, papaz ve Alman casusu kimlikleriyle yaşadı. Titus Oates'unkinden bile daha gevşek manevi bağlılığıyla, Musevilikten vazgeçip Presbiteryenliği benimsedi, bir Anglikan misyoner olarak çalıştı ve sonunda bir Budist keşiş oldu. Tıpkı Oates gibi, takdir görme yönündeki ölesiye bir arzuyu müthiş bir sadakatsizlikle birleştirdi. Oates'tan farklı yanı ise ayrıca son derece zeki ve gayet sevimli olmasıydı.

Ignâcz Trebitsch, Macaristan'ın orta kesimindeki küçük Paks kasabasında en az on dört çocuklu bir ailenin oğlu olarak doğdu. Gördüğü kıt ilgi hiç kuşkusuz sonraki davranışlarını bü yük ölçüde açıklar. Ailenin Budapeşte'ye taşındığı 1895'te, on altı yaşındaki Trebitsch Macar Kraliyet Tiyatro Akademisi'ne gir di. Kayıt yaptırmak için yalan söyledi ve bir yıl sonra atıldı. Ya lancılık vc tek bir yolda sebat edememe kariyerinin ayırıcı özel likleri haline gelecekti. On sekiz yaşındayken altın bir saat çaldığı için polisçe takip edilince yurtdışına kaçn. Daha sonra anayurdunda neredeyse hiç kalmadı. Biyografisini yazan Bernard Wasserstein'in belirttiği gibi, "Trebitsch için seyahat bir eğlence ya da düşünsel zenginleşme kaynağı değil, bir hastalıktı."

Londra'ya gittiğinde Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Yay

ma Derneği'nde görevli Peder Lypshytz'le tanıştı. Katı bir Yahudi olarak yetiştirilmiş olmasına karşın, feci para sıkıntısı çektiğinden hemen kendisine uygun bir yol buldu. Presbiteryen misyoner olarak düzenli bir gelire kavuşma şansı Hıristiyanlığa dönmesi için yeterli bir sebepti. Kanada'nın Montreal kentine gönderildiğinde, mezhebe tek bir kişi kazandırmaksızın cemaa tin büyük miktarda parasını çarçur etti. 1901'de bir Alman deniz kaptanın kızı olan Margarethe Kahlor'la evlendi, onu beraberinde İngiltere'ye götürdü, ondan dört oğlu oldu ve mirasını harcayıp bitirdi. Kent ilindeki Appledore'da - Peder Oates'un cemaatini çileden çıkardığı Bobbing'tcn sadece 65 kilometre uzakta - bir Anglikan vaiz olarak kısa süre görev yaptı. Daha İngiliz bir tını taşıması için tek taraflı ilanla soyadına "Lincoln" kelimesini ekledi. Kariyeri boyunca kullanacağı bir düzineyi aş kın addan sadece biriydi bu.

Artık kendisine yakıştırdığı adla I. T. T. Lincoln 1904'te rahiplik sınavından geçemeyince, kazançlı bir iş kapısı için sağı solu yoklamaya başladı. Quaker hayırsever, Liberal ekâbir ve tat lıcılar kralı Benjamin Seebohm Rowntree'yi gözüne kestirdi. Ustaca bir sokulganlıkla kendisini Rowntrec'ye sevdirerek, Belçika'daki yoksulluk üzerine yazmayı tasarladığı bir kitap için araştırma asistanı olarak hizmetine girmeyi başardı. Çalışma kı ta Avrupa'sını sıkça ziyaret etmeyi gerektirdiğinden, dil bakımından yetenekli olan Trebitsch ideal kişiydi. Hevesle bu işe koyuldu. Rowntree'nin adını, parasını ve Avrupa'nın her yanında İngiliz elçiliklerine girme olanağını kullanarak hayatını doyasıya yaşadı ve iki taraflı bir Alman casusu olarak yaptığı ikinci işle zaren yüksek olan (ya da daha

sonraları öyleymiş gibi aktardığı) gelirini takviye etti.

Enerjisine hayran kalan Rowntree onun tam da Britanya'nın gerek duyduğu türden milletvekilliğini yapacak kişi olduğu zehabına (korkusuna) kapıldı. Liberal Parti özerindeki nüfuzunu kullanarak, Muhafazakârların sağlam kalesi Darlington'dan aday gösterilmesini sağladı. Böylece büyük bir İngiliz partisinin resmen üyeliğe kabul ettiği tek Macar yurttaşı olarak alelacele İngiliz uyrukluğunu elde eden Bay Ignatius Lincoln Ocak 1910'daki genel seçimlerde yarıştı. Liberal Parti içindeki Churchill ve Lloyd George'dan destek gördü. Belirgin bir Macar aksanıyla yaptığı konuşmalarda, karşısındaki adayın dış ticaret politikasını Almanları kendi köpeklerini yemeye zorladığı savıyla alaya aldı. Herkesi şaşırtan bir sonuçla seçimi kazandı. Arada yirmi dokuz oy gibi küçük bir fark olsa da, bu müthiş bir başarıydı: Seçim bölgesinin önceki Muhafazakâr milletvekili Herbert Pike Pease tanınmış bir yerel şahsiyetti; ailesi Stockton ve Darlington demir yolunu kurmuştu ve esasen kasabayı avucunda tutmaktaydı. Lincohiun zaferi Punch dergisinde bir karikatüre konu oldu. Avam Kamarasiıdaki sandalyesine oturmakla birlikte, o sırada milletvekillerine aylık ödenmemesi nedeniyle kısa sürede hatırı sayılır bir borç altına girdi. Aralık aynıda ikinci kez genel seçime girildiğinde, borçlarını ödeyemez durumda oluşunu mazeret göstererek adaylıktan çekildi.

Böylece daha kolayına gelen bir meslek olarak dolandırıcılığa yoğunlaşmada serbest kaldı. Ona güvenen Rowntree'nin finansal desteğiyle, Orta Avrupa'daki petrol kuyularını değerlendirmek üzere

halka açık bir dizi şirket kurdu, borsadan büyük miktarda yatırım sermayesi topladı, ödünç aldığı paraları geri ödemedi vc hepsi batan şirketlerdeki hissedarları yıksma uğrat tı. Çaresiz kalınca yeni kredi bulmak için sahtekârlığa başvurdu, ama 1914'e doğru tekrar iflas bayrağını çekti.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Trcbitsch Lincoln bir Alman'la evli eski bir Avusturya-Macaristan yurttaşı olarak zor bir durumda kaldı. Sahtekârlıklarının ortaya çıkması halinde tutuklanmaktan da korkmaktaydı. Asla kolay seçeneğe yö nelmeyen biri olduğu için, casus olmaya karar verdi - ona göre ideal olan da tarafsız bir ülkede iki taraflı casusluk yapmaktı.

Kimin için çalışacağı umurunda değildi. Önce İngilizlere hiz met etmeyi önerdi, ama girişimi kulak ardı edildi. Ardından Hollanda'ya giderek Alman tarafını yokladı. Almanlar kuşku duymakla bifliktç, onu denemeye karar verdiler. Bunun üzerine İngiltere'ye döndü ve derhal İngilizlere (aslında elinde olmayan) Alman gizli kodlarını satma önerisinde bulundu. Hiçbir sonuç alamadan ortada kalmışken, (başına gelmesinden korktuğu gibi) geçmişi peşini bırakmadı ve dolandırıcılıktan tutuklanma mak için alelacele ABD'ye kaçmak zorunda kaldı. Orada hikâ yesini gazetelere sattı: Alman casusuna dönüşen İngiliz milletve kili.

Maskaralıklarına kızan İngiliz hükümetinin sınır dışı edilmesi yönündeki baskıları üzerine, Amerikalılar tarafından tutukla nıp Londra'ya paketlendi. Hapishanede yargılanmayı beklerken, Mount Pleasant Posta Dağıtım İdaresi'ne bağlı sansür da iresinde Almanca mektupları okumakla görevlendirildi. Oraya her gün bir hapishane kamyonetiyle götürülüp

getirilmekteydi- Yanına verilen gardiyanlarla dostluk kurdu ve bir akşam dönüş yolunda onlara bir bara uğrayıp kafayı çekmeye ikna etmenin yolunu buldu. Gardiyanların içkilerini içmeye oturduğu sırada, tuvalete gidip pencereden kaçtı.

Firardayken tekrar ABD'nin yolunu tuttu ve gazetelere ca susluk kariyerine ilişkin daha da küstahça (ve büyük ölçüde uy durma) anılarını yazarak geçimini sağladı. İngilizler epeyce uğ raştıktan ve ABD federal polisi ile Pinkerton dedektiflik ajansı nın bulaştığı bir dizi fiyaskodan sonra izini sürerek onu bulmayı ve ikinci sefer geri getirtmeyi başardılar. Mahkemede yargıla narak dolandırıcılıktan üç yıl cezaya çarptırıldı; cezasını Wight Adasındaki Parkhurst'ta çekti. Mahkûmiyet süresinin dolduğu 1919'da İngiliz yurttaşlığından atıldı ve sınır dışı edilerek anaka ra Avrupa'sına gönderildi.

Gittiği Almanya'da aşırı sağ eğilimli gazeteci Wolfgang Kapp ve anti-Semitik eski Alman subaylarından oluşan bir kadro Weimar Cumhuriyetinin yıkmaya yönelik bir darbe hazırlığı için deydi. Hemen herkesle kolayca uyuşabilme yeteneğine sahip olan Trebitsch, basın sorumlusu olarak gruba alındı ve bu görevdeyken genç Hitler'le karşılaştı. Hitler darbeye katılmak üzere Nazi arkadaşı Dietrich Eckart'la birlikte Berlin'e gelmişti. Ri vayete göre, ikili Trcbitsch'in bariz Yahudi fizyonomisini görür görmez ilişki koptu. "Haydi, gidelim Adolf" dedi Eckart. "Burada artık bir işimiz yok." Başka bir anlatımda ise Trebitsch'e da ha önemli bir tarihsel rol biçilir: Tam tutuklanmak üzere olan Hitler'i apar topar bir uçağa bindirerek hayatını kurtardığı söylenir.

Darbe 1920'de Kapp'ın ve General Walther von

Lüttvvitz ko mutasındaki 6.000 Alman deniz komandosunun Berlin üzerine yürümesiyle gerçekleşti. Kentin işgali kısa sürdü; asiler bir genel greve girişilmesi üzerine bir hafta dolmadan bastırıldı. Ama Bay Ignatius Lincoln o kısacık şanlı evrede enformasyon bakanı oldu - bir Alman hükümetinde görev alan tek eski İngiliz milletvekili oydu. Ayaklanma başarısızlığa uğrayınca, Trebitsch güneye giderek faşist hareketin merkezi Münih'e sığındı. Orada kalır ken Avusturya, Çekoslovakya ve Macaristan'daki aşırı sağcılarla Bizans entrikaları çevirdi. Budapeşte'de azılı monarşistler ile "Beyaz Enternasyonal" olarak bilinen ateşli anti-komünistler arasında gevşek bir ittifak kurulmasına bulaştı. İttifakta yer alanların birçoğu aracı kullanmaksızın kendi elleriyle Yahudileri öldürmeyi tercih edecek kadar amansız anti-Semitikti. Ama Trebitsch her zamanki şeytan tüyüyle onları büyüledi. Daha sonra da kendisinden bekleneceği gibi, onlara ihanet ederek giz li planlarını Çekoslovak hükümetine sattı. Kötü şöhretinden dolayı, Çekler dışında hiç kimse (bu seferlik) sunduğu sahici belge lerin gerçekliğine inanmadı. Trebitsch bunların ardından faşistler lehine kampanya yürütmek üzere İtalya'ya geçti; ama ona zerre kadar güvenmeyen faşistlerce kovuldu. ABD, Britanya, Avusturya ve İtalya'dan sınır dışı edilmiş biri olarak bayağı ünlü hale gelmekteydi artık: Time dergisi onu "hiçbir ülkenin iste mediği âdâm" olarak nitelendirdi.

Trebitsch aldırmadı. Adının hiç duyulmadığı bir ülkeyi seçerek oraya gitti: Çin. Puk Kusati takma adıyla amatörce sahte pasaportlar hazırladı vc silah taciri olarak üç farklı savaş beyi için çalıştı; bu arada boş zamanlarında İngiliz karşıtı birkaç propaganda broşürü

karaladı. Derken 1925'te içine doğan bir uyanıştan sonra birdenbire Budizm dinine dönüp keşişliği seçerek herkesi şaşırttı. Chao Kung adlı çalışkan bir öğrenci olarak altı yıl meditasyon yaptı ve bödbisattva denen üst mertebeye yükseldi. Tıraşlı başına Budist hayat çarkından alınma daire biçimli on iki simgeyi işledi ve Doğu'da kendi Budist manastırını kuran ilk Batılı oldu. Ama eski huylar zor geçer: Kutsal kapıdan tarikat adaylarının dünyevi mallarını teslim etmek zorunda olduğu Baş Keşiş Chao Kung akşamlarını rahibeleri baştan çıkarmakla geçirmeye başladı. Şanghay manastırı geri kalan ömrü boyunca sa bit bir ikamet yerine en yakın şey olacaktı. Daha öne Btr Ulusla rarası Casusun İfşaatlart adlı bir kitap yazmış olmasına karşın, 1931'de yayımlanan otobiyografisinde casusluğa herhangi biçimde karıştığını inkâr etti. Sadece yeni kapıldığı Budizm tutkusunu ve dünya barışı vizyonunu anlatan şeyler yazdı.

İkinci Dünya Savaşanın patlak vermesi Trebitsch'i tekrar harekete geçmek için dürtükledi. Şanghay kenti aynı zamanda Gestapo'nun Uzakdoğu bölümünün üssüydü. Trebitsch büronun şefi olan ve binlerce Yahudi'nin infaz edilmesi emrini vermesinden dolayı "Varşova Kasabı" olarak anılan Joseph Meisinger'le irtibata geçti. Kendisinden önceki birçok anti-Semitik kişi gibi, Meisinger de her bakımdan Chao Kung/Trebitsch'e kandı. Cha- o Kung bir barış misyonu kisvesi altında, Doğu'daki her Bu dist'in Alman/Japon davasının hizmetine girmesini sağlamayı önerdi. Karşılığında istediği şey Hitler'le yüz yüze bir görüşmeydi; güya bu buluşmada üç Tibet bilgesinin ruhunu hiç yoktan var ederek gücünü kanıtlayacaktı.

İnanılmaz bir turumla hem Rudolf Hess'in, hem de voıı Ribbentrop'un coşkuyla destekledi ği bu plan, Hess'in 1941'de bir uçakla İskoçya'ya kaçması nede niyle suya düştü. Uçağında kutsal Tibet sıvısı konulmuş iki ufak şişe bulundu. Kısa bir süre sonra da Chao Kung karakterine ta mamen aykırı bir şeyi yaptı: Hirler'e Yahudi soykırımını kına yan bir mektup yazdı. Bu onun ölüm fermanı oldu. Japonlar Ekim 1943'te Şanghay'ı işgal edince, hemen tutuklandı. Nazi üst komuta kademesinin talimatıyla zehirlendiği için, birkaç gün sonra "bir mide şikâyeti" sonucunda Öldü.

Trebitsch Lincoln kişiliğini nasıl yorumlamalıyız? Onun hakkında en azından söylenebilecek şey tek bir günü bile asla boş geçirmediğidir. Güvenini kazandığı insanların yelpazesi şaşırtıcıdır - Yorkshire'lılar, Naziler, Budistler. Bu kesimlerin hiç biri tam olarak avanak sayılmaz. Cagliostro gibi, Trebitsch Lin coln da bütünüyle denetim altına alamadığı insanları etkileyip yönlendirme konusunda neredeyse sihirli bir yeteneğe sahipmiş gibi görünüyor. Vc de son din değiştirme eylemiyle Tibet Bu dizm'ini benimsemesi pekâla bir tür içtenlikli manevi yuvaya dönüşle başlamış olabilir.

Mistik deneyimden geçtiği 1925'te, cinayet suçundan idam edilmeyi bekleyen yirmi üç yaşındaki oğlu John'u görmek üzere İngiltere'ye dönmeye çalışmıştı. John Lincoln sarhoş halde evini soymaya kalkışan gezgin bir satıcıyı tartaklayarak öldüren bir İngiliz askeriydi. Trebitsch'in oğluyla son kez biraraya gelmesi için infazın ertelenmesini isteyen 50 bini aşkın imzalı bir dilekçeye rağmen, yetkili makamlar kararı planlandığı şekilde yerine getirdiler. Hatta babanın cenaze törenine katılması için geçici bir giriş vizesi vermeye bile

yanaşmadılar. Lahey'de bir gemide beklerken John'un ölüm haberini alan Trebitsch yere çöküp ağladı ve çaresizlik içinde şöyle bağırdı: "Günahlarımın bedeli oğluma ödetildi!"

Tuesday Lobsang Rampa: O Kazandı, Kediler Yedi

Günümüzde kimse Trebitsch Lincoln'un kitaplarını okumuyor; ama garip bir biçimde 20. yüzyılın Tibet Budizmi konulu en çok satan kitaplarının yazarı da başka bir düzenbazdır: Tibet'te geç miş bir çocukluğu sürükleyici dille anlatan Üçüncü Gös'ün 1956'da yayımlanmasıyla bir anda şöhrete ulaşan Tuesday Lob sang Rampa (1910-1981). Bu kitap gırgırına yazıldığının apaçık olması nedeniyle çeşitli yayıncılarca geri çevrilmesine ve {The Times*m hayırhah tavırlı "neredeyse bir sanat eseri" nitelendir mesi dışında) çok kötü eleştiriler almasına karşın, uluslararası düzeyde çok yüksek bir satışa ulaştı. Seeker Sc Warburg yayınevi bile sahihliği konusunda kuşku duymakla birlikte, okurlarca tutulacağı kanısını vararak kitabı bastığını itiraf etti. Önsözde

de yazarın hikâyelerinden birçoğunu "doğrulama zorluğunun kaçınılmazlığı" ifadesine yer verdi. Hatta bir keresinde Seeker $£ Warburg editörü kitapta anlatılanların gerçekliğini sınamak amacıyla Tibet dilinin fonetiğiyle yazılmış bir metni yüksek sesle Lobsang Rampa'ya okuduğunda hiçbir tepki alamadı. "Kendi dili"nin tek bir kelimesini bile anlayamadığı bildirildiğinde, Lobsang Rampa güya acıdan kıvranıyormuş gibi kendisini yere attı. Bahanesi ise savaş sırasında Japonların korkunç işkencele rine uğradığı ve kendisini hipnotize ederek Tibet diline ilişkin bütün bilgileri zihninden attığıydı.

Aslında böyle bir şey hiç olmamıştı. Tuesday Lobsang Rampa'nın asıl adı Cyril Henry Hoskin'di ve Devon'da yaşayan bir

muslukçunun oğluydu. Gerçek karakteri ile edebi ikinci kişiliği arasında çarpıcı bir tezat vardı: Ingiltere dışına hiç çıkmamıştı ve hatta pasaportu bile yoktu. Klasik gezi filmi Tibet'te Yedi YU*ın yazarı Heinrich Harrer tarafında tutulmuş bir özel dedektifin el de ettiği bilgiler temelinde 1958'de Daily Mail gazetesi tarafın dan teşhir edilmesine karşın, Hoskin giriştiği oyundan geri dön medi. Londra'da evlerinin bahçesinde bir baykuşun fotoğrafını çekmeye çalışırken ağaçtan düştükten sonra bir Tibet keşişine ait ruhun içine girdiğini açıkladı.

Tuesday Lobsang Rampa'nın açıklamalarından bazıları en sadık hayranlarına dahi herhalde inandırıcı gelmemiş olsa gerek. Tibet'teyken beyin epifizine "üçüncü gözcünü harekete geçiren bir yonga yerleştirildiğim ileri sürdü. Bu işlemin kendisi - ya da içindeki keşiş - sekiz yaşındayken yapıldığını, yonganın kafata sına girişi sırasında hafif bir "çatırtı" duyduğunu ve "göz kamaştırıcı bir parıltının çaktığını belirtti. İşlemi yapan keşiş ona güya bu sayede "insanları göründükleri gibi değil, oldukları gibi görme" gücüne kavuşacağını bildirmişti. İster bundan, isterse başka bir yetenekten kaynaklanmış olsun, "Lobsang Rampa" on sekiz kitap daha yazdı. Lhasa'U Doktor'A.a uçak kullanmayı öğrenme sürecini, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlara tut sak düşüşünü, resmi sıhhiye subayı olarak toplama kampların da geçirdiği dönemi ve Hiroşima'ya atılan atom bombasından sağ kurtulan çok az kişiden biri olarak yaşadığı serüveni anlatır.

Rampa Hikâyesi'nde Avrupa ve ABD'yi kapsayan yolculukları

nı, başından geçen yeni tutsaklıkları ve işkenceleri, ardından asıl ruhunun tekrar Cyril Henry Hoskin'in bedenine girişini aktarır. "Tuesday" ilk adının güya "ruh

göçü"nü yaşadığı haftadaki günden geldiğini söyleyen Rampa, kendisini yeryüzündeki gezilerle sınırlamayarak, bir uzay gemisiyle Venüs'e gidişinin ve iki uzaylı yaratıkla karşılaşmasının hikâyesini de kitaplaştırdı - rahat anlaşılsın diye birine "Uzun Boylu", diğerine "Yayvan Be denli" adını vermişti. Lama'yla Birlikte Yaşamak adlı beşinci ki tabının aslında kendi eseri olmadığını bildirdi: Anlatılan şeyleri ona Siyam kedisi "Bayan Fifi Kül Bıyıklı" yazdırmıştı.

Kamuoyunda sürekli alaya alınmaktan kurtulmak isteyen Hoskin 1%0'ların başlarında İngiltere'den ayrılarak önce İrlanda'ya, ardından Kanada'nın Calgary kentine yerleşti. 1981'de öldüğünde servetinin büyük bir bölümünü çok sevdiği kedilerine bıraktı. O zamana kadar dört milyondan fazla nüshası satılmış olan Lobsang Rampa dizisindeki kitapları hâlâ satış yapıyor.

Hoskin ruhu itibariyle gerçekten "Lobsang Rampa" olduğunda sonuna kadar ısrar etti. Kitapları yadsınamaz bir enerji taşır, ama tamamen düzmecedir; gerçek Budizm'le ya da Tibet'teki yaşamla alakaları Psalmanazar'ın Formoza'ya ilişkin kitabındakinden daha fazla değildir. Cagliostro'nun hayat iksiri gibi, insanlara istedikleri şeyi vermeye yönelik aldatıcı bir girişimdir- kadim bilgelerin evrendeki bütün sırlara vâkıf olduğu, zaman ve mekân yasalarının geçerli olmadığı ve modern dünya ya özgü bayağılığın - bulaşık evyesinin altındaki yaşamın — bir hüküm taşımadığı garip ve mistik bir Doğu'nun versiyonları.

Archibald Belaney: Boz Baykuş

On sekiz yaşında Sussex ilindeki Hastings kasabasından ayrılarak Kanada'nın engin kırlarına göç eden Archibald Belancy'nin (1888-1938) kafasında başka kisveye bürünme tasarısının bulun madığı rahatlıkla söylenebilir. Bu bölümde anlatılan diğer bir

çok kişi gibi, onun çocukluk yıllarına da damgasını vuran şey ret ve terk edilişti. Archie henüz on üç yaşındayken, ayyaş bir hay ta olan babası annesini bırakarak ABD'ye yeni bir hayat kurma ya gitti ve birkaç yıl sonra bir meyhane arbedesinde öldü. Bu arada annesi Kitty de kapağı Londra'ya atarak, onu acımasız disiplin meraklısı iki teyzesinin yanında bıraktı. Aıchie yakındaki koruda tek başına Kızılderilicilik oynayan ve odasında vahşi hayvanlar besleyen içine kapanık bir çocuk olarak büyüdü; otoriteye ve İngiliz varoş yaşamının hafif züppeliğine karşı güçlü bir nefret duygusu edindi. Hastings ortaokulundan öğrenim gördü; ardından hır kereste deposunda bulduğu işten kısa bir süre son ra el yapımı bir bombayı depo bacasında patlattığı için atıldı. Çileden çıkan teyzeleri çiftçilik eğitimi için Kanada'ya gitme dü şünü kovalamasına razı oldular.

Archie vahşi ve bozulmamış Kanada kırlarına anında âşık ol du. Oııtario'nun kuzey kesimindeki Ocibva kabilesine mensup Angele Egwuna adlı bir Yerli kadına da tutularak onunla evlen di. Toprakla ve Yerlilerle aşinalığı kökleşti ve zamanla İngiliz geçmişini bir yana bırakmaya başladı. Tuzakla hayvan avlamayı meslek edindi ve çok geçmeden Boz Baykuş ya da "Karanlıkta Gezinen" anlamındaki Waşakuonasin Yerli adını benimsedi. Fakat geçmişinin gölgesi peşinden geldiği

için, 1912'de tıpkı ba basının daha önce yaptığı gibi, karısı Angele ile Agnes ve Flora adlı iki küçük kızını terk ederek, kendisine Johnny adında bir oğlan çocuk vermiş olan Marie Girard'ın yanına taşındı. Aynı dönemde biyografisine renkli unsurlar ekledi. Artık İskoç bir ba ba ile Meksika'da doğmakla birlikte Ocibva kabilesine kabul edilmiş yarı Apaçi bir annenin oğluydu.

Belaney Birinci Dünya Savaşı başlayınca bir Yerli kimliğiyle Kanada Black Watch Alayı'na asker yazıldı. Olağanüstü nişancılığının ve bıçak fırlatma becerilerinin yanısıra cephe hanında ki tehlikeli bölgelerden kimseye görünmeksizin geçme yönünde ki esrarengiz ustalığıyla silah arkadaşlarının saygısını kazandı. Keskin nişancılığa terfi etti, ama ayağından fena halde yaralandı. Yarasının kangrene dönüşmesi üzerine, tekrar sağlığına ka vuşması için İngiltere'ye gönderildi. Orada karşılaştığa Hastingsli eski sevgilisi Ivy Hoimes'la 1917'de evlendi. Bu evlilik Angele'nin varlığını öğrenen Ivy'nin iki eşlilikten dolayı boşanma davası açması üzerine ancak beş yıl sürdü. O sırada ordudan şeref madalyasıyla vc bir maluliyet aylığıyla terhis olmuş olan Beianey tekrar Kanada'daki geniş kırların yolunu ruttu. Marie Girard'la ya da (hiç boşanmadığı) ilk karısı Angcle Egwuna'yla temasa geçmek için hiçbir girişimde bulunmadı.

Kendisinden on sekiz yaş küçük, güzel bir İrokua kadını olan Gertrude Bernard'la hayat arkadaşlığı 1925'e doğru başladı vc ona Anahareo adını taktı. Anlaşıldığı kadarıyla Archie'nin kafa sına para için hay van öldürmenin iyi bir şey olmadığı fikrine koyan Anahareo'ydu. Onun teşvikiyle Kanada basınına yaban ha yattaki yaşamla ilgili yazılar yazmaya başladı.

1930'ların başla rına varıldığında artık Kanada Ulusal Parklar İdaresi adına çalı şan bir doğa bilimciydi. Çift Saskatchewan'nın orta kesimindeki bir göl kıyısında evlat edindikleri Rawhide ve Jellyroll adlı ik i kunduzla birlikte yaşamaktaydı; kunduzların yaşam alanı kulü benin neredeyse yarısını kaplamaktaydı.

Bu dönemde Boz Baykuş uluslararası desteğe sahip ilk çevreci militan olarak nam saldı. Şöhretinin ardından Anahareo'yla birlikte yaşamını konu alan bir dizi kitap geldi. Londra'daki Macmillan yayınevini yöneten Kanadalı yayıncısı Lovat Dickson'ın ricası üzerine in 1935'te İngiltere'de büyük ilgi gören bir konferans turnesine çıktı. Tam Yerli işi bir başlıkla ve güderi el biseyle kuşanmış Boz Baykuş'a modern Hiawatha lakabı takıldı. Turne muazzam bir ticari başarı getirdi, ama ağır çalışma yü kü Anahareo'yla ilişkisini sıkıntıya soktu. Anahareo 1936'da kü çük kızları Shirley Dawn'la başka bir yere taşınırken, Boz Bay kuş bir tıp asistanı olan Yvonne Perrier'le yeni bir evliliğin yolu nu ruttu. Montreal'deki nikâhta sözde İskoç kökenine uyması için Archie MacNeil adım kullandı.

Uluslararası düzeydeki ikinci bir konferans turnesinin her uğrağına kalabalıklar akın etti. Genç prensesler Elizabeth vc Margaret'le tanışması için Buckingham Sarayı'na davet edildi.

Kraliyet ailesi için düzenlenen özel bir gösteriye genç Richard ve David Attenborough katıldı; her ikisi de daha sonraları bu tanış manın kariyerlerine önemli bir etkide bulunduğunu belirtti (Sir David doğacılığa merak sardı ve Lord Richard altmış yılı aşkın bir süre sonra Boz Baykuş'un hayatını konu alan bir film çekti). Artık Atlas Okyanusu'nun her iki yakasında da bir şöhret olma sına

karşın, Boz Baykuş'un zaferi kısa Ömürlü oldu. İki yüzden fazla konferansı kapsayan yoğun bir programın ardından 1938'de Kanada'daki kulübesine döndüğünde bitkin düşmüş haldeydi ve kısa bir süre sonra zatürreden öldü.

Ölümünü izleyen haftalar içinde gazeteler Boz Baykuş'un gerçek kimliğini ortaya çıkarmaya başladı. Beliren tablo yüceltici değildi. Zamane Hiawatha daha sahici görünmek için saçlarını ve tenini boyayan iki eşli bir İngiliz'di. Üçünden çocuk sahibi olduğu en az dört kadını yüzüstü bırakmıştı. Bazı Kanada Yerlileri besbelli ki onun gerçek kimliğinden - veya en azından ırksal kökeninden - haberdardı; ama görünüşe bakılırsa korumak is tedikleri yaşam tarzı ve topraklar için çok iyi bir elçi olduğu dü şüncesiyle suskun kalmıştı. En sıkı fıkı olduğu kadın konumun daki Anahareo, onun anlattığı hayat hikâyesinden asla kuşku duymadığını hep belirtti. Dostlarının ilk baştaki şoku atlatması zordu. Önceleri Boz Baykuş'un itibarını cesurca ayakta tutmaya çalışan Lovat Dickson bile kendisinin de aldatıldığını itiraf et mek zorunda kaldı. Belaney'nin eksiksiz biyografisi olan Yaban Doğa Adamı kitabında, "Kandırılmıştık" diye yazdı. "Arcadia diye bir yer yoktu." Boz Baykuş'un kitapları satılmaz oldu ve sa vunduğu çevrecilik davası gözden düştü.

Fakat toz dumanın dinmesiyle birlikte, insanlar itibarını ye niden değerlendirmeye başladı. Anahareo 1940'ta harikulade olumlu bir otobiyografi yayımlayarak, Boz Baykuş'un geniş hayran kitlesine ne kadar büyük iyilikler yaptığını hatırlattı. Parayı hiç umuırsamamıştı; şöhretini sadece dostlarının tehdit altındaki yaşam ortamlarına ilişkin duyarlılığı arttırma

yönünde kullanmıştı: Kunduzlar, kartallar vc ayılar.

Boz Baykuş'un aldatmacası aslında önemli miydi? Modem yaşama ayak uydurmayı reddedişinde muhteşem bir yan vardı. Vc dc cn azından başardığı şeyler elle tutulurdu: Kanada Yerli leri arasında otantik bir yaşam sürdü, onların inanç dünyası vc kültüıâi üzerine herkesten daha fazla bilgi edindi. En önemlisi de bir çevreci olarak yürüttüğü çalışmalar bütün bir kuşağın düşünce tarzını değiştirdi;

Ormanlardan gelen ses bir an için bizi bir tür efsundan kur tardı. Hitler'in cırtlak, afralı tafralı sesinin aksine ve modern teknolojilin acımasız şıngırtısının aksine, Boz Kurt'un sözleri unutulmaz bir çekicilik uyandırarak, zihnimizde insanların vc hayvanların sevgiyle yaşadıkları ve birbirlerine güven dikleri setin ve dingin bir yer vizyonunu aydınlattı.

Düzenbazın ikili yaşamını Archie Belaney'den daha iyi yansıtan bir örnek yoktur. Bir yandan, hayvanların dostluğuna sığınan ve bir "Kızılderili" olmayı düşleyen terk edilmiş bir çocuğun büyü yünce bir kadınla istikrarlı ilişki kurmayı beceremeyen bir ada ma, aşırı içki içen ve kimi zaman "neredeyse bir deli"ye dönüşe rek zalimliklerden geri kalmayan yalnız bir kişiye dönüşmesi. Öte yandan, kitapları ve konuşmaları doğayla yeni ve sahici bir bağlantıyı sunan güçlü ve hayranlık duyulacak bir kahraman,

ilk çevre savaşçısı. Tek bir bedende barınan böylesine karmaşık iki karakterin bir adamı erken yaşta mezara kolayca götürebil mesi anlaşılır bir şeydir. Ama Boz Baykuş gibi müstesna bir in sanın ortaya çıkması için belki dc bu karakterlerden biri olmak sızın diğeri elde edilemez.

"Düzenbaz" yaftası daima bir hakaret maksadı içerir ve bir Titus Oates ya da bir Ignâcz Trebirsch Lincoln karakteri veya Lob- sang Rampa'nın Siyam kedisinin düşüncelerini yazıya aktardığı savı

göz önünde tutulunca hak edilmiş gibi görünür. Ama bütün düzenbazlan böylesine sert yargılamak kolay değildir. Hiç kuş kusuz hepimiz bir Cagliostro'nun ya da bir Mary Baker'm hayata tutunma stratejisine içten içe bir hayranlık ya da James Barry'nin cesaretine apaçık bir saygı duyarız. Ve de Archie Delaney bize "Yerli bir yürek var bende" dediğinde, düpedüz yalan söylemekten daha karmaşık bir içsel dönüşüme işaret ettiğini bi liriz. Düzenbazlar bizi tedirgin eder, çünkü kimliklerimizin ne kadar kırılgan olabileceğini ve başkalarının beklentilerini yerine getirmeye ne kadar çok zaman harcadığımızı hatırlatır bize. Deneme yazarı William Hazlitt'in Fransa ve İtalya'da Bir Yolculuğa İlişkin Notlar (1826) kitabında saptadığı gibi: "İnsan sahtekâr bir hayvandır - bir rolü canlandırdığında asla gerçek anlamda kendisi gibi davranmaz."

BÖLÜM 9 Öldükten Sonra Hayat Bulanlar

Tanrı'nın zenginliğe ne kadar az değer verdiği, bunu bahşettiği insanlara bakınca anlaşılabilir.

ALEXANDER POPE

Elimize geçecek biraz daha fazla para, hepimizin işine yarayabi lir. Spike Milligan "Tek istediğim şey paranın beni mutlu ede meyeceğini kanıtlayacak bir fırsat" demişti. Oscar Wilde bile "kalıcı bir gelire sahip olmanın hayranlık uyandırmaktan daha iyi" olduğunu kederli biçimde itiraf etmişti. Zengin olmanın bir çok yolu vardır — soyluluk, şöhret, deha, çalışkanlık, talih. Ama servete kavuşmak bunu elde tutmanın güvencesi değildir. Dünyada her dört saniyede bir içimizden birileri iflasa sürüklenmek tedir ve tarih her dilediğini önünde bulurken cenaze masraflarını Ödeyemeyecek durumda mezara giren olağanüstü erkeklerle ve kadınlarla doludur. Mozart, Rembrandt ve Napolyon dünyadan adlarına tek bir kuruş olmaksızın göçtüler - her ne kadar Napolyon basbayağı teknik ayrıntıları gözardı ederek, vasiyet namesinde milyonlarca hayali frank bırakmış olsa da. Matbaacılığın babası Johannes Gutenberg kendisine destek çıkan yatırımcı tarafından yıkıma uğratıldı; sinemanın Fransız mucidi Georges Meliès bir Paris demiryolu istasyonunda oyuncak satma derekesine düştü; 1949'da ilk ticari kredi kartını yararan ve Life dergisince 20. yüzyılın en nüfuzlu Amerikalıları arasında sayılan Frank X. McNamara kırk yaşında züğürt biri olarak öldü; Ge neral Motors'un kurucusu Billy Crapo Durant hayatını bir bowling salonu işletmecisi olarak noktaladı.

Emma Hamilton: Gündüz Hizmetçi Gece Striptizci

Nelson'un meşhur metresi Emma Hamilton {1765-1815) ölü münden neredeyse yüz yıl kadar sonra resmi kayıtlara dayanıla rak temize çıkarıldı. Geçmişte İngiltere'nin cn şanlı kahramanı nın itibarını lekelemiş biriydi ve kurulu düzen böyle bir şeyi as la hoşgörüyle karşılayamazdı. Öz kızı bile onu annesi olarak ta nımaya yanaşmadı. Hayata umut verici olmaktan son derece, uzak bir ortamda adım atan bu kadın daha sonra yükselerek ser vete kavuştuğu gibi, çağının en ünlü ve cn büyüleyici kadını ol muştu - ancak bunların hepsi içki, borç ve buruk hayal kırıklığı keşmekeşinde elinden çıktı.

Emy Lyons virane bir evde dünyaya geldi. Doğduğu yer Cheshire ilinin Wirra! yarımadasında yer alan Ncss adlı perişan bir kömür madeni köyüydü. Sert ve ayyaş bir nalbant olan ba bası Henry, onun doğumunu izleyen bir ay içinde öldü. İçkiliy ken annesiyle giriştiği bir ağız dalaşında yere düşerek -ya da iti lerek- ölümcül bir darbe aldı. Mary Lyons küçük bebeğiyle bir likte Kuzey Galler'de ailesinin yaşadığı Hawardcn'e kaçtı. Zaten sığışılmayacak kadar dolu olan evde sürekli tezek kokusu vardı. Yoksulluktan dolayı satın alınmayan yakıtı ailenin atı sağla maktaydı. Emy annesiyle birlikte saman bir döşekte uyuyarak büyüdü; en küçük çocuk ve bir kız olması nedeniyle her zaman karnı son doyurulan kişiydi. Hayatta kalmasını muhtemelen an nesinin hali vakti yerinde ve kimliği karanlıkta kalmış bir adamla gönül ilişkisine borçluydu; büyük olasılıkla yöredeki malikâ nenin kıdemli bir uşağı olan bu adam gizlice

onlara yiyecek ve para vermekteydi. Bunun bir sonucu olarak, Emma büyüdüğün de uzun boylu, sağlam yapılı, parlak siyah saçlı ve açik tenli bir genç kız oldu.

Anne ve kız arasındaki ilişki çok sıkıydı. Okula hiç gitmemiş olmalarına karşın, her ikisi de son derece zeki ve becerikliydi. Emma'nın altın çağı boyunca, annesi her zaman perde gerisinde kalarak, onun sırdaşı ve kişisel yardımcısı rolünü üstlendi. Hawarden'in klostrofobi yaratıcı ortamını bırakıp sevgilisinin pe şinden Londra'ya gittiğinde, Emy'yi de yanma aldı ve başkentte ona uygun bir iş buldu. Emy henüz on iki yaşında olmakla bir likte, Blackfriaıs'ta saygın bir doktorun çocuklarına dadılık yapmaya başladı. Orada aktrisliğe hevesli Jane PowclPla tanıştı ve onunla yakın arkadaş oldu. Günümüzde olduğu gibi, o za man da West End'in güçlü bir çekiciliği vardı. Emy bütün gecc Covent Garden'da kaldığı için işten atılınca, hizmetçiliğe sırt çe virerek tiyatroda bir. kariyer edinmeye yöneldi. Drury Lane'de bir kostüm sorumlusunun yamağı olarak en düşük kademeden başladığı bu meslekte, çok geçmeden eğilimine her bakımdan daha da uygun düşen bir şeyi buldu.

18. yüzyıl sonlarının Londra'sı dünyadaki en büyük seks cennetiydi. Tek başına St. James Caddcsi'nin 800 metre çapındaki alanında "beyefendilere eğlence" sunan dört başı mamur 900 ge nelev ve daha küçük çaplı 850 randevuevi vardı. Bu geniş meş- repli mahallede bile Dr. James Graham'ın "Sağlık Tapmağı" heyecan uyandırıcı bir merkezdi. Mesleksiz ama karizmatik bir İskoç dolandırıcı olan Graham kölelik ve kadınların eğitimi gibi sosyal meselelerde olağanüstü aydın görüşlü ve üstelik vejetar yen olmakla birlikte, ciddi paranın sekste

olduğunu bilen biriydi. İşinin can alıcı unsuru olan "Semavi Yatak" sekiz pirinç sütun üstünde duran çok büyük ve süslü bir kanepeydi; görünüm (ve çağrışım) itibariyle bir Yunan tapmağı ve Roger Vadim'in 1968 yapımı Barbarella filmindeki orgazm tetikleyici "Azgın Makine" arası habis bir melez gibiydi. İşlev bakımından devasa bir gebelik aracıydı. James Graham sağlıklı çocuklara sahip olmanın bir yurtseverlik ödevi olduğu kanısındaydı; vaat ettiği şey sırf sevişme yatağı değil, soy sürdürme yatağıydı. Güzel kokulu buğuların ve canlı kumruların dönüp durduğu bir kubbe altında, müşterileri kırk kristal sütunla, olası her açıdan bir manzara sunan aynalarla, erotik sahnelerin yer aldığı bir frizle ve gizemli"elektrik enerjisiyle kıvılcımlar saçan ve döşeğin altındaki 500 mıknatısa bağlanan borularla çevriliydi. Duhul için uygun açıya ulaşacak eğimin verilebildiği yatak, gebe kalmayı sağlamak üze re bir kadında "üstün esriklik" uyandırmaya yönelik hafif "elektrik ateşi" dozları vermekteydi. Düzeneğin bir başka parçası yataktaki kişinin eforuna uygun tempoyla ezgileri kreşendo nokta sına varan bir orgdu. Gecelik maliyeti 50 sterlin (bugünün para sıyla yaklaşık 3500.sterlin) olan yatağın müşterileri arasında Galler prensi, tanınmış parlamenterler Charles James Fox ve John Wilkes gibi dönemin mühim bazı adamları vardı. Sefayı başlatan olay ise yatağın çevresinde açık saçık danslar yapan hafif giyimli ve tanrıça havalı kızların baştan çıkarıcı canlı gösteri siydi. Dansçılardan biri olan genç Emma Lyons düzgün burunlu çarpLcı klasik profiliyle bir yıldız konumuna yükseldi.

Graham yayılan şöhretine karşın, kötü bir işadamı çıktı. Pa rasını tükettikten sonra yeniden doğmuş bir

Hıristiyan kesildi; insan sağlığına (ve Tanrı'ya) en iyi hizmet yolunun perhiz yap mak ve "toprakla yıkanmak" olduğu inancına vardı. Charing Kavşağı'ıida toprak dolu bir fıçıya gömülmüş halde insanlara vaaz vermeye başladı. Emma en muteber St. James genelevi olan Madam Kelly'nin işletmesine geçti; oradaki erotik danslarıyla Portsmouth milletvekili ve namlı genelev müdavimi Sir Harry Featlıerstonehaugh'u büyüledi. Sir Harry para vererek onu gene levden çıkardı ve Sussex'teki kocaman çiftliği Uppark'a yakın bir kır evine metresi olarak yerleştirdi. Henüz on beş yaşındaki Emma gündüzleri hizmetçi olarak çalışıyor, akşamları ise onun sofra arkadaşları için masada çıplak dans ediyordu. Bu dostlardan biri olan Warwick milletvekili Charles Greville, kaba saba vc hoşgörüsüz Fcatherstonehaugh'un, gebe kaldığını öğrenme nin dehşeti içindeki genç kızı evden atmasından sonra devreye girdi. Güzelliğiyle büyülendiği Emma'ya başka erkeklerle görüşmekten kaçınması koşuluyla kalıcı metres olarak yanına yerleşmesini önerdi. Gebe ve sefil durumdaki Emma bu fırsatın hemen üstüne atladı. "Emma Hart" adıyla onun Paddington'daki Lon dra evine taşındı ve artık kendisini "Bayan Cadogan" olarak ta nıtan annesini dc yanına aldırdı. Emma adı verilen kız çocuğu doğduğunda alelacele bir aileye evlatlık verildi ve varlığı bir sır olarak gizli tutuldu.

Bu cv düzeni bir süre iyi gitti ama Grcvillc, metresi Emma'nın güzelliğini başkalarına sergilemekten kendini alamıyordu. Bir resim ve heykel erbabı olduğundan, önün ressam modeli olacak poz vermesini sağladı. Şöhreti parlamakta olan portre ressamı arkadaşı George Romney, genç kadının sevimliliğine ve duruşu na

hayranlığını öylesine takıntılı bir noktaya götürdü ki, çeşitli pozlarda altmışı aşkın tablosunu yaptı. Böylcce Emma'nın gö rüntüsü Britanya'nın her yanında tanınır hale geldi. Nitekim bü tün zamanların en fazla tablosu yapılmış Ingiliz kadın olma özel liği hâlâ sürmektedir. Ama Emma sadece güzel değil, aynı za manda canlı, zeki ve her bakımdan hoş bir kadındı. Greville'in onu özel metresi olarak tutma planları, enfes güzelliğine dobra ve nükteli bir şehvetin eşlik ettiği bir kadın olarak sosyal sansas yon konusuna dönüşmesiyle suya düştü. Emma Hart artık Lon dra'dan Leeds'e kadar centilmenlerce arzulanır olmuştu.

Bu durum Grcville'i felakete sürükledi. Varlıklı biri olmadı ğı için Emma'yı cep harçlığını çıkarmak üzere model olarak kiralamaya başlamıştı ve yüklü çeyize sahip bir eş bulma arayışı içindeydi. Her sosyal olayda ilgi odağında duran Emma'yla birlikteyken böyle bir hedefe varamazdı. Emma özellikle Greville'in Napoli'de İngiliz büyükelçisi olarak görev yapan dayısı Sir William Hamilton'Ia sıkı fıkı dostluk kurmuştu. Antika eşya tutkusundan dolayı "Plinius" olarak andığı büyükelçi buna kar şılık ona "Edgwarc Hattı'nın zarif çaycısı* adını takmıştı. Greville hatırı sayılır borçlarını temizlemesi karşılığında metresini dayısına aktarmak için bir plan hazırladı. Emma'yı onun yanında bir tatil geçirmesi için Napoli'ye postaladı ve birkaç ay sonra yazdığı mektupla artık geri dönmesini istemediğini açık seçik belirtti, Yıkıma uğrayan Emma ona bir dizi Öfkeli ve yakarış dolu mektup gönderdi, ta ki bir kez daha pragmatizme boyun eğene kadar. Nc de olsa, Napoli'deki hayat kibar vc göz kamaştırıcıy dı; üstelik gittiği her yerde güzelliğiyle ilgi görmekteydi. Sir William yumuşak

huylu ve candan bağlı biriydi; evi halkı da cömert konukseverliği ve aristokrat zevkiyle ünlüydü. Çok geçmeden onun metresi ve ardından 1791'de dostlarını epey şaşırtan bir ge lişmeyle karısı oldu.

"Ben Emma Hamilton mıyım? Neredeyse olanaksız gibi görünüyor!" Yoksulluktan gelme ve hâlâ belirgin bir kuzey aksanlı eski fahişe artık bir büyükelçinin karısıydı. Otuz dört yaş büyük olan Hamilton memnundu. "Islah olmuş bir hovardadan iyi bir koca çıkacağı sıklıkla söylenir. Kadın açısından da niçin böyle olmasın?" Emma hem Napoli kraliçesi (ve Marie Antoinet- te'in kız kardeşi) Maria Carolina'nın bir gözdesi, hem de Napoli sosyetesinde kaymak tabakanın bir demirbaşı oldu. Sosyal merdivenin en üst basamağına ulaşmıştı; soylularla ve dönemin birçok büyük sanatçısı ve düşünürüyle içli dışlıydı. Bu durum Emma'nın hırsını kabarttı: Sırf evde konuk ağırlayan saygılı bir

eş rolüyle yetinemezdi. Özünde bir sahne sanatçısıydı ve yeni bir şey, ancak kendisinin yapabileceği bir şey yaratma isteğiyle doluydu. Bunu da en çılgınca düşlerinin ötesine varacak düzeyde başardı. George Romney ve Sir Joshua Reynolds için poz vermiş bir model olarak edindiği tccrübcyc dayanarak, tarihteki büyük kadınların kılığına girdiği bir dizi değişen tabloya dayanan ve "Duruşlar" adını verdiği bir gösteri geliştirdi. Müzik eşliğinde Sir William'in anlatımlarıyla sunuculuk yaptığı bu gösteride, Emma Hint şallarıyla Örtünmüş olarak performansına başlıyor ve kademeli olarak üstündeki giysileri çıkararak, sonunda "güzel siyah saçları lüleler halinde omuzlarından aşağıya dökülecek" şekilde bedenini sımsıkı saran tek bir "beyaz muslin iç

gömlek"le kalıyordu. Bu süreçte Ariadne yerini Medea'ya, Medea yerini Kleopatra'ya bırakıyûr ve kişilik dönüşümleri böylece sürüp gidiyordu. Gösteri bazılarına göre kibar bir striptizin ötesine pek geçmeyen bir şey, bazılarına göre ise Batı resim sanatının canlı tarihiydi. Goethe İtalya Seyahati kitabında bu "güzel yüzlü vc kusursuz endamlı ... genç İngiliz kızı" karşısından nasıl büyülendiğini şöyle aktarır:

İzleyici gözlerine pek inanamaz. Binlerce sanatçının ifade et meye can atmış olacağı şeylerin önünde hareketlerle ve şaşır tıcı dönüşümlerle gerçekleştiğini görür; ayakta duran, diz çöken, oturan, uzanan, ağırbaşlı, üzgün, şen şakrak, esrik, pişman, ayartıcı, tehdit edici, tedirgin görünümlerle pozlar aralıksız birbirini izler.... Bir gösteri olarak hayatınızda daha önce gördüklerinize hiç benzemeyen bir şey bu.

Leydi Hamilton'ın "Duruşlar"! bir sansasyon yarattı. Londra'nın fuhuş semtinde "Semavi Yatak" çevresinde hoplayıp zıplayarak dönen diğer fahışelcrden ayırt edilmesini sağlayan zarafet ve sunuş onu uluslararası yıldızlığa taşıdı. Avrupa'nın en gözde turistik odaklarından biri haline gelerek, kıtanın her yanında taklit gösterilere ilham verdi. Onu eleştirenler bile hayrandı: Sosyete günlükçüsü Bayan St. George, her ne kadar iğneleyici bir dille "günlük giyiminin zevksiz, tıkışık, kaba ve yakışıksız" olduğunu eklese de, kostümlerinin ne kadar "zarif ve güzel" olduğunu not düşmekten kendini alamadı. Kaba olsun ya da ol masın, Londra'ya dönüşünde Leydi Hamilton furyası iyice kök saldı. Alameti farikası olan beyaz krep ve saten giysiler popüler leşti. The Tipıes bu giysilerdeki kapitone göğüslerden yakına rak, "birçok genç hanımın karakterini alçalttığı" yaygarasını kopardı. İnsanlar hayranlık ve dehşet duygulan arasında bocalarken, dedikoducular ve karikatüristlere gün doğdu. Oysa Emma Hamilton açısından bu henüz bir başlangıçtı.

Horatio Nclson'la 1793'te tesadüfen tanıştı. Kırk yaşındaki Nelson liderliğiyle vc taktik sezgisiyle ünlü olmakla birlikte henüz donanma komutanı değildi. Fransız Devrimi'nin şokuna bağlı sersemliği daha atamamış olan Avrupa savaşın eşiğindeydi. Albay Nelson o sırada îngilizlerin elinde olan, ama genç topçu subayı Napolyon Bonaparte'ın da yer aldığı bir Fransız kuvvetince tehdit edilen Toulon limanını takviye etmek üzere Napoli kralı IV. Ferdinando'dan destek birlikleri sağlamaya gönde rilmişti. Napoli'deyken Hamilton çiftiyle çok iyi uyuştu ve Emma başka herkesle olduğu gibi onunla da cilveleşti. Ama her iki taraf da belirli bir izlenim edindi.

İkinci karşılaşmaları ancak beş yıl sonra gerçekleşti. O sıra da Emma bayağı tombullaşmıştı. Korsika valisi Sir Gilbert Elliott'un 1796'daki saptaması şöyleydi: "İrilik bakımından bedeninin azmanlıktan geri kalır hiçbir yanı yok vc her geçen gün semiriyor. " Eğlencelere ev sahipliği yapmasıyla ünlü Leydi Elgin'in kanısı kesindi: "O sahiden de bir dev anası!" Bir İsveçli diplomatın tasviri açıkça diplomatik olmaktan uzaktı: "O şim diye kadar gördüğüm en şişman kadın, ama en güzel simalısı."

Nelson 1798'de Napoli'ye döndüğünde bir kahramandı. Nil Muharebesindeki zaferi kenti bir Fransız istilasından kurtarmış tı. Emma soluk soluğa bir beklenti içinde ona bir mektup yazdı:

Muzaffer Nelson'la aynı topraklarda doğmuş olma duygusuyla yürürken her adımda içimi gurur dolduruyor.... Tanrı aşkı na, Napoli'ye bir an önce gelin. ... Kıyafetim tepeden tırnağa Nelson havasında.... Şalım bile baştan aşağı yaldızlı çapalarla bezenmiş bahriyeli renginde- Küpelerin Ndsoıı'un çapaları biçiminde;

kısacası, her yanımız Nelsonlaşmış durumda.
Muzaffer komuranın kente yaklaşmasıyla birlikte “Nelsonlaşma” daha da ateşli hale geldi ve gemisinin limana girişi sırasın da sevinç taşkınlığı isteri noktasına vardı. Çektiği meşakkatlerin Nelson’u yaşlandırdığı apaçıktı; bir gözü düzelmeyecek ölçüde hasar görmüştü ve başından aldığı bir yaranın sıkıntılarını çek mekteydi. Kendisini bekleyen kadının hatırladığından daha dolgunlaştığının farkına varmış olsa bile, bundan hiç söz etmedi. Emma hemşiresi rolünü üstlendi» Sir William onun onuruna partiler verdi ve üçlü çarçabuk birbirinden ayrılmaz hale geldi. Böylecc Sir Wjlliam'in 1803’teki ölümüne kadar sürece olan bir ménage à trois (onların tercih ettiği daha süzme Latince ibarey le tria juneta in uno) başladı.

Kral Ferdinando’nun Napoli ordusu 1798’in sonuna doğru Fransız saldırganlığı karşısından dağılmaya yüz tuttu. Nelson kraliyet ailesini ve dostlarını güvenlik içinde Sicilya’ya götürmekle görevlendirildi. Yolda hatırlayabildiği en feci fırtınayla karşılaştılar. Diğer seçkin yolcuların tam panik havasının aksine Emma’nın sergilediği cesaret onu hayran bıraktı. Sir William boğulmaktansa kendisini vurmaya hazırlanırken, Emma kralın havale geçiren küçük oğluna karşı yumuşak ilgisini kucağında can vermesine kadar esirgemedi. Palermo’ya varıldığı sırada, ikilinin flörtleşmesi ateşli bir sevdaya dönüşmüştü. Emma ve Nelson adaba uygun davranma gereğini bütünüyle bir yana bırakarak, aralıksız bir içki, kumar ve eğlence sefasına daldılar. Bu dıırum ancak Nelson’un Londra’ya çağrılmasıyla son buldu.

1800 başlarına gelindiğinde Emma onun çocuğuna gebeydi. Bu arada Nelson kansı Fanny’den resmen ayrılarak, onu başının çaresine bakmak üzere Norfolk’ta

bıraktı. Wimbledon'in dış mahailelerinde harap bir mülk olan Merton Konağı'nı satın aldı. Hemen onarım işine girişen Emma, burayı bir kahramana yaraşır bir yuva olarak tasarladı - tabii aynı zamanda bir kahramanın metresine, bir kahramanın metresinin kocasına ve bir kahramanın metresinin annesine yaraşacak şekilde. Emma'nın zevki Hello! dergisinde çıkacak bir resimde herhalde abes görünmezdi. Mekânın Alderley Edge'deki şöhretli futbolcu köşkleri ile Ulusal Denizcilik Müzesi kırması sayılabilecek bir havası vardı:

Bütün cv, merdiven ve her köşe bucak sadece ve sadece be yefendi ile hanımefendinin her boydan ve her çeşitten resim leriyle, kahramanın deniz muharebelerinin tasvirleriyle, ar malarıyla, anısına yapılmış levhalarla kaplı.

Konağın bayağılığı ve arsızlığı popüler basma emsali görülme miş bir malzeme sağladı. Her şey gayretkeşlikle en ince ayrıntı lara kadar didiklendi. Ocak 1801'de Emma'nın doğurduğu ikiz lerden sadece biri yaşadı. Kızın nesebine ilişkin herhangi bir kuş kuya mahal bırakmamak üzere, gururlu anne baba ona Horatia adını verdiler. Ardından ihtiyata dönük isteksizce bir girişim le, Nelson'un Emma'yla gizli yazışmalarda kullandığı takma ad Thompson'u soyadı olarak eklediler. Sosyete şoktaydı: “Kadın onu bir ayının zincirini tutan bakıcı gibi peşinden sürüklüyor” yorumunda bulundu gücenen hanımlardan biri. Nelson'un en yakın arkadaşları travmaya uğramıştı. Artık Lord Minto olarak anılan Sir Gilbert Elliot öfkeyle şunları yazdı:

Hiçbir şey beni Leydi Hamilton'a en ufak tasvip göstermeye yöneltemez. ... Onun gözü yukarıdadır, ama şimdi eskisin den daha uçsuz bucaksız. Nelson'un ağzına kürekler dolusu pohpohlamalar tıkıştırmayı sürdürüyor ve Nelson da bir ço cuğun papara yemesine benzer bir sakinlikle bunları yutma yı sürdürüyor. Kadının ona sunduğu sevgi sadece gülünç değil,

aynı zamanda iğrenç.
Nelson ve Emma böyle serzenişlerden habersiz, birlikte kaldıkları kısa anları en iyi biçimde değerlendirmekle meşguldü. Em
ma bir arkadaşına şöyle yazmıştı:
Onu seviyorum, ona tapıyorum, şu anda zihnim ve ruhum onu göreceğim, ona sanlacağım o kutsal esrik anın düşüncesiyle çıldırıyor.... Günah işlemeyi sürdürmeliyim ve onu her zamankinden daha fazla sevmeliyim. Uğruna cehenncme gitmeye değer bir suç bu.
Kibar vc hoşgörülü Sir WiÎliam'ın sabrı bile zamanla tükendi. 1802'nin sonuna doğru Emma'yı işlerin böyle devam etmesi halinde bir ayrılığı hesaba katması gerekebileceği yolunda uyarmaya başladı. Fakat ertesi yılın ilkbaharında öldü; o anda son dem lerinin büyük bölümünde olduğu gibi, karısının kucağındaydı ve Nelson'un elini tutmaktaydı. Aşağı yukan aynı sıralarda Fransa'yla savaş Nelson'un yeniden hizmete koşmasını gerektirdi; Emma adı verilen ikinci kızı doğduğunda açık denizlerdeydi. Kız sadece birkaç gün yaşadı ve kederli anne ayrıntıların basının kulağına ulaşmaması için cenaze kaldırıcısına iki misli para ödemek zorunda kaldı. Yalnızlık ve Nelson'dan uzun ayrılıklar Emma'yı etkilemeye başladı. Kendisini yeniden içkiye vc kumara vurmasıyla, borçlar kısa sürede birikip yığıldı. Nelson bunların hiçbirinden haberdar değildi. Ona duyduğu aşkın ateşiyle doluydu. "Eğer daha fazla Emma'lar olsaydı, daha fazla Nelson'lar da olurdu" diye yazdı.

Vikont unvanını yeni almış olan Nelson Eylül 1805'te, ancak bir aylık iznin ardından son kez evden ayrıldı. Beş hafta sonra Trafalgar'da en büyük zaferinin ortasında can verdi. Zaten Ingiltere'deki en ünlü insandı ve ölümü karşısındaki toplu keder seli ülkenin daha önce hiç görmediği bir şeydi. Emma derin bir matemle üç hafta

yataktan çıkamadı. Ama o zamana kadar ona katlanmış olan kodamanlar öçlerini aldılar. Nelson'un vasiyetnamesindeki özel ricalara ve ölüm döşcğindeyken ulusun "Leydi Hamilton'ı gözetmesi" ve cenazesinde şarkı söylemesine izin verilmesi yolundaki isteğine aldırmaksızın, Emma'yı törene bile davet etmediler.

Sırada daha beteri vardı. Emma'ya Merton Konağı ve bakımı için küçük bir yıllık gelir miras kalmıştı; ama eline geçen pa radan fazlasını harcayarak, manevi borç duygusuyla evi saplan tılı biçimde süslemeyi sürdürdü. Alacaklıların peşine düşmesiy le, aile ferderinin ve eski hizmetçilerin şantajlara başvurmasıyla, Nelson'un dostlarından birçoğunun ondan uzak durmasıyla, zenginlik görüntüsü çabucak çatırdamaya başladı. Amiralin ölümünü izleyen üç yıl içinde 15 bin sterlin, yani bugünün değe riyle 1 milyon sterlinden fazla borç altına girdi. Ev satışa çıkarıl dı; ama piyasa bir kuşakta en kötü noktaya inmiş durumdaydı ve tuhaf denizcilik dekoru alıcıları caydıran bir unsurdu.

Emma 14 Ocak 1809'da annesini kaybetti. Bunun getirdiği büyük duygusal darbenin dışında cenaze masrafları, güvenini kı rılma noktasına varacak kadar zorladı. Ardından Nclson'la özel yazışmalarının çalınıp yayımlanması, kamuoyundaki desteğin son kalıntılarını yok etti. Kalan birkaç dost hibelerle, borçlarla ve öğütlerle yardıma koştuysa da, bunlar asla yeterli olamadı. Em ma '1813'te tutuklandı ve South wark'takı Kraliyet Yüksek Mahkemesi Borçlular Hapishanesine konuldu. Şartlı tahliyeyle yakındaki bir pansiyonda kalmasına izin verilince, kızı Horatia'yı yanına alarak Fransa'ya kaçtı. Ağustos 1814'te sadece 50 sterlinlik

parayla Calais’ye vardı. Kasabanın ortasında bulduğu iki odalı kırık dökük dairede yatağa düştü ve sürekli içerek ölüme yattı. Henüz on üç yaşında olan Horatia bir oğlan çocuğu kılığıyla kaçak olarak İngiltere'ye geri götürüldü ve Norfolk’ta ba basının doğduğu yere ancak 1,6 km uzaklıktaki Burnham Market’te bir aileye evlatlık verildi. Geri kalan yaşamını sakin biçim de sürdürerek, yörenin yakışıklı papazıyla evlendi ve geniş bir aile kurdu. Çocukların gizemli ninesinden hiç söz edilmedi.

Emma hatasız biri değildi, ama Nelson’un -vc de kendisinin- ölümünden sonra maruz kaldığı iftirayı vc ihmali hak edecek bir yanı da yoktu. Bir dizi bencil sevgiliyle birlikte yaşamak için elinden geleni yaparken, hiç de zengin koca avcılığı peşinde koşmadı. Nelson’la tanıştığı sırada zaten ünlüydü; aralarındaki iliş kinin yoğunluğu ve derinliği cinsel sarhoşluğun çok ötesindeydi- Nelson annesini genç yaşta kaybetmişti. Gittikçe anaç bir görü- nüme bürünen Emma sıcak, esprili ve sonsuz sevgiyle doluydu. Onun annesinin Ölümüyle oluşan duygusal boşluğu doldurdu ve ona gerek duyduğu sağlam dayanağı verdi. Halkın da zamanla kavradığı gibi, murlu bir Nelson alt edilemez bir deniz komuta nıydı. Hallerinden memnun ve gönülleri bol bir çift oluşturdu
lar. Eğer aralarında delicesine sevda kimi zaman gözü kara gö- ründüyse de ilişkilerinin sürdüğü yedi yılın sadece iki buçuk yı lını birlikte geçirdikleri unutulmamalıdır.

Emma Hamilton’ın itibarı Victoria döneminden bu yana önemli ölçüde iade edilmiş durumdadır, ikinci Dünya Savaşı Sı rasında Churchill halkın moralini yükseltmeyi amaçlayan ve başrollerini Laurence Olivier

ile Vivien Lcigh'in oynadığı Leydi Hamilton (1942) filminin dört tümene değer olduğunu belirtti. Emma Hamilton yoksulluk içinde ölmesine karşın, olağanüstü bir kadındı. Moming Post'ta ölümü üzerine çıkan yazıda okur lara hatırlatıldığı gibi: "Genelde dünyanın dikkatini çekmiş olan kadınların çok azı daha özgür bir yaşam sürdü."

John Dee: Yeni-Platoncu Sihirbaz

Emma Hamilton aşk ve savaş yüzünden yıkılırken, Dr. John Dee (1527-1609) sihir yüzünden yoksulluğa düştü. Çağının en parlak zekâlı adamlarından biri olarak, kendisine uygun bulacağı sıfatlar herhalde filozof, matematikçi, astronomi bilgini ve haki kat arayıcısı ol urdu. Tarih ise onu sihirbazlığın arketipi, Shakespeare'in Fırtına oyunundaki Prospero'dan Harry Pottcr serisin deki Dumbledore'a kadar sayısız kurmaca karakterin modeli olarak hatırlıyor. Ve de kesinlikle bu konumuna cuk oturan biriydi.

Çok hoş, pembemsi, dupduru bir ten rengi, süt gibi beyaz, uzun bir sakalı vardı. Uzun boylu ve narindi; çok yakışıklı bir adamdı. ... Bir ressam önlüğüne benzeyen, sarkık kol yenli ve yırtmaçlı siyah bir cüppc giyerdi.

17. yüzyıl günlükçüsü John Aubrey bu tasviri Dr. Dee'yi son yıl larında tanıyan yaşlı bir kadından almıştı. Görünümüne geride bıraktığı kişisel eşyaları -gözbağcılık masası, kristal küre, altın nazarlık, obsidyen ayna- eklendiğinde, şöhretine nasıl ulaştığı kolayca anlaşılır. Ama sırf bir sihirbaza benzemesi, John Dee'nin kesinkes öyle olduğu anlamına gelmez.

Bugünün ölçüleriyle onu bir bilimci olarak nitelendirmek gerekir, her ne kadar o zaman "bilim" kelimesi olmasa ve modern anlamıyla 1725'e kadar herhangi biçimde karşımıza çıkmasa bile. 16. yüzyılda doğanın kurallarını belirlemeye çalışanlara veri len ad "doğa filozofu"ydu. Pisagor gibi, John Dee de evrenin matematik diliyle (onun ifadesine göre "büyüleyici bir akide"yle) yazıldığı kanısındaydı. En önemli "bilimsel'mirası şim diye kadar yazılmış en başarılı ders kitabı olan Öklid'in Elementler eserinin ilk İngilizce çevirisini (1570) yayıma hazırlayıp sunmaktı.

Dee bir Yeni-Platoncu'ydu. Ona göre, her şey -hem madde, hem dc ruh- birbirine bağlıydı ve maddi dünya soyut bir "form"lar alanının dışsal tezahüründen ibaretti; bu alanda söz gelimi bütün somut iskemleler bir iskemle ideasından doğan şey lerdi. Bu ideal formları "saf hakikatler" olarak nitelendiren Dee, bunların işleyişine yön veren yasaların bulunması halinde, bütün insanları tek bir inançta birleştiren bir evrensel din ortaya çıkacaktı.

Dee ve birçok çağdaşı için, bilimsel araştırma, saf ve uygulamalı matematik, felsefe ve o zamanki anlayışla "sihir" aynı hakikat arayışının farklı yönleriydi. Modern fizikçiler gibi, Dee de "her şeyin teorisi" peşindeydi: Bütün gözlemlenebilir olguları anlamlı kılan bir şey. Çağının insanlarına göre, (kimyanın öncüsü) simya ve (Rönesans döneminde astronomiden ayırt edilemeyen) astroloji en az geometri kadar "bilimsel"di. Bu şeylerin "doğru" olmadığı yolundaki "bariz kusur"u ileri sürmeden önce şunu unutmayın: Yerçekimi ya da elektrik konusunda onlarsız bir kavrayışa ulaşamamış olacağımız Newton ve Faraday için gerekli zemini hazırlayanlar, görünmez güçler arayışıyla bilinmeyenleri irdeleyen Dee gibi adamlardı.

Günümüzde olduğu gibi o zaman da asıl müşkül saf araştırmaya dönük bir yaşamı idame ettirmekti. Dee bir hurafe ve paranoya çağında yaşadı. Katolik Karşı-Reform hareketinin Avru pa'da doruğuna vardığı bir dönemde sadık bir Protestan'dı ve yeni kurulmuş İngiltere Kilisesi hâlâ çalkantı içindeydi. Her tür lü yeni fikir kolayca büyücülük ya da dine küfür sayılarak hapis ya da ölüm cezasını getirebilirdi. Saray himayesi elzemdi ve genç Dee şansına bundan yaralanabilecek bir

konumdaydı. Babası bir kumaş tüccarı ve VIII. Henry'nin sarayında "dikişçi beyefendi" olduğundan iyi eğitim gördü; Chelmsford lisesinde ve Cambridge Üniversitesi'ne bağlı St. John's College'da okudu. Başta ma tematik ve Yunanca olmak üzere derslerinde parlak bir başarı göstererek, yaşamı boyunca sürdüreceği çalışma düzenini edindi: On sekiz saat öğrenim, dört saat uyku ve iki saat yemek. İlk kez üniversitedeyken oldukça saçma bir gerekçeyle büyücülük suçlamasına maruz kaldı. Aristophanes'in Barış komedyası sahneye konulurken yaptığı çarpıcı gerçekçilikteki devasa bir meka nik böceğin Trinity College'daki Büyük Salon'da aktörlerden birini "gökyüzüne taşıması, daha saf seyircilerden bazılarını deh şete düşürdü. Dee her ne kadar adını temize çıkardıysa da, artık gına getiren Cambridge'den çalışmalarını yurtdışında sürdürme kararlılığıyla ayrıldı.

Kıtada 1548'den 1551'e kadar süren dönemi Avrupa'nın ön de gelen bilginlerinden biri olarak şöhrete ulaşmasını sağladı. Paris'te Öklid üzerine verdiği dersler geniş ve değerbilir bir dinleyici kitlesini çekti. DanimarkalI astronomi bilgini Tycho Brahe'ylc tanışarak, ondan Kopernik'in devrimci teorilerini öğrendi ve yakın dostluk kurduğu haritacı Gerard Mercator'la birlikte çalışarak, doğru haritalar yapmaya yönelik bir dizi yeni aracı geliştirdi. Ayrıca ömür boyu sürecek olan bir tutkuyla kitaplar toplamaya başladı. Edindiği dört bini aşkın ciltle Avrupa'daki en biiyük kütüphaneyi oluşturdu; kitaplarının sayısı Cambridge Üniversitesinde bulunanların yirmi katıydı. Dee'nin ilgi alanla rının genişliği şaşırtıcıdır. Sihirden matematiğe kadar uzanan bu konular arasında Ermenistan'daki

kiliselerin yapısı, botanik, be kâret, deoıonoloji, düşler, depremler, Etruria, şahinle avcılık, oyunlar, jimnastik, bahçecilik, İslam, mantık, evlilik,, mitoloji, soyluluk, yağlar, farmakoloji, retorik, azizler, arazi ölçümü, gel gitler, veterinerlik, hava durumu, kadınlar ve zooloji vardı,

Dee çeşitli Avrupa saraylarından misafir bilgin olarak çalışma teklifleri aldı, ama hepsini geri çevirerek, genç yaşta tahta geçmiş olan Kral VI. Edvvard'ın "felsefi" (yani bilimsel) konular daki Özel danışmanı olmak üzere İngiltere'ye döndü. Görevi, be raberinde yıllık 500 şilin maaş getirdi ve Northumberland dükü gibi kıdemli saray mensuplarının oğullarına ders verme gibi kazançlı bir ek iş sağladı. Sonuç Dee açısından mükemmeldi; çünkü onu çalışmalarını sürdürmesine olanak verecek maddi gü venceye ve teorilerini uygulamaya geçirme fırsatıyla olayların merkezinde yer almasını sağlayan bir konuma kavuşturdu. Bu mutlu durum sadece iki yıl sürdü. Katolik Kraliçe Mary'nin başa geçmesi sarayın iç çevresinde toplu bir tasfiyeye yol açtı ve Dee 1555'te tutuklanarak, kraliçenin kız kardeşi Prenses Elizabeth için yıldız fallarına bakmakla ve bizzat kraliçeyi devirmeye yönelik "büyülü tertiplere" girişmekle suçlandı. Onu itham edenlerin başında bir zamanlar sahne tasarımında rakibi olan ve hiç kuşkusuz yeteneklerini kıskanan George Ferrers vardı. Dee'nin tutuklanmasından kısa bir süre sonra, Ferrers'in çocukla rından biri düşerek öldü, bir başkası da gözüne aldığı darbeyle kör oldu. Bu durum Dr. Dee'nin karanlık hünerlerle uğraştığı yolundaki şöhretini daha da güçlendirmeye yaradı; ama kendisini parlak bir konuşmayla savundu ve Londra piskoposu Ed- mund

Bonner'in kararıyla sapkınlıktan aklandı. Serbest bırakıldığında büyücü değil, bilgin olduğunu kanıtlama isteğiyle, krali çeye sunmak üzere, babasının manastırları kapatması sırasında sağa sola dağılan bütün kitapları ve yazmaları biraraya getirerek bir ulusal kütüphane oluşturma yönünde ayrıntılı bir öneri ha zırladı. Bu cüretkâr ve iddialı tasarı İngiltere'yi Avrupa'nın araş tırma merkezi haline getirecekti. Mary kibarca dinledi, ama teklifi reddetti.

Bu arada Dee'nin babası Rowland'ın saraydaki görevini kay betmesi ve bütün malvarlığına cl konulması, oğlunu mirastan mahrum bıraktı. Dee bunun üzerine bir astroloji uzmanı olarak hizmetlerinin İngiltere'ye oranla çok daha yüksek kazanç getire bileceği Avrupa'nın yolunu tuttu. Öte yandan, filozof Cornelius Agrippa'nın eserlerini keşfetmesi simyaya dönük ilgisini hızlandırdı. Mary'nin 1558'de ölmesinden sonra yerine geçen Kraliçe Elizabcth, ona epeyce daha düşük bir maaşla eski görevini ver meyi önerdi. Bu indirime kızmakla birlikte geri dönen Dec, en güvendiği danışmanları arasına girdi ve hatta taç giyme tarihini belirlemek üzere yıldız falına baktı.

Sonraki on yılda sosyal hayata yönelik birçok pratik katkıda bulundu. Deniz ulaşımı konusunda geometriyi uygulamaya öncülük etti; dönemin birçok büyük denizcisini harita çizme ve okuma konusunda eğitti. Ayrıca efsanevi geçmişe kadar inen, özellikle de Galler prensi Madog'un 1170'te Kuzey Amerika'yı sözde keşfine dayanak gerekçeler ortaya koyarak, Britanya'nın Yenidünya'ya yayılmasının düşünsel ve hukuksal zeminin hazırladı. "İngiliz İmparatorluğu" ibaresini ilk kez o kullandı; Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus'u

birbirine bağladığına inanılan Kuzeybatı Geçidi'nin haritasını çıkarmaya yönelik bir seyahati öneren ilk kişi de oydu. Kraliçe adına casusluk yaparak, gizli görevlerle Avrupa'ya gitti ve kendi geliştirdiği özenli kodlarla ha berleşti. Mektuplarına "007" imzasını attı. Olağandışı bir şey meydana geldiğinde hemen kraliçenin huzuruna çağrılırdı. Bir keresinde Lincoln's Inn Fields meydanında bulunan domuz kılları yapışmış bir balmumu kuklayı yorumlaması istendi; başka bir sefer ise gökyüzünde beliren bir "alevli yıldız"ı açıklaması istendi. Böyle durumlarda yaptığı şey boş inançlara dayalı spekülasyonları özendirmekten ziyade kısa ve öz açıklamalar sunmaktı.

Dcc'nin bir günce tutmaya başladığı 1.577'ye kadarki kişisel yaşamı hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Böylcsine iyi bir bilimci olmasını sağlayan büyük titizliğinin sonradan itibarını boza cak olan bulguları da sunması Dee'nin hayatı boyunca görülen birçok paradokstan biridir. Çok özenle yazdığı güncesinden elli bir yaşında olduğu 1578'de Elizabeth'in sarayında bir nedime olan Jane Fromonds'la ikinci ya da (bir olasılıkla) üçüncü evlili ğini yaptığını biliyoruz. O sırada yirmi üç yaşında olan karısı ona sekiz çocuk doğurdu. Anlaşıldığı kadarıyla çift birbirine bağlıydı ve Dee açısından bu bağlılık neredeyse çılgınlık nokta sına varacak düzeydeydi. Günce onun âdet dönemlerine ilişkin ayrıntılı ve şifreli kayıtları içerir; sadece günler değil,, âdetlerin ne kadar şiddetli ve "akıntı"nın "az" mı, yoksa "bol" mu olduğu da dikkatle işlenmiştir. Not düştüğü bir başka konu günün yanısıra saatin de belirtildiği sevişme tarihleridir. Ama çok daha sarsıcı nokta güncede Dee'nin "meleklerle iletişim" konusunda gelişen saplantısının

açığa çıkmasıdır.

Çok sevdiği annesi 1578'de ölerek, ona Mortlake'deki evi miras bıraktı. Dee tek çocuktu ve ömrünün çoğunu annesiyle birlikte aynı çatı altında geçirmişti. Belki bu kaybın bir sonucu olarak vc bir dizi garip, etkileyici rüyanın verdiği ilhamla, ruhlarını yaşadığı öbür dünyaya merak saldı. Bizzat İspanyol fatih Cortes tarafından çalınmış bir Aztek define eşyası olduğu söylenen perdahlı (parlaklık verici) siyah obsidyen taştan "kehanet" aynasını kullanarak, ruhlarla irtibat kurmaya çalıştı. Girişimlerinden hiçbir şey çıkmadı. "Göremediğimi ve geleceği okuyamadığımı biliyorum" diye itiraf etti güncesine. İzini sürerek Glastonbury'deki bir antika eşya koleksiyoncusunda bulduğu kristal kürede gelgeç kesitler yaka lar gibi oldu, ama herhangi bir şey "görme" bakımından güçlük çekti. Bunun üzerine 1582'de Edvvard Talbott adlı bir medyumun hizmetlerinden yararlanmaya başladı. Talbott sahtekârlık tan dolayı kulaklarının kesildiğini gizlemek için sürekli başında bir kukuletayla dolaşan Lancâshife sevimsiz bir adamdı. Eczacı kalfalığı yaptığı dönemden kalan temel bir simya bilgisine sahipti ve kehanet hünerine sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Neredeyse bir anda Dee'nin ince ayrıntılar içeren görülere varması nı sağladı. Görülerin çoğu Enokyen dili konuşan "Madimi" adlı bir "melek" aracılığıyla gelmekteydi. Dee'ye göre, bu melek "yedi ila dokuz yaşında güzel bir kız görünümünde, yarı melek ve yan cin olan ruhani bir yaratık"tı. Yaptığı işin "okült"le ala kalı ya da Hıristiyanlığa aykırı hiçbir yanı yoktu; nitekim her se ansa dua ederek ve oruç tutarak hazırlanmaktaydı. Aldığı sonuçlardan memnun kalmıştı. İki adam bir

ortaklık kurdu; Talbott karışık geçmişini örtmek için soyadını Kelley olarak değiştirdi.
Bu arada Dee başarılı ve becerikli bir bilimci olarak çalışmalarını sürdürdü. İngiliz takvimini astronomi takvimiyle uyumlu hale getirmek üzere 1583'te bir tasan hazırladı. Öngördüğü düzen Papa XIII. Gregorius'un bir süre önce Avrupa'nın geri kalan kesimine kabul ettirdiği takvimden daha doğruydu ve yaygın olarak takdir toplayan düzgün bir matematik yaklaşımına dayalıydı; ama bu adımı Roma'ya teslimiyet olarak gören Cantcr- bury başpiskoposu tarafından engellendi. Aynı yılın sonraki bir tarihinde kraliçe, Dee ve Kelley'yi konuk bir Polonyalı diplomat olan Prens Albrecht Laski'yle tanıştırdı. Okült konusuna çok meraklı olan Laski onları "felsefi deneylerini kendi ülkesine getirmeye davet etti. Rehber ruhlarının onay vermesinden cesaret alan Dee ve Kelley aileleriyle birlikte Polonya'nın yolunu tuttu lar.

İki İngiliz sonraki altı yılı Avrupa'nın görkemli saraylarında astroloji, simya deneyleri ve ruhlar aracılığıyla geleceği görme mesaisiyle geçirdiler. Polonya kralı vc {kendisi de ateşli bir sim yacı olan) eksantrik Kutsal Roma-Gerraen imparatoru II. Rudolf onlara şevkle sahip çıktı. Dec ve Kelley sonunda Bohemya'da Kont Rosenberg'in sarayına yerleşti. Orada kimsesiz ço cuk görünümlü melek muhatapları Madimi birdenbire Uriel adlı ve dolgun memeli bir sirene dönüşüverdi. Kelley'e iki adamın her şeyi, Özellikle de karılarını paylaşmamaları halinde mistik aydınlanma yönünde artık hiçbir ilerleme olmayacağını bildirdi. Dee'nin güncesi en başta Jane'in Kelley'den hoşlanmadığını hep belirtmiş olmasından dolayı içine

düştüğü sıkıntıyı yansıtır; ama bildirildiği gibi eş değişimini yapmaya razı oldu. Kısa bir süre sonra ruhla konuşmalar kesildi, ortaklık bozuldu ve Dee çifti 1588'de İngiltere'ye döndü.

İlk bakışta Kelley bütün işi ustalıkla tasarlamış gibi görünür. Yaşlı Dee'nin ruhlarla görüşme takıntısından yararlanarak, ortağının güzel ve genç karısını elde etme yolunu bulmuş ve ardından her ikisini başından savmıştı. Nitekim Dee'nin ayrılmasından sonra oldukça çabuk zenginleşti; on yıl boyunca Avrupa hükümdarlarını istediği an altın imal cdcbileceğine inandırarak dolandırdı. Hatta çalışmalarının takdir nişanesi olarak II. Rudolf tarafından baronluk mertebesine yükseltildi. Ancak hiçbir ger çek altının ortaya çıkmaması sonunda başına iş açtı vc 1597'de imparatorun kendisini kapattığı bir kuleden inmeye çalışırken düşüp öldü. Dee'nin güncesi ise farklı bir hikâye anlatır bize. Kendi ifadesine göre Kelley'yle "akit"inden beş hafta sonra, Ja- ne gebe kaldığım anladı. Bebek doğduğunda Dcc vc Kelley çift leri vaftiz için biraraya geldi ve çocuğa "Tanrının sevgili kulu" anlamında Thcodorc adı verildi. Dcc ve Kelley bozuşmak şöyle dursun, mektuplaşmayı sürdürdüler ve Dee'nin güncesinden Kelley'nin ölümünü duyunca büyük üzüntü yaşadığı anlaşılır. Eğer bu yeterli kanıt olarak görülmezse, bir başka ipucu Dce çif tinin daha sonra doğan kızlarına Madimi adını vermiş olmalarıdır.

Bu arada Dce çifti Mortlakc'c döndüklerinde evlerini yağmalanmış halde buldular: Birçok kitap ve alet çalınmış, ayrıca bir hizmetçi Dee'nin bilimsel yazılannın yer aldığı kâğıtları tart kutularının içini döşemek için kullanmıştı. Hiç kuşkusuz kıtadan gelen dedikodulann

etkisiyle kraliçenin Dee'yc karşı olan tavrında da bir soğuma vardı ve ona sunabildiği en iyi makam Manchester'da bir dinsel kurum olan Christ's College'm müdürlüğüy dü. Bu görevin sağladığı gelir çok düşük olduğu gibi, bir efsuncu olduğu yolundaki sürekli fısıltılar öğretim üyeleri üzerindeki otoritesini sarstı. Elizabeth 1603'te ölünce yerine, her biçimiyle büyücülükten nefret etmesiyle tanınan I. James geçti. Ertesi yıl Dcc ona bir mektup yazarak bağlılığını bildirdi ve onu hakkında "bildirilen ve anlatılan çok sayıdaki tuhaf ve anlamsız masal lardan veya hikâyelerden hiçbirinin doğru olmadığrna inandırmaya çalıştı. Kral cevap verme zahmetine bile girmedi.

Ertesi yıl Manchester'ı kasıp kavuran veba salgını acımasız ca Jane Dee, Theodore, Madimi vc ailedeki bütün küçük çocukların canını aldı. Kederli John Dee sağ kalan kızı Katherine'le birlikçe Mortlake'e döndü. Sonraki dört yıl boyunca, yani sek sen iki yaşında ölünceye kadar aşırı yoksulluk içinde yaşadı; karnını doyurabilmek için kitaplarını teker teker sattı. Tek avuntusu Bartholomew Hickman adında yeni bir medyum ara cılığıyla melekler diyarıyla tekrar temasa geçmiş olmasıydı. İşte ömrünün son demlerini yaşadığı Mortlake'in Faldo Nine'si (Dc- e'nin görünüşünü John Aubrey'ye tasvir eden yaşlı hanım) genç bir kız olarak onunla tanıştı ve beyaz sakallı, siyah cüppeli efsane bilge olarak tarihe geçmesini sağladı. Aubrey'ye onun Ben Jonson'ın Simyacı oyununa model oluşturduğunu anlattı, ama ondan hoş ifadelerle söz etti: "Harika bir arabulucuydu; bazı komşular bozuştuğunda, onları barıştırana kadar asla yanlarından ayrılmazdı." Vardığı son hüküm basitti: "Çok iyi bir adamdı."

Sonraki kuşaklar vefasızdır. John Dee'nin günccsi ve ruhlarla konuşmaları içeren Dr. John Dee ile Bazı Ruhlar Arasında Yıllarca Geçen Şeylerin Gerçek ve Aslına Bağlı Anlatımı adlı kitabı girişken bir kitapçı tarafından 1659'da bulunup yayımlanmış olmasaydı, esas itibariyle yakın çağdaşı Sir Francis Bacon'la birlikte öncü bir bilimci olarak anılmış olabilirdi. Meleklerle konuşan eş değiş tokuşçusu, kendinden menkul sihirbaz ve okültist kuşaklarının ezoterik aşırılıklarının ilham kaynağı sayılmak yerine, yerkürenin haritasını çıkarmak için geometriyi kullanan adam ya da en büyük kitap koleksiyoncusu olarak ele alınmış olabilirdi.

Jack Parsons: Roket Bilimcisi Deccal

Aynı şekilde parlak bir bilimci olan böyle bir okültist yaklaşık 400 yıl sonra dünyaya geldi. Amerikan roket teknolojisinin ele avuca sığmaz öncüsü Jack Parsons (1914-1952) ilk Şeytan çağır ma ayinini on üç yaşındayken gerçekleştirdi. Los Angeles'te 2 Ekim 1914'te, yani tam da Yehova Şahitlerinin kıyamet kopaca

ğını öngördüğü tarihte doğmuştu. ABD Kara Kuvvetlerinde yüzbaşı olan babası Marvel Whiteside Parsons ona "Harika" derken, annesi her zaman John ya da Jack diye seslendi. Anne sinin gebeliği sırasında başka bir kadınla kaçamak halinde yaka ladığı babası, bu yüzden büyütülmesinde çok az rol oynadı. Jack yalnız bir çocukluk geçirdi. Tek gerçek arkadaşı onunla havai fi şek, bilimkurgu ve kundakçılık takıntısını paylaşan Edward For- man'dı. Birlikte eski büyü kitaplarını inceleyerek, okulda kendilerine sataşan daha büyük oğlanlara uğursuzluk getirecek büyü ler uyguladılar.

Jack ve Edward liseyi yarıda bırakarak, Califomia'lı bir silah imalat şirketi olan Hercules Powder Compaıy'de çalışmaya başladılar. Jack'in kendi kendini yetiştirmiş bir patlayıcı kimya geri olarak sahip olduğu benzersiz yetenekleri ona "intihar man- gası"nda, Calîech'in Guggenheim Havacılık Laboratuvarinda roket saplantılı aykırı tiplerin toplandığı grupta bir iş kazandırdı. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, bu birim oldukça geniş askeri fon desteğiyle gelişerek Jet İtici Güç Laboraruvarina dönüşmüştü. Wcmhcr von Braun daha sonraları ABD uzay programının gerçek babasının kendisi değil, Parsons olduğunu söyleyecekti. Henüz yirmili yaşların ortasında olan Jack, Apollo uzay

seferlerinde kullanılacak olan katı yakıtları ve Polaris füzelerinin tepkili itişinde kullanılacak olan sıvı tutkalları yarattı. Mahkemelere patlayıcı bilirkişisi olarak sürekli çağrılan biriydi. Bu arada hâlâ kara büyüye hevesli olduğundan, her deneyden önce boynuzlu pagan bereket tanrısı Pan'ın ruhuna yakarma alışkanlığı vardı.

Parsons yirmi sekiz yaşındayken. Forman ve dört meslektaşıyla birlikte Aerojet Engineering adlı bir roket şirketi kurdu. Savaştan sonra hisselerin sadece 11 bin dolara sararak şirketten ayrıldı. Hâlâ sektörde önemli yeri olan Aerojet şu anda NASA'nın uzay mekiklerindeki irici güç birimlerini üretiyor. Parsons hisselerini elinde tutmuş olsaydı, on yıldan az bir sürede bir dolar mültimilyoncri olacaktı. Bunun yerine parasını yatırdığı çamaşırhane zinciri battı.

Parayla arası asla iyi olmayan Parsons kişisel yaşamını düzenlemede daha da beceriksizdi. Annesiyle ilişkisi yoğundu ve muhtemelen enseste açıkçı. Son derece yakışıklı, uzun boylu ve uçkuruna düşkün biri olarak, Aerojet'teki sekreterleri baştan çıkarmada maharetini göstermişti. Ancak aşırı terlemesine yol açan bir fizyolojik bozukluğu vardı. Buna bağlı kronik vücut kokusuyla başa çıkmak için başvurduğu yol sert kokulu kolonya ları bolca sürmekti. Jack'a ilişkin kanaatler ikiye ayrılıyordu; bazılarına göre bir ofis soytarısı, "bir tatlı kaçık", bazılarına göre ise tehlikeli, hatta büyük olasılıkla psikozlu biriydi.

Karakterinin bu karanlık yanı onu hipnotizmaya dayalı ruh çağırıcısı Aleistcr Crowley önderliğindeki Mason tarzı bir örgüt olan OTO (Ordo Templi Orientis/Doğu'nun Tapınak Şövalyeleri) içinde yer

almaya yöneltti. Canavar, 666, Birader Perdurabo ve Üstat Therion gibi değişik adlarla anılan Crowley, başka birçok kişinin yanısıra John Dec'nin de ruhunu taşıdığını ileri sürmekteydi. Canlandırmaya meraklı olduğu bazı kadim Hindu "cinsel büyü" ayinlerini zaten yaptığını öğrenince, Tarikatın İngilizce konuşulan dünyadaki kolunun yönetimini l912'de üstlenmişti. Crowley'nin felsefesinin özü "dilediğini yap" olarak çevrilebilecek tbelerna kavramıydı. Başyapıtı sayılan Yasa Kitabında (1925), söz konusu "dileme"nin sırf bencil irade gücünü değil, gerçek ya da içsel ruhun gereklerini belirttiğini ortaya koy mak için epey uğraşır. Ona göre, thelema usulü ya da "büyü"sü* cinsel düşkünlüğe değil, manevi gelişime ulaşmayı sağlayan bir yoldu. (Bahsi geçen büyü kelimesi, İngilizcede magıc kelimesinin sonuna "X" harfi eklenerek ifade edilir. "K* harfinde sergilenen büyü gösterilerilerinden farkı belirtmek için kullanılır (y.n.).)

Bunun ışığında felsefenin canlanması için tarikata katıIanların bilinçaltı zihninin -esasen büyük çapta vahşi ve coşkulu seks yoluyla— kendini ifade etmesini sağlamak üzere kısıtlayıcı sosyal engellerden "sıyrılmaları" gerekirdi.

Crowley California'ya savaşın başlarında geldiğinde yetmiş yaşına merdiven dayamış, züğürt ve eroin bağımlısı biriydi; geçim kaynağı öğretilerini içtenlikle benimseyen Parsons gibi varlıklı gençlerin cömertçe yardımlarıydı. Jack ve karısı Helen 1941'de tarikatın Agape Loncası'na katıldı. Loncanın üstadı ülkesinden sürülmüş bir İngiliz, başka bir efsanevi zampara Wilfred Smith'ti. Tarikata kazandırdığı yeni çaylak için Crowley'ye heyecan dolu şu sözleri yazdı: "Sanırım, en sonunda gerçekten mükemmel bir adam buldum. ... Dört

dörtlük bir beyni var ve benden çok daha zeki." Crowley hemfikir kaldı ve bir yıl dolma dan Parsons'ı lonca üstatlığına getirdi.

Jack'in babası 1942'de ölünce, ona Pasadena'nın en varlıklı banliyölerinin birinde büyük bir ev bıraktı. Parsons karısı Helen'le birlikte taşındıkları evi lonca faaliyetlerinin bir merkezine çevirerek, komşularını bir hayli rahatsız etti. Çok yüksek sesle klasik müzik çalmaktan ve gürültülü partiler vermekten hoşla nan biriydi. Yerel gazetelere verdiği ilanlarda "bohem tip"lere evinin kapısını açarken, "Tanrı'ya kesinlikle inanmama" şartını ekledi. Arka bahçede ayinler ve seks âlemleri yapıldığı suçlama larını soruşturmak üzere çeşitli vesilelerle eve polis çağrıldı. Ama Parsons her seferinde seçkin bir roket bilimci olarak top lumdaki yerini hatırlatarak, polise baskın çıkmayı başardı.

Jack ve Helen tarikatla daha içli dışlı hale gelince boşanmaya karar verdiler. Helen önceki lonca üstadı Wilfred Smith'le bir kaçamağa girerken, Jack de gönlünü Helen'in on sekiz yaşında ki kız kardeşi Sara'ya kaptırdı. "Süper insanlar" olarak ufak kıskançlıkları aştıklarını ileri süren Jack, adını "Betty" olarak de ğiştirdiği genç kızı kendisi gibi başka sevgililer edinmeye teşvik etti. Betty'nin sevgililerinden biri daha sonraları "Scientology" adlı en çok tutulan alternatif dini kuracak olan genç bilimkurgu yazarı L. Ron Hubbard'dı. Parsons'ın evine 1946 başlarında ta şman Ron Hubbard, tarikata üye olarak alınmıştı. Parsons en uç noktadaki Crowley ritüelini, dünyaya yeni bir kıyamet çağını başlatacak olan bir "büyülü çocuk", yani "Thelema Mesih"ini getirmeyi hayata geçirmek için ondan yardım aldı. Önce, John Dee vc Edward Kelley'nin kayda

geçirdiği "Enokyen" dilini kullanarak, "Kızıl Kadın" kimliğine bürünmüş olarak karşılarına çıkacak zevk tanrıçası Babalon'un ruhunu getirtmeleri gerekirdi. On bir gece boyunca Parsons ("büyülü asasını kullanarak") çılgınca mastürbasyon yapma yoluyla tanrıçaya yakarırken, Hubbard kâtip rolünü üstlenerek, ritüeli ince ayrıntılarla kayda geçirdi. Ritüclin tamamlanmasından bir gün sonra, kızıl saçlı güzel bir sanatçı olan Marjorie Cameron bir anda Parsons'ın kapı eşiğinde belirdi. "Esasımı buldum" diye yazdı Jack sevinçle Crowley'ye. "Beyaz" ya da "Saf" anlamında "Candida" adını verdiği kadının tarikata alınmasını sağladı ve "yengeç burcu çocuğu "nu dünyaya getirmesine yardımcı olmayı kabul etti. Kısa bir süre sonra da evlendiler.

Bu arada Betty ve L. Ron Hubbard İkilisi Parsons'la konuşarak, onu her üçünün kazançlarını bir havuzda toplayacağı Allied Enterprises adında bir ortak girişim kurmaya ikna etti. Parsons parasının çoğunu zaten loncaya harcamıştı, ama kalanını-yaklaşık 12 bin dolar-yeni şirkete koydu. Sadece 1200 dolar yatıran Hubbard hemen ardından Betty'ylc birlikte Miami'ye kaçtı ve bütün Allied Enterprises sermayesini bir çift yat satın almak için kullandı. Banka hesabında hiçbir şey kalmayan Jack, yıyccek parası çıkarmak için bir benzin istasyonunda çalışmak zorunda kaldı. İzlerini sürerek sonunda Florida'da ulaştığı çift çarçabuk teknelerden birine sıvışıp denize açıldı. Öfkeden kuduran Parsons'ın (kendi iddiasına göre) ruhlara yakararak yarattığı bir fırtına onları limana dönmeye mecbur etti.

Jack dava açtığı Hubbard'dan parasının ancak bir kısmını alabildi. Pasadena'ya dönüşünde OTO'dan

ayrıldı vc Crow- ley'yle ilişkisini kesti. Crowley umursamadı. Zaten Parsons ve Hubbard'ın Babalon ritüelini saçma bulmuş ve bir arkadaşına yazdığı mektupta "bu keçilerin ahmaklığı" konusunda umudu nu kestiğini belirtmişti. Görünüşe bakılırsa Parsons aynı ölçüde hayal kırıklığı içindeydi:

BABALON'un bana anlattığı gibi artık duruma çekidüzen vermenin zamanı; zira Onun Kitabı'nı aldıktan sonra Büyü'den koptum, Onun Kitabı'nı ve orada belirtilen şeylerin hepsini bir yana bıraktım. Servetimden (toplam meblağı yaklaşık 50.000 dolar), evimden ve sahip olduğum her şey den mahrum kaldım. Ardından iki yıllık bir dönem boyunca dünyada çalıştım, servetimi biraz tazmin ettim. Ama o da benden alındı, aynı şekilde dünyevi işimdeki, yani bilim alanındaki şöhretim ve muteber ismim elimden gitti.

Son cümle sadccc büyü faaliyetlerinden değil, ama bilinen komünist sempatizanlarla teşriki mesaisinden dolayı da şüphe altında olduğu sırada FBI tarafından soruşturulmasına bir göndermedir. Bu olay sabıka kaydını bozduğu için resmi roket projelerinde artık çalışamadı. Maddi açıdan yıkıma uğrayınca ve köşeye sıkışınca, intihar etmeyi düşündü; ama daha sonra Candida'nın desteğiyle, Crowley'nin bile ötesine geçmeye hazır olduğuna karar verdi. Cehennem Andı'nı içerek kendisini Deccal ilan etti.

Bu maskaralık derecesinde aşırı dramatik görünse de, Parsons'ın kıyamet anlayışı Kitab-ı Mukaddesle anlatılandan farklıydı. Aslında, Amerika'yı 1960'larda saracak olan karşı-kültür hareketlerinin bir öngörüsü izlenimini daha fazla verir.

Hıristiyanlığın sahte görünüşü ve yalana ikiyüzlülüğü son bulsun. Aşağılık erdemler ve boş inançlara dayalı kısıtlamalar son bulsun. Köle ahlakı son bulsun. Namus

> bekçiliği ve ayıp duygusu, suç ve günah son bulsun; zira bunlar yeryü- zündcki tek kötülüktür, kaynağı da korkudur. Cesarete ve insanlığa dayanmayan her türlü otorite son bulsun, yalancı rahiplerin, suç ortağı yargıçların ve şantajcı polislerin otoritesi son bulsun, alçakça yaltakçılık son bulsun, ölçülülük aldatmacası, vasatlığm yüccltilişi, salaklığın üstünlüğü son bulsun.

“Okültizm’in James DeanT olarak anılan Jack Parsons şeytanca ütopyasının gerçekleştiğini görecek kadar yaşamadı. 1952 başlarında evde kaçak patlayıcılar imal etmeye başlamıştı. Candida*yla yaptığı plan “şimdiye kadar icat edilmiş her şeyden daha güçlü” bir patlayıcı yaratmak üzere Meksika’ya geçmekti. Ayrılışlarından önce, 17 Haziran 1952’de her zamanki gibi avucu terli olan Parsons civa fülminatı olarak bilinen son derece uçucu bileşikle dolu bir şişeyi kazayla yere düşürdü. Sesi bir bu çuk kilometre öteden duyulan patlama bütün sağ önkolunu uçurdu, diğer kolunu ve her iki bacağını kırdı ve çenesinde bir delik açtı. Parsons bir saat sonra “Daha işim bitmemişti” diye protesto ederek can verdi. Annesi haberi duyar duymaz intihar etti.

> Marjoric “Candida” Cameron yoluna devam ederek başarılı bir ressam oldu ve avangard filmlerde oynadı. Bazı kaynaklarda Eagles topluluğunun “Hôtel California” şarkısının ilham kaynağı olduğu belirtilir. Parsons ise uzay programına katkılarının takdir nişanesi olarak ayda isminin verildiği bir krater edindi- tabii ayın karanlık yüzünde.

Nikola Tesla: 20. Yüzyılı Yaratan Adam

UFO'Iann varlığına inana yüksek olan Parsons 1946'da Mohavc Çölü'ndc Venüslü bir yaratığa rastladığını ileri sürdü. Venüs- lüler o sırada çok rağbetteydi ve bazılarının dünya teknolojisini modernleştirmek üzere Venüs'ten gönderildiğine inandığı Sırp mühendis Nikola Tesla'nın (1856-1943) ölümünün üzerinden henüz birkaç yıl geçmişti. Tesla modern çağın en büyük buluşçularından biriydi; çoğu kez zamanının öylesine ilerisindeydî ki, pekâlâ başka bir gezegenden gelmiş olabilirdi. Ona “20. yüzyılı yaratan adam” payesi verildi ve günümüzün bütün elektrik şebe kelerinin remelinde yatan dalgalı akım sistemini geliştirmesinden dolayı “elektriğin koruyucu azizi” lakabı takıldı. Elektro manyetik, robot bilimi, uzaktan kumanda, radar, balistik ve nükleer fizik alanlarındaki buluşlarıyla 700'den fazla patent aldı. Bize radyoyu, x-ışını tüplerini vc flüoresan ışığını veren Tes la bobinini icat etti. Bazı fikirleri öylesine ileriydi ki, bilim dün yası henüz bunlara yetişebilmiş değildir; bir bilimci olarak nere deyse “uzaylı” yetenekleri yabancı vc başka dünyadan gelme bir kişiliğe denkti. John Dcc vc Jack Parsons çılgınca zeki eksantrikler kategorisine giriyorsa, Nikola Tesla kendine özgü bir kategori içindedir.

Eğer bugün doğmuş olsaydı, ağır bir obscsif-kompülsif bozukluk vakasından hareketle ona otistiklik yelpazesine giren bir tanı konulurdu herhalde. Ama 19. yüzyıl ortalarında böyle yaf talar henüz yoktu. Ruhsal bozukluk "asabiyetle ya da “istcri'ye bağlanmakta, gerçek tuhaflıklar ise ya hoşgörüyle karşılanmak ta ya da tımarhaneye havale edilmekteydi. Tesla'nın garip özellikleri, bilim camiasında asla gerçek anlamda kabul

görmemesini getirdi; ayrıca çalışmalarının sağlamış olması gereken takdiri ya da maddi ödülleri de elde edemedi.

Tesla o zaman Avusturya-Macarisran'a bağlı olan ve şimdi Hırvatistan içinde kalan Smiljan'da, Sırp bir ailenin çocuğu olarak doğdu: Hem Sırp, hem de Hırvat olmak onun içiıı bir gurur vesilesiydi. Ailedeki beş çocuğun dördüncüsü olarak, çiftlik hayvanlarıyla çevrili kırsal bir ortamda büyüdüğü ilk yılları, anıla rında son derece mutlu bir dönem şeklinde yer edindi. Daha son raları aile kedisini okşamanın yarattığı kıvılcımlara tanık olma nın kendisini elektriğin nc olduğunu anlamaya nasıl yönelttiğini anlatacaktı. "O zamandan beri seksen yıl geçti" diye yazacaktı, "ama hâlâ cevabını bulamamış halde aynı soruya kafa yoruyorrum." Tesla'lar olağanüstü hafızaya sahip olan zeki bir aileydi. Tesla'nın bir Sırp Ortodoks rahip ve şair olan babası Milutin, çocuklarının aklını kıvrak ve tetikte tutmak için zihinsel egzersizler geliştirdi. Çarpıcı bir kütüphanesi vardı; ama kitaplarını kaybetmeye aldırmayacağını, çünkü klasik eserleri ezberlediğini söylerdi. Tesla'nın annesi Duka harfleri zar zor sökebilmcklc birlikte, Sırp destanlarının binlerce dizesini ve Kitab-ı Mukad desken uzun pasajları ezbere okuyabilmekteydi. Yaptığı iğne iş leri çapraşık desenleriyle ünlüydü - Tesla'nın aktardığına göre, sadece parmaklarını kullanarak bir göz kırpma süresinde üç düğüm atabilen biriydi. Ayrıca emek tasarrufu sağlayacak yaratıcı araçları doğaçlama yapabilme yeteneği vardı; hatta kendi meka nik yumurta çırpıcısını kurmuştu. "Sahip olduğum her türlü mucitiik becerisinin köklerini annemin etkisine bağlamam gerekir" diye yazar Tesla.

Tesla'nın çocukluk döneminin büyük trajedisi ağabeyi Daııe'nin bir binicilik kazasında ölmesiydi. Henüz beş yaşında olmasına karşın, çocukluğunun sonraki yılları boyunca olaya ilişkin gerçekçi kâbuslar gördü. Dikkatli ve duyarlı bir çocuk olarak, anne babasının kederini derinden hissetti ve ne kadar çalışırsa çalışsın, zeki kardeşinin kaybıyla doğan boşluğu asla kapa tamayacağının bilincindeydi. Dane ve Nikola'nın en az bir ortak seçkin yeteneği vardı: Şeyleri üç boyutlu ince ayrıntılarla kafada görselleştirmek. Unutulmaz ya da sarsıcı olayların canlı görüntüleri Tesla'nın gccc ya da gündüz her an aklına gelirdi; çoğu kez bunlara bir türlü gözünün önünden gitmeyen ışık çakımları eşlik ederdi. "Bazen elimi uzatıp içlerinden geçirdiğimde bile boş lukta öylece sabit kalırlardı" diye aktarır anılarında. Bir çocuk için can sıkıcı olsa bile, bu resim berraklığı bir mucit olarak çok işine yarayacaktı.

Küçük Nikola kaza yapmaya korkunç biçimde yatkındı vc birkaç kez ölümle burun burna geldi. Kaynayan sütle dolu bir kazanın içine baş üstü düştü, bir salın altından yüzerek geçmeye çalışırken az daha boğulacaktı; yakındaki su bentlerinin birinde çavlandan aşağıya yuvarlanmaktan son anda kurtuldu, ağır sıt ma ve kolera nöbetleri geçirdi. Bu şoklar, dünyanın her an başı na iş açacağı yolunda genel bir duyguyu kışkırttı ve ona sıkıntı veren takıntıların uzun listesini daha da ağırlaştırdı:

Belki başıma bir toplu tabancanın dayanması durumu hariç, başka insanların saçına bir türlü dokunamazdım. Bir şeftali ye bakınca ateşim çıkardı ve evin herhangi bir yerindeki bir parça kâfur bende en keskin rahatsızlığı uyandınrdı. Yürü yüşlerde adımlarımı sayardım. Çorba kâsemin, kahve fincanımın ve

yiyecek lokmalarımın içindeki küp biçimli tanelerin hesabım tutardım; aksi halde yemeğin keyfine varamaz dım. Tekrara dayalı bütün eylemlerimin ya da işlemlerimin üçe bölünebilir olması gerekirdi; bunu cutturamadığımda saatlerce uğraşı bile alsa bütün işi yeni baştan yapma gereğini duyardım.

Tesla on dokuz yaşına geldiğinde, Graz'daki Avusturya Politeknik Üniversitesinde elektrik mühendisliği okumaya gitti. Herkesi şaşırtan bir öğrenci oldu; matematik problemlerini neredeyse öğretmenlerin formülleri karatahtaya yazmayı bitirmesinden önce çözecek yetenekteydi. Boş zamanlarında kendi kendine beş dil öğrendi, Goethc ve Shakespeaıe'den çok uzun bölümleri ezberledi vc Voltaire'in bütün eserlerini incelemeye girişti: "O canavarın günde yetmiş iki fincan sade kahve içerek yazdığı ve tamamı ufacık harflerle basılmış yüze yakın büyük kitabının olduğunu dehşetle öğrendim." Tıpkı John Dee gibi, kendisine yorucu bir çalışma programı belirleyerek, günün yirmi saatini öğrenmeye ayırdı ve geceleri üç saatten az bir süre uyudu. Daha alışılmış öğrenci meşgalelerine de daldı: İçki, sigara ve kumarı aşırı düzeye vardırdı ve bir ara Anna adlı bir kıza tutuldu. Babasının öğrenimi için gönderdiği bütün parayı bir iskambil oyununda kaybetmesiyle, hayatının bu dönemi birdenbire son buldu. Yaptığı şeyden duyduğu derin utançla, kuman ve sigarayı temelli bıraktı ve artık kadınlarla hiç temasa girmemeye ant içti.

Graz'da okurken o sırada elektrik mühendisliğinin en uç tek nolojisi sayılan Gramme dinamosuyla karşılaştı. Bu çifte işlevli bir makineydi; mekanik enerji yüklendiğinde elektrik üretmekte ve elektrik enerjisi yüklendiğinde nesneleri hareket ettirecek bir motor olarak kullanılabilmekteydi. Tesla makineye hayran kaldı, ama sürekli kıvılcım saçması aklına takıldı. "İndüksiyon", yani dönen bir teli bir manyetik alan içinde tutma yoluyla elek trik üretmenin temel ilkesi ilk

kez Michael Faraday tarafından kırk yıl önce tanımlanmıştı. Paradaydın ürettiği elektriğe verilen ad “dalgalı akım”dı; çünkü dönen teldeki elektronlar mıknatısın önce kuzey kutbunun vc ardından güney kutbunun yanından geçtiği için, akım sürekli yön değiştirmekteydi. “İşe yarar” elek trik üretmek açısından, bu dalgalı akımın bir pilde üretilen elektriğe benzer “doğru akıma çevrilmesine, yani bütün elektronla rın pozitif uçtan negatif uca doğru tek yönde akmasına gerek vardı. Bunun sağlamak için dc anahtar denen bir düğme her yarım dönüşte jeneratöre kısa devre yaptırmakta ve böylece akım aynı yönde ilerlemeyi sürdürmekteydi. Dinamonun kıvılcım saçmasına yol açan şey işte bu kısa devreydi. Tesla’ya göre, böyle bir çözüm aşırı karmaşık, hatta hantaldı. Dalgalı akımı kullanmanın bir yolu bulunamaz mıydı? Hocaları ona gülerek, bunun bir devridaim makinesi yaratmaya eşdeğer olduğunu belirttiler. Dalgalı akımlı motorlar üretmeye yönelik ilk girişimler can sıkı cı başarısızlıklarla sonuçlanmıştı.

Tesla öğrenimini tamamlayıp diploma alamadı. 1881’de Budapeşte’ye geçti ve bir telefon mühendisi olarak iş buldu. Böylesi ona akademik çalışmadan çok daha fazla uyan bir şeydi ve bir tür erken hoparlör olan ilk icadını bu dönemde ortaya koydu. Aynı yılın ortasına doğru, garip bir durumdan dolayı sıkıntı çekmeye başladı: Çok yönlü aşırı duyu yükünde güneş ışığı gözlerini kamaştırmakta, bir saatin tıklaması kulağında çekiç darbeleri gibi yankılanmakta, trafikte titreşimlerde dengesini yitirmekte ve birden fırlayan nabzı daha hızla düşmekteydi. Doktorları işin içinden çıkamadılar ve bir ara arak öleceği kanısına vardılar; ama durum

> başlayışında olduğu gibi birdenbire ortadan kalktı. Tesla kısa bir süre sonra toparlanmak için parkta yürürken ve bir arkadaşına Goethe'nin Faust'undan bir pasaj okurken, içine bir kavrayış doğdu:

İlham dolu bu sözler ağzımdan dökülürken, fikir kafamda bir şimşek gibi çaktı ve bir anda işin doğrusunu gördüm. Altı yıl sonra Amerikan Mühendisler Enstitüsü'ndeki konuşmamda gösterilecek olan diyagramı bir değnekle kuma çizdim. Görüntüler harikulade keskin berraktı, metal sağlamlığına sahipti.

O öğleden sonra gördüğü şey dünyayı değiştirecekti. Elektriğin kutsal kâsesinin, yani dalgalı akım motorunun ayrıntılı bir vizyonuydu bu. Çözümü müthiş basitti: Bobininle birlikte manyetik alanı döndürmek. Ve de tek bir devre yerine, her biri farklı zamanlamalı iki devre olacak, böylece bir içten yanmalı motorda pistonların ateşlemesinde olduğu gibi, devrelerden biri aşağıdayken diğeri yukarıda olacak ve motorun ileriye doğru momentumu korunacaktı. Artık kıvılcımlar, gürültülü titreşimler olamayacak ve üstelik motorun hareketi tersine çevrilebilecekti. Tesla düpedüz geleceği "görmüştü", ama vizyonu daha da de rinlere indi. Bir süre önce geçirdiği hastalık onu hem ışığa, hem de titreşime duyarlı hale getirmişti. Artık ikisi arasındaki bağlantıyı görmekteydi. Elektronlar geriye ve ileriye doğru vızıldarken, dalgalı akım bir frekans, bir dalga yaratmaktaydı. Bu görece düşük frekanslı bîr dalgaydı; ama çok daha yüksek bir frekansı olsa bile ışık da bir dalgaydı, bir titreşimdi. Birdenbire bütün evren onun gözünde elektrik titreşiminin büyük bir senfonisi gibi belirdi. Bu dalgalı akım kullanışlı enerjiye dönüştürülebildiğine göre, daha yüksek frekanslı olanların potansiyelini kullanınca nelere ulaşabilirdi? Bu kavrayışın sonuçlarım irdelemek geri kalan yaşamına damgasını vuracaktı.

Yirmi sekiz yaşındaki Tesla 1884'te cebinde dört sentle ve bazı Sırpça şiirlerle Thomas Edison'un New York'taki ofisinin kapısını çaldı. Önceki iki yılı Edison'un Paris'teki şirketinde çalışarak geçirmiş ve orada boş zamanlarında ilk dalgalı akım motorunu yapmıştı. Artık bunu dünyayla paylaşmaya hazırdı. Paris'teki işvereni Charles Batchelor'un bir mektubunu uzattı. Edison'a hitaben yazılan mektupta dosdoğru belirtilen şey şuydu: "İki büyük adam tanıyorum; bunlardan biri sensin, diğeri de bu genç adam."

Edison genç Tesla'nın dalgalı akım enerjisine ilişkin fikirleriyle ilgilenmedi; çünkü o sırada doğru akımlı jeneratörler yapmaktaydı. Düzgün çalıştığı kanıtlanan bu araçlar müşterilerin hoşuna gitmişti. Edison'un ilgisini asıl çeken şey Tesla'nın kendisiydi. Görünüm itibariyle garip bir kişiydi: Boyu l,90'ı bulan, her sabah kalktığında ceketini, tozluğunu ve eldivenini bile unutmaksızın tertemiz giyinen kültürlü ve şiir tutkunu bir Avrupalı. Edison ise kendi saçını kesen ve yiyecek lekeleriyle kaplı aynı elbiseyi günlerce giyen derbeder bir adamdı. İki adamın aşağı yukarı tek ortak yanı neredeyse hiç uyumaksızın yaşayabilme gücüydü. Tesla'nın matematik problemlerinin cevâbını dahâ sorununun yarısında verme vc hiç yoktan hayali mühendislik diyagramlarını kafasında tasarlama yönündeki tekinsiz yeteneği Edison'un "yüzde 99 ter dökme" yaklaşımıyla belirgin bir tezat içindeydi. Tesla daha sonraları şöyle bir saptamada bulunacaktı: "Edison bir saman yığınında iğne arama durumunda kalsa, hemen arı hamaradığıyla aradığı nesneyi buluncaya kadar samanları teker teker incelemeye koyulur." Ama Edison uyanık bir insan sarrafıydı ve onların

fikirlerinden yararlanıp para kazanmada epeyce tecrübeye sahipti. Tesla'yı haftada 18 dolar gibi cüzi bir ücretle işe alarak, genç Sırp'a şirketin deneme aşamasındaki doğru akımlı jeneratör sistemini daha randımanlı hale getirmenin bir yolunu bulması halinde 50.000 dolar ikramiye sözünü verdi.

Tesla alışageldiği özenle işe girişti. Önceleri yeni patronuna karşı büyük hayranlığı vardı. Edison'un ona zekâsını arttırmak amacıyla her gün Gal tavşanı yediğini belirtmesi üzerine, şakayı ciddiye alarak haftalarca neredeyse başka bir şey yemedi. Yaklaşık bir yıl sonra doğru akımlı jeneratördeki sorunu çözdüğün de ikramiyeyi ödemeye yanaşmayan Edison'un mizah duygu sunu pek de cğlenceli bulmadı: "Gerçek bir Amerikalı olduğunda bir Amerikan esprisini takdir edeceksin." Edison ikramiye ye rine ücretini haftada 25 dolara çıkarmayı önerdi. Sonradan pişman olacağı bir hataydı bu. Öfkeyle parlayan Tesla istifasını bastı ve ertesi yıl geçimini işçilikle sağlarken, geceleri kafasında ki icatlar üzerinde çalıştı (garip bir cilveyle, bir ara Edison'un genişletilen doğru akımlı kablo şebekesi için hendekler kazdı).

Tçşla 1887 başlarında dalgalı akımlı jeneratörleri, transfor matörleri, iletim hatlarını, motorları ve ışıklandırma düzenini kapsayan yedi patenti kaydettirmeye yetecek kadar para biriktirmişti. Rakip ürünleri yaya bırakan icatları telefondan sonra alınan en değerli patentler olacaktı. Uzak mesafeli enerji dağıtımında karşılaşılan çetrefilli sorun onun icatlarıyla bir çırpıda çözüldü. Elektriğin kullanıldığı yere en fazla 1,6 km uzaklıkta bir jeneratör kurulmasını gerektiren doğru akım esnekliğe uygun değildi: Aynı doğru akımlı

jeneratörden gelen elektriğin farklı voltajları gerektiren makineleri çalıştırmada kullanılması mümkün değildi. Doğru akımlı bir devredeki voltajı arttırmak için arnper gücünü yükseltmek gerekirdi; bu da daha kalın bakır tel ve ısı yoluyla daha büyük enerji kaybı demekti. Oysa Tesla'nın dalgalı akım çözümünde enerjinin düşük bir voltajda üretilmesi, ardından transformatör denen basit bir aracın kullanılmasıyla, iletim hattına verilirken "yükseltilmesi" ve müşterinin evine ya da işletmesine girerken yeniden "düşürülmesi" mümkündü. Bir su borusu benzetmesiyle açıklamak gerekirse, basınç (voltaj) ne kadar yüksek olursa, aynı miktarda su (elektrik enerjisi) daha uzağa ve daha hızlı ilerler, ama hortum eklentileri (transformatörler) öbür uçta suyun nasıl kullanılacağını belirler. Tesla'nın sisteminin zarif yalınlığı Pittsburgh'lu sanayici George Westinghouse'un ilgisini çekti. Tesla'yı yanında işe alarak, patentlerini 60.000 dolara satın aldı ve satılan dalgalı akım elektriğinin her beygirgücü için ona 2,5 dolar imtiyaz payı ödemeyi kabul etti.

Edison tehlike sinyalini görmüş olsun ya da olmasın, Tesla ve Westinghouse'u durdurmak gerektiğini biliyordu. Savaş makinesini gümbürtüyle harekete geçirdi. Saldırısının dayanağı dalgalı akımın tehlikeli olduğuydu. Doğru akımın "bir nehir gibi sükunetle denize doğru aktığını", buna karşılık dalgalı akımın "uçurumdan aşağıya azgınca yuvarlanan sel" gibi olduğunu ileri sürdü. Savını en vahşi biçimde ortaya koymak üzere, hayvanları herkesin gözü önünde dalgalı akım kullanarak elektrikle öldürmeye başladı. Civardaki çocuklardan her biri 25 sente alınan yirmi dört köpek, iki dana, bir at ve bakıcısını öldürmüş olan Topsy adlı

hayvanat bahçesi fili “Westinghouse” kurban edildi. Bu zaaftan yararlanan Edison, üç Tesla jeneratörünü gizlice edi nerek elektrikli idam sandalyesini geliştirdi. Elektrikli idamla yasal olarak öldürülen ilk kişi New York’un Auburn kentinde 1890’da dalgalı akım kullanılarak perişan halde öbür dünyaya gönderildi. “Bu işi bir balta kullanarak daha iyi yaparlardı” diye yorumda bulundu Westinghouse umursamaz bir alaycılıkla. Ama Tesla ve Westinghouse 1893’te dünyanın “Baştan Aşağı Elektrikli” ilk gösterisi olan Chicago Dünya Fuan-nın aydınlatma ihalesinde Edison’u devre dışı bırakarak öçlerini aldılar. Westinghouse çok daha az bakır teli gerektiren Tesla’nın dalgalı akım sistemi sayesinde, Edison’un teklifinin yarısından bile düşük bir bedel bildirebildi. Edison kendi icadı olan ampulleri vermeye yanaşmayarak misillemede bulundu, ama oyun bitti. Fuarı 27 milyon insan dolaştı ve ardından ABD’de satın alınan bütün elektrikli aygıtlarda dalgalı akım sistemi yüzde 80’lik bir orana ulaştı. Westinghouse ve Tesla’nın 1898’de dünyanın ilk hidroelektrik tesisini kurarak, Niagara Şelalesi’nden elde edilen dalgalı akımı 30 kilometrelik bir hatla New York’un Buffalo kentindeki yeni enerji santraline aktarmalanyla doğru akımın tabutuna son çivi çakılmış oldu.

Tesla patentleri için Westinghouse’un ödediği parayı New York kentindeki West Houston Sokağı’nda bir laboratuvar kurmaya yatırmıştı ve 1890’lar onun için yaratıcılıkta büyük bir atılımla geçti. Wilhelm Roentgen’den üç yıl önce x-ışınlarını buldu ve biyolojik risklerine dikkat çeken ilk kişi oldu. Marconi’den iki yıl önce ilk telsiz dalga aktarıcım geliştirdi; telsiz

kumandasını icat edip patentini aldı ve Madison Square Garden'da 1898'dc telsiz kumandayla idare edilen ilk tekne gösterisini sundu. Telle dalgalı akım aktarmada ustalaşmış biri olarak, 1890'ların sonu na doğru tel kullanmaksızın uzaya akım göndermeyi başardı.

Ondan beklenmeyecek şovmenlik yeteneklerini sergilediği halka açık gösterilerde yüz binlerce voltu vücudundan geçirerek, ba şından dumanlar tüterken ve ellerinden kıvılcımlar saçıbrken bi raz Ötedeki elektrik ampullerini yakarak izleyicileri hayranlık ve dehşet içinde bıraktı. Bütün icatları içinde "gelecek kuşaklar açı sından en önemlisi ve en değerlisi" olacağına inandığj şaheseri nin açılışını yapmak üzere 1899'da laboratuvarını Colorado Springs'e taşıdı. Telsiz dalgalarını vc elektriği havadan uzak me safelere göııderebilen devasa bir "büyütmeli aktarıcıydı bu. Ça pı 15 metreyi geçen aktarıcı 4 milyon volt üretebilecek vc teller olmaksızın 40 kilometre ötedeki 200 lambayı yakabilecek kapasitedeydi. Daha da şaşırtıcı bir gösteri sunan Tesla aktarıcıyla yapay şimşek yaratarak, 40 metreye varan uzunlukta elektrik çakımları elde etti. Bankacı J. P. Morgan 1900'de daha da büyük bir telsiz aktarıcısına, Long Island'da kurulacak Wardenclyffe Kulcsi'ne 150 bin dolar yatırmayı kabul etti. Tesla'nm planı kü reseldi: Telefon ve telgraf sistemlerini tek bir telsiz şebekesinde birleştirerek, yerkürenin bir ucundan öbür ucuna dakikalarla ölçülecek sürede resimler ve metinler aktarmak ve elektronik mesajlaşma yoluyla özel terminaller arasında mektup alışverişini sağlamak. Aslına bakılırsa, interneti yüz yıl kadar önce tasarlamıştı, hem de sadece evrensel internet bağlantısını değil, bilgisayarın pilsiz çalışabileceği ve asla prize takılmayı gerektirmeyeceği

bir sistemi.

Tesla o sırada kırk dört yaşındaydı. Neredeyse ömrünün tam ortasında şöhretin vc nüfuzun doruğuna varmışken, birden işler sarpa sarmaya başladı. Morgan 1903'te Wardenclyffe projesin den çekildi; Tcsla'nın bunu kendisine bir radyo aktarıcısı olarak sattığını ileri sürerek, onun vizyonunun taşıdığı potansiyeli kavramaktan tamamen uzak olduğunu açığa vurdu. ABD Patent Dairesi 1904'te yanlış bir kararla Marconi'yi radyo patentiyle ödüllendirdi; oysa Marconi'nin bütün çalışmaları Tesla'dan sonra yürütülmüştü, üstelik Tesla'nın patentli aletleri kullanılarak. Hakaret 1909'da Marconi'ye Nobel Ödülü'nün verilmesiyle daha da ağırlaştı; aynı şekilde Roentgen'e de 1901'de böyle bir paye uygun görülmüştü. Tesla ise hiç Nobel Ödülü alamadı. Sermayesinin tükendiği 1905'te laboratuvarını kapatmak zorunda kaldı. İki yıl sonra da George Westinghouse bir borsa çöküşü ve Edison'la giriştiği uzun süreli ve maliyetli pazar kavgası sonucunda neredeyse piyasadan silinecek duruma geldi. Çaresizlik içinde Tesla'dan aralarındaki sözleşmede değişikliğe razı olmasını rica etti. Tesla modern iş hayatındaki en soylu jestlerinden birini gösterdi ve Westinghouse'u tamamen serbest bırakarak şunu söyledi:

Sen dostum oldun, başkaları hiç güvenmezken bana inandın; başkaları cesaretsizlik gösterirken ... benimle birlikte işe atılacak kadar ccsur davrandın; kendi mühendislerin bile vizyondan yoksun bir tutum takınırken, beni destekledin;... hep bir dost olarak yanımda durdun.... İşte senin sözleşmen orada ve benim sözleşmem burada. Her ikisini de yırtıp ata cağım ve artık benim imtiyaz paylarımdan yana bir sıkıntın olmayacak. Bu kadarı yeterli mi?

Westinghouse tek seferlik bir ödeme olarak Tesla'ya 216 bin dolar verdi. O sırada Tcsla'nın imtiyaz payının değeri 12 milyon dolardan fazlaydı, yani dönemin dünyadaki en zengin insanları arasına girmesine yetecek kadardı. O imtiyaz payı şimdiye kadar kalmış olsaydı, 1890'daki görece düşük düzeyden daha fazla elektrik üretilmemiş olsaydı bile, şu andaki değeri 40 milyar doları bulurdu. Gelgelelim, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Tesla'yı Avrupa patentlerinden elde ettiği diğer gelirlerden de yoksun bıraktı ve iki yıl sonra mecburen iflas baş vurusunda bulundu. Maddi bakımdan bir türlü toparlanamayarak, Ömrünün son on yılını arkadaşlarının faturalarını ödemesiyle Hotel New Yorker'in 3327 numaralı odasında geçirdi.

Maddi durumundaki bu dağılmaya gittikçe dengesizleşeıı kişisel davranışlar eşlik etti. Temizlik fetişi Howard Hughes tarzı boyutlara ulaştı. Tokalaşmaktan kaçınmak için her çareye başvurarak, insanlarla karşılaştığında ellerini arkasına saklama yo luna gitti. Yemek masasında çatal bıçak takımının ısıtılıp sterili ze edildikten sonra önüne getirilmesini ister hale geldi. Sofradaki her parçayı bir peçeteyle eline alır, başka bir peçeteyle temizler ve ardından her iki peçeteyi yere atardı {Bir öğünde ortalama on beş peçete kullanırdı). Bir sinek masasına konduğunda, mutlaka başka bir sandalyeye geçer ve tamamen yeni bir servis açtırırdı. Bir zamanlar hoşuna giden akşam yemeğinde iki biftek yeme huyunu zamanla bırakarak bir vejetaryen kesildi ve her akşam aynı restoranda tam tamına aynı yemeği yemeye başladı: Sıcak süt, ekmek ve bir düzine kadar sebzeden yapılan bir karışım. Ama şık giyinmeyi sürdürdü (1910'da bir sekretere Beşinci Cadde'de en iyi giyinen adam olduğunu ve bu standardı

koruma niyeti taşıdığını belirtmişti). Gri süet eldivenlerini takmadan dışarıya çıkmaz ve bir hafta kullandıktan sonra hemen atardı. Her hafta yeni bir kırmızı ya da siyah kravat satın alırdı ve sadece beyaz ipekli gömlekler giyerdi. Yakaları ve mendilleri sadece bir
kez kullanırdı. Zamanla mücevherata karşı bir tiksintisi gelişti. İnciler takmış bir kadının yakınında oturamazdı. En şairane takıntısı ise düşünerek geçirdiği saatlerin gözlerindeki rengi soldurduğuna kesin inanmasıydı.

Çalışmaları da benzer biçimde zıvanadan çıktı. Mars ve Venüs'ten telsiz mesajlar aldığını ileri sürdü. Hava durumunu denetim altına almak için elektriği kullanmaktan söz etti. Kadınların başat hale gelmesini sağlayacak bir tür öjenik önerdi; böylece insan toplumu balansı kovanındaki düzene daha çok benzeyecekti. Yetmişli yaşlarının sonuna varırken, bütün savaşları sona erdirecek bsr cihaz üzerinde çalıştığını duyurdu. [Bu silah) serbest hava içinde yoğunlaştırılmış parçacık huzmelerini o kadar muazzam bir enerjiyle gönderecek ki, kendisini savunan bir ülkenin sınırına 320 km uzaklıktaki 10.000 düşman uçağından oluşan bir filoyu aşağı indirecek vc orduların kendi ccphc hatlarında cansız yere serilmesini sağlayacak.

Medya ister istemez buna Tesla-nın "Ölüm Işını" adını taktı vc böyle bir yakıştırma halkın zihnindeki imajının saygın dâhiden çılgın bilimciyc dönüşmesini sağladı.

Tesla 1943'te seksen altı yaşında, ağır borca gömülmüş halde otel odasında yapayalnız öldü. ABD mahkemeleri 1944'te nihayet lehinde karar vererek, radyoyu icat edenin Marconi değil, Tesla olduğunu onayladı. O zamandan beri itibarının geri veril mesi için

epeyce şey yapılmış olsa da, Edison ve Marconi hâlâ herkesin hatırladığı adlardır. Dee ve Parsons ve hatta zavallı Emma Hamilton gibi, Tesla da hesap işleriyle uğraşmayacak kadar kendisini tutkularına kaptırmıştı. Çoğu insanın hiç göremediği, daha derin bir gerçekliğin anlık görüntülerini yakalamanın yüküyle vc keyfiyle yaşadı; özel bir yazgıya mahkûm olduğu duygusu onu hiç terk etmedi. Evlilik ona uygun değildi; bunun sebebi homoseksüel olması ya da kadınlardan korkması değil, hiçbir şeyin kendisine biçtiği misyonu aksatmasına gelememesiydi: "Bütün hayatımı çalışmalarıma adamayı planladım; bu yüzden iyi bir kadının aşkından ve muhabbetinden, ayrıca başka birçok şeyden mahrumum."

Ölümünden birkaç hafta önce, son bir kadınsı belası oldu. Her gün 3327 numaralı odasının pencere pervazına konan bir dişi güvercinle dostluk kurdu. "Kanatların ucunda açık kurşuni tüyler bulunan bembeyaz vc güzel kuş" gözdesi haline geldi. Kuşları hep sevmişti, ama onu "bir erkeğin bir kadını seveceği gibi* sevdi. "O beni anlıyordu, ben de onu anlıyordum."

Derken bir gece karanlıkta yatağıma uzanmış halde her zamanki gibi kafamda problemleri çözerken, kuş açık pencereden içeriye girerek masamın üstüne kondu. Beni istediğini anladım; bana önemli bir şey söylemek istediği için kalkıp yanına gittim. Ona bakınca anladım ki, bana ölmekçe olduğunu söylemek istiyor. Ardından mesajı almamla birlikte, gözlerinden bir ışık yayıldı - güçlü ışık huzmeleri. Bu gerçek bir ışıktı, güçlü, sersemleştirici vc göz kamaşcırıcı bir ışık, laboratuvarımdaki en güçlü lambalardan elde etmiş olduğumdan daha yoğun bir ışık.

O güvercin ölünce hayatımdan bir şey uçup gitti. O zamana kadar programım ne kadar iddialı olursa olsun,

çalışmalarımı tamamlayacağımı kesinkes bilirdim; ama o şey hayatımdan uçup gidince, bu dünyadaki işimin bittiğini anladım.

Karl Marx: Kapitalsiz Kapital Yazarı

Tesla'nın bir Budapeşte parkında dalgalı akımlı motorun devrimci bir anlımla dünyayı değiştireceği bir görüye varmasından iki yıl sonra, devrimci siyaset filozofu Karl Marx (1818-1883) Londra'da meteliksiz olarak öldü. Tesla'nm mistisizmiyle Marx'm hiçbir alakası olamazdı, ama tarih her iki adamın hayatını adadığı iki eseri 1920'de Sovyetler Birliği'ndeki Marksist re jimin bu geniş ülkeyi elektrifikasyonla dönüştürme yolunda köklü bir karar almasıyla buluşturdu. Lenin devrimin başarısının tamamen yeni teknolojinin hızla yayılmasına bağlı olduğu kanısındaydı; "Komünizm eşittir sosyalizm artı bütün ülkenin elektrifikasyonu" gözde sloganıydı. George Orwell 1948'de Hayvanlar Çiftliği romanında Sovyet sisteminin kötülüğünü so mutlaştırmak için hayvanlara elektrikle çalışan bir yel değirmeni yaptırdı.

Marx'in aşırı yoksulluğa yolculuğu Tesla'nınkinden daha az eziyetliydi: Ara sıra serbest gazetecilikle iştigal eden bir sığınmacı olarak, hiçbir zaman kaybedecek fazla parası olmadı. Marksist mitolojide genellikle kastedildiği anlamda bir "işçi" değildi. Bir keresinde kadın arkadaşlarından biri, onu komünist bir devlette mutlu yaşarken hayal edemediğini, çünkü böyle bir yaşam da ellerinin kirleneceğini söyleyerek hafiften dalgasını geçti. "Ben de hayal edemiyorum" diye onayladı Marx. "Bu dönem gelecek, ama o zaman bizler herhalde bu dünyada olmayaca ğız." Onu taparcasına seven annesi bile şikâyetçiydi: "Keşke sırf üzerine yazılar yazmak yerine biraz kapital edinme yolunu da bulsaydm." Neyse ki, Friedrich Engels'in kişiliğinde bir velini met (vc gerçek bir dost) buldu. Gündüz tilki avına

düşkün fabrikatör, gece radikal sosyalist olan Engels, yakın dönemdeki bir biyografi yazarının ifadesiyle, "bir vekil anne gibi cep harçlığı göndererek, sağlığı üzerine titreyerek ve çalışmasını tembih ederek" ona göz kulak oldu. Marx belki bir manganez madencisi ya da bir traktör sürücüsü olmadı, ama kesinlikle çalışkandı: Toplu yazıları yüzü aşkın kitabı dolduracak kadardı ve gücünün doruğundayken dünya nüfusunun yarısına yön veren siyasal bir ideoloji doğuracaktı.

Karl Marx bütün Avrupa tarihindeki en ünlü haham sülalelerinin birinden gelen bir Alman Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğdu. Ama başarılı bir avukat olan babası Heinrich sülalede dindar olmayan ilk kişiydi. Prusya hükümeti Yahudilerin avu katlık yapmasını yasakladığında, bütün dinlerin en ilericisi olduğunu savunduğu Protestanlığa içten bir kararla döndü. Küçük Kari altı yaşındayken bir Hıristiyan olarak vaftiz edildi. Mutlu bir çocukluk geçirdi vc okulda arkadaşlarından ileri bir öğrenciydi. Ayrıca tez canlı biri olduğundan, gençken meyhanelerde kavgalara tutuşmasıyla tanındı. Bonn Üniversitesinde hukuk okurken, öğrenci hayatını doyasıya yaşayarak, büyük borç altına ve bir düelloya girdi. Babası onu çarçabuk Berlin'in daha akademik ortamına gönderdi. Kari orada felsefe ve tarih öğrenimini: geçerek, Epikür'ü, din karşıtı materyalizmini çekici bulduğu Demokritos'la karşılaştıran bir tezle mezun oldu. îlk işi Köln'deki radikal Rheinische Zeitung'da editörlük oldu; gazete kapatılınca 19. yüzyılda Avrupalı devrimcilerin uğrak yeri olan Paris'e gitti. Orada 1844'te tanıştığı Engels'le hemen sıkı bir kişisel ve mesleki bağ kurdu. Engels daha o zaman kendisini "komünist" olarak

nitelendirmekteydi ve Marx'in dikkatini sanayi işçilerinin sefaletine çeken ve komünizmi benimsemeye yönelten de onun bir süre önce yayımlanan İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu kitabı oldu. Marx Avrupa'daki en radikal gazete olan ve Adiller Birliği adlı gizli bir dernekçe çıkarılan Vorwärts için makaleler yazmaya başladı. Gazetenin 1845'te Prusya kralına yönelik bir suikast girişimini aşırı övmesi üzerine, Fransız makamları başka birçok kişinin yanısıra Marx'a Paris'ten ayrılma sını bildirdi. Brüksel'e gitti ve Prusya yurttaşlığından çıktı. O ta rihten itibaren resmen devletsiz statüsüne girdi.

Londra'ya '1849'da taşınan Marx, ömrünün geri kalanını çeşitli düzeylerde gidip gelen ağır yoksulluk içinde geçirdi. Onunla beraber göç eden karısı Jenny von Westphalen Prusyalı bir ba ronun kızıydı {Marx güzel bir sosyete kızıyla evlenmiş olmaktan bayağı gururluydu). Jenny ona vücudunun her yanında biten sert tüylerden dolayı "küçük yaban domuzu", ayrıca yüzünü çerçeve gibi saran saç yelesi ve sakalı ile esmer teni yüzünden ailesinin taktığı adla "Mağribi" diye hitap ederdi. Marx'in sağlığı sürekli bir elem kaynağıydı. Karaciğer sorunu, romatizma, zona, ülser, uykusuzluk, bronşit, gırtlak iltihabı, zatülcenp ve hepsinden önemlisi sırtındaki kocaman çıbanlardan muzdaripti. Bu çıbanlar yüzünden dev şaheseri Das Kapital'ın büyük bölümünü ayakta yazdı. Engels en berbat ağrıları çektiğinde yazılmış pasajları çıkarabildiğini her zaman söylerdi. Marx buna şöyle karşılık verirdi: "Her halükârda burjuvazinin şirpençeleri ecel günü ne kadar hatırlayacağını umarım. Ne hınzırdır onlar!" Başka bir devletsiz göçmen olan Sigmund Freud gibi, Marx da puro tiryakisiydi. Ancak,

yoksulluğunun son yıllarında ailesinin karnım doyurmak için elbiselerini ve evdeki mobilyalan sürekli rehine vermek durumunda kaldı. Sadece üçü büyüyüp yetişkinlik çağı na varan altı çocuğunu çok severdi. Meyhanede kavga etmeye yatkın, kaba ve zorba aydın evde tam bir pisipisi gibiydi; çocukları sırtına biner, saçını çekiştirir ve ona ikide bir ev hayvanı aldırırdı - üç köpek, iki kedi ve iki kuş. Yatma vaktinde onlara en sevdiği romanı, Cervantes'in Don Kişot'unu okurdu.

Marx ailesi Engels'in Kentish Tovvn'daki evlerinin kapısını çalmasına her zaman sevinirdi; bunda sürekli icra memuru korkusu içinde yaşamanın küçümsenmeyecek payı vardı. Ailenin sevecen bir dille ona taktığı ad "General" ya da "Genelkurmaydı. Engels eve para getirmenin yanısıra, ev halkını açık sa çık şarkılarla eğlendirmekten hoşlanırdı. Bazen "Kurmay" ve "Mağribi" düetler yapar, her biri şarkının sözlerini başka bir ezgiyle söylerdi. 1868'de oynadıkları bir ev oyununda Marx'in kı zı Jenny her iki adama "itiraflar" albümünü doldurttu. İkisinin cevaplan arasındaki fark aydınlatıcıdır. "Sevdiğiniz vecize" kısmına Marx "Nihil humani a me alienum puto" ("Sanırım, insani olan hiçbir şey bana yabancı değil"), Engels ise "Hiç yok" di ye yazar; "Sevdiğiniz şiar" kısmına Marx "De omnibus dubiîan- dum" ("Her şeyden kuşku duy") sözlerini döşerken, Engels şa hane "Kafanı takma" ibaresini tercih eder.

Marx otuz dört yılını British Museum'un okuma salonunda geçirdi. Saatlerce çalıştıktan sonra, (peltek ve ağır aksanından dolayı pek de etkileyici olmayan bir hatip olarak) küçük siyasal mitinglerde konuşma yapar Ye Hampstead Heath'teki Jack Straw's Castle[7]da,

Londra'daki en yüksek meyhanede bira içerek kafayı bulurdu. Şehir dışına çıktığında otel kayıtlarına adını"Bay Charles Marx, Londralı rantiye" diye yazdırırdı. Bir keresinde sosyalist ahbapları Edgar Bauer ve Wilhelm Liebknecht'le birlikte Oxford Caddesinden Hampstead Yolu'na kadar bütün meyhanelerde bira içmeye kalkıştı. Bu güzergâhta on sekiz meyhane vardı: Sonunda öylesine sarhoş oldular ki, sokak lambalarına kaldırım taşları atmaya karar verdiler ve tutuklanmaktan
kıl payı kurtuldular. Şaşırtıcı olmayan bir tavırla Marx'a İngiliz yurttaşlığı hakkı hiçbir zaman verilmedi. 1874 tarihli bir polis raporundaki ifadeler şöyleydi: "Namlı Alman ajitatör, Enternasyonal Derneğinin başkanı ve komünist ilkelerin bir savunu cusudur. Bu adam krala karşı sadık olmamıştır." Aile yaşamını doğrudan gözetleyen bir Prusya casusunun daha kişisel bir yak laşımla vardığı sonuç şuydu: "Yıkanmak, saçını taramak ve iç çamaşırlarım değiştirmek nadiren yaptığı şeylerdir ve sarhoş olmak hoşuna gidiyor."

Engels ve Marx kapitalizmin tarihini anlatan Das Kapital'i 1840'ların sonlarında tasarladılar; ama ilk cilt bir hayli gecikmeyle ancak 1867'de tamamlandı. Marx'in ömrü ikinci ve üçün cü ciltleri bitirmeye yetmedi. Bunlar "Tussy" olarak bilinen ve daha sonraları İngiliz İşçi Partisi hareketinin başlangıcında önemli bir rol oynayan kızı Eleanor'un yardımıyla yazıldı ve ölümünden sonra Engels tarafından tamamlanıp yayımlandı. Karaciğer şişkinliğinden kıvranan Marx 1881'de karısını vc aradan daha bir yıl geçmişken, cn büyük kızı Jenny'yi yitirdi. Sadece iki ay sonra gönlü kırık ve perişan halde o da öldü. Sadece on bir kişinin

katıldığı Highgate Mezarlığındaki cenaze töreninde Engels bir konuşma yaptı. Marx'in yaşadığı dertlere ilişkin sonu gelmez yakınmalarından ve sürekli para taleplerinden kimi za man sabrının taşmasına karşın, ilk ve cn büyük hayranı oydu. "Bir kimsenin dehaya hasetle bakmasını düpedüz anlayamıyorum" diye yazmıştı 1881'de. "Bu öylesine özel bir şey ki, ona sahip olmayan bizler ulaşılamaz yer olduğunu daha baştan biliriz."

Engcls'in 1883'te bir Cumartesi Highgate Mezarlığı'nda bu luşan küçük insan öbeği önündeki kısa konuşması şöyle başladı: "14 Mart günü öğleden sonra saat üçe çeyrek kala yaşayan en büyük düşünür artık düşünemez oldu." Son cümlesi şu oldu: "Onun ismi ve aynı şekilde eserleri çağlar boyunca yaşayacak.'* Marx ve Darwin'i karşılaştırarak, birinin "organik doğanın gelişim yasası"nı, diğerinin ise "insanlık tarihinin gelişim yasası"nı bulduğunu belirtti. Komünizmin yıkılışını görmenin rahatlığıyla dönüp geriye bakıldığında, insan bu sözlere itibar etmeme dürtüsüne kapılır. Ama çıbanlarıyla ve birasıyla insan Marx, bir devrime asla öncülük etmemiş devrimci, kendi maddi durumuna çekidüzen verememiş sermaye tarihçisi çoktan göçüp gitmiş olsa da, analizlerinin günümüzde eskisinden daha da anlamlı olduğu ileri sürülebilir. Küreselleşme, açgözlü şirketler, yüksek kültürdeki gerileme, tüketim düşkünlüğünün zaferi: Bunların hepsi Marx'ta var. Günümüzde neredeyse kimse kendisini Marksist olarak nitelendirmiyor (Engels'in belirttiği gibi, Marx'ın tutumu da öyleydi); ama onun fikirlerinden hepimizin kaptığı şeyler var. 2005'teki bir İngiliz radyo anketinden ülkenin en sevilen düşünürü olduğunu ortaya koyan şaşırtıcı bir netice çıktı. Belki sonuçta

> tarihin gizli yasalarını bulamamış olabilir; ama eserleri —ve hayatı- öncelikle dayandığı ekonomiyi anlamadan insan varlığının kavranamayacağtnı gösteriyor.

Bize elektriği, uzay yolculuğunu ve komünizmi veren insanların uğraşlarından para kazanmadığını, buna karşılık aynı ölçüde eksantrik, aynı ölçüde etkili bir sürü buluşçunun geçmişte ve bu gün bunu başardığını düşünmek şaşırtıcıdır. Şöhret ve kalıcı önem alınıp satılan metalar değildir ve para (ya da parasızlık) ile insan yaşamının değeri arasında karşılıklı ilişki yoktur. Daha fazla para ya da daha iyi para yönetimi Nclson'u keskin bir nişancının mermisinden kurtarmazdı. John Dee aydınlanmanın peşinde bir kazanç kapısı bulmak için koşmadı; Tesla da telsiz enerjisine dayalı bir dünya şebekesini fikri mülkiyet haklarını paraya çevirmek amacıyla tasarlamadı. Çulsuz ölenlerin akıbetinde tuhaf biçimde Özgürleştirici bir yan vardır. Fransız yazar Andre Maurois bunu güzel dile getirir:

Eğer insanlar kendi hayatlarındaki olaylara daha açık bir zihinle bakabilseler, çoğu kez elde etmeyi başaramadıkları şeyleri aslında arzulamadıklarının farkına varırlar.

BÖLÜM 10 Hayatın Ötesini Arayanlar

Öbür dünyanın bu dünyadan daha az çileden çıkarıcı olacağı yolunda sağlam güvencemiz yok, öyle değil mi?

NOËL COWARD

Ölüm hepimiz için pusuda bekleyen bir şeydir, hikâyemizin sonundaki duraktır. Bütün uğraşlarımız, bütün başarılarımız, bütün felaketlerimiz, kendimizle, ailemizle ve bedenimizle didişme lerimiz birdenbire gizemli biçimde son bulur. Bu hayatımızın ka çınılmaz tek olgusudur, ancak çoğumuz onu görmezlikten geli riz. Britanya'daki yetişkinlerin yarısı bir vasiyetname bile hazır lamış değildir.

Ölüme ilişkin tutumumuzdaki en tuhaf şeylerden biri, çoğu muzun hâlâ ölümü bir bitiş olarak görmemesidir. Geçen binyıhn sonunda tamamlanan Uluslararası Sosyal Araştırma Programı'na göre, Amerikalıların neredeyse yüzde 80'i ölümden sonra hayata inandığını belirtmektedir. Bu oran Britanya'da yüzde 56'dır ve Avrupa ülkelerinm çoğunda aynı düzeyde ya da daha yüksektir. Bu hayatın tam olarak nasıl bir biçime bürüneceği belirsizdir- İrlanda ve Portekiz'de cennetin varlığına inanan insan ların ölümden sonra hayatın varlığına inanan insanlardan sayıca daha fazla olması mantıksız görünmektedir. Ama militan ateist lerin halisane çabalarına karşın, öbür dünya ne kadar üstünkörü olsa da, birçoğumuzun boşlamaya yanaşmadığı bir fikirdir.

Bu durum kurumsal dinden ziyade şu olguyla alakalı olabi lir: Çoğu kimse hayatının bir aşamasında geleneksel olarak“manevi” ya da “dinsel” yaftası yapıştırılan bir tür açıklanamaz deneyim geçirir. İster uyuşturucu ya da derin düşünce, ister yo ğun duygusal sarsıntı ya da hastalık sonucunda ortaya çıkmış ol sun,

böyle ruh hali değişikliklerinin hepsi bizi dosdoğru bilinç gizemine götürür. Bilincin nereden geldiğini, nasıl işlediğini ya da niçin bir noktada kesiliyormuş gibi göründüğünü bilmiyoruz. Bedenimizin iş göremez hale gelmesinden sonra "varlık" olarak nereye gittiğimiz sorusu kafamızı kurcalamaya devam ediyor. Bu bölümde okuyacağınız beş hayata damgasını vuran soru şu dur: Öldüğümüzde bize ne olur?

Aziz Cuthbert: Öldükten Sonra Dirilen Aziz

Aziz Cuthbert (634-687) Kuzey İngiltere'nin en ünlü azizidir. Kutsal görüler yönündeki yeteneğinin yanısıra, bir münzevi, şi- facı ve Undisfarne piskoposuydu. Hakkındaki bilgilerimizin ço ğu Muhterem Bedc'ye (673-735), bir başka Northumbria keşişi ve İngiliz tarihine ilişkin ilk Önemli eser İngiliz Halkının Dinsel Tarihinin (731) yazarı olan kişiye dayanır. Bcde'nin Aziz Cuthbert'in Hayatı ve Mucizeler adlı kitabı 721'de, yani azizin ölü münden sadece otuz dört yıl sonra yazılmıştır. Cuthbert'i iyi ta nıyan insanların ilk ağızdan aktardığı birçok tanıklığı içerir. Ak la yakın görünmeyen mistik olaylarla dolu olmakla birlikte, di ğer birçok Ortaçağ azizinin hayatında eksik olan bir tarihsel doğrudanlığı vardır.

Hikâyeye göre, Cuthbert çocukluğunda Northumbria krallı ğının kuzey ucunda, Dunbar civarında çobanlık yapar. Dizinde ki ağrılı bir yumru yüzünden yürüyüşü aksaktır. Bunu iyileştir

meye dönük bütün girişimler sonuçsuz kalır ve durumu artık yü- rüyenıeyecek kadar kötüleşir. Bir gün evinin dışında mahzun bi çimde otururken, bir atlı yanında durur. Tepeden tırnağa beyaz giysiler içindeki bu adanı, oğlanın dizini yoklar ve dizine buğday unundan ve sütten bir lapa sürmesini bildirir. Cuthbert onun tavsiyesine uyanca hemen iyileşir. Ancak arlı çekip gittikten sonra, yabancının bir melek olduğunu fark eder. Olayın derin etki si altında işine döner. Gittikçe dindarlaşır. Bir gün beş keşişin somon avlarken deniz sularına kapılması üzerine, ağlaşan ve felaketi keşişlerin

günahkârlığına bağlayan insanlar arasından ge çerek kumsalda diz çöker ve rüzgârın yön değiştirmesi için sa kince dua eder. Herkesi hayrete düşüren bir gelişmeyle, rüzgâr ön değiştirir ve keşişler kurtulur. Bu olaydan kısa bir süre sonra, henüz on altı yaşındaki Cuthbert bir gece tepe yamacında koyunlarının başında beklerken, İrlanda!« keşiş ve Lindisfarne'de- ki manastırın kurucusu Aziz Aidan'ın ruhunun meleklerce gökyüzüne taşındığını görür. Aidan'ın kim olduğunu henüz bilmemektedir (ve tam da o anda öldüğünden kesinlikle haberi yoktur); ama büyük bir adam olduğunu anlar ve peşinden gitmek ister. Ertesi gün sürüsünü terk eder ve Scottish Borders'taki Melrose Manastırıma keşiş adayı olarak girer. Yıllar sonra Lindisfarne başrahibi olarak Aziz Aidan'ın yerine geçer.

Cuthbert'in kaderinde dindarlığıyla ve mucizevi yetenekle riyle üne kavuşacağı yazılıdır. Manastırda kalmak yerine gezgin bir misyoner olmayı seçerek, Kuzey Britanya'nın ücra köylerin de ve dağ çiftliklerinde insanlara vaaz verir ve şifa dağıtır. Perthshire Dull'da bir şapel kurar ve Fife'de inşa ettiği bir inziva hücresinin zamanla dönüştüğü manastırdan 1413'te kurulan St. Andrews Üniversitesi çıkar. Assisi'li Aziz Francis gibi, Cuthbert de doğayı sever ve yaban hayvanlara özel bir yakınlık gösterir. Bir keresinde geceyi beline kadar girdiği buz gibi Kuzey Denizi'nde dua ederek geçirdikten sonra, yanma gelen iki susamuru donmuş ayaklarını üfleyerek ısıtır ve daha sonra tüylü sırtlarıyla sı vazlayarak kurutur. Başka bir olayda bir kartal ağzında bir balık getirerek onu açlıktan kurtarınca, yiyeceğini bu iyi kalpli kuşla paylaşmakta ısrar eder.

Cuthbert'in gezileri 669'da Melrose başrahibinin onu

özel bir görevle Lindisfarne'a göndermesi üzerine sona erdi. Verilen görev 664'teki Whitby Sinodu'nun talimatı uyarınca oradaki keşişleri Roma'nın otoritesini tanımaya razı etmekti. Söz konusu sinod İngiliz kilisesinin tarihinde Önemli bir dönüm noktasıydı. Aziz Patrick'in 5. yüzyılda İrlanda'ya götürdüğü ve Aziz Columba'nın İskoçya ile Kuzey İngiltere'ye yaydığı, gevşek bir yöneti me ve misyonerliğe dayalı bağımsız Kek Hıristiyanlığının sona ermesini sağladı. Teolojik bakımdan sinodun üzerinde durduğu noktalar Paskalya tarihi ve keşişlerin ("dikenli taç"ı simgeleyen Roma âdeti uyarınca) başlarının tepesini tıraş etmelerinin doğru olup olmadığı gibi teknik konulardı. Siyasal bakımdan ise asıl konu Roma'nm bir dizi merkezi kuralı benimsetmeliydi. Kelt geleneğine göre kurulmuş olan Lindisfarne'ın da aralarında bu lunduğu birçok İngiliz manastır kurumu değişikliklere direnmekteydi.

Cuthbert onları hidayete erdirmek için mükemmel adamdı. Kelt tarzında bir misyoner olarak yaban kırlarını dolaşmaktan gelen bir iribarı vardı; öte yandan Roma'nın otoritesine bağlı bir Benedikten manastırının dindar vc itaatkâr bir mensubuydu. Lindisfarne'daki dönemi sıkıntılı geçti - Bede onun "acı hakaret lerle yıprandığını" yazar. Ama herkesten daha sıkı ve daha uzun ibadet ederek biraderlerinin gönlünü kazanmayı başardı. Din darlığından geri kalmayan neşeli bir mizaç taşıdığından, asla ga rez tutmadı ya da hakarete karşılık vermedi. Onu böyle davranmaya yönelten şey kendi ifadesiyle içine işleyen ve ona "dışarıdan gelen saldırılara karşı gülümseme gücü"nü veren kutsal ruhtu.

Bir keresinde aralıksız duayla birkaç geceyi uyanık

geçirdikten sonra tam uykuya dalmışken, bir keşiş yamağınca eften püften bir konu için uyandırıldı. Ardından gencin sıraladığı özürleri keserek şunu söyledi: "Hiç kimse beni uykumdan uyandırarak keyfimi kaçı ramaz, aksine bana keyif vermiş olur; çünkü beni ataletten sıyırarak, yararlı bir şey yapmamı ya da düşünmemi sağlar."

Keşişleri Roma'nın iradesini tanımaya ikna eden Cuthbert, günlük yaşamla bağlarını keserek çekildiği bir inziva hücresinde günlerini sürekli ibadet ve tefekkürle geçirdi. Derken 676'da rüyasına giren bir melek Lindisfarne'nı büsbütün bırakarak Northumbria kıyılarının 3,2 km açığındaki Inner Farne adlı ıssız ada da münzevi bir hayat sürmesini bildirdi. Son derece haşin bir hayattı bu: Vahşi doğanın ortasında sadece o ve binlerce çift kara batak, martı ve pufla ördeği vardı. Kendi elleriyle taştan, iki odalı bir ev yaparak etrafını yüksek bir duvarla çevirdi. Böyiece zamanının büyük bir bölümünü "sadece gökyüzüne baktığı için gözlerinin ve düşüncelerinin çevreyi yoklayamadığı ve daha yüce şeyleri arama ilhamını yakaladığı" açık havada ibadet etmekle geçirme olanağını buldu. Çok geçmeden ada ziyaretine gelen hacıların akın ma uğradı. "Britanya'nın Mucize Yaratıcısı"na ilişkin haberler yayılınca, deva ve öğüt isteyen ziyaretçilerin ardı arkası kesilmez oldu. Bede bunu şöyle aktarır: "Hiç kimse oradan tesellisiz ayrılmadı. Hiç kimse beraberinde götürdüğü yükü taşıyarak geri dönmek durumunda kalmadı." Bunun karşılığında Cuthbert'in istediği tek şey, davetsiz misafirlerin adadaki hayvanlara saygılı davranmasıydı; yuva yapmış kuşların avlanmasını kesin biçimde yasakladı: Muhtemelen dünyada doğal yaşamı

korumaya dönük ilk mevzuat budur. Onun anısına, yöre sakinleri pufla ördeklerini hâlâ "Cuddy ördekleri" olarak anar.

Yıllar geçtikçe Cuthbert daha da içine kapandı. İbadethanesi ne çekilerek dış dünyayla irtibatını küçük bir pencere aracılığıyla sürdürdü; sadece Paskalya'dan önceki Perşembe günleri İsa'nın veda yemeğinden önce yaptığı gibi keşişlere ayaklarını yı katmak üzere dışarıya çıkmaya başladı. Yıl boyunca deri çizmelerini çıkardığı bu tek günde, keşişler sonu gelmez diz çökerek saatlerce dua etmesi sonucunda oluşan uzun nasırları görürlerdi. Cuthbert 684'te Lindisfarne piskoposluğuna getirildi. On yıla yakın münzevilik hayatından sonra bu makamı gönülsüzce kabul etti. Northumbria kralı Ecgfrith'in şahsen onu ziyaret etmesi üzerine sığınağından ayrılmaya ikna oldu. İki yılı yine misyonerlikle geçirdi: Piskoposluk bölgesini baştan aşağı dolaştı, kanaatkârlığın ve ibadetin erdemlerini vaaz etti, hastalara şifa verdi, ara sıra mucizeler gösterdi ve "dünyanın şatafatı içinde manastır çilelerini sürdürmenin hazzı"m aldı. 686 sonuna varıl dığında artık takati kalmamıştı. Yakında öleceğinin içine doğ ması üzerine, Inner Farne'a dönerek ecel gününe hazırlandı.

Cuthbert'i son yılında ziyarete giden Herefrith adlı bir keşiş, nefsini tutmada vardığı düzey karşısında şaşkınlığa uğradı. Ona sırf beş soğandan oluşan haftalık yemek tayınını gösterirken yaptığı açıklama şöyleydi: "Aşırı açlıkla ya da susamayla ağzım kuruduğunda ya da kavrulduğunda bunlarla dinçleşip serinlerim."' Soğanlardan sadece birine dokunulmuştu. Her ne kadar, "Baş belalarım beni hiçbir zaman şu son beş gündeki

kadar ayartmak için sıkıştırmadı" diye itirafta bulunsa Cuthbert, bedensel zevklere düşkünlüğün iblislerini başarıyla savuşturmuş biriydi. Kollarını yukarıya kaldırıp ruhunu Tann'ya teslim ederek sessizce öldü. Yanındaki keşişler iki işaret ateşi yakarak, suyun öbür yakasındaki Lindisfarne'da bulunan biraderlerine sevgili piskoposlarının bu dünyadan göçtüğünü bildirdiler.

Cuthbert o sırada elli üç yaşındaydı. Issız adasındaki küçük taş evinin yanında, dostluk kurduğu susamurlarının, kartalların ve deniz kuşlarının yakınında gömülmeyi hep istemişti; ama ölümünden kısa bir süre önce, keşişlere Lindisfarne'da gömülme iznini verdi. Mezarı mucizevi bir şifa yerine dönüştü. Rivayete göre, içine girmiş iblisler yüzünden nöbetler geçiren bir oğlan bu kutsal yere getirildi. Keşişler Cuthbert'in naaşını yıkamak için kullanılan suyun dökülmüş olduğu kısmı belirlediler ve oradan biraz toprak alıp çocuğa yedirdiler. İblislerin bir anda bedenini

terk ettiği oğlan sakinleşti.

Keşişler şanına yaraşır bir türbe inşa ederek azizi onurlandırmaya karar verdiler. Bunun üzerine 698'de, yani ölümünden on bir yıl sonra tabut topraktan çıkarıldı ve ilk kez açıldı. Böylece bedeninin çürümediğini gösteren mucizc ortaya çıktı. Dahası, uzuvları esnekti ve giysilerinde bir solma emaresi yoktu. Naaşını görenler azizlik mertebesinin kesin bir belirtisi olarak ölü birinden ziyade uyuyan birini andırdığını bildirdiler. Manastırın yeni başrahibi Eadfrith'in talimatı üzerine, Cuthbert'in anısına dört Incil'in birer nüshası hazırlandı. Lindisfarne İncilleri olarak bilinen bu kitaplar Anglosakson ve Kelt din sanatının enfes bir kaynaşmasının ürünü sayılmaktadır.

Sonraki yıllar manastır açısından nazik geçti. Ciddi boyutta Viking akınlan 793'te başladı ve 875'teki büyük çaplı bir saldırı keşişleri Cuthbert'in tabutunu ve Incil kitaplarını iç kesimlere taşımaya yöneltti. Bunlar yüzyılı aşkın bir süre Sunderland'dan on üç kilometre kadar içeride küçük bir kasaba olan Chesterle- Street'in kilisesinde barındı. Ardından 995'te yeni Dan akınlarının başlaması başladığı daha güneyde Ripon Manastırı'na taşın malarını zorunlu kıldı. Rivayete göre, yolculuk sırasında Aziz Cuthbert'in tabutunu taşıyan kağnı çamura saplandı. Keşişlerin yardım için yakarması üzerine bizzat zuhur eden aziz, "Dunholme" denen bir yere gömülmesini istedi. Kısa bir süre sonra tama men tesadüf eseri bir sütçü kızın ineğini kaybettiği yerden aynı adla söz ettiğine kulak misafiri oldular. Kız onları Wear Neh- ri'nin bir dönemecinde yer alan sarp ve kayalık bir yarımadaya götürdü ve keşişler azizi orada toprağa verdi. Efsane Durham kentinin bu şekilde ortaya çıktığını belirtir.

Aziz Cuthbert'in mezarı 11. yüzyıla doğru Kuzey İngilte re'deki en revaçtaki hac uğrağı haline geldi. Türbenin zangocu Elfrid Westoue adlı bir kişiydi. Azizin tabutunu düzenli açarak bir gümüş makasla saçlarını ve tırnaklarını kestiği, ayrıca çevreyi dolaşarak diğer yerel azizlerin kalıntılarını topladığı vc korumak üzere torbalar içinde Aziz Cuthbert'in mezarına koyduğu anlatılır. Bu torbaların birinde azizin biyografisini yazan Muh terem Bede'nin kalıntıları vardı. Elfrid arsızca bir tavırla 1020'de onun iskeletini Jarrow'daki keşişlerden çalmıştı. Viking kralı Knut 1027'de hac için gittiği Roma'dan dönüşünde, yolculuğunun son on kilometresini yalınayak yapmak üzere azize ihtiram

ziyaretinde bulundu.

İngiltere'yi istila eden William 1069'da ülkenin kuzey kesimindeki karşıı sindirme harekâtına başladı. Yol üstündeki evleri yaktırarak ve yakalanan herkesi öldürterek York'a doğru ilerlediği sırada, Durham'daki kesişler alelacele Cuthbert'in tabutunu tekrar Lindisfarne'a götürmeye çalıştılar. Rivayete göre, akıntı yüzünden gecikmeleri üzerine yollarını kesen Kral William sandukanın açılmasını emretti. Hemen ardından şiddetli bir hum maya yakalandı. Bunu azizin hoşnutsuzluğunun bir belirtisi sayarak, emrini geri aldı ve ayrıldığı Durham'a bir daha uğrama dı. Keşişler Cuthbert'i aldıkları yere tekrar koydular.

Cuthbert'in ölümünün üzerinden 400 yılı aşkın bir sürenin geçtiği 1104'te, Durham'da yapımına 1093'te başlanmış olan ye ni muhteşem katedral onun naaşım almaya hazırdı. Bedenini bir kez daha inceleme kararı alındı. Azizin "en hoş rayihalı bir koku"yla sarılmış halde derin bir uykudaymışçasına yan yattığı görüldü. Yuhanna İncili'nin enfes harflerle yazılmış ufak bir versi yonu, Britanya'da bilinen en eski deri ciltli kitap yanı başında durmaktaydı. Boş alanlar Elfrid'in oraya koyduğu bez torbalarla doluydu; torbalarda sekiz yerel azizin kalıntıları ve Bede'tin kemikleri yer almaktaydı (Bede 836'da "muhterem" sanını almış olmasına karşın o sırada bir aziz değildi. Azizlik mertebesi için Papa XIII. Leon'un bu kararı aldığı, ayrıca unutkanlığı telafi et mek üzere ona "kilise doktoru" unvanını bahşederek, Büyük Britanya'nın bu payeyi taşıyan tek yerlisi olmasını sağladığı 1899'a kadar beklemesi gerekecekti). Tabutun dış kısmında daha sonraları Batı sanatında "bakire ve çocuk" temasının kayda

geçmiş ilk tasviri olduğu saptanan bir tablo vardı. Geçmişin bir aşamasında Anglosakson Northumbria'nm meçhul bir ressamı Ban uygarlığı alevini bu eseriyle yanık tutmuştu.
Bulguların sahihliğini doğrulamak amacıyla, tabut ve içinde
ki şeyler kırk yedi kıdemli rahipten oluşan bir heyetçe incelendi. Hatta Kuzey Fransa'daki S£es'in başrahibi ölüm sertliğinin henüz oluşmadığını göstermek üzere cesede dokunacak, kollarını
ve bacaklarını oynatacak ve kulaklarını bükecek kadar ileri gitti. Mucize onaylandı ve Cuthbert'in cesedi sonraki 400 yıl bo yunca rahatsız edilmedi.

VIII. Henry'nin İngiltere Kilisesi'ndeki reformları çerçevesinde 1534'te Kilise Komisyonu'na Cuthbert'in mezannı yıkarak, onunla birlikte gömülmüş olabilecek hâzineleri çıkarma talimatı verildi. Açılan tabuttan altın asası ve diğer mücevherler alındı; ama bir kez daha Aziz Cuthbert'in "zinde, sağlam ve çürüme miş" olduğu ve yüzünde on beş günlükmüş gibi görünen bir sakal bittiği hayretle görüldü. Keşişlere onun -ve yanındaki sekiz azizin- fiziksel kalıntılarını katedralin zeminine, bir zamanlar türbesinin bulunduğu yere tekrar gömme izni verildi.

Bir ara Cuıhbert'in kadınlardan nefret ettiği yolunda bir efsane türediği için, hiçbir kadının mezarına çok fazla yaklaşmasına izin verilmedi. Ömrü boyunca rahibelerle düzenli ve anlaşıl dığı kadarıyla sıcak ilişkileri göz önünde tutulduğunda, bu sav kadın düşmanı keşişlerce uydurulmuş mesnetsiz bir iftira gibi görünmektedir. İkinci bir efsane ise 17. yüzyıl sonlarındaki bir tarihte naaşının çalındığı ve yerine

başkasının konulduğudur. Katedralin başrahibi ve papazlar meclisi 1827'de zeminin altın da naaşın yerini belirlemeye karar verdi. Uzun bir aramadan sonra nihayet dış görünüşü 1104'teki tarife çok benzeyen bir tabuta rastlandı. Kapak kaldırıldı. Tabutun içinde beş ipekli kumaş katmanına sanlmış halde sıradan bir iskelet, bir fildişi tarak, portatif bir gümüş ahar ve iskeletin göğüs kafesi üstünde şimdi Durham Üniversitesinin amblemi olan lal taşı kakmalı gürel bir kare Anglosakson altın haçı vardı.

Cuthbert'in ölümünün üzerinden 1212 yılın geçtiği ve Bede'nin nihayet azizlik ve doktorluk mertebesine ulaştığı 1899'da tabut son kez açıldı ve Cuthbert'in kemikleri üzerinde tıbbi testler yapıldı. Bilindiği ölçüde yaşamının ayrıntılarıyla uyuşan bulgular ölümünden sonra naaşının uzun bir süre boyunca mumyalanmış olduğuna işaret eder nitelikteydi. Daha yakın dönemde uzmanların ortaya attığı görüşe bakılırsa, Cuthbert'in öldüğü sıradaki sıska halinin ve Lindisfarne toprağının yüksek orandaki kum ve tuz içeriğinin biraraya gelişi pekâlâ mumyalaşma sonucunu doğurmuş olabilir. Her halükârda, ona dair efsane bir modayı başlattı. Sonraki bir tarihte "bozulmamış" halde görüldüğü bildirilen yüzden fazla Hıristiyan azizi var şu anda; ancak Cuthbert kadar gündemi meşgul edenlerin sayısı çok azdır.

Ann Lee: Çocuklarını Leylekler Getirdi

1835'te de New York'un kuzey kesimindeki küçük Watervliet köyünün mezarlığında sürgün bir İngiliz kadının kalıntıları topraktan çıkarıldı. Ama bunun sebebi cesedin "bozulmamış" halde durup durmadığını anlamak için değil, hâlâ yerinde olup olmadığını yoklamak içindi. Müritlerinin "Ann Valide" ya da "Kutsal Kitap Ann" diye hitap ettiği Ann Lee (1736-1784) adlı bu kadın Kuzey Amerika'daki Shaker hareketinin lideriydi. Öylesine baskın bir kişiliği vardı ki bir kadın olmasına karşın bir çok müridi, dirilmiş İsa olduğuna inanmakta ve ölebileceğim ka bul etmeye düpedüz yanaşmamaktaydı.

Ann Lee Manchester'ın Toad Lane kesiminde doğdu. Bir demircinin cahil kızıydı. Kalabalık ailesinin yoksulluğu nedeniyle, daha beş yaşındayken bir kadife atölyesine kesimci çırak olarak verildi. İşinin esası elinde özel bir bıçakla ileriye ve geriye doğru yürüyerek, sıkıca örülmüş ipek ilmeklerini yırtmak ve böylece bir kadife havı oluşmasını sağlamaktı. Bir kadife kesimcisinin gün içinde yürüyerek aldığı mesafe 30 kilometreyi geçerdi. Ann on sekiz yaşı vardığında yeni Manchester Hastanesi'nde aşçı olarak çalışmaya başladı. Açık kestane rengi saçları ve koyu mavi gözleri olan güçlü ve iri kemikli bir kızdı. Hoş görünümüne karşın, küçük yaştan itibaren sekse karşı derin bir nefret edindi ve ergenlik çağıyla birlikte gördüğü rüyaların çoğu insan doğa sının ahlaksızlığına ve şehvetin kötülüklerine odaklıydı. Ailede

ki sekiz çocuğun yedincisi olarak, birkaçı evli olan ağabeyleriyle birlikte ufacık bir evde büyümüştü. Tiksintisinin kaynağı böyle sıkışık bir ortamda ve

üstelik küçük yaşta cinsel ilişkileri izle mek durumunda kalması olabilir. Öylesine yüksek bir ikna gücü vardı ki, annesinin cinsel perhize girmesini sağlayabildi. Bu yüzden küplere binen babası, onu kırbaçla dövme tehdidinde bulundu.

Ann'in kendi evliliği en feci kuşkularını doğruladı. Yirmi altı yaşına kadar süren direnişinden sonra, babasının zorlamasıyla Abraham Standerin adlı çalışanıyla evlendi. Kocası da okur yazar değildi vc çift evlilik belgesine birer çarpı işaretiyle imza attı. Kısa aralıklarla sekiz çocukları olduysa da, bunların dördü ölü doğdu ve diğerlerinin hiçbiri altı yaşını geçemedi.

Bu arada Ann yeni uç veren Wardley Cemiyeti adlı bir dinsel tarikata katılmıştı. Bolton'lu bir terzi çift olan James ve Jane Wardley'nin başlatnğı tarikatın mensupları halk arasında "Sha king Quaker" (ya da kısaca "Shaker") olarak anılmaktaydı. Wardley çiftinin akidesine göre, arzulardan ancak kutsal ruhun etkisiyle annılabilirdi ve bunun tezahürü de günahkâr kişinin bedeninin şiddetle sarsılmasıydı. Günah ne kadar büyük olursa, sarsılma da o ölçüde aşırıya varır ve haliyle günahtan arınmak isteyen kişinin çıkardığı gürültü artardı. Bu yüzden Shaker top lantıları kulakları sağır edecek düzeydeydi. Bazen birkaç kilometre öteden bile duyuldukları olurdu:

İçlerinden biri yere kapaklanıp yüzükoyun yatıyor, başka biri dizüstü çöküp başını önünde kavuşturduğu ellerine dayıyor; başka biri kendisi dahil hiç kimsenin anlamadığı sesleri hecelere basarak mırıldanıyor;... diğerleri kışkışlamalarla ve tıslamalarla kötü ruhları evden kovmaya girişiyor; hepsi farklı ezgiler tutturmuş insanların inlemeleri, sıçramaları, dansları, tamtamları, şarkıları, kahkahaları, bağırışları, ke kelemeleri,

kışkışlamaları ve tıslamaları tam bir şamata ya ratıyor; buna da ibadet adını veriyorlar.

Ann'ın rüyalarını aktarışı topluluğu büyüledi ve tarikatın manevi önderliği Wardley çiftinden ona geçti. Bir Shaker olmanın anlamı sade ve basit yaşam, ortak mülkiyet ve hepsinden önemlisi, cinsel ilişkiden tam kaçınmaydı - evli çiftler için bile. Erkeklerin ve kadınların şehvet dürtülerinden sakınmak açısından ayrı yaşamaları ve çalışmaları beklenirdi; çocuklar da ebeveynlerinden ayrılır ve diğer müminlere evlatlık verilirdi. Bu uygulama Shaker kadınlarım eşlik ve annelik rollerinden kurtararak, erkeklerle eşit konuma getiren bir şeydi. Shaker Tanrı'sı "baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesi" üzerine kurulu değildi; hem baba, hem de anne rolünü üstlenmek üzere eril ve dişiydi. Mensupların hiç seks yapmaması nedeniyle, inancın aktarılacağı çocuklar hızla tükendi: Shaker tarikatının büyümesi ancak yeni insanların ka tılımıyla mümkündü.

Manchester Shaker'ları 1770'lerin başlarında sayıca yaklaşık altmış kişiye varmıştı; tuhaf davranışları ve rahatsız edici sosyal âdetleri kilise müdavimleri arasında derin hoşnutsuzluk yarattı. Toplantıları bazı güruhlarca basılmaya ve sokaklarda üstlerine hayvan dışkısı atılmaya başlandı. Ann huzuru bozduğu gerekçe siyle tutuklandı ve küçük bir taş hücreye atıldı. Daha sonraları önde gelen başka bir Shaker mensubu James Whittaker'ın kil piposu içinde kendisine bir şarap ve süt karışımını gizlice getirme si sayesinde hayatta kalabildiğini ileri sürecekti. Ann zindanda bulunduğu sırada en etkili rüyasını gördü; "ilahi ışığın özel bir tezahürü" olarak nitelendirdiği bu rüyada güya kendisine İsa'nın dünyaya ikinci gelişinin yakın olduğu bildirildi.

Ann'ın hapis dönemi otoritesini güçlendirdi ve

çıkışında (Wardley çifti dahil) diğer Shaker'lar onu "Ruhani Valide" diye anmaya başladı. Ann 1774'te gördüğü yeni bir rüyada en sadık müritleri yanına alarak Amerika'da yeni bir cemaat kurma talimatı aldığını bildirdi. Altmış kişiden sadece dokuzu bu yolculu ğa katıldı. Bir ara şarkıları ve dansları o kadar asap bozucuydu ki, diğer yolcular onları gemiden atma tehdidini savurdu. Ancak havanın bozması ortalığı yatıştırdı; kaptan daha sonraları Shaker'ların imanı sayesinde geminin batmadığını belirtecekti. Manchester'da bırakılan daha gevşek inançlı Shaker'lar ise onlara öncülük eden Ann'ın toparlayıcı ateşliliğinden yoksun ka lınca hızla dağıldı.

Ann rüyasında yeni cemaatin mekânı olarak öngörülen yeri ince ayrıntılarla görmüştü. New York'a varan küçük Shaker topluluğu onun tarif ettiği evi hiç zaman kaybetmeksizin buldu ve evde oturan aileye kendisini tanıttı. Ann'ın bir melek tarafından oraya yönlendirildiklerine dair hikâyesini sabırla dinleyen aile bütün topluluğu içeriye buyur etti. Beklenmedik biçimde uyuşmalarının sebebi belki de Abraham'ın demircilik becerileri ni sunması ve Ann'ın kusursuz bir kâhya olmasıydı. Dönemin bir kadın gazetecisinin topluluğa ilişkin anlatımı şöyleydi:

Belki özellikle yakışıksız giyimlerinin görünümlerinin sadeliğine kattığı havadan dolayı, bu kadınlar şimdiye kadar birarada gördüğüm en çirkin kadınlar öbeğini oluşturuyor; giyimleri sanki maharetin elverdiği ölçüde çirkin görünmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiş gibi; ... etekleri uzun ve yerde sürünüyor, üstlerinde beli Öne çıkaracak hiçbir şey

yok. Bununla birlikte son derece titiz denecek kadar temizler. Shaker'lar iki yıl New York'ta kaldıktan sonra

Albany civarındaki kırsal alana taşındılar; orada cemaat yavaş yavaş büyümeye ve kendine has kimliğini kazanmaya başladı. İbadet merkezi olan toplantı salonunda manevi iştigal yemeklerde uygulanan bir dönüşüm sistemiyle gece gündüz sürmekteydi. Bir grup yiyip içerken, diğer kardeşler onların önünde şarkı söyleyip dans etmekteydi. Bir görgü tanığının ifadesine göre, dönüşleri sırasından ka dınların etekleri “havayla dolarak ters çevrilmiş bir çay fincanı şekli ”ni almaktaydı. Ayrıca kötü ruhları sertçe kovmaya yönelik muntazam bir program vardı. Bir erkek üç saatten fazla ayaklarının ucunda dikilmiş halde sürekli dönerken, çevresindeki herkes “çığlıklar, yalpalamalar, hırıltılar, itişmeler, dirsek atmalar, şarkılar, danslar”la eşlik etmekteydi. Görgü tanığının vardığı sonuç “şimdiye kadar görülmüş en berbat ayyaş kulübünün daha yüksek bir azıtma düzeyine çıkamayacağı” yönündeydi.

Her ne kadar “sarsılma” nöbetine nadiren katılsa da, Ann Valide her şeyin odağında duran kişiydi. Uyguladığı katı yönetim kimsenin yoldan çıkmamasını sağlamak içindi. Aziz Cuthbert gi bi zar zor yemek yiyen biriydi; kendisi diğerlerinin bitirdiği ta baklardaki “kırıntıları sıyırmakla yetinirken, yeterince yemek yemeyenleri haşlardı. “Cennette tek bir pislik olmadığı” savına uygun olarak, temizlik konusunda da saplantılıydı. Erkekler ile kadınlar arasında en ufak yakınlık emaresi gördüğünde, şehvet düşkünlerinin cinsel organlarına eritilmiş kurşunun döküldüğü canlı cehennem tasvirleriyle onları yola getirirdi. Bir süre sonra bütün bunlar kocası Abraham’ıı canına tak etti. Ruhani “inilti
ler ve hıçkırıklar” yüzünden artık ortak yatağa giremediği için, bir gün yanında bir fahişeyle

çıkagelerek, Ann'ın karılık görevlerini yerine getirmemesi halinde başka birini bulacağını söyledi. Ann "hakikat duygusunu tamamen yitirdiğini" ilan ederek, onu kapı dışarı etti. Adamdan bir daha haber alınamadı.

Ann tuhaftı rakiplerine karşı da aynı ölçüde acımasızdı. Ek santrik kült önderi Shadrack Ireland cennete yeryüzünde ulaşıla bileceğini ve dolayısıyla kendisinin asla Ölmeyeceğini öngören Mükcmmclıyetçilik mezhebini yaratıp yaymaya girişmişti. Bu yüzden kaçınılmaz akıbet 1778'de başına geldiğinde, müritleri: onu iskemlesinde oturur halde öylece bıraktılar, ta ki ağırlaşan berbat koku onu gömmek dışında bir seçenek bırakmayıncaya kadar. Bu fırsatı kaçırmayan Ann, onu cehennemden gönderilmiş bir casus olarak yerden yere vurdu vc cemaatinden birçok ki şiyi Shaker tarikatına döndürdü. Başka bir olayda, New York eyaletinin kuzey kesimindeki bir kır yangınından çıkan duman ların güneşi kapatması üzerine, bunu kıyametin açık bir alameti sayan etkili bir araç gibi kullanarak saflarına yeni insanlar kattı.

Cemaatin yerine oturmasıyla birlikte, şimdi Shaker'larla özdeşleştirdiğimiz daha çekici şeylerin birçoğu şekillenmeye başla dı. Estetik öğretileri savundukları ahlak kadar sadeydi: "Güzellik yarara dayanır." Yaptıkları zarif mobilyalar, binalar ve müzik ünlendi. İlk melodileri yalın ve sözsüzdü; ama zamanla gelişerek üç bölümlü güzel armonilere dönüştü. 20. yüzyıl başlarına varıldığında, bestelenmiş 12 binden fazla Shaker şarkısı vardı: öyle ki, hepsini kayda geçirmek üzere, bildik gam notaları yeri ne alfabe harflerinin kullanıldığı benzersiz bir steno müzikal

gösterim sistemi geliştirildi.

Shaker'lar barışsever tutumları açısından ironi sayılacak bir ortam sonucunda, komşu cemaatlerle sürekli kavga içine girdiler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı başlayınca, sıklıkla şiddete maruz kaldılar. Ann bir İngiliz casusu ve kılık değiştirmiş bir erkek olmakla şuçlandı. Tutuklandı, dövüldü ve doğru söylediğini kanıtlamak için soyunmaya zorlandı. Ann'i hapisteyken piposu ile besleyen James Whittaker 1782'de bir güruh tarafından sırtı baştan aşağı bir kan çanağına ve örselenen eti bir pelteye dönüşünceye kadar" kırbaçlandı. Anlaşıldığı kadarıyla, bu çileyi çektiği süre boyunca Shaker şarkıları söyledi.

Ann'ın yaşlanmasıyla ve sağlığının bozulmaya yüz tutmasıyla birlikte, gördüğü rüyalar da yoğunlaştı. Cehennemde acı çekenlere kişisel ziyaretleri üzerine kurulu rüyalarında, kendisini Vahiy Kitabı'nda anlatıldığı gibi "büyük bir kartalın kanatlarına sahip ve "güneşe sarınmış kadın" olarak gördüğünü belirtti:

Tanrı'nın gücünün beni sardığını ve ellerimi birer kanat gibi yukarı aşağı çırpmamı sağladığını hissettim; çok geçmeden her iki elimde birer kanat varmış gibi bir his duydum ... ve de kanatlar bana altın kadar parlak göründü. Ellerimi ser best bırakarak, gücün gösterdiği yönde gittim, bu kanatların karanlığı yarmasıyla ruhların cehennem çukurunda yattığı yere vardım ve onların şaşkın halini gördüm.

Lanetlilerin yaşayan akrabalarına günah çıkarmadan ölenlercc çekilen azapların duaları sayesinde nasıl yatıştığını aktardı. Bu anlatım müritlerinden birçoğunu sahiden de İsa'nın yeryüzüne inmiş ikinci kişiliği olduğuna inanmaya yöneltti. Genç bir Sha ker bunu şöyle yazdı: "Her hakiki mümin İsa'nın Ann Lee adlı bir kadının bedenine bürünmüş halde dünyaya ikinci kez geldiğine

inanır."

Ann 1784'te Waterlievt'te lösemiden öldü. Henüz kırk sekiz yaşındaydı. Sıkça maruz kaldığı kapışmalarla ve dayaklarla yıpranmış olmakla birlikte, hayata huzurlu biçimde birkaç hafta sallanan sandalyesinde oturduktan sonra "meçhul dillerde şar kılar söyleyerek ... maddi şeylere dönük bir ilgiden tamamen koparak" veda etti. Ruhlar âlemine göçü capcanlı bir Shaker cena ze töreniyle kolaylaştı; ama beklenen geri dönüşüne ilişkin söylentiler yıllarca sürdü. Kendisi asla böyle bir şey iddia etmemişti. Sürekli belirttiği görüş şuydu: "İsa'nın ikinci zuhuru onun kilisesinin ortaya çıkışındadır." "0"nu Shaker tarikatının kurulu şuyla zaten dönmüş saydığından, "şahsen" dünyaya geri gelme sini hiç beklemedi.

Tara 56 yıl sonra gerçekten tabutunun içinde olup olmadığı nı anlamak üzere Ann'ın iskelet kalıntılarının çıkarıldığı sırada, Shaker cemaatinin on dokuz farklı yerleşim biriminde yaşayan 6000'i aşkın mensubu vardı. Bu, hareketin ulaştığı doruk nok taydı. Amerikan İç Savaşı 1861'de başladığında, Başkan Lincoln barışsever görüşlerinin hanrına Shaker'ları askerlik hizmetinden muaf tuttu ve böylece tarihe ilk resmi vicdani retçiler olarak geçmelerine vesile oldu. Ama zamanla birçok kimsenin Shaker tari katının en büyük mahzuru olarak gördüğü husus, yani cinsel perhizde ısrar, katılımlarda yavaşça gelişen bir gerilemeyi getir di. Tarikat 1965'teki oylamayla yeni üye almamaya karar verdi. Günümüzde sadece üç Shaker kalmış bulunuyor; bunlar da Maine eyaletinde New Gloucester's yakın Sabbarhday Lake adlı son Shaker köyünde yaşıyor. Amerika'nın en küçük dinsel ya da et nik azınlığı olma

gibi ayırıcı bir özellikleri var.

Ann Lee bütün tuhaflığına karşın, herkesin -özellikle kadınların- eşitliğini, sosyal adalete ve dinsel hoşgörüye dayalı bir demokrasiyi vurgulamasıyla çağının bir hayli ilerisindeydi. Ölümden sonra hayata ilişkin görüşü, diğer her şey gibi, canlı bir ber raklığa sahipti: Adem ve Havva'dan beri insanlığa musallat olan lanetten, yani seksten vazgeçersen kurtulursun. Cehennemi gör düğüne ve ayrıntılı olarak tasvir edebildiğine göre, ona inanma ma riskini kim göze alabilirdi ki?

William Blake: Peygamberlerle Yemek Yiyen Adam

Başka bir cehennem müdavimi İngiliz şair ve ressam William Blake'ti (1757-1827). Ann Lee'nin korkunç azaplar diyarının aksine Blake'in cehennemi cennetin zıddı olmakla birlikte dengiydi ve her bakımdan gerekliydi:

Çekicilik ve iticilik, akıl ve kudret, sevgi ve nefret, insanın varlığı için gereklidir. Bu karşıtlıklardan dindarların iyi ve kötü dediği şeyler doğar. İyi, akla boyun eğen uysallıktır. Kötü, kudretten kaynaklanan atılganlıktır. İyi cennettir. Kötü cehennemdir.

Bu içgörüler 179ü'da yayımlanan Cennet ile Cehennemin Evliliği adlı öngörüüü eserinden alınmadır. Ann Lee'nin aksine, Blake cehenneme bir kartal gibi inmedi, bir turist gibi içinde dolaştı: "Cehennem ateşleri arasında dolaşırken, ... Onların bazı atasözlerini derledim..." Farklı ülkelerin atasözleri nasıl karakterlerine ilişkin bir ipucu verirse, "cehennem atasözleri" de bu yer konusunda sakinlerinin eğer varsa giydikleri şeylere ilişkin tasvirlere oranla daha iyi bir fikir verir. Blake'in derlediği "cehcnnem bilgeliği" örnekleri Ann Lee'yi herhalde ürkütürdü:

"Kadının çıplaklığı Tanrı'nın eseridir."

"Yerine getirilmeyen arzuları beslemekten bir bebeği beşi ğinde erkenden öldürmek evladır."

"Lanet zindeleştirir: Nimet gevşetir."

"Aşırılık yolu insanı bilgelik sarayına götürür."

Blake 1950'lerin Beat şairlerinin ve 1970'ların hippi hareketinin bir gözdesiydi. Ona göre cinselliğin tam ifade edilmesi -hem erkekler, hem de kadınlar açısından- ibadetin temel bir unsuruydu. Ruh ve beden tekti; Blake'in günah kavramına ya da tutkunun yadsınmasına ayıracak zamanı yoktu. Şimdi kayıp olan Bir Mahşer Hayali (1810) tablosu üzerine notlarında şunu

yazar:
İnsanların cennete kabul edilme sebebi tutkularının gemleyip çekidüzen altına almış olmaları ya da hiçbir tutku taşı mamış olmaları değil, anlayışlarını geliştirmiş olmalarıdır.
Blake'in gözünde, öbür dünya ne uzak, ne de ürkütücüydü. Ko ruyucusu ve çalışma arkadaşı olan varlıklı ve popüler yazar William Hayley'ye 1800'de yazdığı bir mektupta, onu küçük oğlu nun kaybı konusunda şöyle avutmuştu:
Ölmüş dostlarımızın fani yanımıza göründükleri döneme oranla daha gerçek anlamda bizimle birlikte olduklarını biliyorum. On üç yıl önce bir kardeşimi kaybettim; ruhlar âle minde onun ruhuyla her gün ve her saat muhabbet ediyorum ve onu anılarımda, hayal gücümün alanında görüyorum.

> Onun tavsiyelerini duyuyorum ve hatta şimdi onun söylediklerini yazıyorum.

Blake'in küçük kardeşi Robert yirmi beş yaşındayken veremden ölmüştü. Bu onu derinden sarsan bir kayıptı. Cuthbert'in Aziz Aidan'ın ölümünü görüşünü andıran bir şekilde, Blake de kardeşinin bedeninden kurtulup "sevinçten el çırparak" tavandan çıkıp göğe yükselişini gözünde canlandırdı. Robert sürekli rüyalarına girmeye başladı. Böyle bir karşılaşma baskı teknolojisinde parlak bir anlımı getirdi. 18. yüzyılda "gravür" denen resimlerin basılışı şöyleydi: Bakır levha balmumuyla kaplanırdı. Ressam iğneyle resmi balmumuna kazır ve ardından levha aside daldırılırdı. Asit açığa çıkmış metal kısmı aşındırırken, balmumunu ol duğu gibi bırakırdı. Daha sonra ısıtılıp eritilen balmumu çıkarılır ve bakır levha mürekkeple sıvanırdı. Sadece oyulmuş hatlardaki mürekkebi bırakacak şekilde yüzeydeki mürekkep temizlenince, levhayı kâğıda bastırma yoluyla orijinal resmin bir baskısı elde edilirdi. Robert'in tasarısıyla işlem tersine çevrildi. Bu yöntemde ressam vernikle bakır levha üstüne doğrudan resmi yapardı. Levha aside

daldırıldığında, aside dirençli verniğin çev resindeki metal kısımlar asidin etkisiyle oyulduğu için resim ka bartma halinde ortaya çıkardı. Balmumunun devreden çıkışı bütün işlemi hızlandırdı ve vernikle resmi yapma olanağı ressama balm umunu kazımaya oranla çok daha geniş ifade özgürlüğü verdi. Blake'in icadı ona epeyce para kazandırabilirdi; bunun yerine sadece keyif ve ölümsüzlük getirdi. "Kabartma gravür" ha yal gücünün görülerine "şekil verme"sini ve günümüzdeki ününü borçlu olduğu çarpıcı şiir ve imge bileşimleri niteliğindeki tezhıplı kitaplarını yaratmasını sağladı.

Blakc günümüzde İngiltere'nin en özgün sanatçılarından ve düşünürlerinden biri olarak tanınıyor; oysa yaşadığı dönemde durum böyle olmaktan uzaktı. Eserlerinin yer aldığı tek sergiyi 1809'da düzenleyebildi. Hiçbir eserini satamadı ve sadece tek bir eleştiri yazısına konu oldu. The Examiner onu "saçma, anlaşılmaz ve berbat bir abeslik karmaşasını, çatlak bir beynin çılgın ca döküntülerini" yayımlayan "talihsiz bir meczup" diye nitelen direrek bir kalemde silip attı. Bu yaygın olarak benimsenen bir görüştü. Blake'in çizimlerinden bazıları gösterildiğinde, III. George "Alın bunları gözümün Önünden! Alın bunları gözümün önünden!" diye bağırdı. Şair Wordsworth bile onun deli olduğu kanısındaydı - ancak hakkını vermek açısından, "Bu adamın deliliğinde Lord Byron'ın ya da Walter Scott'un akıllılığından daha fazla ilgimi çeken bir şey var" sözleriyle buna bir kısıtlama getirdiğini de belirtmek gerekir.

Blake ne kadar deliydi? Uyandırdığı izlenim sanki çift kutuplu bozukluk taşımış olabileceği yönündedir. Güçten düşürücü kasvet nöbetleri ile öngörülü keskinlik ve yüksek üretkenlik dönemleri arasında gidip

gelmekten muzdaripti. Dört yaşındayken Tanra'nın pencereden içeriye başını uzattığım gördü. Sekiz ya şındayken Peckham Rye'da meleklerle dolu bir ağaç gördü. Blake'in imgelerinin hem çılgınca, hem de tuhaf biçimde gerçek görünmelerine yol açan bir canlılığı ve yalınlığı vardır. Günümüz de onu "delilden ziyade as "yaratıcı" olarak görmekteyiz.

Blake Cennet ile Cehennemin Evliliği'nde Eski Ahit peygam berleri İşaya ve Ezekiel'le birlikte yemek yer. Onlara Tanrı'yla konuştuklarını söylemeye nasıl cüret ettiklerini sorar. İşaya "Tanrı'yı ne gördüğünü, ne duyduğunu", ama "her şeydeki sonsuzluğu" algıladığım söyleyerek cevap verir. Ardından Tanrı'nın "içten öfkenin sesi"nden başka bir şey olmadığını ekler.

"İçten öfke" Blake'i tam tarif eder. Kısa boylu, tıknaz ve kızıl saçlı küçük bir çocukken aşırı asabi olması ve kurallardan nefret etmesi nedeniyle, babası onu okula göndermeye cesaret edemedi. Bunun yerine evde annesince eğitilerek ve kendi başına kitaplar okuyarak yetişti. "İçimde her şeyi öğrenme yönünde büyük bir arzu var" diye belirtmişti bir keresinde. Dil konusundaki olağanüstü yeteneğiyle, kendi kendine Latince, Yunanca ve İbranice, ayrıca biraz Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Doğal ze kâsı (ve çabuk kavrayışı) sayesinde kimse karşısında asla düşünsel bir ürküntüye kapılmadı. Başkalarına ait eserlerin sayfa kenarlarına yaptağı karalamalar her zaman renkli ve çoğu zaman bayağı matraktır. Büyük ressam Sir Joshua Reynolds'un oldukça tumturaklı Söylemler kitabına notlar düşerken, sayfalara "Rezalet!", "Hoş Bir Keşmekeş!", "Yalancı!" gibi tepkili ifadele ri bolca serpiştirdiği görülür. Ama aklına yatan bir pasajla kar şılaştığında yüce gönüllü

davranmaktan geri kalmaz: “Hay Ağzına Sağlık!” Defterlerinin birinde durup dururken başka bir ko nuya atlayarak İsa’nın burnuna takılır:

İsa’nın bir Züppe olduğunu hep düşünmüşümdür. ... Uzun kirmen burunlu haytalardan biri olduğunu düşünmüş olsaydım, ona tapınmamış olmam gerekirdi herhalde.

Aslında Blake’i içten öfkeye yönelten şey haksızlıktı. Sınıf siste mine, köleliğe ve Londra’da çevresinde gördüğü kentsel yoksul luğa Shaker’lardan aşağı kalmayacak derecede öfkeliydi. Toplu mun değerleri baş aşağı çevrilmiş gibi görünmekteydi. İngilte re’deki duruma ilişkin saptaması şöyleydi:

[Önemli olan şey] bir insanın yeteneklere ve dehaya sahip ol ması değil, uysal, kibar, dürüst bir ahmak, sanatta ve bilimde soyluların kanaatlerine itaatkâr olmasıdır. Eğer öyleyse iyi bir adamdır. Öyle değilse, açlıktan ölmelidir.

Blake açlıktan ölecck duruma düşmedi, ama iki yakasını biraraya getirmede kesinlikle güçlük çekti. Her iki ebeveyni giyim alanında çalışmaktaydı - annesinin ilk kocası öldüğünde ona Soho’da bir mensucat işletmesi bırakmıştı. İşletmesinin üstündeki evde doğan Blake’in aile firmasına katılma gibi bir isteği yoktu: “Londralı bir tezgâhtarın maharetinden tamamen yoksun” biriydi. On yaşına geldiğinde, anne babası onu Strand’daki bir resim okuluna göndererek, çizime dönük doğal sevgisini teşvik et ti. Orada ona “Küçük usta” adı takıldı. Gençliğinde (İsa’ya ve havarilere ilişkin daha fazla hayallere kapılmasına yol açan) Westminster Manastırında saatlerce resim çizmekle uğraştı ve o sırada nispeten mütevazı bir meslek olarak, bir gravürcünün ya nında çıraklık yolunu seçti. Doğru ustayı bulmak için etrafı yoklarken, hayalcilik becerileri işe yaradı. Önerilen bir çıraklığı geri çevirme gerekçesini Şöyle açıkladı: “O

adamın suratı hoşuma gitmedi, ileride asılacak gibi görünüyor." Nitekim on iki yıl son ra William Ryland adlı bu gravürcü sahtekârlıktan asıldı - Tyburn'de infaz edilen son kişi oydu.

Blake bir gravürcü olarak yeteneğini gösterdi ve çok geçmeden özellikle baskı resimleri isteyen kitapçılardan düzenli siparişler almaya başladı. 1780'lerin ortalarına varıldığında kendi matbaasını kurmaya yetecek kadar para kazanmıştı. Ama iş pek uzun sürmedi. Blake gerçekten para heveslisi değildi; kafasına göre yaşamaya öylesine düşkündü ki, işlerin zamanında yerine getirilmesi her zaman bir sorun oluşturmaktaydı. Müşterilerin kendisine ne yapacağını söylemesine tahammülü yoktu ve "modaya düşkün budalaların sığ zevklerinden rahatsızdı. Bir kalıba sığmaktan kaçındı: Romantik ekolün manzara takmasına aldırmadı ve neo-klasik ekolün canlı modele bakarak çizme tarzını da "daha çok ölümü andırdığı ya da ölümlülük koktuğu" gerekçesiyle aynı Ölçüde aşağıladı. Blake tekniğini Dürer, Michelangelo ve Rafael gibi Rönesans ustalarının eserlerini durmaksızın taklit ederek geliştirmişti; ama işlediği konuların kaynağı doğru dan kendi ışıltılı hülyalarıydı. Ona göre, görünen dünya ölümsüz bir hakikatin dışa dönük "fani" tezahüründen ibaretti. Baş kaları gündoğumunu "bir bakıma altın sikkeye benzer yuvarlak bir ateş topu" gibi görürken, o "hep birlikte 'Her şeye kadir yüce Tanrı kutsaldır, kutsaldır, kutsaldır' diye bağıran sayısız göksel varlık" olarak görürdü.

Bütün bunlar harikulade olmakla birlikte hiç de ticari değildi. Blake ve karısı Catherine bütün evlilik hayatları boyunca sürekli iş değiştirerek ve açıklarını dostlarının yardımıyla kapata rak yaşadılar. Blake her zaman "Katc" olarak andığı Catherine'le 1781'de karşılaştığında, başka

bir kadınca reddedilmenin acısını atlatma çabasından dolayı kararsız ve şaşkın haldeydi. Buna karşılık Catherine anında ona tutuldu - o kadar ki, ilk tanışmalarında evlenmek istediği adamı bulduğunu hemen anlamanın heyecanıyla baygınlık geçirdi. Aynı yıl içinde evlendiler.

Catherine okuryazar değildi. Ann Lee gibi, o da nikâh sözleşmesini bir çarpı işaretiyle imzaladı. Ev işlerini yürüttü ve Blake'in elbiselerini dikti; bu arada ondan okuma yazmayı öğren menin yanısıra, aldığı derslerle gravürlerde kazıma ve renklen dirme işlerine de yardımcı oldu. Çocuklarının hiç olmamasına karşın* sıcak ve mutlu bir evlilik sürdüler. Maddi sıkıntıya girdiklerinde, Catherine bunu çıtlatmak için yemek vakitlerinde önüne boş bir tabak koyardı; ama bütün ruhsal çalkantılarında, sipariş gecikmelerinde ve boşa çıkan büyük tasarılarda ona destek oldu. Kırk beş yıllık birliktelikleri boyunca ayrı kaldıkları süre iki haftayı bile bulmadı.

Ancak hiç gerginlik yaşamadıkları söylenemezdi. Catherine kocasının hummalı vecit dönemlerinin bazılarında gece boyun ca uyanık kalıp ona eşlik ederken, bazılarında onu kendi haline bırakırdı. Onun kehanet dolu kitaplarının en iddialısı Kudüs'ün (1820), uzun ve sancılı fikri gelişim evresinde ressam arkadaşla rından birine şunu itiraf etmişti: "Bay Blake'le çok az birlikte olabiliyorum; o hep cennette."

Blake'ın evliliği konusunda sürekli gündeme gelen bir söylenti vardır. Muhtemelen genç bir bekâr kadını cinsel partner olarak aralarına katma yoluyla Catherine'i daha açık bir ilişkiyi de nemeye razı etmek için uğraştığı ve karısının ağlamaklı bir tavır la buna karşı çıktığı

söylenir. Blake'in bütün eserlerinde güçlü bir cinsel unsur karşımıza çıkar ve tutuculuktan uzak dinsel geçmişi kafasına bazı radikal fikirleri aşılamış olabilir. Londra 1780'lerde "antinomyan" olarak bilinen bir dizi dinsel topluluğu barındırmaktaydı. "Kuralsız" anlamına gelen bu terim -genellikle hakarete dönük bir amaçla- "sırf imanı esas alma" akidesinden dolayı normal ahlakı umursamadıkları ileri sürülen aşırı Protestanları nitelendirmek için kullanılmaktaydı. Blake'in annesi 14. yüzyıl sonlarında Orta Avrupa'nın Moravya bölgesinden çıkan ve adını oradan alan en eski Protestan mezheplerinden birinin mensubu olarak yetişmişti. Babası ise İsveçli bilgin, ilahi yatça ve mistik Emmanuel Swedenborg'un (1688-1772) yolundan giden cemaate bağlıydı. Her iki kesimde de açık evliliklere hoş görüyle bakıldığını gösteren bazı bulgular vardır. Swedenborg'un Manevi Günce'sinin yakın dönemde bulunup yayımlanması böyle savlan daha da körüklemiştir. Bir süre Moravya
mezhebi içinde yer alan Swedenborg yoğun cinsel mistisizme meraklı biriydi. Bazı Kabalacı Yahudi mezheplerinin ve Budizm'in Tantra kolunun uyguladığı biçimde orgazmı geciktirmc yoluyla manevi esrimeye ulaşmayı ayrıntılı olarak araştırmıştı.

Blake'in bundan ne kadar haberdar olduğunu asla bilemeyeceğiz: Daha dindar zihniyetli arkadaşları apaçık erotik çizimlerinin ve yazılarının çoğunu ölümünden sonra yok ettiler. Bildiğimiz tek nokta Sweden borg'un en ünlü eseri Cennet ve Cehennemim (1758) Blake üzerinde büyük- bir etki bıraktığıdır. Blake'in bir gravüründe sunak görünümü verilmiş vulvasının ortasında kutsal heykel biçiminde dik bir penis duran

bir dişi figür görülür. Bu, Swedenborg'un seksi bir dinsel ayin sayma yolunda fikrinin bir görsel tasviridir.

Blake'in evlilikte seksin önemine ilişkin görüşü apaçıktı:

Nefis köreltme baştan aşağı kum serper
Kıpkırmızı uzuvlara ve alevli tüylere
Oysa arzular tatmin edilince
Orada hayat meyveleri ve güzellik biter
Bir eşte arzuladığım şey
Fahişelerde her zaman bulunan
Tatmin olmuş arzunun çehresidir

Blake'in arkadaşı Thomas Butts bir gün Lambeth'teki yazlık evlerine uğradığında, Kare ve William* çıplak halde birbirlerine Kaytp Cennet'ten bölümler okurken buldu. Blake utanmak şöyle dursun, "Bildiğin Adem ve Havva halindeyiz işte!" diyerek onu içeriye buyur etti.

William Hayley 1800'de Blake çiftini Sussex kıyısındaki Felpham'da kendisine yakın bir eve taşınmaya teşvik etti. Bu ilk bakışta ferahlatıcı bir değişiklikti ("Felpham çalışmak için şirin bir yer, çünkü Londra'ya oranla daha ruhani bir havası var" diye yazmıştı Blake). Ama o sırada ülke savaştaydı. Kıyı şeridi bir Napolyon istilasının tehdidi altında olduğu için, kasabalar ve köyler askerlerle doluydu. Blake bir gün John Scolfield adlı bir askeri bahçesinde gizlice dolaşırken yakaladı. Atılganlık damarı

ve otoriteye karşı nefreti depreşti. Yanına yaklaşıp çıkıştığı askeri "dirseklerinden kıskıvrak tutup" ite kaka sokağa çıkardı. Bunu izleyen kavga o sırada Fox Inn'de kafayı çekmekte olan bir kaç askerin tezahüratıyla kızıştı. Scolfield'i bahçeye Blake'in bahçıvanının çağırdığı anlaşılınca, Blake resmen fiili tecavüzle ve -çok daha ciddi bir isnat olarak- isyana tahrikle suçlandı:

Boğuşma sırasında “Krala lanet olsun! Askerlerin hepsi köledir!” diye bağırmıştı. Nazik askeri durum nedeniyle, bir mahkûmiyet pekâlâ Blake’in hayatına mal olabilirdi.

Yöre sakinlerinin en az onun kadar ayyaş askerlerden de hazzetmemesi sayesinde jüri tarafından aklanmasına karşın, Blake depresyona girdi. Chichester ağır ceza mahkemesinin önüne çıktığı 1804'tc William Hayley'yk afâsı açıldığı için, Kate’le birlikte Felpham’dan ayrılmıştı. Vatana ihanetten yargılan mayı beklerken kehanet dolu Milton şiirinin girişini kaleme alması garip bir cilveydi. Bu bölüm en ünlü dizelerini, günümüzde “Kudüs” adıyla okunan ve bazen “İngiltere’nin ikinci ulusal marşı” olarak anılan ilahiyi içerir. Sussex’in tepelerinde atla gezinmek Blake’in hoşuna giden bir şeydi: “İngiltere’nin yeşil ve hoş topraklan” dizeleri Trundle Tepesi’nden görünen muhte şem Chichester manzarasına övgü ifadesiydi.

Blake cebindeki son şilini Dante’nin İlahı Komedyası için resimlerini tamamlamak üzere bir kaleme harcamış olarak çalışırken öldü. Bir süreden beri “ürpertici nöbetler ile sıtma” ve “mide sancısı” şikâyetleri vardı. Ölüm sebebi büyük olasılıkla elli yıl boyunca gravürleri üzerinde çalışırken zehirli bakır dumanlarını solumasından kaynaklanan karaciğer hasarıydı. Yaptığı son şey yanında bulunan Catherine’den kendisine poz vermesini istemek oldu: “Dur Kate! Olduğun gibi kal, senin portreni çizeceğim, çünkü bana hep bir melek gibi davrandın.” Genç hayranla rından ressam George Richmond da oradaydı:

Son derece görkemli bir şekilde... öldü. Bütün hayan boyunca görmek istediği diyara gitmekte olduğunu söyledi ve İsa aracılığıyla kurtuluşa erme umudu içinde kendisini mutlu

hissettiğini belirtti. Ölümünden hemen önce çehresi aydınlandı, gözleri parladı ve cennette gördüğü şeylere dair şarkıyı haykırarak okudu.

Blake ve Catherine birlikte şarkı söylemekten her zaman hoşlanırlardı; hem eski halatları, hem de Blake'in yazdığı ve birçoğu Shaker ilahilerinin yalınlığını taşıyan şarkılarını okurlardı. Catherine kocasının ölümünden sonra geçimini onun eserleriyle sağladı ve her satıştan önce "Bay Blake'e danışarak" onunla yakın temasını sürdürdü. Dört yıl sonra öldü. Caft verirken kocasına "sanki yan odadaymışçasına" seslenerek, "yanma gelmekte olduğunu ve kavuşmaya artık az zaman kaldığını" söyledi.

Blake'in şöhretiyle İngiliz sanat ve edebiyatının zirvesine yükselişi bir yüzyıla yakın süreyi aldı. Günümüzde Masumiyet ve Tecrübe Şarkıları klasik sayılmaktadır ve "Kaplan" bütün zamanların antolojilere en çok girmiş İngiliz şiiridir. Kehanetlerle dolu daha uzun şiirleri belki o kadar sık okunmuyor olabilir. Ama bunlan süsleyen resimler dünyanın her yanında ruhani sanatın şaheserleri olarak sergilenmektedir; başlarından geçen mistik olayları böylesine yalın ve hemen anlaşılır imgelere dönüştürmeyi başarmış çok az insan vardır. Blake'in felsefesi de modern çağla derin bir uyum içinde görünür. Cennet ile Cehennemin Evliliği'nin sonundaki "Zira yaşayan her şey kutsaldır" dizesi dar bir Hıristiyanlık yorumunun çok ötesine geçer. Doğal çevreye duyarlılığın geliştiği bir dönemin sloganı olmaya çok uygundur. Ama Blake asla alışılagelmiş bir Hıristiyan değildi. Bir zamanlar paradokstan haz alarak belirttiği gibi: "İsa tek Tanrıdır. Ben de öyleyim, siz de öylesiniz."

Jeremy Bentham: Mahpusların Korkulu Rüyası

Blake'in şöhreti, Aziz Cuthbert'in naaşına oldukça benzer bir gelişmeyle, ölümünden sonra birçok serüven geçirdi. Buna karşılık Blake'in çağdaşı olan sosyal filozof ve reformcu Jeremy Bentham'ın (1748-1832) ölümünden sonraki akıbeti en ince ayrıntılara kadar önceden planlanmıştı. Faydacılığın, yani "en çok sayıda insan için en büyük fayda" felsefesinin babası fani naaşıyla yararlı bir şey yapılmasını istemekteydi. Bu nedenle toprakta çürümeye bırakmak yerine, kalıcı olarak açık sergide tutma yoluna gitti. Vasiyetnamesinde kendi ifadesiyle "oto-ikon"una nasıl dönüştürüleceğine ilişkin çok kesin talimatlarla, cesedini arkadaşı Dr. Thomas Southwood Smith'e bıraktı. Londra'da University Collcge'da camekânlı bir ahşap dolapta saklanan bu ikonu hâlâ görmek mümkündür.

Bentham kendi bedenini koruma fikrini ilk kez yirmili yaşlarda kafasında geçirmeye başladı; bir doktor arkadaşından ocağında kurutma deneyi yapmak üzere bir insan kafası bulmasını istedi. Gerekçesini ise bedenini "hayattayken katkıda bulunma fırsatını çok az bulabildiği insanoğlunun ileride ölümünden belirli bir küçük yarar sağlaması arzusuyla" bilime bırakma olarak açıkladı.

Altmış yıl kadar sonra isteğine kavuştu. Vasiyetnamesinde bedeninin açık inceleme hizmetine sunulmasını belirtmişti ve bu da başlı başına yararlı bir şeydi. O dönemde (İsa'nın mahşer gününde yeryüzüne yeniden inip ölüleri mezarlarından çıkaracağı

inancından kaynaklanan) diriliş doktrininden dolayı, cesetlerin gÖniLÜİmemesine karşı bir Hıristiyan tabusu vardı. Bu yüzden patologların üzerinde çahşabilcccği insan vücudu örnekleri genelde azdı.

Londra'nın Webb Street Anatomi Okulu'nda cesedin incelenmesine başlanmadan önce, Bentham'ın yirmi sekiz arkadaşı ona veda etmek üzere buluştu. Basit bir gecelik içindeki cesedi önlerinde yatmaktaydı. Mary Shelley'nin (o sırada henüz ikinci baskısı yapılmış) Frankenstein romanından fırlayıp çıkmış gibi görünen bir sahneyle, cenaze konuşmasına "gümbürtülü gök gürültüsünün duyulduğu ve karanlığı yaran şimşeklerin çaktığı" dramatik bir görüntü eşlik etti. Methiye faslı bittiğinde* aynen Bentham'ın vasiyetnamesinde öngörüldüğü gibi, Dr. Southwood Smith "hiçbir hayat belirtisinin kalmadığını uygun deneyle saptama" işlemini yerine getirdi. Ardından cesetteki etleri dikkatle kemiklerden sıyırdı; iç organları ve "yumuşak kısımları "şarap sürahilerine benzer" etiketli cam kaplara yerleştirdi. Ayıklanmış kemikler bakır tellerle birbirine tutturuldu ve iskelete giydirilen Bentham'a ait bir takım elbisenin içi samanla ve pamuk yünüyle dolduruldu. Güveleri uzak tutmak için karın boşluğuna bir lavanta ve naftalin kesesi konuldu. Yine vasiyetnamedeki talimatlara uygun olarak, ceset "hayattayken genellikle oturduğu bir koltuğa düşünceye daldığı sıradaki duruşuyla" oturtuldu. Bütün bu kurgu, merhumun gözde yürüyüş bastonu Delma'nın varlığıyla güçlendirilecek ve üstüne (sağlam halde ve uygun bir şapka takılmış) gerçek başı kondurulacaktı.

Dr Southwood Smith başı koruma dışındaki isteklerin hepsi ni yerine getirmeyi başardı. Bu eksikliği daha

sonralan şöyle açıkladı:

Kükürtlü asit üzerinde bir hava pompasını kullanarak sadece sıvıları çekip alma yoluyla başı olduğu gibi korumaya çalıştım. Bu yolla baş Yeni Zelandahların kafatasları kadar sertleşti; ama haliyle bütün yüz ifadesi yok olup gitti. Bunun sergiye uygun olmadığını görünce, seçkin bir Fransız ressamına balmumundan bir maket yaptırdım."

Balmumu başa Bentham'dan alınan biraz saç tutamı yapıştırıldı. Kötü mumyalanan gerçek başı ise (birkaç yıl) camlı dolapta ayaklarının dibinde durdu; ölümünden önce altı ay kadar cebinde gezdirmiş olduğu mavi camdan gözler bu başa takılmış olarak şaşırtıcı biçimde seyredenleri süzdü. Yine vasiyetnamenin öngördüğü son gösterişli jest, yakın arkadaşlarına onun saçlarından yapılan bir fırçayla boyanmış minyatür portresinin yer aldığı mühür yüzüklerin hediye edilmesiydi. Umduğu şey bu dostların düzenli olarak ölüm yıldönümünde biraraya gelmeleri ve kendi "oto-ikon"unun tekerlekli sandalyeyle taşınıp aralarına katılmasıydı. Bu isteği yerine getirildi. Bentham -1939'dan beri güveye dirençli yeni iç çamaşırları giydirilmiş olarak- hâlâ ara sıra üniversite törenlerini onurlandırıyor. Bir zamanlar üniversi te öğrencilerinin muzipliklerine maruz kalan mumya baş şimdi bir yere kapatılmış olarak saklanıyor.

Jeremy Bentham hiçbir zaman sıradan biri olarak nitelendirilme tehlikesiyle karşılaşmadı. Bir avukatın oğluydu. Bir dâhi çocuk olarak, üç yaşında Latince öğrenmeye ve beş yaşında kemanla Handel sonatları çalmaya başladı. Fiziksel görünümüyle çelimsizdi; onun hakkında "keskin bir akılla donanmış cücemsi bir

beden" tarifi yapılmıştı. Annesini on bir yaşındayken kaybetti ve kısa bir süre sonra babası tarafından Oxford'da klasik edebiyatı okumaya gönderildi. Buradaki öğrenim Genç Bentham'a hiç de ilginç gelmedi: "Hiçbir şey öğrenmediği" sonucuna vardı. "Mantık jargonuna dair bir şeyler öğrenmek üzere hocaların saçma sapan derslerine girdik sadece." On yedi yaşında avukat olarak baroya kabul edildi; ama İngiliz hukukunun çıkara göre çekiştirilmeye elverişli karmaşıklığı karşısında "Chikane İblisi" gibi kötüleyici bir yakıştırmada bulunmaya yöneltti. Onu asıl ilgilendiren şey haksızlık ve ayrıcalık üzerine kurulu bir toplumda reformu savunan ve Manş Denizi'nin öbür yakasından gelen Aydınlanma fikirleriydi. Yirmi yaşına doğru toplumun evrimi ve insan hakları üzerine yazmaya başladı. Kendisini "seçici bir şekilde yolunu çizen, önyargıların ve saçmalıkların üstesinden gelen, sağda solda ufak tefek buluşlara varan" biri olarak nitelendirdi.

Bentham zamanla Londralı aydınlardan oluşan küçük bir çevrenin takdirini kazandı; yayımlanan ilk kitabı Devlet Yönetimi Üzerine Bir Çalışma (1776) İngiliz hukuk sistemine yönelik hararetli bir eleştiriydi. Birkaç yıl aristokrasi mensuplarının, özellikle de kendisini sıklıkla evinde konuk olarak ağırlayan Whig içişleri bakam ve başbakan Lord Shelburne'ün (1737- lt805) himayesinden yararlandı. Babasının 1792'deki ölümüyle

kalan miras Westminster semtinde Queen Square Place'teki bir eve taşınmasına olanak verdi ve elli yılı aşkın bir süre orada yaşadı. Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş (1789) kitabında "uluslararası" ve "parasal"

kelimelerini kullanan ilk kişi oldu; "yarar"ı "bir nesnede genellikle haz, iyilik ya da mutluluk sağlayan veya zarar, acı, kötülük ya da mutsuzlukla karşılaşmayı önleyen nitelik" olarak tanımladı.

Bentham'ın "şeylerin yararı"nı tanırken vardığı sonuç, hukukun "en çok sayıda insana en büyük mutluluğu" sağlama yönünde kullanılması gerektiğiydi. Bu, devrimci bir tavırdı: Sıradan insanların mutluluğu hak ettiği düşüncesi aristokrasinin, tahtın ve yargı sisteminin yerleşik haklarının özüne darbe vur maktaydı. Bentham mutluluğu kesin tanımlamak amacıyla, her zamanki pratik yaklaşımı doğrultusunda bunu hesaplamaya yönelik bir sistem geliştirdi ve "mutluluk getirici entegral hesabı" adını verdiği sisteminde on dört hazzı ve on iki acıyı sıraladı

- her ne kadar en yakın dostları bile bunu gerçek hayatta uygulanamayacak kadar çapraşık bulsa da.

Kurulu düzen Bentham'ı köklü bir tehlike olarak gördü.

Onun "yarar cebiri" yüzyıllar içinde birikmiş ayrıcalıkları ve haksızlıkları bir asit etkisiyle aşındırıyor gibiydi. Köleliğe, idama ve bedensel cezaya karşı çıktı; kadınlar ve hayvanlar için eşit haklardan yana bir tutum takındı; homoseksüelliğin suç olmaktan çıkarılmasını istedi; serbest ticareti ve basın özgürlüğünü övdü; boşanma hakkını destekledi; kilise ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Bugün liberalizm olarak andığımız akımın kaynağı büyük ölçüde Bentham'a kadar götürülebilir. William Blake'in de aralarında bulunduğu başka birçok kimse aynı şeyleri savunmaktaydı; ama faydacılık liberal demokrasiye temel oluşturacak hukuki ve felsefi ilkeleri sağladı. Bentham yaşadığı dönemde Britanya dışında çok daha

etkiliydi: Napolyon lSCM'te hazırladığı medeni kanunla Avrupa hukuk sistemini dönüştürürken, Bentham'ın fikirlerini esas aldı.

Bentham'a göre, yargıçlarca belirlenen İngiliz içtihat hukuku adalet dağıtma açısından kötü bir sicile sahipti. "On yaşın altındaki bir çocukla birlikte zorla bir eve girme"yi ve homoseksüel liği de kapsamak üzere 200'den fazla suçun ölümle cezalandırıla- bilmesinin saçmalığına ve sertliğine işaret ediyordu.

Bentham'ın keskin düşünsel kavrayış dışındaki bir silahı da çalışma temposuydu. Buluşmalardan hoşlanmadığı için mektuplarla dostluk kurduğu mühim ve makbul insanlar Rusya çariçesi II. Katerina'dan yeni bağımsızlığına kavuşan ABD'nın önde gelen simaları Thomas Jefferson ve James Madison'a, Latin Amerikalı devrimci Francisco da Miranda'dan usta Fransız devlet adamı Talleyrand'a kadar uzanmaktaydı. Fransa'da fikirleri öylesine hayranlık topladı ki, 1792'de fahri yurttaş yapıldı.

Çalışmaları soyut teoriyle de sınırlı kalmadı. Geliştirdiği panoptlkon ("her şeyi görme") adlı hapishane düzeninin çığır açıcı dairesel tasarımı mahpuslara hücrelerinde makul bir mekân sağlarken, hem gardiyanların, hem de mahpusların ortadaki bir izleme alanından görülmesine olanak verdi. Böylece tek kişinin, hapishane müdürünün her şeyi gözetim altında tutması mümkün hale geldi. Bentham'a göre, herkesin sürekli gözetim altında olması hapishaneyi verimli ve huzurlu bir işleyişe kavuşturacaktı ve aynı tasarım tımarhanelerde, okullarda ve hastanelerde de uygulanabilirdi. Panoptikon Londra'daki Pentonville ve ABD'nin Illinois eyaletindeki Joliet hapishaneleri de

dahil olmak üzere dünyanın her yanında ceza kurumlannm düzenini etkiledi. Bentham ayrıca hepsi daha sonraları benimsenen genel oy hakkı ve gizli sandık gibi seçim reformuna dönük pratik önerilerde de bulundu. Tefeciliğin Savunusu (1787) kitabıyla arkadaşı Adam Smith'i borçlara faiz uygulanmasını benimsemeye ikna etti. Yazar G. K. Chesterton bunu "modern dünyanın asıl başlangıcı" olarak nitelendirdi.

Bentham dönemin Anglosakson dünyasında nispeten silik konumda kalmasına karşın, Aristoteles'ten sonraki en etkili filozof olma savını ciddi olarak ileri sürebilecek konumdaydı. Dağarcığında belki de bize sunacağı başka sürprizler vardı. Her gün şaşmaz biçimde on beş ila yirmi sayfa not tuttuğu için, ardında 5 milyonu aşkın yazma sayfadan oluşan bir arşiv bıraktı. Şimdiye kadar arşivin yarısından azı yayımlanmış durumdadır. University College'da 1%8'de başlayan Bentham Projesi şu an da yirmi beş cilde varmış bulunuyor.

Çalışma yaşamının düzenliliği ve sıkı temposu Bentham'ı zaten olabildiğince kaçındığı sosyal ilişkilerden uzak tuttu. Kendisini "sürekli ve sakin bir neşe hali" içinde nitelendirdiğinden, muhabbete pek ihtiyacı yoktu. Bu durum ve kişisel talihi, ona ilişki kuracağı insanlan titizlikle seçme olanağını verdi. Kendisiyle biraraya gelmek isteyen Fransız aydın ve yazar Madam de Stael'le (1766-1817) görüşmekten kaçınarak, "abuk sabuk konuşan bir laf ebesi"nden başka bir şey olmadığını söyledi. Bir kere görüştüğü Dr. Johnson'ı "bayağı ahlaka sahip övüngen bir acemi çaylak" olarak nitelendirdi. Genç yaşta başından geçen iki cilveleşme bir yana bırakılırsa, göründüğü kadarıyla kadınlarla yakın ilişkileri hiç olmadı. Bununla birlikte

ömrünün sonuna doğru, romantik gençlik döneminin anıları onu çarçabuk gözyaşlarına boğar oldu. “Size yalvarıyorum, beni alıp geleceğe götürün” derdi konuklarına. “Geçmişe gitmeme izin vermeyin.” Ara sıra dostlarının kendisiyle akşam yemeği yemesine fırsat verirken, konuşulacak konuların listesini önceden hazırlardı. Saat onda çay içerdi. On birde ömrü boyunca tek alkollü içkisi Madeira şarabından yarım kadehi uykuya hazırlık niteliğinde yuvarlardı. On ikiye doğru da konuklar merasimsiz evden sepetlenirdi. Sert bir yatakta uyuyan Bentham'ın kötü rüyalar görme ve yüksek sesle horlama sıkıntısı vardı (“Bir Bentham horlamıyorsa, nesebi sahih değildir” demişti bir keresinde). Gündüzleri göz de eğlencesi o dönemde oyuncuların olası en yüksek sayıya ulaşmak için ucu tüylü topu havada tutmalarının yeterli olduğu badmintondu. O hayattayken Somerset ailesinden bir kişi 2.117 sayıyla rekora ulaştı. Bentham aynı zamanda "jogging” yapan ilk kişilerden biriydi; Londra parklarında ya da kendi bahçesinde “yemek öncesi kıvırmalar” olarak adlandırdığı yürüyüşlerinde birdenbire yüksek hıza çıkarak insanları şaşırtırdı. Bir keresinde yüzmeyi ve ıslık çalmayı beceremediğini, ama bundan “yakınacak bir sebep görmediğini” belirtti.

Yaşlılıkla birlikte eksantrik yanları çoğaldı. Delma ve Dobbin adını verdiği iki yürüyüş bastonu vardı. Arkadaşlarıyla karşılaştığında, şaka yollu şövalyelik verme havasıyla bunlardan biriyle omuzlarına hafifçe vururdu. Ayrıca Dickey olarak andığı ve bir ev hayvanı saydığı “kutsal bir çaydanlığı” vardı. Gerçek ev hayvanı olan domuzla bir süre yatağını paylaştığı söylenir. Kedilere de düşkündü; özellikle sevdiği Langhorne adlı

bir erkek kediye birkaç yıl "Sir John" olarak seslendikten sonra, papazlık mertebesini yakıştırarak "Peder John Langhorne" olarak hitap
etmeye başladı. Bir koleksiyon oluşturan fareleri çalışma odasında çılgınca koşturarak, yazmaları mahveder ve konuklara dehşet saçardı. "Dört bacaklı her şey hoşuma gidiyor!" diye açıkça belirtirdi. Oturduğu ev daha önce John Milton'a ait olduğu için, bahçesine onu "şairlerin prensi" olarak nitelendiren bir plaket koydu, hem de kişisel olarak şiiri bir "boşa zaman harcama" olarak görmesine karşın. "Sonuncusu dışında bütün satırlar sayfa kenarına kadar gidince düzyazı ortaya çıkar; şiir ise satırlardan bazılarının kenara kadar gitmemesinden ibarettir." Londra Belediye Meclisi'ne araba yolunun kenarındaki çalıların yerine "çiçeklerden daha estetik" olacağını söylediği mumyalaşmış cesetler koyma izni için dilekçe yazdığında da aynı zarif nüktedanlığı başvurup başvurmadığını kestirmek zordur. Bir fikiri daha da ileriye götürdüğü Oto-ikon ya da Ölülerin Dirilere Başka Yararları kitabında cesetlerin topluca vernikli bahçe süslerine dönüştürülmesini önerdi. Edebi terekesinden sorumlu kişiler böyle bir önerinin itibarına pek bir şey katmayacağı görüşünden hareketle, bu kitabın yayımlanmasını ölümünden on yıl sonraya kadar geciktirdiler.

Bencham şaka yapmayı severdi, ama oto-ikon üzerine yazması sırf bir muziplik ya da bunama başlangıcı sayılarak küçüm senemez. Bir filozof olarak taşıdığı değer yarar ilkesini sıkı biçimde uygulamasının sonucuydu. Şimdi olduğu gibi o zaman da Ölüm, korkuya ve dinsel hurafeye bulanmış bir tabuydu. Cesetleri gömüp toprakta çürümeye bırakmak onun gözünde israfa dönük, iğrenç ve hijyeniklikten uzak bir şeydi. Mezarlıklar çocukluğundan beri onu korkutan yerlerdi. Bir mezarlıktan geceleyin geçerken kalbinin

> “yol boyunca küt küt atışı” aklından hiç çıkmamıştı. "Her mezar taşına tünemiş bir hortlak gördüğümü sandım.” Oto-ikon her iki sorunu bir çırpıda çözecekti. Cesetlerin güvenle kaldırılması yolunu sunarak ölümü yararlı hale ge tirmenin yanı sıra, ölülere kalıcı birer anıt sağlayacaktı. Bentham’ın University College’da bulunan oto-ikonu kusursuz Aydınlanma nesnesi, rasyonellik, materyalizm ve faydacılık açısın dan bir zafer ve korkunun, hurafenin ve kilise tiranlığının bir reddidir. Aynı zamanda çok tuhaf ve hafif itici olması bir bakıma maddinin mizacına tamamen uygun görünmektedir:

Yirmi yıl sonra öldüğümde, elinde Delma’yla bana ait koltukta oturan ve şu anda giydiği paltolardan birini giyen bir despot olacağım. Bentham’ın açıkta sergilenen üç boyutlu ahret versiyonu Blake’in mistik yoğunluğunun ışıltısını taşımıyor olabilir; ama manevi yelpazenin karşıt uçlarından yola çıkan iki adam aynı yerde buluştu. Her ikisi de kendi hayallerinin gücüne inanmaktaydı. Her ikisi de Ann Lee’ye büyük azap çektiren eski cennet ve cehennem mitlerinden kurtulmak için hayal gücünü kullandı ve bu süreçte ölüm konusunda daha büyük mutluluk duyar hale geldi.

Richard Buckminster Fuller: Dymaxion'un Babası

Amerikalı mimar, mucit, şair, filozof, yazar, öğretmen, girişimci, sanatçı ve matematikçi Richard Buckminster Fuller'ın (1895- 1983) yaşamında pratik felsefe ve mistik hayaller açık seçik biraraya geldi. Kafasını kurcalayan bir başka şey de bireysel ve toplu kurtuluş fikriydi. Daha 1969'da şunu yazmıştı: "Dünyayı bütünlüklü bir uzay gemisi vc yazgımızı ortak gibi görmediğimiz sürece, ne başarıyla işlemesini sağlayabiliriz, ne de ömrü çok uzun olur. Dünya ya herkesin olacak ya da hiç kimsenin olmayacak." Bu bölümde anlatılan diğer hayatlar gibi, onun hikâyesi de bir vizyon sahibi olma ve ona güvenmeyle ilgilidir. Bir keresinde belirttiği gibi: "İman [faith], kanıdan [believe] çok daha iyidir. Kanılarımızda bizim yerimize başka birisi düşünür."

Fuller'lar her zaman kendi akıllarıyla düşünen New England'lı bir aileydi. Kişisel ilham uğruna dinsel otoriteyi reddeden aşkıncılık akımına bağlıydı. Tıpkı Blake gibi, aşkıncılar da gerek insanlığı, gerekse doğayı ilahi varlığını tezahürleri olarak gör mekteydi. Akımın mensupları arasında filozof Ralph Waldo Emerson (1803-1882), doğa yazarı Henry David Thoreau (1817-1862) ve Fullerin büyük teyzesi ve ABD'deki ilk feminist eser 19. Yüzyılda Kadm^y^m (1845) yazarı Margaret Fuller (1810-1850) vardı.

Ailede kullanılan adıyla küçük "Bucky" aşırı miyoptu. Ona bir gözlük uydurulana kadar, dünyanın bulanık olmadığına inanmayı reddetti. Bu kitaptaki babaların birçoğu gibi, onun babası da genç yaşta öldü; ama ailesi köklü ve varlıklıydı. Bu nedenle ailenin önceki dört

kuşağı gibi, Bucky de öğrenim için Harvard'a gönderildi. Otoriteyle uzun kavgası orada başladı. Daha birinci sınıfın yansında Manhattan'lı bir koro kızıyla kırıştırmak için bankadan bütün öğrenim harçlığını çekince derhal okuldan uzaklaştırıldı. Ertesi yıl yeniden alındıysa da, "sorumsuzluluk ve ilgisizlik" gerekçesiyle ikinci kez atıldı. Daha sonraları şöyle yazacaktı:

Eğitim sürecinde genellikle yaşanan şey şudur: Melekeler köreltildiği, aşırı yüklendiği, tıkandığı ve felce uğradığı için, çoğu kimse olgunlaştığında doğuştan gelen yeteneklerini yi tirmiş durumda olur.

Sonuçta, çağının en büyük mimarı olacak adam mezun olamadı. Aldığı diplomalar sadece yıllar sonra ödül olarak verilen kırk yedi onursal doktoraydı.

Fuller bir tekstil fabrikasında ve bir et işleme şirketinde kısa sürelerle çalıştıktan sonıa, Birinci Dünya Savaşı'nda donanmaya katıldı. Çocukken Maine'de eğlenmek için ufak tefek şeylerden aletler yaparak edindiği beceri sayesinde, sıklıkla baş aşağı suya dalan donanına uçaklarının pilotlarını kurtarmaya yönelik vinç benzeri bir aygıt icat etti. Böylece subay olarak yetiştirilmek üze re seçildiği ABD Deniz Akademisinde mühendislik öğrenimi gördü. Donanmadan ayrılarak Anne'lc evlendiği 1917'de kayııı- babasıyla birlikte tahta talaşlarından briket yapan bir işletme kurdu. Çevreye duyarlı ilk projeydi bu. Gerek evlilik, gerekse işletme çok başarılı yürüdü, ta ki 1922'de Fuller çiftinin dört yaşın daki kızı Alexandra çocuk felcinden birdenbire ölünceye kadar.

Bu olay Fuller'ı feci sarstı. Karısı Anne'la birlikte daha önce 1918'deki grip salgınından ve ağır bir menenjit vakasından özenle bakarak kurtardığı kızına düşkündü.

Kızı ölümünden önceki gün ondan futbol oynarken dizini sakatlamasından beri kullandığına benzer bir baston istemişti. O akşam Long Island'daki aile evinden çıkıp Harvard'a, eski okul takımının maçını izlemeye gitti. Harvard'ın kazanması üzerine, geceyi arkadaşlarıyla içki âlemine dalarak geçirdi. Ertesi gün öğleden sonra Anne'a telefon açınca, Alexandra'nın komaya girdiğini öğrendi. Alelacele eve döndüğünde, kızı tekrar bilincine kavuştuğu kısa sürede ona bastonu alıp almadığını sordu. İsteğini tamamen unutmuştu ve Alexandra kısa bir süre sonra öldü. Bir türlü teselli bulamayan Fuller'ın yaşamı dağılmaya başladı. Kendisini içkiye vurarak işini ihmal etti. Sonunda sabrı taşan Anne'nın babası, hisselerini satın aldı ve ardından şirketi potansiyel değerinin çok altında sattı. Fuller genç bir kızla ateşli bir sevdaya tutuldu. Kızın ilişki yi bitirmesi üzerine, ruh sağlığı hızla bozuldu. Henüz otuz iki yaşında olduğu 1927'de Michigan Gölü'ne kadar yürüdü ve suyun kenarında dikilerek, aklından intiharı geçirdi.

O anda kendisini yerden birkaç metre havada asılı olarak pa rıltılı ışıklar arasında buldu. Zaman durmuş gibiydi. Kulağına bir ses çalındı:

Kendini helak ermeye hakkın yok. Sen kendine ait değilsin.
Evrene aitsin. Herkes gibi sen de diğer insanların hatırı için bu dünyadasın.

İşte o anda iman sahip olduğunun farkına vardı - kendi ifadesiyle "Tanrı olarak adlandırabileceğimiz öngörülü düşünsel bilgeliğe" duyulan itikat. Bu ona "küçük,

meteliksiz, silik bireyin bütün insanlık adına büyük ülkelercc, büyük dinlerce ya da özel şirketlerce başarılamayacak ne tür şeyleri fiilen yapabileceğini keşfetmeye" yönelik "ömür boyu deney"ini tasarlama ilhamını verdi. Özgül olarak görevi insanlığın varlığını sürdürmesini planlamaktı. Bütün fikirlerini kaydettiği günceyi, yazdığı vc al dığı bütün mektupların kopyalarını, gazete kupürlerini, notları ve çizimleri, hatta kuru temizleme faturalarını içeren kocaman bir albüm biçimindeki "zaman dosya"sını tutmaya girişti. Dosyada kendisine "Kobay B" (B Bucky'nin karşılığı) adını verdi. "Ömür boyu deney"inin sonuna doğru bu "laboratuvar defteri" 50 metre yüksekliğinde bir raf malzemesine ulaştı. Fuller'ın tarihteki en belgeli insan hayatını yaşadığını ileri sürmesinde belir li bir haklılık payı vardı.

Başından geçen mistik olaydan sonra tam bir yıl boyunca eve kapanarak okudu ve düşündü. Dışarıya, dünyayı kurtarma sırrının daha iyi tasarımda yattığı kanaatiyle çıktı. Dayandığı aksiyom "asgari enerjiden azami yarar"*, yani bütün doğal dünyayı kapsamak üzere bitkilerin ve hayvanların yapısında gözlemlediği bir ilkeydi. İşe konutla başladı: İnşaat alanında zaten biraz tecrübesi vardı ve dünyanın her yanında ucuz ve randımanlı "yaşama dönük makine"lere ihtiyaç duyulduğunun bilincindeydi.

Binlerce yıllık yapı geleneğini bir yana bırakarak ilk baştaki ilkelere döndü. Ev tasarımını her şeyin bir gövdeye ya da omurgaya bağlı olduğu insan iskeletine ya da bir ağaca, yani yerçekimiyle boğuşmak yerine ondan yararlanan bir sisteme dayandırsa ne olurdu? Ve de bunu hâlihazırda uçak yapımında kullanılanlara

benzer en hafif malzemelerden yapsa ne olurdu? Prototipi 1929'da ortaya konan sonuç, tamamen kendine-yeterli ve taşınır ilk evdi. Alüminyum bir çadıra benzeyen bu ev, bir orta direğe asılıydı, dizel jeneratörle çalışmaktaydı ve su tesisatına gerek bı rakmayacak şekilde kendi suyunu geri-kazanımla sağlamaktaydı. Ayrıca gerektiğinde uçakla her yere taşınabilecek kadar ha fifti. Ürüne verilen ad Dyrnaxion eviydi - "dyrnaxion" terimi İngilizce "dinamik", "azami" vc "gerilim" kelimelerinin bir kısaltmasıydı. İçinde dört kişinin uyuyabildiği evin fiyatı 1500 dolardı (bugünün değeriyle yaklaşık 40 bin dolar); yani "maliyeti bir arabadan fazla olmayan ev" olarak pazarlanabilirdi. Her ne kadar seri üretimine geçilmese de, Fuller -ve Dyrnaxion- adının tanınmasını sağladı.

Fuller sonraki yirmi yılda Dyrnaxion arabalarını, Dyrnaxion banyoları ve özellikle Dyrnaxion küresini yarattı. Bu küre her biri eşkenar üçgen biçiminde yirmi yüzlü bir geometrik figüre aktarılmış bir dünya atlasıydı. "Yukarı" ya da "aşağı", "güney" ya da "kuzey" yönleri yoktu ve açılarak düz bir dünya haritası ha line getirilmesi mümkündü. Bir yöne doğru açıldığında dünyanın kara kütlelerini biraraya gelmiş halde göstermekteydi; diğer yönde ise aynı şey okyanuslar açısından ortaya çıkmaktaydı. Hangi yönde açılırsa açılsın, geleneksel atlaslara oranla dünya nın çok daha aslına uygun bir görüntüsünü sunmaktaydı; ama yirmi üçgenden oluştuğu için ilk bakışta şaşırtıcı ölçüde garipti.

Bu kavramsal yeniliklerin çok azı Fuller'a para kazandırdı; ama karısını (ikinci kızı Allegra'yı) giydirmek ve doyurmak için yarım gün işler tutarak

çalışmasında sebat etti. Ciddiye alınmak amacıyla, sigarayı ve içkiyi bıraktı, beslenmesine dikkat etti. Bu tavrını "İçkici biri olarak icatlarımdan söz ettiğimde, insanların bunları çok saçma görüp baştan savdığının farkına vardım" diye açıkladı. Beslenmesi sadece kuru erik, çay, biftek ve jöleden ibaretti. Daha fazla zaman kazanmak için, bir uyuma tekniğini denemeye girişti. Haliyle "Dymaxion uykusu" adını verdiği bu tekniğin esası, ilk yorgunluk belirtisine otuz saniye kestirmekti. Bunu güne ortalama iki saat uyuyarak iki yıl sürdürdü; ama mesai arkadaşlarının ayak uyduramaması nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldı.

Derken 1948'de gidişatı temelden değiştiren atılım geldi. Fuller bir süre öncc Kuzey Carolina'da bir sosyal bilimler kurumu olan ve Amerikan avangart kültürünün seçkinleri için bir yaz kampı işlevini gören Black Mountain College'da ders vermeye başlamıştı. Diğer öğretim üyeleri arasında besteci John Cage, dansçı Merce Cuningham ve soyut izlenimci ressam Willem de Kooning vardı.

Her zaman "daha az şeyle daha çok şey" yapmak için uğraşan Fuller olası en hafif ve en sağlam yapı üzerine düşünmeye yönelmişti. Mekân kapatmanın en basit yolu düzgün bir piramit, yani her yüzü eşkenar üçgen biçiminde bir dörtyüzlüdür (Aynı zamanda dikdörtgen yüzlü her yapıdan çok daha sağlam dır). Mekân kapatmanın en verimli yolu bir küredir; çünkü üç boyutlu herhangi bir şeklin olası en az yüzey alanım kullanır. Fuller'ın aklının bir köşesinde Dymaxion evinin çadır biçimli ça tısı ve Dymaxion küresinin yüzeyindeki yirmi eşkenar üçgen vardı. Bir anda "buluş" şimşeği çaktı. Üçgen düzlemlerden olu şan bir küre yapsa ne

olurdu? Bir kürenin mekânsal kapasitesini ve bir piramidin sağlamlığını taşımaz mıydı? Böylece Black Mountain'da bir yaz akşamı Fuller ve öğrencileri bir yığın tahta çıta aldı ve dünyanın ilk jeodezik kubbesini kurmaya koyuldu.

Üçgen düzlemlerden yapılan ve daha sonra ikiye ayrılan küreye yakın bir şeydi bu ve yapısı kusursuzdu: En az yüzey alanıy la olası en büyük iç mekân hacmi, muazzam malzeme ve maliyet tasarrufu sunmaktaydı. Oranlar basit ve güzeldi; Kubbenin çapı iki kata çıkarılınca yerde kapladığı alan dört misli ve hacmi sekiz misli artmaktaydı. Yapı ayrıca son derecc istikrarlıydı ve içeride havanın serbestçe dolaşması nedeniyle, alışılagelmiş bir dikdörtgen binaya göre ısıtma yüzde 30 daha verimliydi. Fuller buna "jeodezik" adını verdi; çünkü bir "jeodezik çizgi" bir küre üstündeki herhangi iki nokta arasındaki en kısa mesafedir (Terimin kökeni olan Yunanca geoddisia "dünyayı bölme" anlamı
na gelir). En çarpıcı özellik şuydu: Orantıyla belirtmek gerekir se, kubbe ne kadar büyük olursa, o ölçüde ucuz, hafif ve sağlam olur.

Fuller'ın tasarımının ilk ticari uygulaması 1953'te gerçekleş ti. Ford Motor Company, Michigan'ın Dearborn kentindeki Rotunda binasının orta avlusunu örtmek için bir jeodezik kubbe sipariş etti. Onu ikinci bir siparişle ABD ordusu izledi ve kısa sürede dünya kubbe furyasına kapıldı. Ani başarı Buckminster Fullcr'ı her evde tanınan biri haline getirdi ve hatta ona biraz para kazandırdı. Yapının patentini 1954'te almakla birlikte, tek başına imalatçı olmaktan her zaman kaçındı. Sebebi sorulduğunda şunu söyledi:

Yaptığım her işi, sonuca vardığında kendi haline bırakırım. Toplum, zamanı gelince ilerler ve yaptığım şeye gerek duyar. O noktada benim başka bir şeyle uğraşıyor olmam daha iyidir. Benim için çalışmak ve kendimi bilinen işlerin dışında tutmak temel önemdedir.

Şu anda dünyanın değişik yerlerinde 500 bini aşkın jeodezik yapı var; Cormvall'daki Cennet Projesi ve Texas'taki Houston Astrodomu da bunlar arasındadır.

Fuller'ın kubbe konusundaki ilham kaynağı atomdaki protonların, nötronların kenetlenerek maddeyi yaratmasıydı. Aslın da, zamanla bütün evrenin doğal geometrisinin iç içe geçen dört yüzlüler dizisine dayandığı kanısına vardı. Doğanın her alanında hafif ama sağlam yapıların kullanıldığını zaten görmüştü. Gözün ağtabakasında, bazı virüslerin biçiminde ve hatta testislerin duruşunda. Buluşu 1985'te Texas'ın Houston kentinde bir bilimci ekibinin tastamam jeodezik küre biçimli yeni bir karbon molekülü (Qo) sınıfını saptamasıyla kesin olarak teyit edildi. Onlara Nobel Ödülü'nü kazandıran ve "bukminsterfulleren"[1] adını verdikleri molekül, doğada elmas ve grafitten sonra bilinen üçüncü saf karbon biçimidir.

Daha yakın dönemde dünyanın oluşum evresinden kalma göktaşlarında bukriiinstcrfullerenirt saptanması, hayat için gerekli elementlerin uzayda ortaya çıktığına işaret etmektedir - bu da bizzat Fullerin uzun süreden beri inanmış olduğu bir şeydir.

Fuller son yıllarını dünyanın çeşitli yerlerinde konferanslar düzenleyerek ve insanlara, özellikle de gençlere ilham vererek geçti. Önünde notlar olmaksızın

aralıksız on saat konuşabilme yetisi vardı; bulunduğu yerdeki, gideceği yerdeki ve ülkesindeki zamanı gösteren üç kol saati vardı. Karısının yakalandığı kanserin ağırlaştığını 1983'te gezideyken öğrendi. Dönüp başucuna oturduğunda, Anne bir süreden beri derin komadaydı. Tuttuğu elinin kıpırdadığını hissetti. "Elimi sıkıyor!" diye heyecanla ba ğırdı. Hâlâ elini tutarak ayağa kalkar kalkmaz şiddetli bir kalp krizi geçirdi. Kısa bir süre sonra, kızının anlatımına göre "yüzünde zarif bir mutluluk gülücüğüyle" öldü. Altmış yedi yaşındaki karısı Anne da birkaç saat sonra onu izledi.

Tebrikler. Fuller'ın icatları günlük yaşamımızı henüz Nikola Tesla'nın ve hatta Bill Gates'in icatları kadar dönüştürememiş olabilir. Fuller tasarımı evlerde yaşamıyoruz ya da Dyrnaxion arabaları sürmüyoruz - üstelik jeodezik kubbelerin sızdırma gibi bir eğilimi var. Bunların hiçbiri Fuller'ın canını sıkmazdı: İcatlara bu açıdan merakı yoktu. Bir keresinde kubbe yerine, "bir çift uçan terlik icadına varmış olabileceği"ni belirtmişti. Tasa rımları sadece daha geniş çaplı arayışının bir yan ürünüydü:

"Hedefim insanlığın evrendeki kapsamlı başarısıydı." Fullerin

asıl etkisi, oluşmasına katkıda bulunduğu dünya görüşüdür. Şu anda olağanmış gibi kullandığımız "sinerji" ve "bütünsel" kelimeleri Fuller'ın çalışmalarının doğrudan bir sonucudur. Yoksulluğa karşı ya da sürdürülebilir gelişmeden yana her küresel kampanya Fuller'ın Uzay Gemisi Dünya İçin Çalışma Kılavuzu (1969) kitabında ana hatlarıyla ortaya koyduğu

vizyonuna ve “daha az şeyle daha çok şey yapma” mantrasına bir şey borçludur. Arkadaşı John Cage’ın yazdığı gibi: “Yaşamı öylesine önemliydi ki, şimdi bile, hayattayken sahip olduğu keskinlikle parlıyor.”

Bu son bölümdeki bütün vizyon sahibi insanların hayatları ister ilham, ister evren, ister “değişen ruh hali”, ister Tanrı’nın sesi adını versinler, denetimleri altında olmayan bir şeyle değişti. Çok azımızın aynı keskinlikte olduğu söylenebilecek vizyonu yardır (ve dürüst olmak gerekirse, Ann Lee’ninki gibi bir hayatı çok azımız ister); ama bir şeye nerede olduğunu unutacak kadar dalmış olan herkes için büyük İskoç fizikçi James Cïerk Maxwell’in tarif ettiği şu olgu tanıdık gelecektir: “Benliğim denen varlıkça yapılan şeyin içimdeki benlikten daha büyük bir şey tarafından yapıldığını seziyorum.”

Bu, hayatın büyük gizemlerinden biridir ve (çoğunda olduğu gibi) aynı zamanda bir paradokstur. Eğer kendimin en az bilincindeyken en çok kendim gibi oluyorsam, o halde ben kimim ya da neyim? Buckminster Fuller’ın belirttiği gibi: “Şu anda yeryüzünde yaşıyorum ve ne olduğumu bilmiyorum. Bir yüklemmişim, bir evrim süreciymişim gibi görünüyorum - evrenin ayrılmaz bir işlevi gibi.”

Bir jeodezik kubbenin tonozlu ferahlığında durmak ya da bir Shaker kâsesinin, bir Blake gravürünün ya da Aziz Guthbert’in Durham Katedralindeki rürbesinin güzelliğine hayran kalmak bizi başka bir gizemle karşı karşıya getirir. Fikirler nereden ge lir? Bu kitaptaki bütün insanların hayatları, yaptıkları bir şeyi geride bıraktıkları için günümüze ulaşmıştır: Bir çalışma alanı,

bir fikir, bir demet hikâye. Başarılan kalıcı nitelikteki kimseleri birleştiren etkenlerden bazılarını görmüş bulunuyoruz. Birkaçı apaçık üstün yanlardı - olumlu bakış açısı, dil öğrenme yeteneği, talih. Ama çoğunluğu - korkunç çocukluk dönemi, genç yaşta ölen ebeveynler, okulda başarısızlık, hastalık, psikolojik sarsıntı-daha çok eksik yanlar gibi görünür. Ölüler bizden daha iyi değillerdi - hatalar işlediler, kötülükler yaptılar, akıllarını kaçırdılar, umutlarını yitirdiler, birbirlerine acımasız davrandılar. Ve de gördüğümüz üzere, daha iyi hayatlar sürdükleri kesinlikle söylenemez. Ancak sonuçta hayata nasıl başlamış ve bazen ne kadar kötü veda etmiş olurlarsa olsunlar, seçkin ölülerimizin hepsi farklılık yaratıcı bir şey yaptılar - ve de kendilerinden bir şey katarak. Siz de bunu yapabilirsiniz. Bir hayat düsturu olarak, şu eski Lübnan atasözünden daha iyisi bulunamaz:

Henüz ölmemiş olan birinin hâlâ bir şansı vardır.

İLERİ OKUMA ve TEŞEKKÜR

Aşağıda listesi verilen kitapların birçoğu bu kitapta yer alan hayatlar için birer kaynak işlevini gördü. Daha da önemlisi, sizin de öbür dünyaya ilişkin irdelemelerinize başlamanız için yetkin kaynaklar oldukları kanısındayız.

Bu tür kitapların hepsi başkalarının uzmanlığı ve kavrayışı üzerine kuruludur. Bazı kaynaklara öbürlerine oranla daha düzenli başvuruldu. Listenin başında Oxford Dictionary of National Biography'nin (www.oxforddnb.com) bütünüyle gözden geçirilmiş 2004 baskısı yer alıyor. Yaklaşık 57 bin insanın hayatına dair hem doğru, hem de ilginç bilgiler vermeyi bir şekilde ba şaran bu kaynak emsalsiz bir ulusal hazine niteliğindedir. Ardından küçük bir arayla American National Biography (www.anb.org) ve Encyclopaedia Britannica'nın 1911 baskısı geliyor. Söz konusu baskı akademisyenlerden ziyade Einstein, Ernest Rutherford, Bertrand Russell, Algernon Swinburne ve hatta anarşist Peter Kropotkin gibi malum kişilerce yazılmış maddelerin yer aldığı son büyük ansiklopedi örneğidir. Ölülerle ilgili sayısız şahane şeylerden biri de bilimsel bilgiden ya da müzik zevkimizden farklı olarak, yaşamlarındaki ayrıntıların asla demode olmamasıdır. Kaynaklar arasında www.wikipedia.com'u anmamak nobranlık olur. Bütün pürüzlerine ve kusurlarına karşın, yararlılığı ancak daha fazla kişi tarafından kullanılmasıyla artacak olan paha biçilmez bir araçtır. Mümkün olan durumlarda hâlâ piyasada olan kitapların kaçıncı baskı olduklarını vermeye çalıştık.

1 HAYATA KÖTÜ BAŞLAYANLAR

Leonardo da Vinci
Charles Nicholi, Leonardo da Vinci: The Flights of the Mind (Al len Lane, 2004)
Leonardo da Vinci, The Notebooks (Profile, 2005)

Sigmund Freud
Peter Gay, Freud: A Life tn Our Time (W, W. Norton 8c Co.» 1998) Sigmund Freud, The Penguin Freud Reader, ed. Adam Phillips
(Penguin, 2006)

Isaac Newton
JamcvS Gleick, Isaac Newton (Fourth Estate, 2003)
Thomas Levens-on, Newton and the Counterfeiter (Faber, 2009)

Oliver Heaviside
Basil Mahon, Oliver Heaviside: Maverick Mastermind of Electri city (Mühendislik ve Teknoloji Kurumu, 2009)
Paul J. Nahin, Oliver Heaviside: The &fe> Wç>rk and Times of an Electrical Genius of the Victorian Age, yeni baskı (Johns Hopkins
UP, 2002}

Lord Byron
Fiona McCarthy, Byron: Life & Legend (Faber, 2003)
Ashley Hay, The Secret: The Strange Marriage of Annabella Mil- hanke and Lord Byron (Aurum, 2001)

Ada Lovelace

Benjamin Woolley, The Bride of Science: Romance, Reason and Byron's Daughter (Macmillan, 1999)
Betty O'Toole, Ada, the Enchantress of Numbers: A Selection from
the Letters of Lord Byron's Daughter and Her Description of the First Computer (Pickering 6c Chatto, 1992)

Hans Christian Andersen
Jens Andersen, Hans Christian Andersen (Duckworth, 2005)

Jackie Wullschlager, Hans Christian Andersen: The Life of a Story- teller {Allen Lane, 2000)

Salvador Dali
Ian Gibson, The Shameful Life of Salvador Dali {Faber, 1997) Salvador Dali, The Secret Life of Salvador Dali, <? ev. Haakon Che
valier (Dover Publications, 2009)
2 GAMSIZLAR Epikür
Epikur, The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia,
?ev. Brad Inwood ve Lloyd P. Gerson (Hackett Publishing Co., 1994)

Benjamin Franklin
1. W. Brands, The Life and Times of Benjamin Franklin (Double day, 2000)
Benjamin Franklin, Autobiography & Other Writings, cd. Ormond Seavey (Oxford, 1993)

Edward Jenner
John Baron, The Life ofEdtvard Jenner (Londra, 1827)
Richard B. Fisher, Edward Jenner 1749-1823 (Andre Deutsch, 1991)

Mary Seacole
Jane Robinson, Mary Seacole: The Charismatic Black Nurse Who Became a Heroine of the Crimea (Constable & Robinson, 2005)
Mary Seacole, The Wonderful Adventures of Mrs Seacole in Many Lands, yent baski {Penguin, 2005)

Mary Frith
Janet Todd ve Elizabeth Spearing, Counterfeit Ladies (New York University Press, 1994)
R. Sanders, Newgate Calendar or Malefactor's Bloody Register (Londra, 1760)

RichardFeynman
James Gleick, Deha: Richard Feynman & Modem Physics (Little,. Brown, 1992)
Richard Feynman, Surely You’re Joking Mr Feynman!: Adventures of a Curious Curious Character (W. W. Norton & Co., 1985)
Richard Leighton, Tuva or Bust!: Richard Feynman’s Last Journey (W. W. Norton & Co., 1991)

3 HIRS KÜPLERİ

Robert E. Peary
Jean Malaurie, Ultima Thule: Explorers and Natives in the Polar North (W. W. Norton 6c Co., 2003)

Fergus Fleming, Ninety Degrees North: The Quest for the North Pole (Granta, 2001)
Josephine Peary, My Arctic Journal: A Year among Ice-fields and Eskimosy yeni baskı (Cooper Square Press, 2002)

Mar>r Kingsley

Mar)' H. Kingsley, Travels in West Africa, yeni baskı (National Ge ographic, 2002)
Katherine Frank, Voyager Out: The Life of Mary Kingsley (Hough ton Mifflin, 1986)
Dea Birkett, Mary Kingsley: Imperial Adventuress (Palgrave Mac millan, 1992)

Alexander von Humboldt

Alexander von Humboldt, Personal Narrative: Of a Journey to the Equinoctial Regions of the New Continent, yeni basla (kısaltıl mış), çev. Jason Wilson (Penguin, 2006)
N. A. Rupke, Alexander von Humboldt: A Metabiography (Chica go UP, 2008)

Francis Galton

Martin Brookes, Extreme Measures: The Dark Visions and Bright ideas of Francis Galton (Bloomsbury, 2004)
Francis Galton, Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences, yeni baskı (Promerheus, 2005)

William Morris

Fiona McCarthy, William Morris {Faber, 1994)
William Morris, News from Nowhere & Other Writings, yeni bas kı (Penguin, 2004)

4 UÇKURUNA DÜŞKÜNLER Giacomo Casanova
Giacomo Casanova, The Story of My Life, yeni baskı, çev. Stepha nie Sartarclli ve Sophia Hawkes (Penguin, 2002)
Ian Kelly, Casanova: Actor, Spy, Lover, Priest (Hodder, 2008)

II. Katerina
Simon Dixon, Catherine the Great (Profile Books, 2009) Virginia Rounding, Catherine the Great: Love, Sex and Poiver (Hutchinson, 2006)

Cora Pearl
Virginia Rounding, Grandes Horizontales: The Lives and Legends of Four Nineteenth-Century Courtesans (Bloomsbury, 2003)
Katie Hickman, Courtesans (HarperCollins, 2003)
Cora Pearl, The Metnoirs of Cora Pearl: The Erotic Reminiscences of a Flamboyant Nineteenth-century Courtesan, ed. William Blatchford {Granada, 1983)

H. G. Wells
H. G. Wells, H. G. Wells in Love: Postscript to an Experiment in Autobiography, yeni baskı (Faber, 2008)
Norman ve Jeanne MacKenzie, H. G. Wells: A Biography (Simon 6c Schuster, 1973)

Colette
Judith Thurman, Secrets of the Flesh: A Life of Colette (Blooms bury, 1999)
Colette, Cheri, yeni baskı (Vintage, 2001)

Marie Bonaparte
Celia Bertin, Marie Bonaparte: A Life (Harcourt, 1982)

Alfred Kinsey
Jonathan Gathorne-Hardy, Sex the Measure of All Things: A Life of Alfred C. Kinsey (Chatto 8c Wind us, 1998)
Kinsey Seks Araştırmaları Enstitüsü, Sexual Behaviour in the Hu man Male, ed. Alfred C. Kinsey (W. B. Saunders, 1948) Kinsey Seks Araştırmaları Enstitüsü, Sexual Behaviour in the Hu
man Female, ed. Alfred C. Kinsey (W. B. Saunders, 1953)

Tallulah Bankhead
Tallulah Bankhead, My Autobiography, yeni baskı (University Press of Mississippi, 2008)
David Bret, Tallulah Bank})ead: A Scandalous Life (Robson, 1996)

5 DOYUMSUZLAR

Helena, Noailles Kontesi
Catherine Caufield, The Emperor of the. United States of America & Other Magnificent British Eccentrics {Routlcdge, 1981)

George Fordyce
John Cordy Jeaffreson, A Book about Doctors (Londra, 1860) Clarke, The Georgian Era: Memoirs of the Most Eminent Persons$_f$ who Have Flourished tn Great Britain (Londra, 1832)

Elizabeth, Avusturya imparatoriçesi
Joan Haslip, The Lonely Empress: Elizabeth of Austria {Weidcn-feld 6c Nicolson, 1965)

John Harvey Kellogg
T. Coraghessan Boyle, The Road to Wellville: A Comedy of the Heart & Other Organs (Little, Brown, 1981)

Henry Ford
Steven Watts, The People's Tycoon: Henry Ford & the American

Century (Alfred A. Knopf, 2005)
Henry Ford, My Life &C Work (NuVision Publications, 2007)

Howard Hughes
Howard Hughes, The Private Diaries, Memos and Letters, ed. Ric hard Hack, (New Millenium Press, 2001)
Peter Harry Brown ve Pat H. Broeske, Howard Hughes: The Un told Story (Little, Brown, 19%)

6 BAHTSIZLIĞI SİNEYE ÇEKENLER

Pieter Stuyvesant
Russell Kisao, The Island at the Centre of the World (Doubleday, 2004)

General Antonio de Santa Anna
Will Fowler, Santa Anna of Mexico (University of Nebraska Press, 2008)

Daniel Lambert
Jan Bondeson, The Pig-faced Lady of Manchester Square & Other Medical Matveis (Tempus, 2004)

Florence Nightingale
Mark Bostridge, Florence Nightingale: The Woman & her Legend (Viking, 2008)
Hugh Small, Florence Nightingale: Avenging Angel (Constable & Robinson, 1999)
Florence Nightingale, Florence Nightingale's Suggestions for Tho

ught (Wilfrid Laurier UP, 2005)

Fernando Pessoa
Fernando Pessoa, The Book of Disquiet, çev. Richard Zenith (Pen guin, 2002)
Fernando Pessoa, The Selected Prose of Fernando Pessoci çev. Ric hard Zenilh (Grove Atlantic, 2002)

Dawn Langley Simmons
Dawn Langley Simmons, Dawn: A Charleston Legend (Wyrick Sc Co., 1995)
7 MAYMUN BESLEYENLER Oliver Cromwell
H. E. Marshall, Through Great Britain & Ireland with Cromwell (Londra, 1912)
Antonia Fraser, Cromwell, Our Chief of Men (Weidenfeld Sc Ni-colson, 1997)

Catherine de’ Aledici
Leonie Frieda, Catherine de' Medici (Weidenfeld Sc Nicolson, 2004)

Jeffrey Hudson
Nick Page, Lord Minimus: The Extraordinary Life of Britain’s Smallest Man (St Martin’s Press, 2002)

Rembrandt van Rijn
Gary Schwartz, Rembrandt's Universe (Thames Si Hudson, 2006)
Charles Fowkcs The Life of Rembrandt (Londra, 1978)

Frida Kahlo
Andrea Kettenmann, Frida Kahlo, 1907-1954 Pain and Passion (Taschen, 2000)

Hayden Herrera, Frida: A Biography of Frida Kahlo (Harper 6c Row, 1983)

Bayan Mao

Jung Chang vc Jon Halliday, Mao: The Unknown Story (Jonathan Cape, 2005)
Ross Terrill, Madame Mao: The White-boned Demon (Stanford UP, 1999)

Francis Buckland

G. H. O. Burgess, Curious Ark: The Curious World of Frank Buck land (New York, 1967)
Frank Buckland, Curiosities of Natural History (Londra, 1859)
Frank Buckland, Curious Men (MacSweeneys, 2008)

Yunanistan kralı I. Aleksandros

John Van der Kiste, Kings of the Hellenes: The Greek Kings, 1863-1974 (Alan Sutton, 1994)

8 BAŞKA KİMLİKLERE BÜRÜNENLER Titus Oates

John Kenyon, The Popish Plot (Heinemann, 1972)

Kont Alessandro di Cagliostro

Iain McCalman, The Seven Ordeals of Count Cagliostro (Random House, 2004)
Philippa Faulks ve Robert D. L. Cooper, The Masonic Magician: The Life and Death of Count Cagliostro and his Egyptian Rite (Watkins, 2008)

George Psalmanazar

Michael Keevak, The Pretended Asian: George Psaltnanazar's Eighteenth century Formosan Hoax (Wayne State UP, 2001)

Prenses Caraboo
Jennifer Raison vc Michael Goldie, Caraboo: The Servant Girt Princess (Windrush, 1994)

Louis de Rougemont
Louis de Rougemont, The Adventures of Louis de Rougemont (Do do Press, 2009)

James Barry
Rachel Holmes, Scanty Particulars: The Life of Dr. James Barry (Viking, 2002)

Iguâcz Trebitsch Lincoln
Bernard Wasserstein, The Secret Lives of Trebitsch Lincoln (Yale, 1988)

Tuesday Lobsang Rampa
T. Lobsang Rampa, The Third Eye (Random House, 1956)
T. Lobsang Rampa, Living with the Lama (Random House, 1964)
Sheelagh Rouse, Twenty-Five Years with T. Lobsang Rampa (Lu-lu.com, 2006)

Archie Belaney
Lovat Dickson, Wilderness Man: the Amazing True Story of Grey Owl, yeni baskı (Pockct Books, 1999)
Armand G. Ruffo, Grey Owl: The Mystery of Archie Belaney (Co-tcau Books, 2003)

9 ÖLDÜKTEN SONRA HAYAT BULANLAR

Emma Hamilton
Kate Williams, England’s Mistress: The Infamous Life of Emma

Hamilton (Hutchinson, 2006)
Flora Fraser, Beloved Emma: The Life of Emma, Lady Hamilton (Wcidenfeld Sc Nicolson, 1986)

John Dee
Benjamin Woolley, The Queen's Conjuror: The Science and Magic of Doctor Dee (HarperCollins, 2001)
Deborah E. Harkness, John Dee's Conversations with Angels: Ca bala, Alchemy, and the End of Nature (Cambridge, 2006)
John Dee, The Diaries of John Dee, ed. Edward Fenton (Day Kitap lar, 1998)

Jack Parsons
John Carter, Sex and Rockets: The Occult World of Jack Parsons (Feral House, 2005)
George Pcndle, Strange Angel (Harcourt, 2005)

Nikola Tesla
Marc J. Seifer, Wizard: The Life & Times of Nikola Tesla (Citadel Press, 1998}
Robert Lomas, The Man Who Invented the Twentieth Century (Headline, 2000)

Karl Marx
Francis Wheen, Karl Marx (Fourth Estate, 1999}
Karl Marx, Selected Writings., ed. David McLellan (Oxford, 2000)

10 HAYATIN ÖTESlNt ARAYANLAR

Aziz Cuthbert
Muhterem Bede, The Age of Bede, ed. D. H. Farmer (Penguin, 2004)

Ann Lee
Richard Francis, Ann the Word: The Story of Ann Lee (Arcade, 2000}

William Blake
Peter Ackroyd, Blake (Sinclair Stevenson, 1995}
Marsha Keith Schuchard, Why Mrs Blake Cried (Century, 2006)
William Blake, The Poetry & Prose of William Blake, ed. Geoffrey Keynes (Londra, 1927)

Jeremy Bentham
Jeremy Bentham ve John Stuart Mill, Utilitarianism & Other Es says, ed. Alan Ryan (Penguin, 2004)
Leslie Stephen, The Utilitarians (Londra, 1900)

Richard Buckminster Fuller
R. Buckminster Fuller, Operating Manual for Spaceship Earth (Lars Müller Publishers, 2008)
J. Baldwin, Bucky Works: Buckminster Fuller's Ideas for Today (J. Wiley 6c Sons, 1996)

Kitaba ilişkin düzeltmeler sunmak ya da özgül kaynaklara ulaşmak isteyenler www.qi.com/talk/bookofthedead wcb site sindeki özel foruma girebilirler.

İlginçliği öne çıkaran hiçbir kitap araştırma cinlerimizin oluşturduğu çatlak ekibin tam işbirliği olmaksızın yazılamazdı. Bu kitap açısından, içlerinden üçü cinlik görevinin bildik gereklerinin epey ötesine geçti. Tim Ecott ve James Harkin bir sürü hayata ilişkin titiz araştırma notları sağlamanın yanısıra bölümlerden bazılarının ilk taslaklarını yazdılar; Andy Murray

ise tıpkı çılgın bir edebi mezar soyguncusu gibi, üzerinde düşünmemiz için ölüler üzerine yeni araştırmalara dayalı sürekli bir bilgi akışını sundu.
Piers Fletcher, Molly Oldfield, Justin Pollard, Mat Coward, Dan Schrciber, Arron Ferster ve Will Bowen, ayrıca Xander Cansell ve Tibor Fischer da bilgiler yığınına tuhaf meftalar kattılar. Çeşitli büyük gazetelerde anma yazılarının yer aldığı dolaplara dadanan Catriona Luke'a özel teşekkürlerimizi belirtmeliyiz.

Thomas Edison bir yerde şöyle yazar: "Beklerken bile girişkenliği elden bırakmayanların önüne her şey gelir." Faber yayın ekibi bu sektördeki en zarif ve de en sabırlı girişkenlerdir. Stephen Page, Julian Loose, Dave Watkins ve Judith Gates'e, onların serbest araştırma ekibini oluşturan Paula Turner, Eleanor Rees ve Patricia Hymans'a özel teşekkürlerimizi belirtmeliyiz. Ayrıca Hannah Griffiths, Will Atkinson, Miles Poynton, John Grindrod, Becky Fincham, Jason Cooper, Lisa Baker, Lizzie Jones, Archana Rao ve Henry Volans, özellikle sekseninci yılına girdiği şu sıralarda Faber'da bir kitap yayımlatmanın nasıl bir onur olduğunu hatırlatıyor bize. Kitabın [orijinal] kapağının böylesine güzel olmasını üç kişiye borçluyuz: De Wynters'dan Anthony Pye-Jeary ve Bob King ile Faber'dan Eleanor Crow.

Sarah Lloyd ve Rachacl Kerr'e özel teşekkür borcumuz var. Bu kitabı hayatın gerçekten asıl önemli şey olduğunu bize her gün hatırlatan çocuklarımız Harry, Claudia, Caitlin, Stella, George, Hamish ve Rory'ye adıyoruz.

DİZİN

I 446 I

Table of Contents